

CALL No.

من
۹۲۰
غ ۳۹
۱۵۲۵

ACC. NO.

۱۱۳۳

AUTHOR

غلام علی، میر

TITLE

مائتہ نثر الکرام

MAY 1988
4 OCT 1988

R050607

611299

017211

R050607

6210306

MAULANA AZAD LIBRARY
ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

RULES :-

1. The book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of Rs. 1-00 per volume per day shall be charged for text-books and 10 Paise per volume per day for general books kept over-due.

Rashed Hussain ^{محقق و مصنف} Digi, mAP2
ادگار ہندو
ادگار ہندو

اَذْكُرُوا مَوْتَكُمْ بِالْخَيْرِ

دفتر تانی

ماثر الکرام

موسوم بہ

سرو آزاد

مصنف

نُ اہند مولا نامیر غلام علی آزاد بلگرامی المثنوی شہ

کہ ۱۹۹۹ء ہزارہ یکست و شست و شش ہجری تصنیف شد

تبر احوال شعرا تا آخرین کہ بعد از ہزار ہجری تا زمانہ تصنیف کتاب بود بود

و تقسیم است بر دو فصل

۱۔ اول در ذکر یک صد و چیل و سہ (۱۳۳) شعراے ف

فصل دوم۔ در ذکر ہشت (۸) شعراے ہندو

بح و تحشی عبد اللہ خاں دبہ اہتمام مولوی عبد الحق صاحب

خانہ رفاه عام لاہور و ارساطنت پنجاب مطبوع شدہ

از طرف مطبع از کتب خانہ آصفیہ حیدر آباد دکن شائع گردید

۱۹۱۳ء

مولوی چراغ علی صاحب مرحوم النخاطی نواب اعظم یار جنگ بہادر کی

لا جواب کتاب

”کرنیکل اسپورٹیشن آف دی پاپیولر جہاد“ کے اردو ترجمہ

تحقیق الجہاد

مترجمہ مولانا غلام الحسن پانی پتی مترجم ”مفسرہ تعلیم“ ہربٹ اسپنسر

حکیم شیخ شمس اللہ قادری۔ ایم۔ آر۔ اے۔ ایس۔ ایف۔ آر۔ ایچ۔ ایس۔ عالم آثار

راویو

عیسائی مصنفین اسلام پر ہمیشہ سے یہ اعتراض کرتے چلے آئے ہیں کہ ”مذہب اسلام دنیا
شعبہ بھیلایا گیا ہے“۔ اسلامی تاریخ میں جو واقعات غزوات۔ سراپا۔ اور بعثت کلم سے مشہور
یہ لوگ کچھ ایسی رنگ آمیزی و طبع سازی سے بیان کرتے ہیں جس کی بنا پر یہ مشہور ہو گیا ہے کہ یہ
ان کے اتباع نے ”ایک ہاتھ میں تلوار اور دوسرے میں قرآن لیکر مذہب اسلام کی اشاعت
مشعلہ جہاد کے ساتھ غلامی۔ تسری وغیرہ پر بھی عیسائی دنیا کی طرف سے اعتراضات ہو کر
تردید ہمیشہ مسلمانوں کی طرف سے ہوتی رہی ہے۔ ہندوستان کی مسئلہ مشترکہ زبان اور دو
مذہب پر متعدد اصحاب تصنیف و تالیف کر چکے ہیں مثلاً مولوی مرحمت اللہ مرحوم۔ مولوی
مولوی عنایت الرحمن مرحوم ہندوستان میں مشہور مناظر گزراے ہیں۔ فخر قوم ہندی لکھنا
مرحوم نے بھی عیسائیوں کے اعتراضات کے نہایت عالمانہ اور متفقانہ جوابات دیے ہیں۔ اعظم یار
چراغ علی صاحب مرحوم نے بھی مذہب اسلام کی حمایت میں ہمیشہ بے مثل کتب و رسائل
ہیں۔ ان مصنفین کی کتابیں بجا سے خود نہایت عمدہ اور بہت قدر کے قابل ہیں مگر ہر گز
دیگر است۔ مولوی چراغ علی صاحب مرحوم کی تحریر میں ایک تو یہ خصوصیت ہے کہ طرز و احوال
طریقہ استدلال نہایت مستحکم ہوتا ہے۔ دوسرے ان سے پہلے یہ ظاہر کسی مصنف نے مسئلہ جہاد
کتاب نہیں لکھی سر سید مرحوم کی تفسیر القرآن جلد چہارم میں اگرچہ غزوات کا ذکر بہت کچھ ہے
ہیں جو تفسیر کی جلدوں میں خوب اور شامل ہیں ۱۸۸۵ء مولوی چراغ علی صاحب نے
موضوع پر مندرجہ عنوان متقل کتاب تصنیف کی۔ اس کے تین حصے ہیں۔

M.A. LIBRARY, A.M.U.

PE1133

ت
ن دل کشید
آیاتم بہ تحریر
بہ تحقیق و
ختم کتابے
نست نخت

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

۱۳۸۳/۱۱/۱۳

سرمایہ حمد نیاز مبدی سے کہ ارواح معانی را باقوال الفاظ آمیختہ ہے کہ بخلعت
ک را از قدرت آویخت و جو اہر صلوٰات نثار آئی کہ نقش کلام مکتہ پردازی۔
رگار نشانند و محضر دعوائے زبان آوران را بہ ہر سکوت رسانند و نارت۔ اما در
بادی فن ولایت و اصحاب عالیجناب کہ مطالع دیوان ہدایہ حوالہ در انگشت
اما بعد عرض می دارد پاشکستہ زاویہ گمنامی فقیر غلام علی
بنی واسطی بلگرامی کہ این دلدادہ زلف سخن و مخلص معنی طراز را ادا گذارد۔
من بخدمت موز و تان سلف و خلف پرداختہ و تذکرۃ الشعراء خاطر مورخان
رسمتہ اما آن نسخہ نقش نگارہ و تصویر تنگاہ بود لہذا بعد فراغت اول را درین
ہواد رنگ اصلاح و مصلحت شد و نقش ثانی بہ از اول برانگشتہ
از نشہ شراب و سرایع تر از پر تو آفتاب است ہر دو دید پر فیض بر و فصل فقرا
م رساند و جا بجای پر تو رواج افشاند۔

اکنون نظر دقیقہ سخن نسخہ ثانی را ہم نمے تواند پسندید و در سہل اول در ذکر
ندخیزد طبع نیز نگ درین شیوہ معذور است و شیشہ بوقلمون و ذکر قافیہ سبحان
را نگارہ می افزاید۔ ساختہ و پرداختہ پیشین تقویم پارین
کام عالم الغیب والشہادۃ بہ اقتضاء مصلحتہ رنگ می گردانان ختم و فصحا تا از

لَمَّا نَسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نَسِيَهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَحْكَامُ سَاكِنَانِ
 كَانَ وَفَرُورِ مَكَانِ اسْفَلُ السَّافِلِينَ نقصان به طریق اولی قابل تبدیل
 خدیل تواند شد هر چند نسخ اول ثمره حکمت است و نسخ ثانی نتیجه غفلت
 ناکه مصنف نشئه زندگی در سر و لباس عنصری در بردار و کتاب بل انجام
 ید و طره گفتگو سر از درازی نمی تواند پیچید که بعد از نظر ثانی و ثالث و
 نها گل می کند و خارها در خاطر می شکنند بلی روزی که مصنف تمام
 نیز رنگ مصنف گیرد و از لب بستنی کار سالها صورت پذیرد -

ند که رکن قلم و سخنانی عماد کاتب اصفهانی وقتی علم مناقشه افراخت
 ام استاذ البلاء قاضی عبد الرحیم نسائی متوجه ساخت قاضی جواب
 و و یاده صافی بر مجلسیان عالم انصاف پیمود و ملخص جوابش این که
 نَحْيٌ وَمَا أَدْرَاكَ أَوْ قَعْلَكَ أَمْ لَا وَهُوَ أَنَّ الْإِنْسَانَ لَا يَكْتُمُ
 لَا يَقُولُ فِي غَدٍ ۚ لَوْ غَيَّرَ هَذَا كَانَ أَحْسَنَ وَلَوْ تَرَكَ ذِيكَ
 بِنَا ۚ عِبْرَةٌ عَظِيمَةٌ وَحُجَّةٌ مُسْتَقِيمَةٌ عَلَى اسْتِيلَاءِ صِفَةِ النُّقْصَانِ
 مِنْ نَسَانٍ

من پیش از تالیف کتاب نظر بر عواقب امور داشته ام و در عنوان
 مرا عذر از این عبارت نگاشته :-

ان اصلاح چنانچه باید و شاید هنوز بحصول نه پیوسته و صورت این مدعا

پیش نه بسته اما باعث سرعت خاتمه خوشترام در طی این مقام آنست که

طریقه ای است بر باد چشم بقا از دستوان داشت و پیکر جسمانی حبابی است

کتابین دم بنفس دیگر نباید گذاشت

میرزا

موشو

بیت پر تو عمر چرائے است کہ در بزم بود
بسیم مژہ بر ہمزونی خاموش است

الحاصل بعد تالیف پد بیضا بنیخاطر رسید و سر پہنچہ حب الوطن دامن دل کشید
کہ کتابے در ذکر صاحب کمالان بلکہ اہم صائتہ اللہ عن طواریق الایام بہ تحریر
در آید۔ و آثار یکہ در نقاب خفا متواری است جلوہ ظہور نماید۔ نختے بہ تحقیق و
ستقیج مطالب پرداختم۔ و طاؤسان معانی را بگلہ اہم عبارت بند ساختم کتابے
در پنج فصل صورت بست۔ و شاہدے کہ گرد خیال می گشت برگر سی نشست نخست
قرعہ وحدت انداختم۔ و فصول خمسہ را در مجلد واحد جمع ساختم۔ و گروہے کہ بخلعت
جامعیت آراستہ اند۔ و بجا ہر حیثیات پیراستہ مثل عرفان طرازی و نکتہ پردازی۔
ہم فصل فقرار سرمایہ طراوت بخشیدند۔ و ہم فصل شعرا را سامان نصارت۔ اما در
موضع اول وائرہ استیعاب بر سطح ورق کشیدم و در موضع ثانی رشتہ حوالہ در انگشت
قلم پیچیدم۔

شخصے خواست کہ نقل فصول شعرا بردارد۔ و فصلین فقرا و فضلا را و اگذا رد۔
درین صورت حال ارباب حوالہ معلق می ماند و کلام شاعر بے ترجمہ خاطر مورخان
را بہ تسلی نمی رساند لہذا کتاب را بدو دفتر تقسیم کردم۔ و تفصیلیان دفتر اول را درین
دفتر نیز بر سبیل اجمال و استقلال بہ تحریر در آوردم۔

نام دفتر اول مآثر الکرام تاریخ بلکہ اہم است مشتمل بر دو فصل فقرا
و فضلا نور اللہ مصاحفہ

و نام این دفتر سمر و آزاد است نیز محتوی بر دو فصل فصل اول در ذکر
صاحب طبعان فارسی آید ہم اللہ بزوج القدس فصل ثانی در ذکر قافیہ سنجان
ہندی جزا ہم اللہ بجائزۃ الخیر

و برائے شعراء عربی نمودہ جے علیحدہ بزبان عربی طرح انداختم و فصحا تا زبان

را با شعراء فارسی مزج نساختم که فارسی دانان بسیط مطالعه اشعار عربی را وای
گزارند و کاتبان عجم زبان عرب را به تحریفات از صورت نویسه برمی آرند
و به تقریب مردم بلغرام جمعه دیگر را درین محفل خوانده ام و قوافل سخن را
از کجا تا کجا رسانده - مؤلفه

این تازه سواد سمره ویدار است سمرایه بینش اولی الاقبصار است
هر چند تکلف ندارد اما چون نقش فرنگ ساده و پرکار است
اکنون تاریخ ترتیب کتاب ثبت می نمایم - و نظر را را به نهال سیرابی نصارت
می افزایم -

خوشا مشاطه کلک هنرمند به رنساب ورق مالیده غازه
شنو از قمریان غیب تازنخ نشاند آزاد سمر و سبزه تازه
امید از حکماء این فن و حرکت شناسان نبض سخن آنکه اگر خدمت نیازمند پسند
افتد - نوشدارو دعا محنت نمایند - و اگر سقمی ملاحظه شود - به معجون لطف
معالجه فرمایند - اِنْ اَجْرِيْ اِلَّا عَلَى رَحْمَةِ الْعَالَمِيْنَ وَ هُوَ نِعَمُ الْمَوْلَى وَ نِعَمُ الْمُعْتَمِدِ
فصل اول در ذکر صاحب طبعان فارسی آید هُمْ اللهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ -
نخستین خامه زمزمه سرخ شرافت کلام موزون و اصالت این در مکنون بیان
می سازد و سامعه سخن پرستان را باین حرف دلنشین می نوازد -

ارباب سیر اتفاق دارند که در محفل اقدس رسالت پناهی و رساننده نفائس
وحی الیه افضل الصلوات و اکمل التحیات نسیم سخن موزون می وزید
و غنچه لعل مبارک با تبسم آشنای گردید و هرگاه خاطر ملکوت ناظر از استماع سخن
می کشود مخاطب را به خواندن شعر دیگر و بیهم اشاره می فرمود -

و موزونان پائے تخت رسالت را به هجو مشرکان مامور می ساخت و طائفه

معنی طرازان را به انعام و صلوات و اقسام عنایات می نواخت خطاب اُفْجُوا
 الْكُفَّاءَ فَإِنَّهَا أَشَدُّ عَلَيْهِمْ مِنْ شَرِّ النَّبْلِ وَنَصِبٌ مِنْهُ بِرَأْسِ حَسَنِ
 بن ثابت رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَدَعَا اللَّهُمَّ أَيْدَهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَحَدِيثُ هَذَا
 حَسَّانٌ فَتَشَى وَاسْتَشْفَى وَعَطَا شَيْعِرِ بْنِ نَامِ جَارِيَةٍ بِهِ حَسَّانٌ رَضِيَ اللَّهُ
 عَنْهُ دُرُوجُهُ شَعْرُ الْعَامِ بِرُوحِ الْمُبَارَكِ بِهِ كَعَبِ بْنِ زُهَيْرٍ دُرُجَائِزُهُ تَصِيدُهُ
 بِأَنْتَ سَعَادٌ مَشْهُورٌ اسْتَغْنَى وَدُرُكْتُ مَعْتَبَرُهُ مَسْطُورُ-

و در تفسیر قرطبی آورده قال کعب (بْنِ مَالِكٍ) ۵
 جَاءَ السَّخِينَةُ كَيْ تَغَالِبَ سَبَّهَا وَلِيَعْلَبَنَّ مُغَالِبُ الْغَلَابِ
 حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود "لَقَدْ مَدَحَكَ اللَّهُ يَا كَعْبُ فِي قَوْلِكَ هَذَا
 و در روایت آمده که حضرت فرمود ان الله لم ينس ذلِكَ لَكَ یعنی بدستی
 اللہ تعالیٰ فراموش نکند این شعرے که تراست۔

حواشی

مراد از سَخِينَةُ بخائے مجھے بروزن سفینه قریش اند و در اصل سَخِينَةُ طعام است
 که از آرد و روغن ترتیب دهند قریش این طعام را اکثر استعمال می کردند و مردم
 دیگر ازین وجه قریش را طعن می زدند تا بحدی که نام ایشان سَخِينَةُ افتاد و لیغلبن
 صیغه مجهول است و مغالب صیغه اسم فاعل و غلاب صیغه مبالغه یعنی آند
 قریش تا غالب شوند پروردگار خود را و هر آینه مغلوب می شود غلبه جوینده بر
 کسی که سخت غالب است یعنی حق سبحانه و تعالی۔

و شیخ جلال الدین سیوطی در خصائص کبری روایت سے کند کہ
 نابغہ جعدی شعر سے در حضور پُر نور حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم خواندہ
 فرمود اَجَدَّتْ لَا يُفْضِضُ اللّٰهُ فَالْكَ یعنی شعر جید گفתי نشکند خدائے تعالیٰ
 دنداں ترا۔

عمر نابغہ یکصد و چند سال شد دنداں نے نہ ریخت۔ و در روایت ہر گاہ
 دنداں نے می افتاد بجائے آن دیگری روئید۔

و بیہقی در دلائل بابے مستقل عقد کردہ و گفته یَابُ اُخْتِیَاہِمُ صَلَّی
 اللّٰهُ عَلَیْہِ وَسَلَّم الشَّعْرَ و حدیث طویل آورده از جابر بن سخی اللہ عنہ
 حاصل مضمون حدیث آنکہ مردے نزد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم آمد و گفت
 یا رسول اللہ پدر من می خواہد کہ مال بگیرد حضرت فرمود پدر خود را پیش من بیار۔
 چون پدر او آمد۔ حضرت فرمود پس تو می گوید کہ تو مال اور اسمے گیری۔ عرض کرد
 کہ پرس یا رسول اللہ اور کہ مصرف مال او نیست مگر عمارت و قرابات او۔ آیا
 صرف کنم آن را بر نفس خود و عیال خود۔ پس نازل شد جبریل علیہ السلام و
 گفت یا رسول اللہ این شیخ در نفس خود شعرے گفته است کہ تا گوش او نرسید
 یعنی ہنوز از زبان بر نیامدہ۔ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم پرسید آیا گفתי در نفس
 خود شعرے۔ شیخ گفت لَا یَزَالُ یَزِیْدُ فَا اللّٰهُ تَعَالٰی بِکَ بَصِیْرَةٌ وَ یَقْدِرُ
 یعنی ہمیشہ افزون کند اما اللہ تعالیٰ بتو بصیرت و یقین را۔ و ہفت عدد

سے دلائل النبیہ جلد ۲ صفحہ ۱۶۴ و خصائص کبری جلد ۲ صفحہ ۱۶۶ ہر دو مطبوعہ حیدر آباد دکن۔
 سنہ در نسخہ دلائل بیہقی مطبوعہ دائرۃ المعارف حیدر آباد دکن تقصص نمودہ شد۔ ۱۱۱ این باب
 حدیث مذکور بنظر نیامدہ۔ آری این روایت مع ہفت عدد ابیات در کتاب سیرۃ محمدیہ مؤلفہ
 مولوی کرامت علی دہلوی مرحوم مطبوعہ ممبئی صفحہ ۲۲۰ منقول است و صرف ابیات در شیخ حمادہ
 تبریزی صفحہ ۳۵۴ مطبوعہ یورپ بمقام بن سنیہ ۱۸۶۵ ہم موجود است۔

ایاتے کہ گفتہ بود بعض رسانید اولش این است ۷

غَدَّ وَتَاكَ مَوْلُودًا وَعَلَيْكَ يَا فَعَاءُ تَعْلُ بِمَا أَجَبْتَنِي عَلَيْكَ وَتَنْهَلُ
جابر رضی اللہ عنہ گوید فیکئی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اَخَذَ
تَلْبِيبَ ابْنِهِ وَقَالَ لَهُ اَذْهَبْ فَأَنْتَ وَمَا لَكَ لَا يَبِيكَ يَعْنِي گریست حضرت
صلی اللہ علیہ وسلم از استماع ابیات - پس گرفت گریبان پسر را و فرمود برو - تو
و مال تو پدر تراست -

مسئله تصرف پدر در مال پسر بقدر ضرورت بهمین حدیث ثابت شدہ
و در حدیث شریف آمدہ ذکر عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْہِ وَسَلَّم
الشَّعْرُ فَقَالَ هُوَ كَلَامٌ فَحَسَنُهُ حَسَنٌ وَقَبِيحُهُ قَبِيحٌ - (مشکوٰۃ صفحہ ۲۰۴)
و ابن سیرین گفت هَلِ الشَّعْرُ إِلَّا كَلَامٌ لَا يُخَالِفُ سَائِرَ الْكَلَامِ
إِلَّا فِي الْقَوَائِي فَحَسَنُهُ حَسَنٌ وَقَبِيحُهُ قَبِيحٌ -

مقصود آنکہ شعر فی نفسہ مذموم نیست بلکہ حسن و قبح را مح می شود بمردول و
درین امر خود نظم و نثر مساوی است - و معنی قبح آنست کہ مخالف شرع باشد
مثل جھو و شتم مسلمانے یا کذبے کہ موجب اضرار باشد نہ کذبے کہ محض برای تحقیر
کلام آرند - چہ قصیدہ بابت سعادت فراوان اغراقات دارد و تضمن تغزل با

سُعَاد و تشبیه رضاب بہ شراب است ۷

تَجَلَّوْا عَوَاجِضَ دُنَى ظُلُمٍ إِذَا ابْتَسَمْتُمْ كَأَنَّهُ مِنْهَلٌ بِالسَّاحِ مَعْلُولٌ

حضرت صلی اللہ علیہ وسلم این ہمہ را شنید و انکارے نفرمود

و آخرین زیادہ تر آنکہ و اصف حضرت صلی اللہ علیہ وسلم در حدیث کَانَ

مُحَقِّقٌ جَبِيذٌ دُمِّيَّةٌ بِرَاسِي تَصَوِّيرِ مَدْعَاكَرُونِ مَبَارِكِ رَابِعِ كَرْدَنِ تَشَالِ عَاجِ
تَشْبِيهِ دَادِهِ دَآنِ رَا مَضَائِفُهُ نَدَانَسْتِ -

وَقَالَ وَصِيدُ لَانِي كَهْ اَزَاكَ اَبْرَعِلَانْدُ كَفْتِهْ اَنْدُ كَهْ كَذِبْ شَعْرُ كَذِبِ نِيَسْتِ زِيَاكَ
قَصْدُ كَاذِبِ تَحْقِيقِ قَوْلِ خُودِ اسْتِ بَعْنِي كَذِبِ رَا صَدَقِ وَا مِي نَهَا يَدِ وَ قَصْدِ شَاعِرِ
مُحَضِّ تَحْسِينِ كَلَامِ اسْتِ -

از پنج اثبات شد که تخیلات موزونان برای تزیین اشعار و تخلیۃ بنات
انکار جائز باشد وَ لِلّٰهِ دَسْرُ الْقَائِلِ -

هَجَّتْ بَانَثُ سَعَادُ ذُو بَعْظٍ وَأَعْلَى كَعْصَبُهُ فِي كُلِّ نَادٍ

و حضرت صلی الله علیه وسلم گاه می زد بمصراع می فرمود راست
ترین کلمه که شاعر گفت کلمه لبید است هْ اَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَّا خَلَا اللّٰهَ بَاطِلٌ و
احیاناً مثل می فرمود باین مصرع هْ وَيَا بَيْتَاكَ بِالْاَخْبَارِ مَنْ لَمْ تَرَوْدِ

و هر جا در کلام آئی و حدیث رسالت پناهی ذم شعر و شعرا واقع شده باتفاق
اشعربین و در بارهٔ اثر خایان مشرکین است -

اما نفی تعلیم شعر از حضرت صلی الله علیه وسلم در کرمیه مَاعَلَّمْنَاكَ الشَّعْرَ وَمَا
يَنْبَغِي لَكَ اَزْ بَرَاءِيْ اَنْتَ كَرَّ اَرْحَضْتَ صَلَّى اللّٰهَ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَّرَ شَعْرَ شَاعِرِ خُودِ مِي سَاخْتِ
پست فطرتان گمان می بردند که لکھم مبارک به آیات بنیات از جهت سلیقهٔ ربانی
است نه سفارت ربانی

و این نکته دلیل است واضح بر براعت این صناعت

همهٔ احیاناً از ان مرتبهٔ جامع صلی الله علیه وسلم کلام موزون سر بر می

زد - اَزَا بَعْظِ اسْتِ هْ

أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبُ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ

وگفته اصلاح شعرے فرمود- سید محمد برزنجی مدنی رحمہ اللہ تعالیٰ و بعض رسائل خود آورده کہ کعب بن زہیر در بیت

إِنَّ الرَّسُولَ لَنُورٍ يُسْتَضَاءُ بِهِ مَهْدًا مِّنْ سَيُوفِ اللَّهِ مُسْتَوَّلًا

سَيُوفِ الْهِنْدِ گفته بود- حضرت صلی اللہ علیہ وسلم سَيُوفِ اللَّهِ ساخت-

راقم الحروف گوید ظاہر اسباب اصلاح حضرت صلی اللہ علیہ وسلم آنست کہ لفظ زائد در کلام واقع نشود چه ہند تیغ را گویند کہ مصنوع از آهن ہند باشد قَالَ الْجَوْهَرِيُّ الْمَهْدُ السَّيْفُ الْمَطْبُوعُ مِنْ حَدِيدِ الْهِنْدِ

شعبہ در مدینہ منورہ علیٰ مُنَوَّرِهَا الصَّلَاةُ وَالتَّحِيَّةُ نکتہ در فضیلت کلام موزون بر ضمیر این فقیر وارد گردیدہ و آن اینست کہ بخاری روایت می کند ان مِّنَ الشَّعْرِ حِكْمَةٌ - برضائے حکمت پناہان و طبایع دقت دستگاہان ہویدا است کہ بعضی از شعر یعنی شعرے کہ شرعاً محمود باشد مندرج در مفهوم حکمت است زیرا کہ مفهوم شعر اخص من وجہ از مفهوم حکمت است و مقصود ازین کلام بیان فضیلت شعر است پس منرا و آرا آنست کہ مخبر عنہ واقع شود و مقدم در ذکر باشد و حق عبارت این کہ گفته شود بَعْضُ الشَّعْرِ حِكْمَةٌ اما حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ان مِّنَ الشَّعْرِ حِكْمَةٌ تقدم لفظی را بر اصل خود گذاشت برای اہتمام شان شعر و افادہ حصر و اسلوب بہنویں را قلب کرد و حکمت را مخبر عنہ ساخت بہمت مبالغہ در مدح شعر یعنی ماہیت حکمت بعضی از شعر است و لازم آمد کہ جمیع افراد حکمت بعضی از شعر باشد و مندرج در ان کہ اندراج ماہیت مستلزم اندراج جمیع افراد است و خبر حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از افادہ حصر تقدیم خبر و ایراد کلام با سلوب تاکید چه قدر بر مراتب مبالغہ افزود و

و مدارج تفصیل شعر را تا کجا طے فرمود پس معنی کلام شریف چنین شد کہ ہر آئینہ حکمت
 نیست مگر بعضی از شعر لطف کلام صاحب جوامع الکلم را صلی اللہ علیہ وسلم باید دریا
 کہ مبالغہ بہ شعر مناسبت داشت۔ این مناسبت شعرے را در کلامے کہ برائے مدح
 شعر آدرودہ رعایت نمود و ستاویزے برائے جواز مبالغہ و تشبیہ صلی اللہ علیہ وسلم متفق
 باشد افادہ فرمود صلی اللہ علیہ وسلم۔

وطیبی شارح مشکوٰۃ در بیان قول حضرت صلی اللہ علیہ وسلم اِنَّ مِنَ الْبَيَانِ كَثِيرًا
 مِّمَّا يُغَيَّبُ عَنْكَ مِنْ تَعْيِظِيهِ اسْتِ و مراد تشبیہ بیان بہ سحر است و حق کلام این کہ گفتہ
 شود ان بعض البیان كاللسن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم قلب کرد و خبر را مبتدا
 ساخت و اصل را فرع و فرع را اصل گردانید بجمت مبالغہ۔

و ابن ماجہ روایت می کند اَلْكَلِمَةُ اَلْحِكْمَةُ صَالَةٌ الْمُؤْمِنِ حَيْثُمَا وَجَدَهَا
 فهُوَ اَحَقُّ بِهَا يَعْنِي كُلَّ حِكْمَةٍ كُنَتْ لِمُؤْمِنٍ اسْتِ ہر جا کہ یابد آن را پس او
 سزاوارتر است بہ اخذ آن۔ و قید ہر جا یابد برای آنست کہ مے باید نظر این کس
 بہ مقول باشد نہ بہ قائل چنانچہ گفتہ اند اَنْظُرْ اِلَى مَا قَالَا وَلَا تَنْظُرْ اِلَى مَنْ قَالَا
 و در کفایۃ الحاجہ شرح سنن ابن ماجہ گوید بعبارت عربی حاصلش اینکہ کلمہ
 حکمت فصحاء مومن است یعنی مطلوب است او را در کمال مطلوبیت پس لائق بحال
 مومن اینست کہ بخوید کلمہ حکمت را چنانکہ می جوید کسی گم شدہ خود را۔ این کلام
 بطریق ارشاد و تعلیم واقع شدہ نہ بطریق اخبار چہ بسا مومن کہ اصلاً طلب ندارند یا
 بطریق اخبار واقع شدہ بجل مومن بر فرد کامل انتہی و کلمہ حکمت شامل باشد نثر و
 نظم را بجمت عموم لفظ۔ مؤید ثانی اسْتِ اِنَّ مِنَ الشَّعْرِ حِكْمَةٌ طرفہ اینکہ اطلاق
 کلمہ بر قصیدہ ہم آمدہ۔ و در زمان قدیم شعر عرب ہمین قصیدہ بود۔ قَالَ الْجَوْهَرِيُّ
 اَلْكَلِمَةُ الْقَصِيدَةُ بِطَوْلِهَا۔

اکنون باید دانست که در حدیث **إِنَّ مِنَ الشَّعْرِ حِكْمَةً** اگر قطع نظر از مبالغه کنند و اصل معنی اخذ نمایند یعنی **بَعْضُ الشَّعْرِ حِكْمَةٌ** حاصل شود بانضمام او با حدیث ثانی شکل اول باین طریق **بَعْضُ الشَّعْرِ كَلِمَةٌ حِكْمَةٌ وَالْكَلِمَةُ الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ فَبَعْضُ الشَّعْرِ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ** - فقط کلمه در صغری زیاده کرده شده زیرا که شعر حکمت قوی است و حجت قاطع است در اثبات نتیجه آنچه مسلم زوایا می کنند که "گفت شریک صحابی **رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ** روایت شد رسول الله را صلی الله علیه وسلم روزی فرمود آیا هست با تو از شعر امیه بن الصلت چیزی؟ - گفت هست - فرمود بسیار - پس خواندم بیتے را که خوش آمد حضرت را صلی الله علیه وسلم و فرمود زیارت کن تا آنکه من خواندم صد بیت

و ازین حدیث مستفاد شد استحباب طلب شعر محمود که نتیجه شکل اول است و استحباب طلب زیادت و استحباب انشاء شعر - و استحباب طلب از هر جا که باشد چه امیه بن الصلت کافر بود - و حضرت صلی الله علیه وسلم فرمود **أَمِنْ لِسَانُهُ وَكَفَرَتْ قَلْبُهُ** در کتب سیر آمده که شعراء مدحت طراز حضرت صلی الله علیه وسلم صد و شصت و نه از رجال و دوازده از نسا بودند و باستثناء کرمیه **إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ** سر امتیاز باسمان می سودند - و همچنین بسیارے از کبراء امت و فصحاء ملت کنوز سربسته عرش را بمفاتح زبانها گشوده اند و نفائس معانی را با سلوب شعرا دانموده **رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى** -

و اول کسیکه جواهر سخن را در رشته نظم کشید و این تخته موزون را از خزانه غیب به قلم و شهود رسانید آدم علیه السلام است چون **قابیل** **هابیل** را شربت شهادت

چشانیید- مرثیه فرزند شهید در سلک نظم کشید از است

تَغَيَّرَتِ الْبِلَادُ وَمَنْ عَلَيْهَا وَوَجَدَ الْأَرْضَ مُغَيَّرَ قَبِيحٍ
تَغَيَّرَ كُلُّ ذِي طَعْمٍ وَلَوْنٍ وَقُلْ بِشَاشَةِ الْوَجْهِ الْمَلِيحِ
قَوَّا اسْقَى عَلَى هَابِيلَ إِبْنِي قَتِيلًا قَدْ تَضَمَّنَهُ الضَّرِيحُ

ابن اثیر و جم غفیر این ابیات را بآدم اسناد کرده اند و جمیع دیگر انکار نموده اند که انبیا علیهم الصلوٰۃ والسلام از گفتن شعر معصوم اند-
و در تفسیر معالم التنزیل از ابن عباس روایت کرده که آدم علیه السلام این مرثیه را با سلوب شرا و انمود و بفرزندان وصیت فرمود که همیشه متواتر شوند و برین مصیبت غظمی رقت نمایند- چون به یحرب بن قحطان رسید- از زبان برائی بلسان عربی ترجمه کرد و موزون گردانید-

امیر خسرو علیه الرحمه فرماید

ما همه در اصل شاعر زاده ایم دل باین محنت نه از خود داده ایم

و مرزا صاحب گوید

آنکه اول شعر گفت آدم صفی الله بود طبع موزون حجت فرزند ی آدم بود

اکثر مؤرخین آورده اند که اول کسیکه شعر فارسی گفت بهرام گور است روزی بشکار رفته بود- شیر را صید کرد و از غایت بشاشت این مهر را بر زبانش گزشت
سے منم آن پیل دمان و منم آن شیر یله

و لا رام چنگی که محبوبه او بود و هر سخن که از بهرام سر بر می زد مناسب آن جواب بهم می رسانید- در مقابل گفت س نام بهرام ترا و پدرت بوجبه

به تفسیر المانده- ۵ آیت ۳۴ صفحه ۲۸ جلد مطبوعه بیانی و مجمع فی معاییر اشعار نظم صفحه ۱۱۸ مطبوعه بیروت-
تذکره دولت شاه سمرقندی صفحه ۲۹ مطبوعه یورپ و مجمع فی معاییر اشعار نظم صفحه ۱۶۹-

و بعضی نوشته اند که در عهد عضد الدوله دیلمی در کتا به تشریفین که تا آن وقت سلامت بود- این بیت بزبان قدیم نوشته یافتند

هژیر اگیهان انوشه بزی جهان را نگهبان و نوشه بزی
 هژیر بضم ها و کسر زای فارسی بمعنی خوب و نیکو و صاحب فر هنگ سروری
 بفتح با گفته بر وزن صغیر نوشته و از اینجا بوضوح می رسد که وجود شعر فارسی پیش از زمان
 اسلام هم بود -

صاحب تاریخ صبح صادق نقل می کند که اول کسیکه بعد از بهرام گور در عهد
اسلام شعر فارسی گفت عباس مروزی است. چون مامون خلیفه بمرو رفت قصیده
در مدح او پرداخت و صله جزیل یافت. مطلعش اینست

اے رسانیہ بدولت فرق خود تافریقین گسترانیدہ بحد و فضل در عالم بدین
ابتداء خلافت مامون سنہ ثلث و تسعین و مائتہ (۱۹۳) بودہ است۔

و بعضے قلمی نموده اند کہ یعقوب بن لیث صفار کہ در احدی و خمین و
مائین (۲۵۱) استیلا یافته پسر او روز عید با اطفال جوز می باخت هفت جوز به گو
اقدا و یکے بیرون ماند۔ پسر نومید شد۔ اتفاقاً جوز غلطیدہ به گو رسید از غایت سرور
بزر زبان پسر گزشت۔ غلطان غلطان ہی رود تالب گوئیے

این کلام بمذاق یعقوب خوش آمد و بافضلا در میان آورد۔ بعد از خوش
مصراع از بحر هزج یافتند و مصراع و بیت دیگر ضم ساخته دو بیت نام کردند و رفته
رفته رباعی نام شد اما در شعراء عرب تا حال دو بیت نام دارد۔

و تبرئے آورده اند کہ ابتداء شرفارسی در اسلام ابوخص سفیدی گفت و

اور حدود سنہ ثلث مائتہ (۲۰۰) بودہ و شعر کے کہ با او نسبت دہندہ ایست

آہوئے کوہیے در دشت چگونہ رودا یار ندارد بنی یار چگونہ رودا
بالجملہ تا حدود ثلث مائتہ (۲۰۰) ہجری شرف ذمہ قلیل اندک اندک شعر گفتہ بودند اما
کسے بہ تدوین نپرداختہ تا در عہد سلاطین سامانیہ استاد و وکی ظہور کرد و دیوان شعر
ترتیب داد و بمبرور دہرور پایہ سخن رسید بجائے کہ رسید

راسم اور اراق دین صحیفہ جمعے از قافیہ سنجان متاخرین را کہ ابتداء ظہور یا انتہاء
وجود ایشان بعد از ہزار (۱۰۰۰) ہجری است بر صدر بیان سے نشاندہ بعد ازان
موزونان بلگرام را رونق این انجمن می گردانند تا عرصہ سخن را دستگاہی ہم رسد
و نظر تماشا میان را جلا لنگاہی پدید آید۔ و دیوان ہر صاحب سخن کہ بدست افتاد و
بتقریب انتخاب آن استفادہ دست ہم داد اشعار می رود و جز غزل و رباعی قسم
دیگر کمتر ثبت مے شود۔

اکنون بہ تحریر تراجم روشن طبعان می پردازم۔ و چراغانی ترتیب دادہ چشم باریک
را گرم تماشا می سازم۔

(۱) سحابی۔ مولانا سحابی استرآبادی

سحاب گوہر پاش امرار است۔ و آفتاب سرگرم افاضہ انوار در ارشاد و تحقیق
و معارف بے نظیر افتادہ۔ و ارواح معانی را در چار عنقر رباعی بروجہ احسن جلوہ داد
ہفت سی سال ہجاری بکشی آستان نجف اشرف سعادت جاودانی اندوخت و دران
فرصت قدم از روضہ علیہ بیرون نگذاشت۔ و از حطام دنیا بہ حبیرے و ابریقے
قناعت کرد و وہم دران بقعہ مبارک در حدود سنہ عشر و الف (۱۰۱۰) قناتے صورت
بافتاے معنوی ہم آغوش ساخت۔

صاحب تاریخ صبح صادق نقل می کند که وقتی بکنار آب رسید - خواست
که بگردد - پایش فرو رفت - با خود گفت این معنی از تعلق است و مرا بهیچ چیز
جز دیوان شغور خود تعلق نیست دیوان را در آب انداخت و چون بیک صبا بر
روسه دریا خرامان بگرفت -

هفتاد هزار رباعی گفته بود از آنجمله قریب بیست هزار که در سفائن مردم فرو
بود باقی ماند - وَمِنْ أَفْئَاسِهِ النَّفِيسَةِ -

با ذات بهر صفت گرایند خوش است	نغمه بهر آهنگ سرانید خوش است
از بهر خدا هیچ عمل ضائع نیست	در خلل زهر در که در آید خوش است
عالم چه کنی و عالم آرائی را	همراز نگشته یار اسیرائی را
در خانه اگر هزار صورت باشد	درمان نکنند در دهنائی را
بر خود در مدح و ذم نباید زد	بیرون از حد قدم نمی باید زد
عالم همه آئینه حسن ازلی است	می باید دید دم نمی باید زد
آنانکه باصل کار نیکو بینند	کار این سو برای آن سو بینند
ز آنگونه که روی جامه را خیا طان	این رود و زند حسن آن رو بینند

(۲) فیضی و فیاضی شیخ ابو الفیض اکبر آبادی

طوطی هند سخن گستری است - و ملک الشعراء درگاه اکبری - در طبقه سلاطین
تیموریه هند اول کسیکه بخطاب ملک الشعرائی تحصیل مباحث نمود - غرض از مشهدی
است که از پیشگاه اکبر بادشاه باین خطاب نامور گردید - و بعد رسیدن او از صحرای
فنا بر غرار بقا شیخ فیضی باین لقب بلند آوازه گشت و در عهد جمالتگیر بادشاه
طالب آملی و در زمان صاحبقران شاه جهان آقا الله بروجانه ابو طالب

حکیم همدانی باین خطاب سکه نفاخ در آفاق نرزدند -

و بر متبحران اخبار موزونان روزگار هویدا است که از شعراء ولایت ایران
و نوزان کسانیکه بمذاجی سلاطین و امراء هند پرداخته و قسم اندر قسم اول
جمعی که از اوطان خود بگلگشت هند شتافته اند - و صحبت عهد و جان دریافته شل حکیم
روحانی سمرقندی صاحب تاریخ صبح صادق گویند که سلطان شمس الدین
ایلتش والی دہلی در سنہ ثلث و عشرين و ستامة (۷۲۳) قصد زنجبورو کرد
و گرفت پس بپند و رفت و استیلا یافت - حکیم روحانی سمرقندی در آن
آوان از منی را بخیر مت او پیوست و قصیده بعرض رسانید و صلہ جزیل یافت
مطلعش این است -

خبر به اہل سما برد جبرئیل امین ز فخر نامہ سلطان عمر شمس الدین

و مثل بدر چاچی کہ در پایان عمر بہند خرامید و شمول فراوان عنایت و رعایت
سلطان محمد تغلق شاہ گردید و بہ فخر زمان خطاب گشت - دیوانش بین الجمہور مشہور
است - طور خاصہ دارد و تشبیب کنایت اکثر بکار می برد و مثل شیخ آفری اسفہنی
کہ بعد تحصیل زیارت حرمین مکرمین شرقاً اللہ تعالی بسیر ہند شتافت و با سلطان محمد
نبیہہ را یات اعلیٰ خضر خاں فرمانروا سے دہلی بر خورد و از انجا رو بدکن آورد
سلطان احمد شاہ بہمنی با عز و اکرام پیش آمد - اتفاقاً سلطان در ان ایام
شہر سید رہ بنیادنی کرد و دار الامارہ در کمال شکوہ طبع انداخت شعراء پایہ تخت
کن بہ عمارت بنظم آوردند - شیخ آفری ہم چند بیت موزون ساخت - از انجملہ
است این دو بیت -

حبذا قصر مشید کہ ز فرط عظمت آسمان پایہ از سدہ این درگاہ است

سہ تاریخ فرشتہ جلد اول صفحہ ۱۰۵ مطبوعہ بمبئی -

آسمان هم نتوان گفت که ترک ادب است. قصر سلطان جهان احمد بهمن شاه است
 سلطان در وجه صله دوازده هزار بسته قماش عنایت نمود شیخ گفت لا تحمل عطایا که
 الا مطایبا که سلطان بیست هزار تن که دیگر وجه کرایه راه رعایت فرمود شیخ با حال
 و اقبال بحر اسان عطف عنان نمود و مثل شهید می قبی که بعد فوت سلطان
 یعقوب بدیاری هند هجرت برگزید و در دکن و گجرات زندگانی بسر برد. صاحب تاریخ
 فرشته گوید که چون اسماعیل عادل شاه در سنه ست و ثلثین و تسعمائة (۹۳۶) قلعه
 بیدر مفتوح ساخت و خزان را بکلید سخاوت بر روئے خلافت باز کرد. مولانا
 شهید می قبی که از کمال شهرت از تعریف مستغنی است در آن بدت از خطه گجرات
 آمده بود. و بواسطه سمت شاعری کمال تقرب نزد سلطان پیدا کرد. سلطان حکم
 فرمود که بجزانه رفته آن قدر زر احمر که حملش مقدور باشد بردارد. چون مولانا
 از ریخ سفر فی الجمله ضعف و ناتوانی داشت بعرض رسانید که روزی که از گجرات
 متوجه این درگاه می شدم و دو چندان این قوت داشتم چه باشد که بعد از چند روز
 که آن توانائی عود نماید برین خدمت روح پرور سرافراز شوم. سلطان سخن پرورد
 نکته گزار لب به تبسم شیرین کرده گفت نشنیده ام که افتاست در تاخیر و طالب رازیان
 دارد. باید که دود فیه بخزان رفته آنچه از دست بر آید تقصیر نکنی. و وقت فرصت
 غنیمت شماری. چون این حکم عین مدعا می مولانا بود شکفته و خندان از مجلس
 برخاسته و کورت بخزان شتافت و همیا نهاسه بیست و پنج هزار هون طلا بیرون
 آورد. چون خازن این خبر بسمع بادشاه رسانید. فرمود مولانا راست می گفت
 که من قوت ندارم. و نزاکت این کلام برابر باب ادراک واضح و روشن است

له تاریخ فرشته جلد اول صفحه ۶۲۷ مطبوعه ممبئی و تذکره دولت شاه صفحه ۲۸ مطبوعه یورپ -

له تاریخ فرشته جلد دوم صفحه ۲۳ مطبوعه ممبئی -

کہ ہم جانب خوش طبعی منظور است و ہم جانب ہمت - قسم ثانی - جمعہ کہ قدم سعی باین
 دیار نرسودد اند - و غایبہ تخریرا نمایہ مدح ارسال نموده - مثل خواجہ حافظ شیرازی
 قدس سرہ کہ بدرگاہ سلطان غیاث الدین والی بنگالہ غرے فرستاد - این روایت از ان
 است -

شکر شکن شوند ہمہ طوطیان ہند زمین قند پارسی کہ بہ بنگالہ رے رود
 حافظ رشوق مجلس سلطان نجیادین غافل مشوک کہ بر تو از نالہ رے رود
 دشل عارف جامی قدس سرہ کہ اورا با ملک التجار خواجہ محمود گاو ان امیر الامراء
 سلطان محمد شاہ بہمنی والی و کن ارتباط خاص بود و ارمان مداح ارسال
 می فرمود - از انجملہ قصیدہ الیت کہ یک بیتش این است -

ہم جهان را خواجہ و ہم فقر را دیباچہ است رہبر فقر است لیکن تحت استار الفا
 دور خاتمہ غرے می فرماید -

جامی اشعار دلاویز و جنبی است لطیف بودش از حسن ادا لطف معانی تاریش
 ہمرہ قافلہ ہند روان کن کہ رسد شرف ہر قبول از ملک التجارش
 امام در عہد اکبر بادشاہ عدد ہر دو قسم محد کثرت رسید - و بازار ہر دو گروہ بہت
 گرم گروید - طائفہ اولی عیان اند - و مستغنی از اطالت بیان - و طائفہ ثانی را شیخ
 ابو الفضل در آئین اکبری بیان می کند و می گوید :-

و د آنا کہ سعادت بار نیافتند و از دور دستہا گیتی خداوند را ثنا گزارند بس انہو چون قاسم
 " گونا بادی ضمیری سپاہانی - وحشی یافقی - مختشم کاشی - ملک قی - ظہوری ترشیری
 " رسل ہمدانی - ولی دشت بیاضی - نیکی - نظیری - صبری اردستانی - فکاری
 " اسفرآینی - میر خسروی قی - قاضی توری سپاہانی - صفائی - طوئی - طوئی تیزی -

و از جمله ثانی شیخ علی نقی کمره قصیده سی و پنج بیت در ستایش شیخ فیضی
پرداخته و از صفایان بهند روان ساخته ازان است ۵

مرا افکند بر نظم امورم پر تو فیضی ابو الفیض آن گزین اکبر و شیخ کبیر من
ظہیر قدوہ پیشینان حتی ظہیر الدین امیر زبدہ اہل زمان حتی امیر من
اگر ہستم مجیر اندر سخن او ہست خاقانی و گر من متحیرم آستان او مجیر من
کیم با او رسد شاعری دعوا بجوشی کہ در این خانقاہم من مرید او پیر من
زمین ہند با قرب درش نعم النعم دل ہولے خلد و دراز حضرتش شب الصبر من
و شیخ فیضی را وقت سفارت بر ہان شاہ والی احمد نگر یا ملا ملک قمی
و ملا ظہوری تر شیرازی ملاقات واقع شد و صحبت کبری افتاد۔ بعد معاودت از
جانبین ابواب محبت نامہا مفتوح بود

ملا ظہوری شریطنیہ در مدح شیخ فیضی بقلم آورده۔ حکیم عین الملک
شیرازی مکتوبات شیخ جمع نموده و در خاتمہ مکتوبات۔ نثر مذکور مندرج ساختہ۔
مرزا صاحب علیہ الرحمہ اورا بخوبی یاد می کند و می فرماید
این آن غول کہ فیضی شیرین کلام گفت در دیدہ ام خلیدہ و در دل نشسته
احوال شیخ فیضی تفصیلاً و فصل ثانی از دفتر اول پیرایہ بیان پوشیدہ اینجا آنچه
مناسب منصب شاعری است سمت گذارش می یابد۔
نامش ابو الفیض است۔ سالہا فیضی تخلص کرد۔ آخر فیاضی قرار داد و اشعار
باین معنی می نماید ۵

زین پیش کہ سکہ ام سخن بود فیضی رقم نگین من بود
اکنون کہ شدم بہ عشق مراض فیاضیم از محیط فیاض
پادشاہ اورا بنظم خمسہ مامور ساخت۔ در مدت پنج ماہ کتاب نلدن چہا ہزار

دو بیت بیت مقابل لیلی مجنون موزون ساخت و یا اشرفیہا از نظر پادشاہ
گزارانید۔ درجہ استحسان یافت۔ حکم شد کہ نسخہ دیگر نوشتہ مصوّر سازند۔ و نقیب
در حضور می خواندہ باشد۔ ازان کتاب است ۵

بانگ قلم درین شب تار بس معنی غنّت کرد بیدار
و در برابر مخزن اسرار مرکز ادوار نقش بست و آن سواد را بعد وفات
اد شیخ ابو الفضل بد بیاض رسانید
و در پہلوی شیرین خسرو۔ سلیمان بلقیس و در انداء سکندر نامہ۔
اکبر نامہ و در تقابل ہفت پیکر ہفت کشور آغاز کرد اما با تمام نرسانید
از مقطعات اوست ۵

منم فیضی کہ در میدان معنی چون چابک سوار سے تیز گشت
بجلد شعر من از پوست تا مغز بجائے مردم ناپاک رگ نیست
بدان می ماند این پاکیزہ گفتار کہ در دیوان حافظ نام گشت
شیخ محمد تحسینی الہ آبادی در کتاب اعلام الانام گوید۔ صاحب قطعہ را
این بیت نظر نرسیدہ ۵

شنیدہ ام کہ سگان را قلادہ می بندی چرا بگردن حافظ نے نہی رنے
راقم الحروف گوید در بعضی نسخ دیوان خواجہ حافظ بجائے لفظ حافظ لفظ عاشق
واقع شدہ و قطع چنین است ۵

مزان دہرت بہ شد درین بلا حافظ کجاست فکر حکیمے و راے برہنے
از حسن اتفاقات اینکہ چیزے کہ شیخ فیضی نے خواست در دیوان فقیر آزاد
موجود است و ازین لفظ مبرا است۔

دیوان شیخ فیضی بنظر آید متضمن اصناف شعر است۔ بیتے چند از غزلت

او فر گرفته شد

نماند گریه شب وصل بقیران را سهیل طلعت آن ماه بر دباران را
خبر برید شب عید پیر مصطفی را که راست می کنم مشق رسی شب را
اگر سر نه کشم سوی بیخودی چه کنم مرا ز همه خود ملال می گیرد
شدیم خاک ولیکن ز بوی تربت ما توان شناخت کزین خاک مردی خیزد
مژگان پرش چون قدم از دیده می کشی مردان ره برهنه نهادند پائے را
آنچه به فیضی نظر دوست کرد مشکل اگر دشمن جانی کند

رباعی

بر ما چه زیان اگر صیف اعدا زد مشت خاشاک لطمه بر در یا زد
مانع برهنه ایم در دست قضا شد کشته کس که خویش را برما زد

(۱۳) انیسی شاملو یو لقلی بیگ

نکته سخن یگانه است و انیس معانی بیگانه - از ایران دیار به شیر مهند خرامید
و مدت ها در ظل عاطفت خانخانان آرمید - وفاتش در برمان پور در سه شنبه
عشر و الف (۱۰۱۳) واقع شد -

انیسی نظم قصه محمود و ایاز شروع کرده بود - بادم اللذات قطع سخن کرد و آن
نقش صورت اتمام پذیرفت - از آنست در وصف چشمه

بحدی سرد کز بیم فسر دین نیار و عکس دروے غوطه خوردن
بریم مانع تو بر نفس بخانه خویش چنانکه مرغ بر دهنش با شیان خویش
یادگار از مادرین عالم عم بسیار ماند رفت اگر آتش نشان دود بر دیوار ماند
خبر گل مرسانید به مرغیان نفس کس چرا زده نوروز برندان آمد

قاصد الحائمه تواند نه حرف شوق حیف از زبان که بال کبوتر نمی شود

(۴) نوعی ملا نوعی جنبوشانی

نوع کلامش جنس عالی است - و شیخ اقلامش بقیمت لالی - مرزا اصحاب گل
دعای برتریت او می افشاند و می فرماید

این جواب صریح نوعی که خاکش سبز باد سایه ابر بهاری کشت را سیراب کرد
ابتداء حال از متوسلان شهزاده و انبیا ل ابن اکبر بادشاه بود چون او
شفا رشده امین دولت خانچانان گرفت و قصائد و ساقی نامه در مدح او پرداخت
و بکرات و مراتب جوایز گرفتند و اندوخت - یک دفعه ده هزار روپیه نقد و خلعت
فانخره و زنجیر فیل و اسب عراقی صد شعر گرفت - ملا رسمی درین باب گوید
ز نعمت تو به نوعی رسید آن مایه که یافت میر معزی ز دولت سبخر
ز گلبن ایش صد چمن گل امید شگفت تا که به مدح تو شد زبان آور
در عهد اکبر بادشاه نوجوان هندوئی شب طوی خود را اکبر آباد ازبازار
مسقف میگذاشت قضا را سقف فرو داد - نوجوان بر خاک هلاک افتاد - عروس نامر
که در نهایت رعنائی و کمال خوش سیمائی بود بآئین خود قصد سوختن کرد - اکبر بادشاه
در حضور خود طلبیده هر چند منع نمود - و امیدوار فراوان ناز و نعمت ساخت - زن
بیائرمدی همت از جان رفت و پروانه وار خود را بر آتش زد - ازینجا است که شعراء
زبان هند در اشعار خود عشق از جانب زن بیان می کنند که زن هندو همین یک
شوهر می کند - و او را اسیر مایه زندگی می شمارد و بعد مردن شوهر خود را با مرده شوهر
می سوزد - امیر خسرو علیه الرحمه می گوید

خسروا عشق بازی کم ز هندوزن ساش کر برای مرده سوزد زنده جانے خویش را

و از غرائب اتفاقات آنکه در قرآن مجید قصه عشق زن بر مرد واقع شده یعنی قصه
یوسف علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام -

ملاً نوعی حسب الامر شاهزاده دانیال در واقعه مذکور شنوی سوز و گداز
بنظم آورد - از انست -

جمال ناز را پیرایه نو کرد عبارت را تبسم پیش و کرد

و از ساقی نامه اوست -

بده ساقی آن ارغوانی نبید که روز خرابان پایان رسید
بگردان زره عمر برگشته را چو شاه نجف روز شب گشته را

وفات نوعی در برهان پور سه تسعة عشر و الف (۱۰۱۹) اتفاق افتاد -
دیوانش بمطالعہ درآمد و این ابیات حاصل شد -

زاں پیش که صبح از شب امید بر آید بکشدین شیشه که خورشید بر آید

دست فرو و تن دل شیدائی نیست این گل طور بود لاله صحرائی نیست

باده می خواهم به سیر ماهتابم کاز نیست بیچ ماه چارده چون ساغر سرش نیست

شراب مطرب و دلدار در مقابل بود میان دیده و دیدار شرم فاصله بود

ما بے سواد علم معاش زمانه ایم مفلس شریک مایه این کارخانه ایم

ما عاشق و جز خانه خرابی نمانیم خصم است بخود هر که بجان دشمن مانیم

یکروز صبا بوی گلے برد به یعقوب بگریست که این نکبت پیراهن مانیم

نسیم مهر بجاروب گل دمانم رفت اگر غلط نکنم بوکے یار می آید

سبوی باده سلامت که زینت دوست است سرے که نایه در دست گویدوش مباد

توروی آئینه و ما قفای آینه ایم چنانکه از تو بهر از مانگو می آید

چو جام باده مسخر شود به عوالت صبح چه لازم است که تسخیر آفتاب کنند

ہروزہ ز اجزای جہاں تابع رنگے است در بادہ گزشتہ صم نمک ریخت شکر گیر

(۵) نظیری - مولانا نظیری نیشاپوری

سخن سرسبزش نظیر فیروزہ نیشاپور است از انش نظیری خوانند۔ و دیوان
رنگینش رشک نگار خانہ فقور است از انش بے نظیر دانند۔

مرزا صائب گوید ے

صائب چہ خیال است شود بچہ نظیری عرفی بے نظیری نرسانید سخن را
وظاہر است کہ ترجیح دادن مرزا نظیری را بر عرفی و بر خود مطلق نخواہد
بود کہ عرفی در قصائد چرب است و مرزا در غزل خودی فرماید ے

بلبل خوشنوا ے نیشاپور نجل از طبع بے نظیر من است

مولانا نظیری فیروزہ وار از نیشاپور برآمدہ دیہندوستان بہمن جوہر شناسی
خانخانان نامے بر آورد و قصائد عزادری در حث خانخانان بر صفحہ روزگار ثبت
نمود۔ و صلوات گرا نمایہ اند وخت۔ بعد چند ے بدالالت خضر توفیق احرام حرمین
مختارین بر لبست و بعد احراز این سعادت کبری رخت عود دیہندوستان کشید۔
و در گجرات۔ احمد آباد رنگ توطن ریخت۔

وقتے جاگیر پادشاہ گناباد عمارتے امر فرمود۔ مولانا غزلے گفتہ بعض رسانید کہ
مطلعش این است ے

این خاک درت صندل سمرقند سلوک بادامڑہ جادوب رہمت تاجوران را

پادشاہ در جائزہ قریب سہ ہزار بیگہ زمین انعام فرمود۔

شیخ محمد مندوی تخلص بخونی در کتاب گلزار ابرار ے گوید ے۔

”مولانا نظیری نیشاپوری حاجی الحرمین درویش طبیعت صوفی سیرت۔ مہذب الاخلاق بود

« در آخر روزگار زندگانی عنان نظم تراشی بصوب طرز گفتار صوفیان وحدت گزار منعطف
 « ساخته نخست سواد عبارت عربی از مصاحبت نگارنده گلو را برار روشن ساخت سپس
 « دوازده سال که تنه عمر او بود در احمد آباد اقامت گزیده علوم دینی تحصیل کرد و تصحیح تفسیر
 « حدیث از خدمت مولانا حسین جوهری وارہ نمود و در ہزار و بیست و سه (۱۰۲۳) بعالم
 « قدس خرامید انتخا۔

قبرش در تاج پورہ احمد آباد واقع شدہ و بر قبرش گنبد سے تعمیر کردہ اند این چند
 بیت از دیوانش انتخاب افتادے

چون نامم نقش کن لوح جبین را	تا چپ کنی راست نخواهند تگین را
بے عشق عقل را ہنرے در داغ نیست	بد سوز آں فتیلہ کہ از شعلہ داغ نیست
شرم می آید ز قاصد طفل محبوب را	بر سر راہش بنید ازید مکتوب مرا
مبین عجیب و قبولم کہ در پناہ تو ام	اگر بدو ہجامم کہ نیک خواہ تو ام
و گر خدا بردای دل سر کجا داری	کہ یکدور در شد آتش نیز پاداری
جرم من است پیش تو گر قدر من کم است	خود کردہ ام پس نہ خریدار خویش را
می گویم داز گریہ چو طفلم خبرے نیست	در دل جوہر ہست ندانم کہ کدام است
بہ مہربانی او اعتماد نتوان کرد	کہ تازہ عاشقم و خاطرش بہن صاف است
این رہمہائے تازہ ز حرم ان عہد فاست	غنا بر روزگار کسے نامہ بر نشد
توان ز نامہ من یافت اشتیاق مرا	عیاشوق باندا زہ سخن باشد
بہ بیج عشوہ برم جان کہ مست ناز مرا	اہانت است کہ خود بہر ہر متاع آید
دولتے بود کہ مردیم بہ سنگام و دواع	آن قدر زندہ نہ اندیم کہ محل برود
یک توجہ از تو در کار است و صد عالم مراد	غم نہ دارم گرا جابت با دعا و شمن شود
تو کار خود بہ غمرہ معشوق و ان گزار	بی طاقتی کن کہ نکویان نکو کنند

مسافران چین نارسیده در کوچ اند شکوفه می رود و شاخ بار می آرد
 کرد خردنت عمریت می بندم چه شد قدم برهن می شدم گراین قدر ز ناری بستم
 بوی یار من ازین سست وفای آید گم از دست بگیرد که از کار شدم
 نازم باین شرف که غلام محبتم لاف نسب ز نسبت آدم نمی زخم

(۴) سبخر میر سبخر خلف میر حیدر معنائی کاشی

نخنش هموار است و گهرش آبدار - دیوانش بنظر امعان در آمد بغول و قصیده و
 مثنوی یک رتبه دارد -

در سلک ملازمان اکبر بادشاه انتظام داشت و قصائد فراوان در شاطر ازی
 بادشاه و شاهزاده ها و امراء اکبری بنظم آورده و بامیرزاجانی والی تنه نیز مربوط بود و
 زبان به راجی میرزاجانی و میرزاغازی و تارری کشود -

در او آخر عهد اکبری جانب بیجا پور حرکت کرد - و در ظل عنایت ابراهیم عادل شاه
 قرار گرفت - عادل شاه در ملازمت نخستین خلعت ملبوس خاص و انگشتر مرویش بها
 عطا فرمود - و شکسته حالی او را بمومیائی لطف و احسان مداد نمود -

میر در اشعار خود شکایت بسیار از دست روزگار دارد - و در زمره ممدوحان
 خود از ابراهیم عادل شاه اظهار رضای کند و در مدح او می گوید
 دوشاه شاعر پرور بلند نام شدند نخست والی غزنین دوم خدیو دکن
 رسد بعد تو شاعر به پای ملک ز به نوازش شاه و ز به ظهور سخن

اشاره بملک قنوی و ملا ظهوری ترشیزی هر دو شاعر مشهور پای تخت ابراهیمی
 در ایام اقامت بیجا پور فرمان طلب شاه عباس ماضی با خلعت فاخره بنام
 او صدور یافت اما پیش از وصول فرمان - مشهور اجل نامزد گردید و این صورت

در سده احدی و عشرين و الف (۱۰۲۱) روداد - مفرع "افگند بادشاه سخن چهر سنجی"
تاریخ است - مؤرخ دوعدد زائد را به حسن تعبیه افگند -

۱۰۲۳
۱۰۲۱

این چند بیت از غزلیات سنج به انتخاب در آمده

شهر حسن است بر جانب بازار مرا	تو نخواهی دگر هست خریدار مرا
نه تاب دیدن و نه طاقت تشکیبائی است	تو چون نقاب کشی رحم بر تماشائی است
محققان که ز دریای علم در جوش اند	پو کوته انگنی نشان سوال خاموش اند
آتش خرمین منی شبنم کشت دیگران	دو رخ من چرا شدی ای تو بهشت دیگران
ای بخت صبح عشرت تا که بخواب بینی	بردار سر زباین تا آفتاب بینی
را به نبرد گوش به راز نهان ما	در قفل دل شکست کلید زبان ما
ناخوانده گرچه آمده ام زودی روم	طبع ترا زیاده مکر نمی کنم
الماس بدل پاشم و منت کشم از خود	من لذت این خم بسوزن نه پسندم
اگر از دامن محل کشیدم دست بینائی	به پای ناله افتادم به گرد ساربان گشتم
ما عجز و شمیم حریفان ز بون طلب	ای خون ما به گردن طبع غیور ما
ای غم هجرش ازین بجائے تو نیست دلم	یا بگذر ازین سرا یا بنا قبالة را
امشبای همسایه و همان من از خود ترا	گر که احوال من پرسد بگو در خانه نیست
هر آمد به تماشای تو با تیغ و ترنج	گو بیاگر هوس دست بریدن دارم
مرا که سینه زمین نمک فروشان است	دماغ سوزی مرهم به دماغ من غلط است
نیست او را سر آزادی این مرغ اسیر	در نه صد مرتبه گرد اند بگرد سر خویش
این زمان به نسبت سنج و گرنه پیش ازین	دست من در زلف او گستخ ترازشانه بود

(۷) زمانی - مَلّا زمانی میزدی

علت این تخلص آنست که مذهب تناسخ داشت - و خود را شیخ نظامی گنجوی پنداشت
و این خام خیال را در عالم قبال می آرد - که ۵

در گنج فرو شدم پے دید از یزد بر آدم چو خورشید
هر کس که چو مهر بر سر آید هر چند فرو رود بر آید
و آود دیوان لسان الغیب را غزل بغزل جواب گفت - و دم بهم صفیری بلبل
شیر از زود دیوان خود را نزد شاه عباس ماضی برد و عرض کرد که دیوان خواجہ را جواب
گفته ام - شاه فرمود خدا را چه جواب خواهی گفت - کلیات اوده هزار بیت است لفظ
صبح صاوق سال وفات اود در سنہ احدی و عشرون و الف (۱۰۲۱) نوشته و
ناظم تبریزی در تذکرہ خود گوید "وفات اود در سنہ ہزار و ہفتہ (۱۰۱۷) واقع شد"
غنیچہ تا ملش باین رنگ می شکفد ۵

حکایت از قبر آن یار دلنواز کنید باین فسانہ مگر عمر ما دراز کنید
ہلاک شیشہ در خون نشسته خونیم کہ آخرین نفس عذر خواهی سنگ است
زبان حال نحو شان کسے نمی داند و گرنہ سوسن آزاد در فسانہ تست

(۸) شانی - شانی تکلو

در بخوری شانے بلند دار - و مکانے ارجمند - مولانا فصیحی ہروی در مرح او
قطعہ طویل الذیلے می پردازد - و در عنوان آن می طراز دے

صبا بہومی دل آشفگان عشق گز زمین بیوس اگر آسمان دہد دستور
بگو مرد ماک دیدہ ہنس شانی کہ ای ضمیر تو چون چشم عقل سایہ نور

تو آن میج مقالی کہ ملک معنی راست بیاض چہہ کلک تو صبح گاہ نشور
واوا از شاطر از ان پایہ سر پر شاہ عباس ماضی است۔ و بنظر التفات شاہ
اختصاص داشت۔ و در صلہ این بیت ۵

اگر دشمن کشد ساغر و گرد دست بطاق ابروی مستانہ اوست
شاہ اورا بزر کشید و مبلغ ہم سنگ عنایت کرد۔

شانی در او اخر زندگانی در شہد مقدس گوشہ انزو ابر گزید۔ و از سرکار
شاہی بوظیفہ بیست تومان موظف گردید۔ فوتش در سنہ ثلث و عشرين و الف
(۱۰۲۳) واقع شد "پادشاہ سخن" تاریخ است۔

چراغ فکرش چنین پر تومی دہد ۵

چہ خوش است باد و زلفت سر شکوہ باز کردن گلہ ہائے روزہ ہجران بشب دراز کردن
لذت آزار گر این است پیکان ترا بیچ اجرے نیست در محشر شہیدان ترا

ہر قاصد آہے کہ بسوی تو فرستم ہچون نفس باز پسین باز نیامد

چون منع گرفتار بہ امید رہائی ہر چند کہ پرواز کنم در نفس انہم

نیست ممکن کہ گزیم ز غزالان خیال ورنہ ہچون تو تنہا ترا زین می بایست

(۹) شکیبی - محمد رضا بن خواجہ عبداللہ صفا ہانی؛

از نژاد خواجہ عبداللہ امامی است کہ عارف جامی در نفحات الانس بہ تحریر
احوالش پرداختہ۔ و او فرزند خواجہ امین الدین حسن باشد کہ حضرت لسان الغیب را
یاد می کند و می فرماید ۵

برندی شہر شد حافظ پان چندین رع لیکن چہ نعم دارم کہ در عالم امین الدین حسن دارم

شکیبی در سنہ اربع و ستین و تسعمائے (۹۶۴) متولد شد برخے علوم در شیراز و لختہ

در صفایان تحصیل کرد. و به اراده سیر میهند و کشتی نشسته خود را به ساحل بندر پیچول کشید.
 و از آنجا به قصد ادراک خانخانان که در آن ایام در گجرات بود. عازم گجرات شد اتفاقاً
 خانخانان در آن فرصت به آگره رفته بود. شکیبی از گجرات به آگره شتافت. و خانخانان
 را دریافت. و با او سیر میهند و وکن کرد. و در سنه دالف (۱۰۰۶) از خانخانان
 جدائی ورزید. و در سمرقند از توابع مالوار رسیده بیماری صعب کشید. و نذر کرد اگر شفا
 حاصل شود خود را بزیارت حریم شریفین رساند. از برکات این نیت شفا دست بهم
 داد. و در سنه اثناعشر و الف (۱۰۱۲) مکر ایفاء نذر محکم بر لبست. و این سعادت غظمی را
 حاصل نمود. و بعد از سه سال از راه بندر سورت برگشت. و در پرمیان پور با خانخانان
 برخورد و در سنه ثمانیه عشر و الف (۱۰۱۸) التماس گوشه نشینی کرد و خانخانان برای او
 سیورغال و صدارت و بلی از درگاه جهانگیری برگرفت. و باین تقریب در دار الخلافه
 و بلی بدل جمعی فروکش کرد. تا آنکه در سنه ثلث و عشرين و الف (۱۰۲۳) محل سفر به عالم دیگر
 شاعر خوش طبیعت صاف فکر است. ساقی نامبر برای خانخانان در سبک نظم کشید
 و بصله ده هزار روپیجیب و دامن آرزو گیر کرد. از آن است ۵

بیاساقی آن آب حیوان بده	ز سر چشمه خان خانان بده
سکندر طلب کرد لیکن نیافت	که در هند بود او بظلمت شتافت
ای خدا جنس مرا از غیب باز آید بده	می فروشم دل بیدار آید خرید آید بده
شکسته دل نشویم از ترا سر جنگ است	که آئینه ماهم طبیعت سنگ است
تو غنچه سحر و من چراغ صبحدم	تو خنده بر لب من جان در آستین دلم
پروانه نیک رفت که در پیش شمع سوخت	آله نش که سوختن غائبانه چیست

رباعی

نزدیت جهان که بر دوش با ختن است نزدی اوشش دو کم ساختن است

دنیا بمشال کعبتین نرد است برداشتش برای انداختن است

(۱۰) رضی-آقا رضی اصفهانی

استاد فن و نقاد سخن بود- سیرمند و ستان کرد و برگشت و در سنه اربع و عشرين
والف (۱۰۲۲) جاده فنا پیود "آه از رضی" تاریخ است-
نقش سخن باین آئین می بندد

نه هر که چهره برافروخت از غم آزاد است که سرخ روی گل از طیا نچه بادا است
در فراق تو چنان است تن بے جامم که چو فانوس به تحریک نفس می گردد
نخواهم زیست چند اینکه بازار دیا مشرا وصیت نامه بر بال مرغ نامه بر بستم

(۱۱) ملک- ملا ملک قمی

مشهور سخن سرایان است- و معروف نکته پیرایان- مرزا صاحب سخن اورا مکرر
تضمین می کند و در مقطعی می گوید
این جواب آن غزل صاحب که می گوید ملک چشم بینش باز کن تا هر چه خواهی بنگری
و صفر سن به شوق شاعری افتاد- و از قلم به کاشان آمد و ایامی در اینجا سخن
سخن گرم داشت- آخر متوجه قزوین شد- و قریب چهار سال در مصاحبت مولانا
و مستعدان آن مقام گزرا نید-

و در رمضان سنه سبع و ثمانین و تسعمائة (۹۸۷) از قزوین برآمده سرے
بدریار و کن کشید- و از مرتضی نظام شاه دیوانه والی احمد نگر و بعد اواز پل
شاه اکرام و انعام فراوان یافت-

و در بیجا پور دامن دولت ابراهیم عادل شاه والی آنجا گرفته- از

مقربان بساط عزت گشت۔ و ثمر ہا از نہال برومند دولتش برچید۔ و چون جوہر
قابلیت ملاظہوری مشاہدہ کرد فریفتہ گردید۔ و دختر خود را در حبالہ نکاح او درآورد۔
صاحب تاریخ عالم آرای عباسی گوید:-

”مولانا ملک قمی باتفاق مولانا ظہوری نثر شیری کتاب نورس را کہ نہ ہزار بیت است“

در بنام عادل شاہ تمام کردہ نہ ہزار ہون بالمتناصفہ صلہ یافتند۔“

شیخ فیضی وقتے کہ از درگاہ اکبری بہ سفارت پربان شاہ ولی احمد نگر ماہو
شد۔ در عقیقہ خود از احمد نگر بہ اکبر پادشاہ می نویسد کہ:-

”دراحمد نگر دو شاعر خاکی نہاد۔ صافی مشرب اند۔ و در شعر تربتہ عالی دارند کیے ملا“

”ملک قمی کہ کس کمتر اخلاط می کند۔ و ہمیشہ مژدہ ترے دارد۔ دیگر ملاظہوری کہ بغایت“

”دو نگین کلام است۔ و در مکارم اخلاق تمام۔ عربیت آستان بوس دارد۔“

ناظم تبریزی گوید:-

”در سنہ ہزار و بیست و چہار ملا ملک فوت شد و ملاظہوری یک سال بعد از او“

و ابوطالب کلیم گوید:-

ملک آن پادشاہ ملک معنی کہ نامش سکہ نقد سخن بود

چنان آفاق گیر از ملک معنی کہ حد ملکش از قم تا دکن بود

سوی گلزار جنت رفت آخر کہ دلگیر از ہوائے این چین بود

بجسم سال تاریخش ز ایام بگفتا۔ او سر اہل سخن بود

اما این تاریخ از روایت ناظم تبریزی یک صد و زیادہ دارد۔

پیش ازین کلیات ضخیمہ از ملا ملک دیدہ بودم۔ در وقت تحریر دیوان غزل

سہ اس غرضی کو مولانا محمد حسین آزاد مرحوم نے در بار اکبری میں صفحہ ۳۹ سے لغایت ۴۱ نقل کیا ہے

دیکھو در بار اکبری مطبوعہ لاہور۔ فہ عام ستیم پریس ۱۹۹۵ء

مختصرے از و نظر در آمد - خوش لفظ است - اما معانی تازه کم دارد - و تشبیه که رکن
رکین فصاحت است در کلام او بسیار کم واقع شده - و اشعار چمیدہ او ازین قبیل
است کہ بہ تحریر می آید

دلم ز داغ غمت صد ہزار جاریش است کسی کہ دوست بود با تو دشمن خویش است
ازین مرخ کہ بیدار کا محبوب است اگر وفانہ نماید ستیزہ ہم خوب است
اگر چہ مجلسِ مستان تہی ز غوغا نیست ولیک صحبتِ شان خالی از تماشا نیست
مدہِ خلعت کہ یزدخون مردم چشم فتانت کہ ترسم و صفِ محشر رسد دستہ بدامانت
اگر با مدعی عہد وفا بستی نمی رنجم کہ می دانم نادر اعتبارے عہد و پیمان
بروز محشر شہیدان چو خون بہا طلبند نقشے کن و خاموش کن زبان ہمہ
با احتیاط می عافیت بہ ساغر ریز کہ سنگ تفرقہ خصم پیالہ داران است
پیام مست عہدان داشت سقمے کہ قاصد دست بزنش خبر داشت
صلح کردیم من و غیر دین بود صلاح زانکہ جنگ من او باعث رسوائی تست
مخ شیب کو کہ در سایہ پروانہ گذاخت بہتر آنست کہ تقلید سمندر نکند
صد تم دیدی ملک یکبار سر کن شکوہ نیستی شرمندہ لطفے زبانت لالچسیت

رباعی

عاشق بہوس گریہ کای می داشت جادو جرم چون تو لگای می داشت
ای کاش ملک بوالہوسی می آشت تا و نظر تو اعتبارے می داشت

(۱۲) ظہوری - ملا ظہوری ترشیزی

ظہور دولت سخن در عہدا و بحارج علیا رسیدہ و نہال کلام موزون ازین
تربیت او سر بہ طارم انحصار کشیدہ -

مرزا صائب اور ابا ادب یاد می کنند و می گوید سه
 صائب ندا شیتیم سرو برگ این غزل این فیض از کلام ظهوری بهما رسید
 ظهوری درین زمین دو غزل دارد. بیت از ان فقیر خوش آمده
 با خنجر کشیده تغافل رسانده بود خود را به پیش من که نگاه از تقاریر
 ساقی نامه ظهوری عجب صفائی و تمکینی دارد. و به نازک ادای بهاد دل از
 دست می برد. کتابچه این میخانه بنام برهان شاه دالی احمد نگر است.
 شرملا هم طرز خاص دارد. اما غزلش باین رتبه نیست. بعد از تحصیل حیثیات
 محل سیاست برست. و به سیر عراق و فارس پرداخته عازم گلگشت دکن گشت و
 از خوان احسان ابراهیم عادل شاه فراوان نعمت اندوخت. و کام و زبان را به جا
 او شیرین ساخت.
 ملا ملک قی اورا بریور کمالات محلی دیده طرح اُلفت ریخت. و صبیحه خود را در عقد
 ازدواج مولا ناکشید.

و این هر دو سخن آفرین دماغ اتحاد نوعی رسانیدند که تالیفها بمشارکت فکر به تحریر
 آوردند. چنانچه ملا ظهوری در دیباچه "خوان خلیل" می طرازد که "ظهوری
 قبل ازین در پیرایش "گلزار ابراهیم" و اکنون در گسترده "خوان خلیل" سهیم
 عدیل ملک الکلام است.
 وفات ملا ظهوری در دکن سنه خمس و عشرين و الف (۱۰۲۵) واقع شد.
 نسی سال پیش ازین کلیات سیرضامته از و بنظر رسید. و درین وقت دیوان غزل
 به دست آمد و بیت چند انتخاب افتاده

شب از شرکان تر فرم غبار آستانش را پیشانم که کار می یاد و آدم پاسبانش را

سه مراد از کتابه در اینجا ریڈ می کشن است.

تلافی پیشه صیدان کن این سرزمین باشد که دائم به تقرب زگا ہے در کین باشد
 نیفتاد چنان که کوشش افلاک بر خیزم مگر گرد تو گرد گرد من که خاک بر خیزم
 همچنان طفل مزاجیم اگر پیر شدیم کوچه گردی است بجا گرچه زمینگیر شدیم
 ازین چه باک که رسم وفا نمی دانی بلاست اینکه طریق جفا نمی دانی
 مدار خویش منہ جملہ پر سننے و انم گذشت کار ز طفلی چرا نمی دانی
 سعادت است به عشق تو به نفس مردن وکیل خضر منم عمر جاودان نذر است
 تصرف عجیب کرد در مزاجش غیر عجیب نیست که غیرت مزاج گشته است
 نیاز بود که زود غرور تا چند است اگر حریف ضرور است عجز ما اینجا است
 که دید است این چنین صیا و قدر آن مروین که زخم فربه از پنجر لایع بر نگر داند
 خصم گو صبر مرا عجز تصور میکن نیستم مرد عداوت محبت سوند
 بجلدی چون لگا ہے نیز بیان قاصد خوانم نشستن بر سر راه صبا از من نمی آید
 به نکلین گاه عرض حال کوہ آہنی بودم چه دانستم حیا در عتبه سیاهم اندازد
 خموشی نفعها دار و سخن پرداز می داند نخستین اینکه ساکت ہیچے ملزم نمی گردد
 اگر چه یاد مرا خصیت نشستن نیست همین بس است که بر خاطرش گذرد آید
 ز حد برد است چشم اشکبارم فرغ غلطانی نمی دانم شکیم از سفر کے باز می آید
 سعی فرمائی که سیاب شوی از تف شوق که اگر کشته شوی قدر تو افزون گردد
 برد باران کوہ را از کاه کمتر می نهند تا توانان اند لیکن در سخن برداشتن
 ذوقی است پادشاه اقلیم دوستی خواهیم که یک دور روز تو باشی بجای من
 تیغ تو نمی داشت اگر آب مر و ت خون چو منے را که رساندے به بہا
 فلک گو یا تلاش منصب مشاطگی دارد و گر نہ چیست از خورشید و مہ آئینہ گردانی

کدام جوہر نو از لطف و نشین تر نیست چه احتیاج کہ تشویش انتخاب کشی
 شیخ فیضی در عریضہ خود از احمد نگر بہ اکبر بادشاہ برمی نگار د کہ :-
 ”مولانا ظہوری نقل کرد کہ روزی در باغ یکے از شرفاء مکہ معظمہ مجھے بود۔ اقسام
 ”مردم بر کنار حوض نشستہ صحبت می داشتند۔ بہ تقریب یکے از اہالی ماوراء النہر گفت
 ”کہ فردا چار یا ہر چار گوشہ حوض کوثر نشستہ آب بمونان خواہند داد و محمود صباغ
 ”میشاپوری برخاستہ گفت۔ نامعقول گوئید حوض کوثر مدور است و ساقیش علی مرتضی
 ”و گر بخت۔“

راقم الحروف گوید چون تقریب حوض کوثر در میان آمد۔ رشعہ فائدہ از سحاب قلم
 می تراود کہ حوض کوثر مربع است۔ شیخ جلال الدین سیدی رحمہ اللہ تعالیٰ در کتاب
 ”الہدور السافرة“ می آرد اَخْرَجَ أَحْمَدُ وَالْبَزْأَمُ عَنْ جَابِرٍ قَالَ قَالَ
 رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا عَلَى الْحَوْضِ أَنْظَرُ مَنْ يَرُدُّ
 عَلَيَّ وَالْحَوْضُ مَسِيرَةُ شَهْرٍ وَمَنْ وَايَاكَ عَلَى السَّوِيَّةِ يَعْنِي عَرْضَهُ مِثْلُ طُولِهِ

(۱۳) زکی ہمدانی

زکی المخلق ذکی الطبع بود۔ و گوئی غول گوئی از اقران می ربود۔ قوت مدر کہ
 بلند داشت۔ و با ملا شکوہی در خدمت میرزا ابراہیم ہمدانی درس می خواند
 میرزا طاہر نصیر آبادی انتقال او در سنہ ثلثین و الف (۱۰۳۰) نوشتہ و
 ناظم تبریزی گوید ”وفات او در سنہ ہزار و بیست و پنج (۱۰۲۵) واقع شد۔
 و او ساز سخن باین قانون می نواز دہ

شکشان محبت دم از فغان بستند گرہ ز جیمہ کشادند و پر زبان بستند

ترا به نکبت پیراپنے مضایقه نیست ولے به طالع ماراه کاروان بستند
گردل از عرض تمنا برادے نرسید این قدر شد که ترا بر سر ناز آوردم

(۱۴) فرقتی - ابو تراب جوشقانی

جوشقانی المولد - کاشانی المنشأ - از قافیه سخنان عتبه شاه عباس ماضی بود -
و گوی سخن از بهر استانان می ربود -

و او قطعه بنظم آورده پیش صادقی بیگ نقاش به اصفهان فرستاد -
و التماس تخلص کرد - صادقی بیگ قطعه در جواب نوشت - و چهار تخلص تجویز نمود -
از آنها فرقتی پسندش افتاد - از آن چهار تخلص یکی کلیم بود - گفتند چرا کلیم تخلص نمی
کنی - گفت نخواهم که ظرفا کلیم جوشقانی خوانند

ارتحال او در سنه ست و عشرين و الف (۱۰۲۶) اتفاق افتاد نهال گلکش این
نوع ثمری افشاند

مجنون ترا عار ز عریانی تن نیست	پروانه پرسوخته محتاج کفن نیست
چه شد اگر مرثه بر هم نمی توانم زد	کلب بلب نرسید است هیچ دریا را
خون تراوش می کند از چاکهای سینه ام	طفل اشکم باز گم کرد است راه خانه را
چه جادوئی که از بهر فسون بها بجنباند	به افسونم زند چشمت بهم هر لحظه مژگان لا

(۱۵) فغفور - محمد حسین

از سادات لاهیجان - و در فن طبابت و شعر و خوشنویسی ممتاز زمان بود - در
ایران رسمی تخلص می کرد - و بعد وصول دهند فغفور تخلص برگزید - بے شاه
مهوران کشور فصاحت است - و خسر نقش طراز ان قلم و کتابت -

درواخر ایام زندگانی ملازم شهنشاده پرویز بن جهانگیر بادشاه شد و اشک
خود را بحدیحت او موشح ساخت.

و در بلده اله آباد سه شمان و عشرين و الف (۱۰۲۸) چینی حیاتش بر
سنگ فنا افتاد.

دیوانش قریب چهار هزار بیت نوشته اند. نقاش فکرش باین حسن تصاویر
می کشد.

فلک امشب بکام زبرد و آشام می گرد	عس کو خواباحت کن که امشب جام می گرد
و عشق چو سبزه تباهی تسبیح شماران	صد حقه به پیش آمد و اند راه نگشتم
سرمشوریده بسامان ستوان باز آورد	این نه دستار پریشانست که از سرمشوریده
این قوم خود نما که نه بیند عیب خویش	آینه کاش در گرد تو تیا کنند
می رسد ناز از آن چشم که چون غنچه گل	سرمشوران تو از طرف کله می گزرد
ملاحظت تو گواه است و شور بختی من	که بے نمک سرمشورنده خاک آدم را

(۱۶) نظام - میر نظام دست خلی شیرازی

نسب ملک سخن طرازی است. و نظام قلم و نکته پرداز است. در عمر نعلی سالگی دنیای
بچ روز را و دارع کرد. و این ساخته در سه و تسع و عشرين و الف (۱۰۲۹) واقع
شد. خوابگاهش حافظیه شیراز.

سحاب گلکش باین آبداری گوهر می افشانده

دلهره عشق گردانید و چشم پر کارش	چو آن مرغی که گردانده کس بر گرد و پایش
ز دنیا یکسر موعم نباشد اهل دنیا را	که دلگیری نباشد و نفس مرغان دنیا را
گرفتار من هم آغوشش نماید و در نیست	باغبان بر چوب بند گلبن نوخیز را

چشم چون بر عشوه کرد اول بسوختن
 باده خود خورد ساقی ساغر لبریز را
 دل که فسرده شد از سینه بدر باید کرد
 مرده هر چند عزیز است نکه نتوان داشت
 من آن مرغم که باشد آشیانم سایه بیگ
 تواند جنبش با بے مرا بے خانمان کردن

۱۷۱) مرشد - ملا مرشد یزدجردی

مرشد سالکان جاده سخن است - و صاحب تلقین مرتاضان این والا فن
 از وطن خود رها گشته - چون بقندار رسید - جاذبه التفات میرزا
 غازی وقاری عقاب پائے او گردید و در آن صتبه کرسی نشین عزت گشت - و
 مرشد خان خطاب یافت - بعد فوت میرزا غازی خود را به هند کشید -
 پوشیده نماند که وارد شدن مرشد از ولایت خود بقندار در حل اقامت افکن
 در سایه عاطفت میرزا غازی هفده سال پیش ازین هنگامی که تحریر پد پیضا در میان
 بود - و تذکره مشابیه افتاد - تعیین تذکره از خزانه حافظ برآمد -

و میر تقی اوصدی صفایانی صاحب تذکره عرفات گوید ملخص کلامش اینک
 "مرشد وقتیکه از یزدجرد به صفایان آمد بنده خدمت ایشان مکرر رسیدم - از آنجا
 "بشیراز رفته - مدتی سیر کرد - چون بملک سندھ افتاد صحبت او با میرزا غازی برآمد
 "و ترقیات نمود - و مرشد خان خطاب یافت - و چون میرزا غازی جرعه شهادت چشید -
 "اراده درگاه جهانگیر بادشاه نمود - در اثناے تحریر این مقالات به آگره آمد - چند روز او
 "دریافتم - پس در اجیر رفته به ارو و س جهانگیری واصل شد و بملازمت سلطان شرف
 "گردید و الحال با مهابت خان می باشد"

و همچنین میر تقی در ترجمه طالب آملی که با او هم ملاقاتها و اردمی فرموده که -
 "وقتیکه از ایران عزم هند کرد در سندھ خدمت میرزا غازی قیام نمود"

برخال و خط شناسان چهره تایخ همید است که میرزا جانی والی تنه پدر
میرزا غازی در سنه احدی و الف (۱۰۰۱) ناصیه بخت بملازمت اکبر پادشاه
برافروخت. و میرزا غازی در تنه ماند. اکبر پادشاه تنه را به میرزا جانی
ارزانی داشت. و نیابت به میرزا غازی عنایت شد و چون میرزا جانی در
برهان پور در سنه ثمان و الف (۱۰۰۸) جان بجمان آفرین سپرد. پادشاه
میرزا غازی را مشمول عواطف داشته ولایت سندھ را با او باز گذاشت. و
در سنه احدی عشر و الف (۱۰۱۱) سعید خان چغتایا بتزاع سندھ مامور شد میرزا
غازی حلقه انقیاد در گوش کشید. و تا بھکر رسم باستقبال بجا آورده سعید خان را
در یافت. و بهمرای او خود را بدرگاه اکبری رسانید. همت خسروانی بر حمت
بحالی ملک سندھ رنگ رفته او را بحالت اصلی آورد. و در عهد جهانگیری صو
ملتان در اقطاع او اضافه شد. آخر بصوبه داری قندهار سرمایہ افتخار
اندوخت. و همانجا در عمر بیست و پنج سالگی سنه احدی و عشرين و الف (۱۰۲۱)
پیمانہ حیات او لبریز گردید.

میرزا غازی بعد از آنکه از سندھ بهند خرامید. باز به سندھ نرفت.
پس ملاقات هر شد و طالب بامیرزا غازی در سندھ بقول میر تقی در عهد
اکبری بوده باشد. واللہ اعلم

مخفی نماند که تذکرہ میر تقی صفایانی بعد تبیض این جریدہ بنظر رسید
اسامی شعراء ترتیب حروف تہجی می کرد. عجب صلاکے عامے در داده. و بہ آذنی
موزونے کہ بے برده چه قدیم چه جدید در همان خانہ خود تکلیف نموده و بہ از
تذکرہ میر تقی کاشی است. تذکرہ صفایانی نسخہ ناقص از حرف الصاد تا

حرف الباء بدست آمد و چند جازوۃ بعضی مطالب الحاق نموده شد۔
 مرشد در سده ثلثین و الف (۱۰۳۰) از لباس عنصری برآمد منتخبی از دیوان
 او محتوی بر اقسام شعر بنظر در آمد۔ زبان خوبے دارد و سخن بقدرت می گوید۔ قصاید
 و مثنویات او به از غزل است و ساقی نامہ مخقرے نشہ آور از میخانه و فکرش تراویده
 مطلعش این است ۷

بهار است و دل مست و من در خار	خوشا جامے خاصه از دست یار
گیرم که روز حشر مرا از خاک بر کنم	آن دیده کو که جانب قاتل نظر کنم
من آن مرغم که گریاری نباید بخت سازم	بود ناگوشه بام نفس معراج پروازم
طره و لبر نیم تا که پریشان زیستن	چشم عاشق نیستم تا چند حیران زیستن
کاش اجزای وجودم بگسلد از یکدگر	تا دور وز بے جمع گردم زین پریشان زیستن
بسیار ز حد می گزر و گرمی مجلس	و سونخه در پس دیوار نباشد
بے سبب مرشد ز طوطی شکایت میکند	اینقدر آخر نمی داند که من دیوانه ام
هوان ز بسکه شد از فیض ابر عالم پیر	شکوفه ریزد از شاخ بر سر نخپیر
همان بزرگ گل آفتاب خاک سایه گل	ز بسکه لطف هوا کرد در زمین تاثیر
هوا چنان بر طوبت که از زبان تا گوش	هزار جابرند ریشه ناله شبگیر
چنان ز لطف هوا گشت طبع آتش تیز	که شعله چون می گلزنگ بگذرد ز حریر

رباعی

را بے پیشم بے نشیب است و فراز
 کز اینجا شش خبر ندارد آغاز
 چون ناله عاشقان پست و بلند
 چون وعده وصل گلرخان دور و دراز

(۱۸) زلالی خوانساری

در اختراع تازگی عبارات و تازگی اشارات بے نظیر افتاده و بایجاد سبب

ستاره سپهر بلند خیالی را رونق دیگری داده -

عمدهٔ مثنویات او "محمود وایاز" است که مصنف اکثر اوقات خود را صرف این کتاب ساخته - سال آغازش که احدی و الف (۱۰۰۱) باشد این بیت تصحیح مینماید

در استفتاح این منشور نامی بجز تاریخ نظمش از نظامی
و تاریخ اختتامش که سنه اربع و عشرين و الف (۱۰۲۲) باشد این مصحح افاده میکند

الهی عاقبت محمود باشد

اما ترتیب ناداده ورق حیات گرداند شیخ عبدالحسین داماد شیخ علی نقی که
در هندوستان نسخ متعدده فراهم آورده به تقدیم و تاخیر و طرح ابیات فی الجمله
ربطه داد - و طاعفرانی مشهمدی دیباچهٔ نثر به تحریر آورد -

وفوت زلالی در سنه احدی و ثلثین و الف (۱۰۳۱) واقع شد مصرع
از جهان فوت زلالی بجان - تاریخ یافته اند -

از محمود وایاز است

من گزوی خرد بے برگ گردد غم از یک جبهه شادی مرگ گردد
جنون یک قطره از لائے خم او سر بهیوشی و پائے خم او

(۱۹) نقی - شیخ علی نقی

از شعراء معصومهٔ کمره و مروج نقود سره است - در آغاز سن و قوف بجد تمام
بکسب علوم پرداخت - و در معقولات و منقولات از اکفاء و اقراء مشتق برآمد
و اکثر ناولک فکر بصید معانی می انداخت - و در حسیان خیال را در دام عبارت
بند می ساخت - دیوانش مشتمل بر قصاید و غزلیات و دیگر جنس شعر بنظر در آمد -

له ازین مصرع تاریخ مطلوب برنمی آید -

غرا دارد. و بیشتر شاگردان حاتم بیگ اعتماد الدوله است. و در صله قصیده دالبه
 که در مدح اعتماد الدوله گفته مبلغ خطیر سالیانه مقرر گردید. و بعد فوت شیخ هم چند
 سال آن وجه به متعلقان شیخ می رسید. مطلع قصیده مذکور این است :-
 اهل صورت که جمیعت صوری شادند فایع از تفرقه معنوی اصدادند
 رحلت شیخ در سنه احدی و ثلثین و الف (۱۰۳۱) اتفاق افتاد. این چند بیت
 از دیوانش فرا گرفته شده

چندان دلم پر شوق چشم تو شاد نیست	دانم که بر تو ضیع مست اعتماد نیست
کشد چو سوکچن بے قدت ملال مرا	گزد چو مار سیه سایه نهال مرا
کم گن شراب لطف که پر شد ایلغ ما	روغن چنان مرزیه که میرد چراغ ما
کردی سفید چشم نفق را ز انتظار	این بود پنبه که نهادی بداع ما
بهنگام و دیش می کنم نو عهد دیرین را	چو بیای که وقت مرگ ایمان تازه میسازد
عاشقان نامی بجز و ناتوانی داشتند	کو بکن آخر زبور این قوم را بدنام کرد
نقی در گریه آورد اضطراب عشق جانان را	که زور آتش سوزنده آب چوب نر گیرد
من کشته آن چشم که در عین تکبر	با هجو من در صد و ناز در آید
رفتی و خجوشم که در آغاز مصیبت	ما تم زده بکیند بشیون نبرد راه
نقد دل دزدی و آنگاه تقریب حیا	سر به پیش افکنی و چشم به بالا نکنی
نیست و عشق دل شاد شنیدی که چپوه	پادشاهی ز غلامی پدیری از پسری
وای بر جان خلایق اگر آرزو بخشه	عوض روز قیامت شب تنهائی را

(۲۰) طالب آملی

برادر خاله زاده حکیم رکناکاشی بود. جویای معانی بلند است و خواص لآلی دلپند

میرزا صائب گوید

بطرزانہ قسم یاومی کنم صائب کہ جائے طالب آمل در اصفہا پیدا
در ریحان شباب از ولایت خود برآمدہ بہ نر ہنگدہ ہندو خرامید چون میرزا
غازی و قاری از پیشگاہ جہانگیر پادشاہ بھوبہ داری قندھار مامور گردید۔
وقتہ کیا بقدردانی اہل کمال را رواج داد۔ طالب خود را باستان میرزا
غازی کشید۔ و بہ التفات فراوان اختصاص یافت طالب قصیدہ طولانی در مدح
میرزا غازی می طرز دہد و در ان قصیدہ رفتن خود از ہند پیش میرزا افضل بیان
می نماید۔ از انجاست این بیت ۵

عنایات شوق تو شد ورنہ کے دل زدے فال رجعت ز ہند و شام
و بعد رحلت میرزا غازی کرت ثانی بہ گلگشت ہند شافت و ایامے با عبد اللہ
خان بہادر فیروز جنگ ناظم گجرات بسر برد۔ آخر با عتصام ذیل جہانگیری قوی پایہ
شد و در سنہ ثمان و عشرين والف (۱۰۲۸) بمخاطب ملک الشعرائی بلند نامی اندو
و در ہمین سال ابو طالب کلیم بہدانی از ہندوستان بعراق عجم معادلت نمود۔
طالب آملی در مدح جہانگیر پادشاہ و اعتماد الدولہ وزیر و نور جہانکی
قصائد غرا دارد۔

دستی النسا خاتمہ ہمیشہ طالب است۔ دستی النسا خاتمہ در عہد صاحبقران
ثانی شاہ جہان مدار المہام محل پادشاہی بود۔ و شوہر ش نصیر ابرا در حکیم رکن
کاشی در ہندوستان رخت ہستی بر بست۔ چون فرزندے نہ داشت دستی النسا
خاتمہ دو دختر کہ از طالبان ماندہ بود بہ فرزندگی برگرفت۔ کلاں را بہ عقل از دولج عقل
خان و نور در اجمالہ نکاح حکیم ضیاء الدین مخاطب بہ رحمت خاں کہ سپر
حکیم قطبا برادر دیگر حکیم رکن است در آورد۔

ستی النسا خاتم دردی الحجه سته ست و خمسين والف (۱۰۵۶) بساط زندگانی
در نور دید-

طالبها در او ائیل مهر دار اعتماد الدوله بود آخر مستعفی شد و قطعه اعتذاری
بنظم آورده - از انست -

دو صنف اند اهل طبیعت که هرگز
یکه را فرومایگی کردشاعر
من آن شاعرم شکر الله که دارم
که گره دهر با قوت یکدانه گردد
به گلزار معنی هزار فصیح
چو مهر تو دارم چه حاجت بهرم
طالبها در مدح قلیج خان ناظم لاهور قصیده هشتاد و چهار بیت در یک
شب فکر کرد و بآن می ناز و می گوید -

منم که نیست چو من شاعر ز اهل سخن
منم که نیست چو من قائل ز اهل کلام
گواه این دو معنی همین قصیده بس است
که یافت از شیر تباسپی دم اتمام
اما میرزا صاحب اشب فکر از طالبات نیز تر راند - و هنگام ورود به میان پور
قصیده شصت و یک بیت در یک چاشت در مدح ظفر خان بنظم آورده و در اینجا
مے فرماید -

هزار حیف که عرفی و نوعی و سبج
که قوت سخن و لطف طبع مے دیدند
همین قصیده که یک چاشت روی داد
ز اهل نظم که گفت است در سنین و شهر
نیمند جمع بدار العیار بر میان پور
نمی شدند بطبع بلند خود مغرور
اگر چه طالبها را بهیست و سه بیت افزون است - اما افزونی ابیات طالبها با وسعت

وقت کم است۔ وکی ابیات مرزا با تنگی فرصت افزودن۔ و این معنی از تقسیم ابیات
بر ساعات واضح می شود۔

آمدم برین که نسبت بجناب مرزا اصائب بے ادبی نمی توان کرد۔ اما این
همه تفاخر از طالب آملی نام منظور است۔ چه شوکت قصیده قریب صد بیت در
مدح میرزا اسعد الدین در عرض چهار ساعت نجومی انشا نمود۔ و مطلقاً لب
یا ظہار کمال نکشود۔ مطلع قصیده این است۔

بسکه جوش شعله حل کرد از مینائے من شیشه را فواره آتش کن صہبائے من
و در آخر قصیده می گوید۔

شب که گردیدم ہم آغوش پریزاد خیال چار ساعت در گذار شام دیو آسای من
این همه اطفال معنی را که افکار من اند زاد کلک مریم آسای میجازای من
طالبا و عین جوانی از زیبا خلعت زندگانی برآمد و این واقعه در سنست و
ثلثین و الف (۱۰۳۶) پیش از فوت جہانگیر پادشاہ بیک سال روداد۔

دیوان قصائد و غزلیات و رباعیات طالبا در وقت تحریر۔ بدست آمد فرصت وفا
نگرد که بانتخاب پرداخته شود۔ کل چند از گلستانش حواله دست قلم می شود۔
گر من بجائے جوهر آئینه بودے بے رونما ترا بتو کے می نمودے
من کیم کہ شرم قتل من سر اندازد تیش ہیکلِ خرم گرافی می کند برگردنش
بے نیاز از ارباب کرم مے گزرم چون سیچشم کہ بر سر مرده و نشان گزرد
ملامت کن و فانیع شوا از ملامت خلق کہ نخل موم ز آسید تیشہ آزاد است
دشنام خلق را ندیم جز دعا جواب ابرم کہ تلخ گیرم و شیرین عوض دیم
بے چین کہ بگلگون می سوار شدم امید هست کہ رنگ پرین را گیرم
خانہ شرع خراب است کہ ارباب صلاح دعا زنگری گنبد دستار خود اند

مرزہ در جهان نئے بیمم دہر گوئی دلائل بیمار است

(۲۱) شفقائی اصفہانی

اسمش بشرف الدین حسین است۔ پدرش حکیم ملا طیبیہ حاذق بود۔
مشائرا الیہ مراحل کسب علوم بسرعت نور دید۔ و حکمت نظری را بیشتر ورزید۔ و مدتی
مشق طبابت کرد۔ قرا با دین او مشہور است۔ و عمر ما در نسخہ نویسی شعر افتاد و بمعاین
افکار و ماغما را تقویت بخشید۔ مرزا صائب فرماید

در اصفہان کہ بدر سخن رسد صائب کنون کہ نبض شناس سخن شفقائی نیست
حکیم نزد شاہ عباس ماضی با فزونی قرب و منزلت اشتیاز داشت تا بحدی
کہ روزی در عرض راہ شاہ را بر خورد۔ شاہ خواست کہ از اسب فرود آید حکیم مانع
آمد اما امر اہم پیادہ شدند تا حکیم گذشت۔

ہجو بر مزاجش غالب آمد۔ میرزا قردا ما دمیگفت "شاعری فضیلت شفقائی
را پوشید۔ و ہجا شعرا و را پنهان ساخت" لیکن در پایان عمر ازین امر نا ملامت ہوید
موفق گردید۔

فوتش در رمضان سنہ سبع و ثلثین و الف (۱۰۳۷) اتفاق افتاد۔
زادہ طبعش دیوان جد و ہزل و چند مثنوی است مثل "دیدہ بیدار" و
"نمکدان حقیقت" و "مہر و محبت" این ابیات از دیوانش ماخوذ شد

درد دل در آفرین گلہای داغ کن	از خانہ چون طول شومی سیر باغ کن
خویش را بر قلب غم آخر دل بیتاب	این کتان پارہ کوس خصمی مہتاب
حاکمے نو کو کہ بر در گاہ اودادی کنیم	مشت خونے جہین مالیم و فریادے کنیم
از زبان خنجر کین پریش دلہا کن	عالمے را طعمہ شمشیر استغنا کن

اے در آغوش ملکیت ملوہ بد خوئی مکن
 شکرستان زیر لباری ترش روی مکن
 بخود غم تو نگویم کہ بیم رسوائی است
 نہان کفر ز خیالت کہ یار ہرجائی است
 بہ انتقام ابد آشتی میسر نیست
 ز بسکہ خوئے تو بر یک گناہ بے پیر
 نوہائے کہ دلی شکفد از پہلوی او
 جائے آنست کہ پہلوی خزان نشیند
 دامن دیدہ نگہدار کہ در مذہب ما
 دل چو شد کشتہ دیت از مژہ تر گیرند
 یک لحظہ پیر داخت مرا داوڑ محشر
 این شکوہ جا آسوزہ محشر دگر افتاد
 خدا عشق مرا از رنگ رسوائی نگہ دارد
 کہ بدبیتیابی پیر امن این رازی گردد
 گرفتہ جان بہائے وصال نمی شود
 از قاصد تو ذوق خبری توان گرفت
 آن دل کہ نامزد بوفائے تو کردہ ام
 کارے مکن کہ عیبہ جوئے دگر شود
 تپ غم دیدار و لوسوری شکر زبان داڑ
 تبسم را مکن شیرین کہ می ترسم بجائی فتم
 نہ ہر بیدارم بہ نرم امتحان کم کم مرید
 ہر چہ داری بہ سرم ہم ریز تا یکجا کشم
 پشگلستن سپان بہین بس است تلافی
 کہ بہر تازگی عہد داو دست بہ تہم
 مراقبت بہ پنهان دیدنی کرد می خوریم
 کہ بوی عتیقی می آید از اندان بہا کردن

(۲۲) قاسم - قاسم خان جوہی

قاسم مائتہ فصاحت است۔ و ناظم خواہر بلاغت۔ مینچہ بیگم خواہر اعیانی
 نور جہان بیگم در جہالہ عقد قاسم خان بود۔ وہ علاقہ سلفیت جہانگیر بادشاہ
 بہ پایہ امارت و تربیہ مصاحب سربراہ فرانت۔ وہ قاسم خان مینچہ مشہور گردید
 در او آخر عہد جہانگیری حکومت صوبہ اکبر آباد و حراست قلعہ آن مصرعے
 پر داخت و در آغاز دولت شاہ جہانی بہ منصب پیخزاری پنج ہزار سوار و ایالت

صوبہ بنگالہ اشیا زیافت -

دوسرے اثنین داریعین ۱۰۲۲ھ بعد فتح ہو گئی بندر کہ از بنا در عمدہ
بنگالہ است - بقا صلہ سر روز باجل طبعی در گزشت - امیرے خیر مستج کرام اخلاق
بود در نماز تہجد تقید داشت - و ہر سال دولتک روپیہ بہ مستحقان می رسانید -

رایت سخن بایں شکوہ می افرازد

نمونہ ہر جس بیدلم صدائے کنم ز بس شکستہ دلم لب بخندہ وانگم
راہ از ہجوم گر بہ بر آواز بستہ ایم خوں خورہ ایم طالب غماز بستہ ایم

(۲۳) شوقی - میر محمد حسین

از سادات سادہ است - و طراح سخن با صلاوہ - میرزا صاحب کلام اورا
تضمین میکنند و می گوید

جواب آن غزل است اینکہ میر شوقی گفت چو شیراز و طرف می کشند زنجیرم
از ولایت خود بکشور مہند آمد و بشمول عواطف اعتماد الدولہ طہرانی جہانگیری
گروید - بعد چند سدہ جہانگیر با و شاہ لازم گرفت - و بہ تقصیرے مورد عقاب شدہ
در حبس افتاد - و بتوجہ قاسم خاں جوینی از قید رہائی یافت - و مدتی با او بسر برد -
آخر بولایت ایران معاودت نمود و ہمانجا در گذشت -

طلای سخن بایں چاشنی از معدن بیرون می آرد

در عشق ہر کجا کہ بلندی است پست است فیروزہ حبانی گردون بدست است
نتوان عہدہ با چشم تو کردن آبیے بتواضع گزرا تندرہ و مستان را

(۲۴) فتحی اردستانی

فاتح ابواب خیال بندی است - و حرف شناس قفل ایچہ مشکل پسندی مرزا

صاحب سخن اورا تضمین می کنند و می فرمایند
 این جواب آن غزل شما که فسخی گفته است از فرمودشان مباد آن کس که ملایا کرد
 فی الجمله تحصیل کرده بود - و در کمال ولایت و نهایت پاکیزگی زندگی میگرد - وفات
 او در سنه خمس و اربعین و الف (۱۰۴۵) واقع شد
 گوهر سخن چنین در سلک نظم می کشد
 هزار نکته بمن گفت چشم غمناکش
 چو سر مهر خورده که بیرون نیاید آوازش
 بدیده اشک شود در بنمون دل مارا
 ستاره شمع بود هر و ان دریا را

فصیحی (۲۵)

از اعیان سادات هرات - و آئینه نقش پذیر حسن صفات بود -
 خواننده افسون فصاحت - نوازنده قانون بلاغت - میرزا جلال اسیر گوید
 آنکه مست فیض بهادرانچول اسیر تهره ز جام فصیحی کشیده اند
 ابتداء حال در خدمت حسن خان بن حسین خان حاکم هرات عظیم تقرب
 اشد - و تخم محبت پدید و پسر فردا دل در سر زمین سخن کاشت در آن ایام و در حکیم
 شفقانی به هرات اتفاق افتاد - و در مجلس حسن خان بامیرزا فصیحی ملاقات دوست
 داد - و مشاعره ایشان بمنازعه انجامید - خان طرف فصیحی گرفت شفقانی از هرات
 برآمده فصیحی را پیچ کرد - فصیحی در دیوان بلند و صلی را کار فرمود - و اصلاً ملتفت
 جواب نشد همچو فصیحی در دیوان شفقانی بنظر آمد دل خواست که زبان قلم بکلمات رنگین نشود
 میر تقی وحدی صفایانی گوید - چند نوبت عزم هرات کرد مآلش او شدند چون ماهیچ
 لوائی شاه عباس ماضی در سنه احدى و ثلثین و الف (۱۰۳۱) سواد افروزی هرات
 گردید میرزا فصیحی با بیاب ملازمت گشت - و صحبت او و نشستین شاه افتاد - و اینک

فراوان مخصوص گردانید۔ و ہمراہ خود بحراق عجم و ما زندر ال ہرو۔ از فروغ تربیت
گوہر اور اجلائے بخشید۔

دیوان فصیحی بنظر در آمد خوش محاورہ است۔ اما مضمون تازہ بندرت دارد۔
ابن چند بیت از دلتقاط یافت۔

زبون در و پریشان زلف یار شدم	نه صید دوست که صید دل فگار شدم
روزیست خط و دست که چون نخت مرید	آب سیه از چشمه خورشید بر آمد
تو تا شاکن آئیند که حیران نشوی	زلف بر خویش میفشال که پریشان نشوی
بے کنزازی بار تبسم بر تنے تابد	بخون غلظم که امروزش بدشنام آشنا کردم
زنبه حسن بلند است چه حاجت به نقاب	بهر منع نگلی که مژده کو تاہ تر است
ہزار بار قسم خورہ ام کہ نام ترا	بلب نیادرم اما قسم بنام تو بود
خویش را بر دیک نرگان منم کیشان زدیم	آن قدر زخمی که دل میخواست و پیکان نہدیم
ما زہر قاتلیم فصیحی نہ شدہ باب	مرو طبا نچہ غور ورن بال گیس نسیم
خار تر م کہ تازہ ز باغم بریدہ اند	محروم بوستانم و مرو و آتشم
نو بہار بشیم گل عیشم مغریب	کہ من این نالہ زار دل غم دارم
فخروستی کہ مارا بود صرف جام شد	گر خداروزی کند دست و گریہ زخم
خاکان کوی فصیحی ز جبین رنج مکن	از مہ و مہر بیا مور جبین سائی را

(۲۶) شاپور طهرانی

پدرش خواجگی برادر حقیقی میرزا محمد شریف ہجری پدر اعتماد الدولہ جہانگیری
است۔ شاپور فریبی ہم تخلض میکرد۔ تصائد و لغریب دارد و غزلہا سے دیوان زیب
مرزا اصائب کلام اور انضین می کند و می فرماید۔

صائب این تازه غزل آن غزل شاپور است کمرگران می رود آنکس که توکل دارد
کلیات شاپور ز نظر درآمد قصیده نسبت دیگر اقسام شعر خوشتر می گوید و داورقت و نراکت می دهد
چون قاعده اغلب این جریده ذکر ابیات غزل است چند بیت از غزلیات او جدا نموده شده
به شوخی تو سوارے بصدور زین ششست تو تا سوار شدی قند بر زمین ششست
گرچه در حاشیه بزم تو داخل باشم رو خراشیده تراز صفه باطل باشم
دکل جیدم ازین بستان نام یاسمن بروم و لے پرورد از نوغائے مرغان چمن بروم
در رویارے که ز و منون یاری نیستم گرچه خود را کشته ام بے شمر ساری نیستم
بچی سرتیاری دل ریش ندارم تا مست نگردم خیر از خویش ندارم
نازک دلم چو کاسه چینی خدائے را انگشت بلیم نرنی کز فغان پیر است
قدیرین بپست از بلند یکا استغفای است در دویار من از دیوار کس کو تا نیست
ما و نگاه دور که زندان پاکباز بر سر رخ زنده گلے را که بکنند
سینه بر خیز از زن که شهادت اینجا ناقص است از مدو کشته به قاتل نرسد
چو ابرم از پیرایه کدورت گریه می آید اگر بر خاطر باد صبا بدغم خب از غم
می رود قص کنان بروم تیغ شاپور دامنش را بگذارید که کارے دارد
گو میا هر تلافی بسز کشته خویش به که این صلح برنجیدن پای نکشد
هر تیر که چو نیشک را دوست تو خودم تا آهین پریان بگی جزو بدن نشد
بسیج جرعه نیست در عالم ز غمازی تیر عشق معذورا است گر منصور را برادر کرد
عیب پیش خود نباشم عیب چو کس نیم در دمندم در شکست در دمندان نیستم
نغم البدل و عده صد سال وصال است آن بوسه که نقد از لب پیغام گرفت
کف غبارم و دریایی ست کسوت من نیم جریده که خود را به پیر من مال
روشن نشد ز آتش با چشم خدائے همچو چراغ گویا سوختیم

فرصت عرض نمائیم که در ایام وصل باز مستغنی و من مستغرق نظاره ام
 زمین سر که فروشان نتوان باوه خریدن صفای می از بادۀ خواب شکستیم
 ورق هستیم از هم بدر آیند که من دیده ام آنقدر اصلاح که باطل شده ام

(۲۷) اسیر میرزا جلال بن میرزا مومن شهرستانی

شاعر او ایند است و موجود انداز های دلپسند - ابو طالب کلیم گوید -
 میرزای ماحلال الدین بس است از سخن سخنان طلب گار سخن
 راستی طبعش است او من است کج نم بر فرق دستار سخن
 و میرزا صاحب سخن او را مکرر تضمین میکند و در مقطعه میگوید -
 خوشا کسی که چه صائب صاحبان سخن تنج سخن میرزا جلال کند
 اسیر اگر چه تمییز فصیحی هر وی است اما با میرزا صاحب اعتقاد تمام دارد - و مکرر
 لغت ستایش می نماید - و جای می گوید -
 با وجود آنکه استاد فصیحی بوده است مصرع صائب تواند یک کتاب بن شود
 میرزا از اجله سادات شهرستان صفایان است و بمصاهرت شاه عباس
 ممتاز زمان پیوسته مگر صحبت ارباب کمال بود - و بهلو تهمت و موقوفات انصاف
 داشت - اما با گردش جام و شرب مدام آنقدر خورگه شد - که در عین جوانی بر بستر ناتوانی
 افتاد - و در سنه تسع و اربعین و الف (۱۰۴۹) غبار هستی بباد فنا داد -
 دیوانش سیر نموده شد - غث و سمین دارد - و مضامین تازه کم واقع شده این
 چند رثه از نخستانش می چکد -

گرچه آن قیمت ندارد ولی پامالت شود صرف آتش بازی طفلان همسالت شود
 زحمت کشتنم بده نرگس کم نگاه را یا کن آشنای دل گرمی گاه گاه را

بامید کسی نگذاشت بیدارش دل مارا خدا جبر سے دہر در کشتن ماقابل مارا
 بلب ہر دم ز شادی شکلا این سودا نمی گنجد کہ در دام تغافل غیر صید ما نمی گنجد
 پس ان عمرے بسویم گر نگاہے کرد جا دارد شہید زخم شمشیر تغافل اجر ہا دارد
 خط بارگرچہ سرزد نگہ شکرش هست چہ غم خار دارد می ناز و سرش هست
 بکدام جان بیازد بکدام سر بہ بخشد چکند کسی بیکدل کہ نہر اولش هست
 جولان دل شکار لیش از کار برده است مستانہ می رود جلوسے میتوال گرفت
 غیرت روا داشت کہ تنها گزارش عمر عزیز در قدم نامہ برگزشت
 دغوب دانم و نہ زشت اینقدر دانم کہ ہر چہ هست بغیر از من انتخابن است
 گرچہ استغناست ناہی کشکان را خون بہا چشم خوابان را نگاہ غدو خالی لازم است
 در پریشانی کہ دیاس بود فیض رسا سایہ بید خوش آئینہ شامے دارد
 من خند ان می شود بر دست تیغ آفتاب کالے باید کہ از تقصیر جاہل بگذرد
 بدستی کہ چو در کوی او غبار شوم نسیم را خبر از سرگزشت من کنید
 بگذارید کہ بگذارم و آہے بکشم عمر با سوختہ ام تا نفسے یافتہ ام
 گفتم ندہی دل نشنیدی سختم را از آئینہ دیدی چہ قدر ناز کشیدی
 دستے کہ بر نگیر و از پافتادہ را چو آستین خالی است بیکارتا بگردن

رباعی

آگاہی چیست سیرونیا کردن در ملک وجود سووا کردن
 چون ہر سفر کن کہ بود کار ز نان از سر مش سایہ دیدہ بینا کردن

(۲۸) ادائی - میر محمد مومن نیرودی

کلامش ادا لائے خوب دارد - و انداز لائے مرغوب - و دیار خود متهم بالحد و گریب

و نهال اقامت ندیده رخت پوشه آلوده نهند گشاید و در سنه ثلثین و الف (۱۰۳۰)
دار و دو کن شد. و دوران الکه مراحل زندگانی بپایان رسانید.

سیارات ابیانش از افق بیان طلوع می کنند

بے روی تور و تکیه بر هم برچین افتد دیوار به از سایه که بر روی من افتد
یک دل آزاد درین دامگه فانی نیست یوسف نیست درین مصر که زندانی نیست
چاشنی گیر زهر کا سته این خوان گشتم خوش نمک نر ز سر انگشت پشیمانی نیست
رباعی

این عمر باد نو بهاران ماند این عیش بسبیل کو بهاران ماند
ز نهال چنان بزی که بعد از مردن انگشت گزیدنی بهاران ماند

(۲۹) سعید انقش بند بزدی

نقش بند کارگاه خوشش تلاش است. و صورت آفرین بهیولا س خوش قماش میرزا
صائب ادرا بزبان ادب یاد می کند و می گوید
این خوش غزل رفیع سعیدی نقشبند صائب ز جود تراش رسیده است
سعید در صفایان اقامت داشت. و نزد اکابر وقت معزز و محترم می زیست
نقش خیال در پرند عبارت چنین می باشد
کس نیست که خاتم زول ریش برده این خارگر آتش از خویش برارد

(۳۰) نظیر مشهوری

نظیر عنده لیب بهمان است. و عدیل طوطی شیرین گفتار. در سنه ثلثین و الف
(۱۰۳۰) احرام بهیت الله نیست و بعد از آن در اک این سعادت متوجه بهر گشت. و

در آشناء راه شد اند بسیار کشید و کشتی او شکست - بعد محنت تمام بر شهر یحی پور رسید -
 و در سلک متفریان عاقل شاه انحراف یافت -

اول نظیری تخلص می کرد - با استدعای نظیر نیشاپوری نظیر قرار داد - گویند
 نظیری عرض حرف یاده هزار ردید به نظیر تسلیم کرد - و این سوال و جواب ظاهر غائباً
 شده باشند - زیرا که نظیر بعد فوت نظیری به هندوستان رسید و الله اعلم
 نظیر آهوان معانی را باین قسم شکاری کند -

نگذاشت ز سامان تنم ضعف جدائی چند آنکه نگاه شوم و از مژه خمیزم
 در سلسله یال فشانان هوائی خم نشده از نامه من بال پر نیست

(۳۱) نادم لایبجانی

سرخروئی معرکه شعر است - اما از شکست نفس نادم تخلص می گیرند - و صد آدای
 مجلس فصاحت - لیکن از فروتنی در صف آخر می نشینند - لکن طلق اللسان بود -
 و قصب السبق از ائمه ان مضار زبان آوری می ربود - از دیار خود بمالک و کن
 افتاد - و بامولانا نظیری نیشاپوری صحبت معتقدانه داشت - بعد چند به بصوب
 بنگال هجرت میبرد - و از آنجا به عظیم آباد پند حرکت کرد - آخر به اصفهان معاودت
 نمود و به انجام حله آخرت پیبرد -

ریحان کلامش در سرزمین ورق سبزی شود

در کعبه اگر دل بسوخته یار نباشد احرام کم از بستن ز نثار نباشد
 به گزاین طفل مزاجی نرود از یادم گر بتابوت دوم شوخی گواره کنم
 باعث جلوه گل دیدمیدانم است بلبلان شور بر آید که خواهم نبرد
 هنوزش رنگ طفلی هست گل چیدن نمیداند بدامن آشیان بلبل از گلزاری آید

(۳۲) سروری کا بلی

عالم بیگ نام دارد نکات رنگینش گلستان سروری است۔ و خیالات و نشینش
سرایہ حضوری۔ در آمد دوی جهانگیری بسر می برد۔ و در زمره خوش خیالان می رسد
نہال فکرش باین رعنائی می بالدد

لطف و دشنام تو سکین این پیوش است آتش از آب چه گرم و چه خنک خاموش است
در رقص دست و پا نزدن اختراع است چون فن زیر پوست پتیدن سماع است
چو کان صفت بطلب خود پست پازویم پیوند ما بمطلب انقطاع ماست
عذر دست نهی است خلق کریم میوه بید سایه بید است

(۳۳) مطیع تبریزی

طوطی بے بدل و مطیع استاد ازل است۔ میرزا اصائب مصراع اور انقصین
می کند و می فرماید

جواب آن غزل است اینک گفته است مطیع کلید کعبه و تجانہ در بغل دارم
مطیع تجارت پیشہ بود۔ از دیار خود بسیر مہند خرامید۔ روزگارے مہنداشت
طہ اشعارش پیرایہ عارض ورق می شود

آہے کہ مرا از دل پر درو بر آید چون شاہ سواری است کہ از گرد بر آید
چو وسعت عدم و خیال می آید ز تنگنائے وجود مال می آید

(۳۴) اوجی لطنری

فکر بلندش طرفہ اوجی دارد۔ و شعر آبدارش عجب موجی۔ میرزا اصائب سخن

اور تفضیل می کند می فرماید
 این جواب صریح اوجی که قتی گفته است
 و اوجی نسبت بمیزد می گوید
 صائب نمود جوهر شعر مرا به من
 تیغ برهنه ام که جگر دار یا فتم
 اوجی با حسن خان شاملو حاکم هرات بسرے برد - و در مدح او فراوان
 قصائد پرداخت -

دیوان او بطلالعہ در آمد و این چند بیت بالنقاط رسیده
 گرم گلی است که در باغ خود نمائی نیست
 کریم ساخته بودن کم از گردائی نیست
 گوشه شایب و گریح شباب است
 پوشیدن چشم اندوه جهان کیزه خواب است
 ساغر بغیر داد ز شکم خراب ساخت
 آتش بدیگرے زد و مار اکباب خست
 نگه گرم عنانم صدف دیدار کجاست
 بوسه بے ادبم گنج لب یار کجاست
 رطل گران بقیمت جان می توان خرید
 این است گوهرے که گران میتوان خرید
 درین زمانه پسر باید رننے سازد
 درین حریفه گواهم شرابنا گوری است
 بهر یک لب خنده نتوان منت شادئی
 منصب گل گرد هفت غنچه تصویر باش
 ما حریف این قدر بار تعلق میسیم
 می بزور این رنگ بر چهره ما بسته است
 خاطر جمعی ندارم از تو آخر دیده ام
 همچو دستار پریشانم ز سروا کرده
 کے بازایش ویرانم ما سے آید
 آنکه در آینه یک جلوه بصدنا کند
 من گفتم خویش را بے غم تسلی ساختم
 خاطر غم را باین معنی تسلی چون کنم
 با آن که قتل ما بتخل حواله کرد
 چندان امان نداد که خاکے بسر کنم
 صفای روی عرفناک یار را نازم
 که صلح دادیم آفتاب و شبسم را
 از بادہ نمنے توان بریدن
 زین آب گذرنے توان کرد

اوجی این نظرہ خونی کہ اجل خواہد رفت
صرفہ آنست کہ در گردن دشمن باشد

(۳۵) مشرقی میرزا ملک مشہدی

در نظم و شعر منشأ بدائع آثار است و مشرقی فرادان انوار چندے در خراسان
با حسن خال شاملو گزرائید۔ آخر با صفہاں شتافت۔ و در سلک منشیان
شاہ عباس ماضی انتظام یافت۔ خان مذکور در مفارقت او غزلے گفتہ۔ از آن
است۔

تا مشرقی از کنار من رفت از مشرقم آفتاب رفت
دیوان مشرقی بملاحظہ درآمد۔ قصائد غزادہ مدح شاہ صفی بنظم آورده۔ و
مقطعات ہجو بسیار گفتہ۔ محرر اوراق التزام کردہ کہ زبان خامہ را از ہجویات و
ہزلیات شعر انگاہ دارد۔
مشرقی مضامین خوب در قصائد تلاش کردہ۔ این چند بیت از غزلیات او
برچیدہ شد۔

نمی گویم کہ آتش رنگت گل بو بگرداند	الہی آن گل آتش طبعیت خوب گرداند
دوستان بوی نمی از خرقہ ماسے آید	نکبت یوسف ازین کہنہ قبا می آید
ہچو خورشید قدم بر سر دنیا دارم	عالے در تریک آبلہ پا دارم
پر تو شمع رنخ افتاد در کاشانہ ام	سوش یا قوت شد خاکستر پروانہ ام
دل را بشیم گل دانخہ نرساندیم	پروانہ خود را بچراغ نرساندیم
چو عندلیب دارم باہ و نالہ گزشت	چو گل تمام بہارم بیک پیالہ گزشت
باغبان چون غنچہ نرگس مراد خواہد	تا بکسرت در کدایں بزم چشے و اکھ
ز کعبہ ایم در شک آیدم بخون نابے	کہ از زیارت دلہاے شستہ مے آید

کار دوباره عیش و تباراج دادن است می را زخم بجام کن و در سبوح من
 مطلب اضطراب بقصد رسیدن است از شیشه تا لب نرسد می رسید نیست
 نه در بهار نشاط نه در خزان الی فلک مرا بچه امید در قفس دارد
 نه زخم خار کشیدم نه بوی گل دیدم ز عنایب شنیدم که نو بهاری هست
 آب حیات تیغت جان داد مشرقی را هرگز کسی ندارد جان دادنی چنین یاد

(۳۶) منیر ابو البرکات لاهوری بن ملا عبد المجید طنانی

صاحب طبع منیر و نظم و شعر و لیدیر است - در منشآت خود گوید "من بے خانمان
 که در قلم و سخن وطن گزیده ام صد هزار بیت بلند بنیاد نهاده ام" منظومات او و شعر
 که بر قصائد عرفی شیرازی نوشته متداول است - مولد و منشأ منیر دارالسلطنت
 لاهور است

در عهد شاهجهانی اول بامیرزا صفی مخاطب به سیف خان ناظم الہ آباد
 بسری برد این سیف خان داماد میرزا ابوالحسن مخاطب به آصف خان
 بن میرزا انصاری بیگ اعتماد الدولہ طهرانی جهانگیری است - بعد از ان
 منیر با اعتماد خان حاکم پنجور پسر خود اعتماد الدولہ مذکور مربوط گشت - و از
 خان احسان او زلہ برداشت -

و ہفتم رجب سنہ اربع و خمیس و الف (۱۰۵۲) در مستقر الخلافہ اکبر آباد خیت
 حیات بر بست - نقش او را بلاہور نقل کردہ زیر خاک سپردند -

طبع منیر سواد سخن را چنین روشن می کند

قدم برون تنہا ماہ من زم زم ل خویشت بود چو صورت آئینہ زیب مغل خویشت
 سہی قدان کہ گرفتار جلوہ خویشت اند چو نخل شمع دوانند ریشہ در گل خویشت

(۳۷) قدسی - حاجی محمد جان مشهدی

جان سخن پروری است و روح معنی گستری - سعادت زیارت حرمین
شرفین اندوخت - و بگلگشت هند خرامش نمود - و در شهر بیج آخر سنه ششین
و اربعین و الف (۱۰۴۲) بتقبیل عتبه صاحبقران ثانی منته برب گداشت روز اول
قصیده بعرض رسانید که مطلعش این است -

ای قلم بر خود ببال از ندادی بکشازبا و ز ناعی قبله دین ثانی صاحبقران
بعنایت خلعت و انعام دو هزار روپیه کامیاب گشت - و در ذیل ثنا طرازان انحراف
یافت - و بیو میه بیش قدر بے موظف گردید - و بارها بجزائز کام دل اندوخت
شیخ عبد الحمید صاحب شاهجهان نامه در وقائع جشن نوروز سال هزار
و چهل و پنج هجری می نگارد که :-

”روز پنجشنبه دوازدهم شوال سریر آرای آسمان چهارم پر تواعتدال بر ساحت جل
”انداخت و افسرده طبعان نباتات را با هزار در آورد - شش نزد هم ماه مذکور -
”حاجی محمد جان قدسی در جلدوی قصیده که بهرح پادشاهی محلی ساخته بود بر زیر
”کشیده مبلغ وزن را که پنج هزار و پانصد روپیه شد باو مرحمت گردید و در واسطه شهر
”ربیع الاول سنه تسع و اربعین و الف (۱۰۴۹) بعنوان صلیه شعر صدره عنایت
”شد - و در جشن شفا یافتن جهان آرا بیگم بنت صاحبقران ثانی از آسیب آتش
”در او اهل شوال سنه اربع و خمسين و الف بعنایت خلعت و دو هزار روپیه تمتع
”برگرفت -“

شیرخان در مرآة الحیال می نویسد که :-

”حاجی محمد جان قصیده رنگین در مدح صاحبقران ثانی گفته بعرض رسانید پادشاه“

”اقسام جواہر قیمتی طلبیدہ فرمود تا ہفت بار دانش اذان پر گردن ہستی“

امام مؤلفین شاہجہان نامہ مثل ملا عبد الحمید لاہوری و ملا علماء الملک
تونی و صاحب عمل صالح کہ ہر کدام حالات پادشاہی مستوفی می نگار و صلہ پُر کردن
و بان قدسی بجواہر بہ زبان قلم نیاوردہ اند۔

قدسی پادشاہ نامہ صاحب قرانی نظم آورده چون تا عبد اللہ خان فیروز جنگ
و روزن پادشاہ نامہ نئی گنجید۔ باین حسن بیان ادا کردہ

نہنگے کہ از غایت احتشام ننگجد ہجر از بزرگیش نام
بخط ناقص می گزرد کہ برای ننگجین نام دو تحلیل آورد۔ از غایت احتشام
و از بزرگی۔ احد ہزار اند است۔ اصلاح برین وجہ می تواند شدہ
نہنگے است از غایت احتشام ننگجد ہجر از بزرگیش نام
و طورے بتکلف معنی می تواند شد کہ ضمیر شین را رابع بنام سازند یعنی نہنگے
کہ از غایت احتشام او نام بمرتبہ بزرگ شدہ است کہ در کمر نئی گنجید۔ و اصلاحی کہ
کرده شد معنی را صاف ادا می کند۔

شہنوی و قصیدہ قدسی خوب است لیکن غزلش چندان رتبہ ندارد و انتقال او
دستہ ست و خمین و الف (۱۰۵۶) اتفاق افتاد کلیم و مرثیہ او ترکیب بندے

گفتہ و تاریخ چین یافتہ مصرع دوران بلبل قدسی چہنم زندان شد
شیخ عبد الحمید می گوید کہ ”قدسی بعارضہ اسہال در دار السلطنت لاہور
درگزشت“ و غنی کشمیری در قطعہ تاریخ وفات کلیم گوید کہ

عمر یاد و زبیر زمین خاک بر سر کرد قدسی و سلیم
عاقبت از اشتیاق یکدگر گشتہ اند این ہر سہ در یکجا بقیم

لہ تذکرہ مرآۃ الخیال صفحہ ۱۳ مطبوعہ کلکتہ۔ ترجمہ حاجی محمد جان قدسی۔

ظاہر منطوق عبارتِ ہمین است کہ ہر سہ در یکجا مدفون اند و این وقتے تواند شد کہ جسد قدسی را بکشیر نقل کردہ باشند۔

و میر طاہر نصیر آبادی می نویسد کہ ”استخوان اور ابمشہد مقدس نہیں“
دیوان قدسی بنظر تصفح درآمد و این چند بیت اختیار افتادے

زود بہ کرم من بے صبر و رنج خوشتر	اول شب می کشد مغلس چرخ خوشتر
در جلوہ گری مثل تو کس یاد ندارد	نادید بود آن پیشہ کہ استاد دارد
در مجلس کہ یاران شرب مدام کردند	نوبت بہا چو آمد آتش بجام کردند
اینجا غم محبت۔ آنجا جزای عصیان	آسایش دو گیتی بر ما حرام کردند
در چنین فصلی کہ بلبس مست گلشن پر گل است	گر ہمہ پیمانہ عمر است خالی خوشبخت
ہر چہ باز لب تومی ماند دل از من بزد	روز عمر در تمنائے شب بیدار گذشت
غم هجوم آورد من در فکر بے سامانیم	میزبان نجلت کشد ہر چند ہمان آشنا
عیش این باغ باندا زہ یک تنگدل است	کاش گل غنچہ شود تا دل ما بکشايد
گردست شام ہجران گیر دگاہی شب	مشکل کہ تا قیامت از صبح دم برابرید
عشق چون قیمت ارباب معیشت میکند	لالہ دانعے زمین برد کہ نہ انعم دارد
تا بہ ہجران ہنرا ہم نیست تا وقت صبح	پیشتر از صبح می خندد گل پیمانہ ام
نگذاشت خواب عدم شیون ببل	گل ریختہ بودند مگر بر سر خاکم

(۳۸) سلیم میرزا محمد قلی طرشتی

از طبقہ انراک و کشتہ سنجان بلند اوراک است۔ صاحب طبع سلیم وزیر مقیم۔
در سلاست عبارات ممتاز و در نزاکت خیالات بے انبار۔ ابتداء حال با میرزا
عبداللہ وزیر لاہیجان بسر می برد۔ و بزید مصاحبت امتیاز داشت۔ در آن

ایام مشغولی رنگینه و تعریف لایه بجان انشا کرد -

آخر الامر و عهد شاهجهانی سرے بہند کشید و مشغولی مسطور را تغیر دادہ بنام کشمیر ساخت - ازان است در صعوبت راہ کشمیر

چنان معلوم می گردد کہ این راہ	روموران بود بر خرمن ماہ
ز بس بہر دور و سنگین خر آمد	ز پایش رشته پست راری بر آمد
ہمانا کہ فرست این کوہ خو نخواست	کہ دارد بر کمر زمین راہ ز تار
مظلمان سنگ از وتامے توانی	کہ باشد بد بلائے آسمانی
بسامان رفتن این راہ زشت است	مجر و شو کہ این راہ بہشت است

بعد در و دہند و ستان ندیم میر عبد السلام مشہدی شد و در مدح او قصائد بلند پرداخت - میر عبد السلام از عمدہ امرا شاہجهانی است و در عهد شاہزادگی منصب شایستہ و خطاب اختصاص خان اختصاص داشت و بعد سریر آرای سلطنت اول بخشی دوم شد - پس ازان ناظم گجرات و عقب آن ناظم بنگالہ - سپس بخطاب اسلام خان و والایہ وزارت میاہی گشت و چون نوبت وزارت بہ سعد اللہ خان رسید پادشاہ اسلام خان را بایالت ممالک دکن سرفراز فرمود و ہم در زمان حکومت دکن سبز سنج و خمین و الف (۱۰۵۷) جہان فانی را و داغ نمود - مقبرہ او در سوادا و رنگ آباد معروف است عمارتے دلنشین دارد -

محمد قلی سلیم در رکاب اسلام خان بسرے برد - و در سالے کہ اسلام خان فوت کرد یعنی سبز سنج و خمین و الف (۱۰۵۷) او ہم در کشمیر رخت سفر ازین عالم بر بست - و در دامن کوہے کہ مشہور بہ تخت سلیمان است مشرف بہ تالاب ڈل خلوت نشین خاک گردید -

این چند بیت از دیوان سلیم برابر باب ذوق سلیم عرض می شود

مگذازد و دستم که گل باغ وفا بدم بردست تو شالیسته تراز رنگ حنائیم
 تا چند دیر و کعبه مخوان این قسانه را همچون کمان حلقه یکے کن دو خانه را
 بدست آئینه از عکس رخ گلده را ماند ز نشان زلف او هندوی ترکش بسته را ماند
 ای ناز و روزنم خدنگ تو داغ ما از روغن کمان تو روشن چرخ ما
 و نفس رفت چو قمری چمن از یاد مرا بهتر از سرو بود سایه صیاد مرا
 مرغی گز نکند بحث سخن دلگیر است در جلد گوش و زبانش سپر و شمشیر است
 تا سحر مشب شراب ناب می باید گرفت خونهائے شمع از متاب می باید گرفت
 نارسائی به نرود همه جا همراه است جامه سرو و موزونی او کوتاه است
 جدل از خصم بهتر باشد و از من عیب است چون رگ لعل ز دانا رگ گردن عیب است
 به انصیب تو از من چنانکه خواهی نیست که استخوان مرا مغز بهیچ ماهی نیست
 امشب که زنجیر بسوی بزم تو راه است چون شمع سراپای تنم وقف نگاه است
 صید ما را از خندش در دل جان آتش است ناوک او را مگر چون شمع پیکان آتش است
 ساقی گلغام سخن باغ را میخانه ساخت از طرب چون صبح صوفی بسجده پیمان ساخت
 واقف کس ز شیوه آن کجکلاه نیست چون صورت فرنگ نگاهش نگاه نیست
 نیم بلب که فصل گل بگلشن آشیان گیرم دهم صد گل که چون شمع یک برگ خزان گیرم
 چه بلب باعث شورید گفتاری نمی دادم چه گل تقریب این آشفته دستاری نمی دادم
 با وجود صد بهتر انم ز شعر و گلش است خامه در دست هنر و تیر روی ترکش است
 روزی کس خورد کس دیگر زان چوب است آب نتواند فرو بردن که بر ذوق آتش است
 هر کدام مک لطف می کنی خوب است که داغهای دلم را ز هم جدا می نیست
 راحت مردان هم از پر خجمر دانگی است شیر را در وقت خفتن دست و بازو نیست
 ذوق از دیدن معشوق بدگیری نیست نخود در چاک قفس قیل در زندان است

نگرود گرید مستانه ام کم که این باران شب سینه گرفت است
 نتوان نمود نقش ترا آنچه آنکه هست آئینه پیش روی تو چون صبح کاذب است
 خدای برتر و مکن این همه در محفل خویش جامه کونه اش اولی است که صد مشک را
 تسلیم از مریه نوحال آسمان پیدا است نشان مرکب طفلان رکاب کوتاه است
 چون تندرستی کاشیان تبدیل سازد میشود قالب مجنون تپلی لیلی چو در محفل نشست
 بیزم باده مریه صیغه نغز لے سفید بطلب تا توان در آب نشست
 همان بخانه دیر چو ماند عزیز نیست کوتاهی زمانه ز عمر دراز ماست
 گرسرو بود کجکله و بر زده دامان منعش نتوان کرد از دنیا که جوان است
 هیچ کس حال سر مار نمی داند که چیست عالمی را چشم همچون صبح بر دستار است
 شاهان چرا تسلیم برورشک می برند ملک سخن چو پیش زیک گوشواره نیست
 دل درون سینه ام می قصه از حرف دل هیچ سانس ما میان را چون صدا نیست
 تیغ پیش از اجل می سازم از غم خلاص راه پل دور است می باید مرا بر آب زد
 از یار مصلحت نیست آبنگ شکوه کردن چون دف بکافه مادیوار گوش دارد
 در مقام عشق دل را از تعلق پاک کن بماند آئینه را نتوان بدست شاه داد
 سلیم گفت که دارم بطره است سخنی بخنده گفت که هندو زبان چه می داند
 یوسف مرغ چشم طفلان نیست تنها پرست شوق کتوب تو پیران را کبوتر باز کرد
 هیچ کس پرورده غم را نمی خواهد توب آتش را نه صوت بر سر خاشاک شد
 اعتباری دولت چشیده پدید نشد تاک نماز و دومان خود باد و خشر نداد
 نیستی در عاشقی مارا به مرغ بسمل است نماز غصه باد و سر گرفت مارا سر نداد
 نیست در ایران زمین سامان تحصیل کمال تانیا و سوس بن ریتان خناز گمین نشد
 با خبر باش از زبان خود که انایان راز از خوشی حلقه در گوش چین کرده اند

جهان سفلہ اگر داد چہم آسے همان نفس چہی آن را بروی من آورد
 از عذر نیست هرگز دلگیر و عده او کابل همیشه خواهد همراه لنگ باشد
 شانه می آید بکار زلف از آشفستگی آشنایان را در ایام پریشانی پرین
 چونند با حوادث مشوغب را انگیز پناه مروم بے دست پا چو مژگان باش
 بسکه دارم ذوق جستن از فضاے روزگار در میان خانه همچون تیر صیدان می کشم
 سفر اول شوق است بگویت مارا صید ماز و در توان کرد که نو پروازیم
 حیف باشد که زبے مہری او شکوہ کنیم ماکہ معشوق پران همچو کبوتر بازیم
 چنان قناعت فقر است سازگار مرا کہ چون حباب شوم فربہ از ہوا خورن
 عہد کردم کہ گر این بار بگوی تو رسم سر مژدہ دیدہ کنم سایہ دیوار ترا
 مخفی نمائد کہ در نتیجہ فقیر اول کسیکہ تفصیل چسپان در مقطع غزل طرح انداختہ سلیم
 است می گوید

نسیم مشبب بیا در تبت حافظ قمع نوشت
 اَلَا يَا أَيُّهَا السَّاقِي اِدْمُرْ كَأْسًا وَتَأْوِلْهَا
 دے گوید
 گفت حافظ ویر چون کلک بیا نم را سلیم
 زبَان زو فلق است کہ او معانی بیگانہ را با خود آشنای ساخت - چنانچہ مُلّا
 وارستہ گوید

و خلع کہ نہ دی بکلام اللہ است بیتہ کہ نہ رُدہ تو بیت اللہ است
 طرفہ اینکہ سلیم از دست دیگران می نالد و می گوید
 دیوان خود بہت حریفان مدہ سلیم خافل شو کہ غارت باغ تو می کنند
 دوزیری گوید

دیوان کیست از سخنانم تہی سلیم تنہا نہ برین این تم از دست صاحب است

نام میرزا صائب را تصریح کرده اما بالغ نظران می دانند که میرزا صائب
خیلی صاحب قدرت سیر بضاعت است - حاشا که باخود جر بردارد - و متاع بیگانه را
دست نایب خود سازد و مضایقه که از سلیم و صائب همسایه یکدیگر واقع شده و بنظر تفرج
این نارسا رسیده در اینجا ثبت می نماید - و چون تاریخ وفات سلیم مقدم است اول شعر
سلیم مذکور می شود -

سلیم مشاطه را جمال تو دیوانه می کند کائینه را خیال پر یخانه می کند
صائب دل را نگاه گرم تو دیوانه می کند آئینه را رخ تو پر یخانه می کند
غنی کشمیری نیز این مضمون را می بندد که

هر کس که دید روی تو دیوانه می شود آئینه از رخ تو پر یخانه می شود
سلیم چشم تو ام زهوش تهیدست می کند یک سرمه دان شراب مرا مست می کند
صائب از چشم نیم مست تو بایکجهان شراب ماصح کرده ایم بیک سرمه دان شراب
سلیم صدا چگونه بر آید که این سیچشان بسنگ سرمه شکستند شیشه مارا
صائب همانا دل درو پیشه مارا بسنگ سرمه شکستند شیشه مارا

ملاطهر غنی نیز این مضمون بسته است

ز بیم آنکه مباد اصداب بلند شود ز سنگ سرمه شکستیم آبگینه خویش
سلیم ز آشفته طره مقصود خبر داد هر فال که از شانه شمش دگر فتم
صائب خواهد داد و درین نفس بدست من این فال را از شانه شمش دادید ایم
سلیم زینت ارباب معنی جوهر ذاقی بس لاله در کوه بدخشان گر نباشد گو مباحش
صائب شمع برخاک شیدان گر نباشد گو مباحش لاله در کوه بدخشان گر نباشد گو مباحش
سلیم اگر چشم حقیقت نظر کنی دانی که طوق فاخته برپای سرو خلخال است
صائب حسن بالادست لا آرایش چون عشق نیت طوق قمری سرو را بهتر ز خلخال زر است

ستیم به سلیم بند جگر خوار خور و خون مرا چه روز بود که راهم باین خراب قناد
 صائب از بند جگر خوار برون می آیم و شکیباز من اگر شاه نجف خواهد شد
 اما ملا نوعی خبوشانی پیش از هر دومی گوید

گداخت هند جگر خوار می اهل پسند که استخوان هائی غذای زراغ شود
 و ملا مشرقی نیز میهن را باین صفت یاد می کند و می گوید
 دلم در آرزوی هند خون شد که خون با و ادلی هند جگر خوار
 مقتضای حسن ظن آنکه اشتراک مضامین را حمل بر تواتر نکنند و تا که محل حسن داشته
 باشد چرا در پی محمل دیگر روند.

علامه تفتازانی در موطول نقل می کند: محض کلامش اینک :-

”هم سره وقتیه کرده میشود که اخذ ثانی از اول یقینی باشد والا احکام سرتبه مترتب نمی توان
 ”شد و از قبیل تواتر خواهد بود - و در صورتی که اخذ ثانی از اول معلوم نباشد باید
 ”گفت که فلان شاعر چنین گفته است و دیگری سبقت برده چنین یافته - و باین لحسن
 ”تعبیر منعم داند فضیلت صدق را - و محفوظ دارد خود را از دعوی علم غیب و نسبت
 ”نقص بغیر انتی“

و اگر کسی بنظر تفتیش ملاحظه کند کم شاعر را از تواتر مضامین خالی یابد چه
 احاطه جمیع معلومات خاصه حضرت علم الہی است تعالی شأنه - خامه معنی نگار تیرے
 بتاریکی می افکند چه داند که صید و ارسته است یا بال و پر بسته ابو طالب کلیم خوب
 گفته و گوهر انصاف سفته

منم کلیم بطور بلند می هست که استفادہ معنی جز از خدا نمکنم
 بخوان فیض الہی چو دسترس دارم نظر بکاسه در یوزہ گدا نمکنم

دلے علاج توارد نمی تواند کرد
مگر زبان بسخن گفتن آشنانه کنم
تغیر جزوے از اشعار توارد فرام آورده چند بیت از تواردات سخن سخنان

متاخرین برسبیل استنشاء عرض می شود

امیر خورشید بستم دل سیران بجایا گریزد از تو
بجای دو چشمت چشم بمانشسته
چون قبله کرد لیلی همه جایا بمانشسته
بنائی که قضا که بر لب او خط عنبرین دارد
مقام امید جان شیرین دشم از لعل سیرایش
میر خورشید و امیرین زلیخا بهمین ترانه تن زد
تقی که چه نعم از فریب دشمن که محبت زلیخا
سیلم شوق رویش همه کس بغریبی دارد
کلمه چند در خانه اش آتش فتد از پر تو تو
سیلم چون کشم بار گران غم دوری که ضعف
کلمه ز ناتوانی خود این قدر خبر دارم
اسیر نیست جوهر به تیغ یار اسیر
میر خورشید نیست جوهر که بشمشیر تو تصویر شد است
ملا غریبی قضا جدا نه تو غم چراغی زیزد
اسیر بار هرگز بر نمی آید
سیلم مگر از صبح محشر روزی من روشنی یابد
و اعطای چون دو ابروی مستیا که بهم پیوسته است
خزنی که مرا بر ساد و چو چرخ خنده می آید
فطرت که مرا بر ساد و چو چرخ فطرت خنده می آید
بجای دو چشمت چشم بمانشسته
چون قبله کرد لیلی همه جایا بمانشسته
بنائی که قضا که بر لب او خط عنبرین دارد
مقام امید جان شیرین دشم از لعل سیرایش
میر خورشید و امیرین زلیخا بهمین ترانه تن زد
تقی که چه نعم از فریب دشمن که محبت زلیخا
سیلم شوق رویش همه کس بغریبی دارد
کلمه چند در خانه اش آتش فتد از پر تو تو
سیلم چون کشم بار گران غم دوری که ضعف
کلمه ز ناتوانی خود این قدر خبر دارم
اسیر نیست جوهر به تیغ یار اسیر
میر خورشید نیست جوهر که بشمشیر تو تصویر شد است
ملا غریبی قضا جدا نه تو غم چراغی زیزد
اسیر بار هرگز بر نمی آید
سیلم مگر از صبح محشر روزی من روشنی یابد
و اعطای چون دو ابروی مستیا که بهم پیوسته است
خزنی که مرا بر ساد و چو چرخ خنده می آید
فطرت که مرا بر ساد و چو چرخ فطرت خنده می آید

بجای دو چشمت چشم بمانشسته
چون قبله کرد لیلی همه جایا بمانشسته
بنائی که قضا که بر لب او خط عنبرین دارد
مقام امید جان شیرین دشم از لعل سیرایش
میر خورشید و امیرین زلیخا بهمین ترانه تن زد
تقی که چه نعم از فریب دشمن که محبت زلیخا
سیلم شوق رویش همه کس بغریبی دارد
کلمه چند در خانه اش آتش فتد از پر تو تو
سیلم چون کشم بار گران غم دوری که ضعف
کلمه ز ناتوانی خود این قدر خبر دارم
اسیر نیست جوهر به تیغ یار اسیر
میر خورشید نیست جوهر که بشمشیر تو تصویر شد است
ملا غریبی قضا جدا نه تو غم چراغی زیزد
اسیر بار هرگز بر نمی آید
سیلم مگر از صبح محشر روزی من روشنی یابد
و اعطای چون دو ابروی مستیا که بهم پیوسته است
خزنی که مرا بر ساد و چو چرخ خنده می آید
فطرت که مرا بر ساد و چو چرخ فطرت خنده می آید

نسیم آنگه پیای برد از مابوسی او دل است
 فطرت می توان از دل تمییدن یافت احوال
 صاحب به سرخسینه حیات لب میچکان اوست
 فطرت به عیش ابد یکام دل در دمنه است
 صاحب به صحبت ناجنس آتش را بفریاد آورد
 علی به آب چون در روغن آفتد ناله خیزد از دل
 مشرقی به برگ تنانیم و بامید رنگ و بو
 خالص به مارا خبر نشادی و غم نیست چون
 و اعطایه در عا از دل برون کن تا بر آید دعا
 وحید به دورنگن نام را که نام نگندن
 ناظم در عراج چنان بگذشت زین تنف نفقا
 وحید به چشمه سوے بالا سفر کرد
 فیاض به باغ بسکه ز شرم رخت گل آب شود
 وحید به بگلشنه که رخ دوست به نقاشد
 و آتش به لب تشنه تیغیم بگو قاتل مارا
 قاسم دیوانه دم آسب ز تیغ ستندم
 صاحب به همیشه صاحب طلال ملغمین باشد
 بیدل به دستگاہت هر قدریش آگفت بیشتر
 وحید به بال مرآتنگی پر بنسبت است
 بیدل به مالایه همت از مدو مجرمه ز نیم
 صاحب گلشنه به عدم آئینه عالم عکس انسان

نامه بے طاققان بر بال مرغ بسمل است
 نامه بے طاققان بر بال مرغ بسمل است
 عمر دوباره سایه سرو روان اوست
 عمر دوباره سایه سرو بلند تست
 آب چون در روغن آفتد میکند شیون چراغ
 صحبت ناجنس را باشد نثر آزار با
 در دست دیگر است خزان و بهار ما
 در دست دیگر است بهار و خزان ما
 شنگین با نام تا آنگند از خود نام را
 صاحب نام و نشان نمود نگین را
 که سیلاب نگه از عینک صاف
 چو نور دیده از عینک گذر کرد
 غلاف غنچه گل شیشه گلاب شود
 ز شرم غنچه گل شیشه گلاب شود
 کو آب که شیرینی جان زد دل مارا
 دلم می سوزد از شیرینی جان
 که چین بقدر بلندی در آستین باشد
 در خور طول است چینی که دارد آستین
 پرواز ما چو رنگ ببال شکسته است
 پرواز ما چو رنگ ببال شکسته است
 چو چشم عکس دروے شخص پنهان

جهان انسان شد و انسان جهانے ازین پاکیزه تر نبود بیا نے
 انسان سہستی شخص و دم چو آئینہ ہمیش عالم بمثال عکس بے خویش و بخویش
 انسان بمثل چشم عکس است درو آن شخص عیان نمود پاک از کم و بیش
 این مضمون توضیحی میخوابد لہذا البشر رباعی پرداختہ می آید۔

شرح

ہستی را کہ در اصطلاح صوفیہ صافیہ عبارت از حقیقت حق است تعالیٰ شانہ
 تشبیہ می دهد شخصی کہ خود را در آئینہ مشاہدہ می کند۔ جہت جامع آنکہ ہر دو محتوی بر کو
 از کثرت اند۔ کثرت در ذات را ثی باعتبار اعضا و در ذات حق عزہ شانہ بحسب شیوہات
 ذاتیہ چنانچہ می فرماید کُنْتُ کُنْزًا خَفِیًّا۔ و ہر دو خواہ این ظہور اند آن تناسب اعضا
 می بیند و این کمال اسمائی و صفاتی جلوه می دهد چنانچہ می فرماید فَأَحْبَبْتُ أَنْ
 أُعَرِّفَ۔

و عدم را کہ در اصطلاح این طائفہ علیہ عبارت از علم حق است جل برآئے تشبیہ
 می دهد بہ آئینہ۔ بعلاقہ آنکہ ہر دو منشاء انکشاف اند۔

و عالم را بعکس آن شخص۔ و تشبیہ آنکہ حقائق عالم کہ نزد صوفیہ صور علیہ است
 در مرتبہ علم متجلی می گرد و چنانچہ عکس در مراتب منطبع می شود و برابر باب ہمیش ہویدا
 کہ چنانچہ در آئینہ عکس جمیع اعضائی افتد عکس چشم نیز می افتد۔ و در عکس چشم عکس آن
 شخص تہمانہ نموداری گرد و۔ پس حقیقت انسان را کہ از جملہ حقائق عالم مخصوص بیاہیت
 و مظهریت اتم است تشبیہ می دهد بعکس چشم کہ آن ہم ممتاز است از عکس سائر اعضا کہ
 آئینہ داری آن شخص می کند و او را با و بازی نماید بخلاف عکس دیگر و لهذا مَعْنٰی
 کَلَامِ الشَّيْخِ الْأَكْبَرِ قُدَّسَ سِرُّهُ وَكَانَ أَدْمَرُ هِيَ الْمِرَاةُ الْجُلُوءَةُ۔

واشتر اک اسم مشبه و مشبه به یعنی انسان و انسان العین لطفه خاص دارد و تخصیص
شاعر که انسان است این لطف را دو بالا کرد.

پس معنی رباعی چنین باشد که هستی یعنی ذات حق که جامع جمیع شیوانات است
در مرتبه علم که بمنزله آئینه است جلوه نمود و عالم بمثال عکوس و ظلال آن شخص متمثل شد.
و معنی بے خویش و بچویش آنست که عالم را مانند عکس دو جهت پیدا شد. آئین رو
که موجود علیحدگی نماید و بوصف غیریت بنظری آید بے خویش است یعنی هیچ زیرا که
آن شخص در حقیقت خود بر خود مشهود می گردد و عکس را جز در وجه غلط نما وجود
نیست. و آئین رو که عکس در حقیقت خود اوست که بر خود متجلی است بچویش یعنی
موجود فی حد ذاته.

اما حقیقت انسان از جمله خالق عالم مانند چشم عکس است یعنی عکس چشم که ذات
حق در جلوه فرمود با جمیع مراتب که در عالم متجلی است.

و معنی پاک از کم و بیش آنست که ظهور حق تعالی در حقیقت انسان و ظهور او
در تمام عالم با هم متضاد و متناقض نیست مگر بحسب اجمال در انسان تفصیل در عالم.
چنانچه صورت آن شخص در آئینه و در چشم عکس تفاوته ندارد الا به اعتبار کبر و ررات و
صغر و چشم عکس. و نظر همین انسان را عالم صغیر می نامند و عالم را انسان کبیر.
این معنی بر طبق اصطلاح مشهور است و اگر بر کشف حضرت مجید قدس سره
حل کنند نیز می توانند شد.

نزد مجید قدس سره خالق عالم اعدام است و صفات عالم اعدام صفات الهیه
بشرط آنکه وجود حق جل شانّه و وجودات صفات در اعدام متجلی شوند بچشمی که اعدام
بمنزله مواد باشند و وجودات بلکه عکوس آنها بمنزله صور. و هر یک حقیقت ازین ماده
و صورت ترکیب یافته و الله اعلم.

درین مقام دو کلمه ترجمه صاحب رباعی بقلم می آید نام آنسان شیخ غلام مصطفی است
 و اصلش از کنبه و مولد و منشأ او مراد آباد از توابع شهابجهان آباد - انسان کامل
 بود و در احاطه علوم عقلی و نقلی ممتاز و مثل تحصیل معقولات بیشتر از مطلق قطب الدین
 شهید سہالوی نمود و بنزدی در خدمت شیخ غلام نقشبند لکهنوی تلمذ کرد و سلسلہ
 سند حدیث بہ شیخ عبدالحق دہلوی رحمۃ اللہ تعالیٰ رسانید - و رسم ارادت در طریقہ
 قادریہ بجناب شیخ جان محمد شہابجهان آبادی بجا آورد -

شیخ جان محمد از کلماء عصر بود و در عزالت و استقامت یگانہ وقت می زیست -
 شاہ کلیم اللہ چشتی دہلوی می فرمود کسیکہ دریافت صحبت اسلاف تمنا داشته باشد -
 صحبت شیخ جان محمد دریابد -

شیخ غلام مصطفی در فنون دیگر سوای علوم درسی نیز دستگاہ عالی داشت مثل
 طب و نجوم و خوشنویسی و فنون حرب و علم شائہ بینی و علوم ہندی بخشیہ کہ
 اکثر براءہم حل نحو امض از خدمت شیخ می کردند و شعر ہندی نیز خوب می گفت - صناید
 شعراء ہندی در حضور او سرفرو می آوردند - و اصلاح کتب و دوحہ می گرفتند -

کتب جمیع فنون در لوح سیدہ محفوظ بود - و کراسی از کتب در ملک نہ داشت - و
 استعارہ ہم نمی کرد - وقت درس سوائی حل کتاب آن قدر فوائد زوائد بقدر حوصلہ
 ذکر می کرد کہ ہر گاہ این کس رجوع بخواشی می نمود فوائد مسومہ را از فوائد مکتوبہ زیادہ
 می یافت و ہر کس از ارباب فنون بخدمت شیخ می رسید ہر فن کہ مناسب آن کس می
 دید صحبت می داشت -

اکثر عمر بخواہن نوکر پیشگی گزرا نید - در عہد عالمگیری پادشاہ بہ علاقہ منصب داری
 از ہند بپار و کن خرامید - و مدتی درین دیار بسر برد آخر با ترک نوکر پیشگی کردہ
 در بلدہ ایچیور پائے اقامت افشرد -

می فرمود در ایام طالب علمی با جوانی تعلق خاطر پیدا شد. جوان در قصبه از قصبات سکونت داشت. خود را بسکن محبوب کشیدم و دست از تحصیل باز کشیدم قضا را جوان فوت شد و من سر بصره ادا دم و تنه مولانا قطب الدین را گزیدم بران قصبه افتاد و از مردم استفسار حال بنده نمود. صورت واقع بعرض رسانیدند. فرمود کسی برود و او را بیار و مردم گفتند او با بادی زنهاری آید. حضرت ملا قلم گرفته بر شقه نوشت اَطْرَقَ كَمَا آ اَطْرَقَ كَمَا إِنَّ النَّعَامَةَ فِي الْقُرْآنِ

این کلام افسون عرب است که بان جانور وحشی را صید کنند. استعمال این کلام درین مقام نظر محال شیخ و حضرت ملا که استاد بود بسیار بموقع واقع شد.

بمجرد دیدن شقه سَمْعًا وَ طَاعَةً بجزمت ملا شتافتم و سعادت ملازمت دریافتم شیخ پیش از انتقال بسه سال لباس را تغییر داد و لبس قمیص اختیار کرد شب اول در خواب دید که گوینده می گوید رَجُلٌ خَيْرٌ كَعَمَلٍ خَيْرًا

انتقال او در سنه ثمانین و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۲) واقع شد. مدفن المیچپور اکنون گلگون قلم بر جاده مدعای اصلی می خرامد.

تقیه بحث

گرفتیم که شاعر جمیع دواوین زبانه را احاطه کرد و دواوین زبان دیگر را چه علاج می تواند کرد. و جامع الی غیر مختلفه بودن خود بسیار نادر است مثلاً علامه چلیپي متخلص بفارغ گوید

جرم از طرف غیر و ملامت همه بر من
گوئی سر انگشت ملامت زدگانم
این مضمون بعینه در شعر ابن شرف قیروانی واقع شده که می گوید

عَلَيْهِ جَنَى وَأَنَا الْمَكْتُوبُ فِيكُمْ
فَكَأَنِّي سَبَابَةُ الْمُنْتَقِمِ

ابن شرف ابن شعر خود را بر ابن شنیق خوانده و پرسید که مثل این مضمون شنیده.

گفت بے شنیده ام و بیت نابغه دبستانی بر خوانده
 كَذَّبْنِي ذَقْبُ امْرِئٍ وَتَرَكَتْهُ كَذَّبْنِي الْحَرُّ يَكْوَى غَيْرُهُ وَهُوَ رَائِعٌ
 عمر بضم عین محله مرضی است که در شعر میشود و شعر صحیح را داغ کنند تا سرایت نکند.
 ابن رشيق بعد خواندن شعر با این شرف گفت که تو این مضمون را از اینجا گرفته و
 فاسد ساخته زیرا که معاقب غیر جانی باید - در بیت تو هر دو یکے است و در بیت نابغه
 جدا است -

راقم الحروف گوید در شعر ابن شرف تقابل عضو با عضو است نه شخص با شخص
 مثلاً زبان ناگفتنی گفت و این کس انگشت گوید پس می بایست که زبان را تعذیب
 می کرد - و همچنین چشم نا دیده نی دید یا گوش ناشنیدنی شنیده - و شاعر را این اعتبارات
 کفایه می کند و ملا محمد سعید اشرف ما زنده رانی گوید
 نگاه گوشه چشمی سوی می توان کردن نماز وقت بیماری با پامی توان کردن
 و برهان الدین قیراطی در هزیه خود گوید
 كَمْ سَلَامٍ بِالْطَّرَفِ مِنْهَا عَلَيْنَا كَمْ صَلَوةٍ الْعَلِيلِ بِأَكْلِ يَمْسَاءٍ
 و شوکت بخاری گوید
 تا کیم مژگان چشم داغ باشد تیر او دیده زخم مرا ابرو بود دشیر او
 و ابن نباته مصری گوید
 خَلَقْنَا بِأَطْرَافِ النَّفَا فِي طَهْوِيرِهِمْ عَيُّونَ الْهَوَا تُعِ السُّيُوفَ حَوَاجِبُ
 طرفه آنکه شاعر پیش از ابن نباته این مضمون را یافته - چنانچه علامه
 نقی ازانی در خاتمه فن ثالث از مطول بیان کرده -

وسید حسین خالص گوید
 خونس ز دم تیغ تو ای شوخ چکید است آن خال که بر گوشه ابرو کے تو پیدا است

و مؤلف کتاب پیش از اطلاع این بیت گفته

لَيْسَتْ مِنَ الْمُسْكِ خِلَاتٌ بَوَّحَتْهُ دَمَّ تَقَاطُرٍ مِنْ صَمَصَامٍ كَحَطَّتْ

و علماء گفته اند که اگر ثانی از اول در بلاغت افزون باشد محمود است و اگر دون باشد مذموم - و اگر مساوی باشد فضیلت اول راست و ثانی بعید از ذم است - بشرطیکه آثار سرقه هویدا نباشد -

عارف جامی قدس سره در بهارستان تحت ترجمه سلمان ساوجی میفرماید که -

و کے در سلاست عبارات و وقت اشارات بے نظیر افتاده - در جواب استادان

قصائد دارد - بعضی از اصل خویش و بعضی فروتر و بعضی برابر - وی را معانی خاصه

بسیار است و اکثری از معانی استادان به تخصیص کمال اسمعیل در اشعار خود آورد

چون ثانی در صورت خویش و اسلوب مرغوب تر واقع شده محل طعن نیست

معنی نیک بود شاهر پاکیزه بدن که هر چند در و جامه دیگرگون پوشند

کسوت عابد بود باز پسین خلعت او گرد و خویش از پیشتر افزون پوشند

هنرست این که کن خرقة پشمن ز برش بدر آرد و در واطلس و اکسون پوشند

و مضمون این قطعه را محرر کلمات در بیت آورده و بر منطوق قطعه شایده گزرا نیده -

بیت این است

شاهر معنی که باشد جامه لفظش کهن نمکند دانه گیر میر تازہ پوشاند خوش است

(۳۹) کلیم ابوطالب

همدانی المولد کاشانی الموطن - عارج طور معانی است و مقتبس نور سخندان

ببینید سخنش بدینهاست و خامه شکرش همدست عصا - در جمیع اسالیب نظم

قدرت عالی دارد و همه جاداد سخنوری می دهد و لهذا جمیع او را خلاق المعانی ثانی گفته اند

دوبار بسیر ہندو شافت کرت اولی در عہد جاگیر رسید ہا شاہ نواز خان بن
میرزا ارتھ صفوی صحبت کوک گردید۔ بعد چندے (اورا) یا وطن دامگیر شد و در
سنہ ثمان و عشرين و الف (۱۰۲۸) بعراق عجم صرف عنان نمود "توفیق رفیق طالب"
تا بیچ مراجعت خود یافت لیکن بیش از دو سال در آبخانہ استاد۔ و کرت ثانی شہر یزعم
جانب ہند جلور یز ساخت و با میر حلیہ شہرستانی متخلص بر مدح الامین مصاحب و مربوط
گشت و تمغہ برداشت۔ و در مدح او و شاہ نواز خان قصائد غرا پر داخت آخر دست
بد امن دولت صاحبقران ثانی شاہ جہان اَنَا سَ اللّٰهُ بَرْهَانَهُ زِدْ دُرِّ شَاکِسْتَرَانِ تَوَافُقِ
سِرِّ جِلَافَتِ رَتْبِہٖ سِرِّ حَلَقِی بِہِمِّ رَسَانِدِ۔ و بخطاب ملک الشعراء بلند آوازہ گشت۔ و سالہا
در رکاب والا مشمول عواطف بود۔

صاحبقران وقتے کہ از سفر اول کشمیر لوای معاودت بر افراخت و چتر سلطنت در
قرب مستقر الخلافہ اکبر آباد سایہ وصول انداخت ساعت در آمدن شہر و جلوس بر تخت
مرصعہ کہ حسب الامر بصر فیک کرور روپیہ زینت ترتیب یافت۔ و در عرض ہفت سال
صورت اتمام پذیرفت۔ و شعراء پای تخت اشعار آبدار در تعریف این سریر بے نظیر پرخت
اند۔ و مورخان روزگار بر رخ اذان اشعار در تاریخ نامہا ایراد ساختہ۔ با اختیار انجم
شاسان روز جمعہ سوم شوال سنہ اربع و اربعین و الف (۱۰۲۲) مقرر شد۔ و تارسیان
ساعت در نزدیکی شہر توقف نمود۔ و غرہ شوال این سال نیز اعظم روز ہفتگاہ محل خرامید۔
و معائنہ عید و نوروز نشہ سرور جہان بیان را و بالا ساخت۔ پادشاہ بتاریخ مقرر داخل
شہر شد۔ و بر تخت مرصع جلوس نمود۔ و تانہ روز جشن عالی انعقاد یافت۔

ابو طالب کلیم در تہنیت اربع و توصیف تخت مرصع قصیدہ نظم کرد و پادشاہ سریر
اعلیٰ معروض داشت مطلقش این است۔

خجستہ مقدم نوروز غرہ شوال فشاہ اند چنگھاے عیش بر سر سال

قصیده درجه قبول یافت. و کلیم همیزان عنایت خسروی سجیده شد. مبلغ پنج هزار و پانصد روپیه هم سنگ برآمد. و بان زبده موزونان انعام شد.

و در جشن نوروز سال دیگر یعنی خمس و اربعین و الف (۱۰۲۵) حاجی محمد جان قدسی در مقابلہ قصیده برز سجیده شد. و همین قدر مبلغ هموزن برآمد چنانچه در ترجمه او گزارش یافت.

و در سنه ست و اربعین و الف (۱۰۲۶) باقیانائیتی قصیده تهنیت نوروز بعض صاحبقران رسانید و برز بر کشیده شد. و مبلغ پنج هزار روپیه مساوی در آن حاصل کرد.

و بوضوح پیوست که قدسی و کلیم بپایه سریشاهی چنانچه در میزبان اکرام هم سنگ بودند در میزبان انعام هم رتبه مساوات داشتند. و چنانچه این هر دو از باقیان در موزون معنوی راجع اند در موزون صوری نیز راجع اند داشتند.

و در جشن وزن شمس سنه ثمان و اربعین و الف (۱۰۲۸) در دار السلطنت لاهور کلیم را هزار روپیه بصیغه جائزه شعر عنایت شد.

کلیم در آخر ایام حیات خود نظم فتوحات صاحبقران تقریب ساخته رخصت کشمیر حاصل کرد. و در آن خطبه بهشت آئین رنگ اقامت ریخت و بتقریر سالیان از سرکار پادشاهی آسوده حال می گزرا نید.

چون الوئی صاحبقران در سنه خمس و خمسين و الف (۱۰۵۵) بصوب کشمیر ارتفاع یافت. و غره زریج الاول این سال ظل و رود بر خطه کشمیر انداخت. ابوطالب کلیم قصیده در تهنیت مقدم پادشاه رسانید و بمرحمت خلعت و دولیت اشرفی طلایه احمد بهره مند گردید.

و همچنین روزی که موکب سلطانی موافق چهارم شعبان همین سال از

گلگشت کشمیر عطف عنان نمود کلیم را در صلاه قصیده دولیت مہر انعام شد۔
 فوت کلیم پانزدہم ذی الحجۃ سنہ احدی و ستین و الف (۱۰۶۱) و وقوع یافت
 و در نزدیکی قبر محمد قلی سلیم مدفون گردید۔
 گفت تاریخ وفات او معنی طور معنی بود روشن از کلیم

این چند بیت از دیوان کلیم نقل می شود۔
 دل دامن مجاورت چشم تر گرفت با طفل اشک صحبت دیوانہ در گرفت
 زان چشم ندیدم کز گاہی بمن افتد بیمار عجب نیست اگر کم سخن افتد
 نہ رحم کرد کہ خون دل خراب خورد غرور از سفال شکستہ آب خورد
 کے تمنائے تو از خاطر ناپاشا رود دایر عشق تو گل نیست کہ بر بار رود
 دماغ برفک و دل نہ بر پائے بتان زمین چہ مے طلی۔ دل کجا۔ دماغ کجا
 گر قفس تنگ است از میر می صیاد نیست صید از ذوق گرفتاری بخود بالیدہ است
 دیدہ امید را کردی سفید از انتظار دوستداران را بنود این چشم از دلداہیت
 ہر آنچہ رفت ز دستم برون زد دل ہم رفت میان دست و دم چون شمشاد آہستہ است
 از جہان بے بہرہ را بنود تنہا عمر خضر روز کوتاہ از برای روزہ داران بہتر است
 تو پادشاہ حسنی۔ مشمار بوسہ بر ما زیرا کہ عیب شاہان دانستن حساب است
 ہر کہ خود بین و خود آرا۔ نہ ہر محروم است ہرچہ طاؤس کہ پرنیت و کم پرواز است
 سر بر تن صدف نبود زانکہ روزگار یکجا نہی کس سروسامان نمی دہد
 کباب حسن تو ام قدر خط بکو دائم ز سایہ ذوق نگر دآنکہ آفتاب نخورد
 اغنیاء بہرہ ز اندوختہ خود نہرند کہ ہمین تشنہ لبی قسمت دریا باشد
 مژہ را داد ز کف چشم تو در آخر حسن ترک مفلس چو شود تیغ بہا زار برد
 دوستان نازک مزاج و طالبے نازک دماغ چون کسے اوقات صرف پاس خاطر آند

بنان ز صحبت ہم می کنند کسب غرور ترا بآینه ہم آشنائی نخواهم
 دشنام و بوسه هر چه عوض می دهی بده حاشا که باتو بر سر دل گفتگو کنم
 چون رشته گلدهسته بگردیم خوبان گردیدیم و یک یار وفادار ندیدیم
 آذربایجان فاخته ام شد گلو کبود منت ز خلق بسکه بگردن گرفته ام
 از ادای خلیج هر کس نجالت می کشم با کمال بے دماغی من وکیل عالم
 تنهال سرکش و گل بے وفا و لاله دورو درین چین بچه امید آشیان بندم
 مکشای زبان بز خودی را چوبه بینی ز نهار که شمع شب منتاب نباشی

(۲۰) معصوم - میر معصوم

پسر میر حیدر محمائی کاشی و برادر میر سخنر است - صاحب ذهن ثاقب - و
 هم طح ابوطالب کلیم و میرزا اصائب بود -

میرزا اصائب غزل می فرماید و یک رنگی هر سه معنی طراز با هم بیان می نماید
 خوش آن گروه که مست بیان یکدگرند ز جوش فکری ارغوان یکدگرند
 نمی زنند بسنگ شکست گوهر هم پے رواج متاع دکان یکدگرند
 زنند بر سر هم گل ز مصرع رنگین ز فکر تازه گل بوستان یکدگرند
 سخن تراش چو کردند تیغ الماس اند زند چو طبع بکندی فسان یکدگرند
 بغیر صائب و معصوم نکته سخ و کلیم دگر که ز اهل سخن مهربان یکدگرند

میر معصوم مدتی با حسن خان حاکم هرات بسر برد و در عهد شاهجهانی
 قصد هند کرد و در نواحی بنگاله افتاد - اعظم خان ناظم بنگاله میرزا باعزازی و
 احترام پیش آمد - و لوازم قدر شناسی تقدیم رساند - اعظم خان جد اراوت خان
 واضح است - احوال او مجلا در ترجمه واضح سمت و ضوح می پذیرد -

میر معصوم مدتی رفاعت اعظم خان برگزیدہ وازموائد احسان اوکا میاب گردید
سکہ سخن باین خوش عیاری رواج می دهد

مرکشایش خاطر از گلستان است کلید قفل و لم بره بیابان است
ای که همراه موافق ز جهان می طلبی آن قدر باش که عنقا ز سفر باز آید
خراب همت خویشم که صبح چون گردون گر آفتاب بدستم فتاد شام ننماید
نام قاصد چون برآمد قالب من شدستی مرغ روح من جواب نامه دلدار بود
بعد تحریر سمر و آزاد معلوم شد که میر معصوم در سنه اثنین و خمین و الف (۱۰۵۲)
در بند وفات یافت۔ و قطعه تالیف فوئش در دیوان میرزا محمد علی ماهر بنظر در آمد۔ ماده
تالیف این است مصرع معصوم نزد حیدر و سحر قدم نهاد۔
۱۰۵۲

(۲۷۱) شیدا

مؤلف و منشأ او پیچور از توابع اکبر آباد است۔ صاحب ذہن رسا و فکر آسان پیا
بود و شعر را بسعرت تمام میگفت۔ و یکچشم زدن جواهر ذوان می سفت طبعش در مسلک
سخن طرازی اگر چه است می رفت اما از جادہ حسن خلق انحراف داشت۔
قصیدہ اعتراضاتے که در مقابلہ قصیدہ حاجی مجریان قدسی بنظم آورده شہر
تمام دارد۔ و طالعائے آملی و میراللی دیگر مردم را بگو کرد۔ چون شیوہ ہجا
شعار خود ساخته بود۔ خود نیز ہدف ناوک حریفان می شد۔ مناظرہ شیخ فیروز باشیدا
شہور است۔

صاحب تاریخ صبح صادق روایت می کند "عدد اشعارش بصد ہزار رسید"
در ادائل حال چندے رفیق خاتمانان بود و ایامے ملتزم آتانیہ شہر یار
ن جہانگیر پادشاہ۔ بعد از ان در سلک ملازمان صاحبقران ثانی شاہ جہان۔

اَنَّا سَرَّ اللّٰهُ بَنُو هَٰذِهِ مَنخَرُ شَدَّ - و در زمره احدیان سرکار و الادا صل گردید - و چون مطلع او که

چیت دانی باده گلگون مصفا جوهرے حسن را پروردگارے عشق را پیغمبرے
بسمع پادشاه رسید و غضب آمد بجهت آنکه ام النجائب را در لباسی که نباید
وصف کرد - و حکم صادر شد که از ممالک محروسه اخراج نمایند - شیدا قطعہ غدیری
املا نمود - و قول عارف جامی قدس سرہ استشهاد آورد کہ

از صراحی دوبار قتل می پیش جامی به از چهار قتل است
پادشاه از سر عتاب دیگر گزشت

الحق در عهد اکبر پادشاه و جهانگیر پادشاه و پنه در بنیاد اسلام راه یافته
صاحبقران ثانی از سر نو مویش قوائین شریعت شد و سلطان اورنگ زیب
عالمگیر مسم - و این هر دو پادشاه غفران پناه حق عظیمی بر اسلامیان همنده
ثابت کرده اند -

شیدا آخر حال در خط کشمیر گوشه گیر شد و بموجبی از سرکار صاحبقرانی
موظف گشت -

از منظومات اوست مثنوی مسمی به دولت پیدار در برابر مخزن اسرار
مطلعش این است

بسم اللہ الرحمن الرحیم	آمدہ سر حشیم فیض عیم
دیرین چین گل و لاله شبنم اندو است	کہ خند گل این باغ گریہ آلود است
بیکی ل کے توان اندیشہ دنیا و دین کردن	کہ نتوان ہر دوست خویش در یک آستین کردن
گفتن دعا بہ تلف تو تحصیل حاصل است	با خضر کس نکفت کہ عورت دراز باد
فسد گردان خاکے کہ از وی بوی مار آید	شناسم بوی زلفت را اگر در مشک نریزی

ہوا بیت و سرے گنج کہ در زیر دم تیغست چو شمع از جیغ ہر دم سر دیگر برون آرد
شہید حسرت آغوشش ای نازک بدن گشتم بجائے موسے سرور ماتم بند قبا بکشا

(۲۲۱) ادہم میرزا ابراہیم بن میر رضی

از اجلہ سادات اربعمان من توابع ہمدان است پدرش میر رضی نیز صاحب
سخن بود۔ دیوان مختصرے از و بنظر در آمد۔ طور قد ما دارد۔ ساقی نامہ او شیریں افتا
از ان است۔

دماغم زے خانہ بوئے شنید حذر کن کہ دیوانہ جوئے شنید
بگیرید زنجیرم اے دوستان کہ سپلم کند یار ہندوستان
دور از ان در اشک بیتام بفرگان آشنات دست با سر تر نہانو۔ پادمان آشنات
او ہم بیانے خوش دارد و زبانے دلکش۔ میرزا صاحب سخن اور تقصیر میں کند و
می گوید۔

ابن جوہر آن غزل صفا کہ ادہم گفته است گر منش دامن بگیرم خون من خود مرده بہ
ادہم از جانب مادر صفوی نثر ادا است۔ در ریعان شباب قصد گلگشت ہندوستان
کرد۔ و در عہد شاہجہانی درین دیار رسیدہ۔ بندریہ حکیم داؤد مخاطب بقرب خان
کہ از امراء عمدہ شاہجہانی بود بار بار بیا بٹھفل خلافت گردید۔ و نوٹینان عظام نظر بہنجابت
خاندان طرف مراعات اولگاہ می داشتند۔ لیکن از بسکہ برندی و بیباکی بچول بود۔
و سودائے نیز و سر داشت۔ و علانیہ ترکب مناہی می شد۔ و با اعیان شوخیامی
کرد۔ از مرتبہ افتاد۔ و چون با بقرب خان ہم بے ادائیہا از حد گزرانید۔ خان مذکور
اور بحبس فرستاد۔ تا در سنہ ستین و الف (۱۰۶۰) در دار الخلافہ شاہجہان آباو
زندان ہستی را پدر و نمود۔

بہار بخش چنین جوش سے زندہ
رسائی ہن کہ چون بر خیزد از جا تیر عنایش نذر گیسوئے او چون سایہ شمشاد بر پایش

(۲۳) الہی - میر الہی

از سادات اسد آباد من توابع ہمدان است - کلامش لطافت و عدد بہتہ دارد - و مذاق تبارالذائقہ خاص می بخشد -

در صفایان بسیار بوده - و با حکیم شفقائی و آقا رضی صحبت داشته -
آخر بہ نثر ہنکدہ ہمندشتافت و در سلک ملازمان شاہجہانی انتظام یافت - بسیار خوش خلق و وریش مزاج بود - و نزد اکابر معزز و محترم می زیست -

فوتش در سنہ اربع و ستین و الف (۱۰۶۲) واقع شد یعنی کشمیری این مصرع تاریخ یافت - مصرع برد الہی ز جہان گوی سخن

سیف کلکش چہر با باین خوبی عرض می کند

زمانہ بسکہ مرا خاکسار مرم کرد ز آب ویدہ من می توان نیم کرد

رباعی

از دوریت ای تازہ گل بارغ مراد چون پنچہ چیدہ خندہ ام رفتہ زیاد
گر باین چوپایہ پرم در کف مست نالان چوسبوی خالیم در رو باد

(۲۴) یکجی - میر یکجی کاشی

شاعر است احیاء معانی کارش - و جان در کالبد سخن دمیدن شعارش از ولایت خود در عصر صاحبقران ثانی شاہجہان رہبر اسے ہمندشت و در ذیل ثنا طرازان شاہی منسلک گردید -

ملا عبدالحمید مؤلف شاہجہان نامہ گوید -

”قره ذی القعدة سنة تسع وخمسين والى (۱۰۵۹) میبجی شاعر را صد مهر انعام شد انتہی“
 و چون قلمدارک دار الخلافه شہا ہجہان آباد با ساعر عمارات بصرف مبلغ شصت
 لک روپیہ در سنہ ثمان وخمسين والى (۱۰۵۸) انجام گرفت۔ وصاحبقران وقت دخل
 شان درین عمارات جشن عالی ترتیب داد۔ میبجی تاریخ بر آورد کہ رع
 شد شہا ہجہان آباد از شہا ہجہان آباد
 دران جشن تاریخ از نظر شاہی گورشت و ہزار روپیہ صلہ مرحمت شد
 انتقال او در شہا ہجہان آباد یازدہم محرم سنہ اربع و ستين والى (۱۰۶۲)
 اتفاق افتاد۔

نخل سخن باین نازکی می بندد

پہلوریا نہ نی پاک از فقیران است	قدم منہ بینستان کہ جا شیران است
ز روی آدمیت پند من ناصح نمی داند	کہ من با آن پری خاکر دامن آدم نمی خواہم
مہر زوست گیسبان گوشہ گیری را	کہ میبائی پائے شکستہ دامان است
ہر چہ یاتم تانیف شام نمی گیرم قرار	در کف زالی ملک پستو چون پرویز غم
نرمی بسیار خواہد باد رشتان ساختن	مغرور نہ خور ذنادر استخوان جا کردہ است
ہمچون غلاف گرد موافق یکے شوند	باتنیج شان ز ہم توان ساختن جدا
جہانم نس بود چنان کہ کیشب با گلے بام	شود چون روز روشن عمر خویش غم نمی خواہم
بہر آن کہ کار و در ناخن دل کرد و دوا خور	برائی فرش ایوان قناعت بویا کردم
نیم از ناوک صیاد آگہ۔ اینقدر دامنم	کہ جلے دامن اگر خواہی بخاکم میتوان کرد
دولت و نامن مرد است تا بہم نرسند	گرہ خاطر خود را نمی توان کردن

(۲۵) دانش میرنضی بن میر ابو تراب بفسوی مشهدی

شاعر عالی جناب است و معنی تازه یاب - زلال فکرش در کمال صفاد شیرینی تو
نهال بیانش در نهایت نازکی و دلنشینی -

در عهد شاه جهان پادشاه با والد خود عازم هند گردید و در استنباق
هند گفت -

راو دور هند پایست وطن دارد مرا چون خاشب در میان فتن هندستان خوش
بعد وصول هندوستان باریاب محفل شاه جهانی گشت - و در شعبان سنه خمس
ستین و الف (۱۰۴۵) قصیده در مدح پادشاه بعرض رسانید - و دو هزار روپیہ
صله عنایت شد - بیت از آن قصیده این است -

بخوان بلند که تفسیر آیه کرم است خطی که از کف دست مبارکش پدید
و چندی خود را در ملازمان شاهزاده دارا شکوه در آورد و به الطاف
خاص فوازش یافت - شاهزاده را این بیت او که -
تاک ای سرسبز کن ای ابرنسیان در بهار قطره تاملی میتوان شد چسب اگر بهر شود
بسیار خوش آمد و یک روپیہ بهای شعر مرحمت نمود -

و ایامی در بنگالہ با شاهزاده محمد شجاع بن شاه جهان نیز بسر برد -
از آنجا رخت سفر به حیدرآباد دکن کشید - و نزد عبداللہ قطب شاہ والی آنجا
اعتبار تمام بهم رسانید -

میر ابو تراب والد میرنضی هم طبع نظم داشت و فطرت تخلص می کرد - و
در حیدرآباد سنه ستین و الف (۱۰۴۰) بر بستر تراب خوابید - قبر او در دائرہ

میر محمد مومن استرآبادی دیده شده بر لوح مزار او کنده اند که این رباعی را دم آخر
بنظم آورد - رباعی

فطرت بتوروز گار نیزنگی کرد نواخت بهر خارج آهنگی کرد
آن سینه که عالمی درومی گنجید اکنون ز ترود نفس تنگی کرد
در رباعی دیگر از میر رضی که در فراق والد خود گفته هم بر لوح مزار میر ابو تراب
تحت رباعی مذکور نقش است رباعی

دانش من اعتماد بر عمر دراز کاید بزمان کم بسر عمر دراز
گیرم که چو عیسی بفلك بر شده آید بچه کار بے پدر عمر دراز
آخر الامر سلطان عبداللہ قطب شاہ - میر رضی را نائب الزیارة خود
مقرر نموده در سنہ اثین و سبعین و الف (۱۰۷۲) رخصت مشہد مقدس ساخت
که در روضہ رضویہ از جانب سلطان مراسم زیارت بتقدیم رساند و در اثناء این
خدمت دوازده تومان تبریزی سالیانہ از سرکار سلطان باومی رسید - نقل فرمان تفر
سالیانہ در منشآت حاجی عبدالعلی طالقانی که منشی سلطان عبداللہ
بود - بنظر رسید -

انتقال میر رضی در سنہ ست و سبعین و الف (۱۰۷۴) واقع شد - منتخب
دیوانش بلاخط در آمد و این اشعار منتخب گردیده

نیک شناس اسیران گراز نفس رستند بہ نخل خانہ صیبا آشیان بستند
روی ماه نو بروی بادہ گلگون بہ بین آب عمرافزا بنوش و حسن روز افزون بہ بین

لے ہمیں رباعی بادی تغیر در آثار الامرا جلد دوم صفحہ ۵۸۸ مطبوعہ کلکتہ در ترجمہ علامہ فیضی مذکور است و
وقایع او در سنہ یک ہزار و چہار اتفاق افتادہ میر ابو تراب در سنہ یک ہزار و شصت و دو دادہ پس از
باید فہمید کہ حقیقت حال این رباعی چیست -

در بزم کرم سیر که جائے و گرم نیست از حلقہ برون چون قبح می سفر نم نیست
 بتار ساز درین بزم نسبتے داریم خوش انداہل نشاط از ضعیف نالیدما
 پر خدر از آفت ہم صحبت ویریزہ باش کاش اول نبودے شیشہ با سنگ آشت
 صفو دشت با مداد رفیقان طی کن چون قلم بے دوسہ یا رسے سفر نتوان
 کشادہ روئی خوبان در آخر حسن است درین چین ہمد جا موسم خزان با زاست
 متاب رخ نفسے تا بجائے خود یا شیم چون عکس آئینہ مازندہ از نگاہ تو ایم
 شب عید آدمی بنیم قح و درو ز گیش شبستان حنا مشب چہ مرغ روشنے دارد

(۴۶) مسیح حکیم کہنا کاشی

مسیح و مسیح و مسیحی تخلص می کند۔ شاعری ست عیسیٰ نفس۔ در شخص مزاج
 معنی زود رس خادم طبیعت سخن مدوح آفرین تو الب کسن۔

میرا صائب نام اورا بتعظیم میگیدہ می گویدہ
 این آن غول حضرت رکن است کہ فرمود پائے ملخے پیش سلیمان چہ نماید
 در فن طبابت نیز مدی طولی داشت۔ و آثار تخلص خود بظہور می رسانید۔

سالہا از مصاحبان خاص شاہ عباس ماضی بود۔ شاہ مکر منزل اورا بہر تو
 قدم ہر فروخت۔ آخر مزاج شاہی منحرف شد۔ حکیم کم التفاتی شاہ مشاہدہ کردہ
 از ولایت برآمد و درین باب گویدہ

گر فلک یک صبح ہم با من گران باشد سرش شام بیرون می روم چون آفتاب از کشورش
 و خود را بدار الامن ہمت کشید۔ و در آستانہ اکبر بادشاہ با سودگی می گزرا نید
 و در عہد جمناگیری نیز قرین کامرانی و باریاب محفل سلطانی بود تا آنکہ بتقریب جانب

اله آباد رفت - و چندے دوران مصر محل اقامت افکند -

آخر بار سفر بصوب حیدرآباد دکن بریست - میر محمد مومن استرآبادی وکیل السلطنت
محمد قلی قطب شاہ بریدن حکیم شریف آورد حکیم برسم تواضع شیشہ گلاب را غلط کرده
شیشہ شراب بر میر افشاند - میر آزرده گشت و حکیم غرق عرقی انفعال شدہ راہ بیجا پور
گرفت - و در آنجا نیز زمانہ موافقت نکرد - ناگزیر بہ اردوی جہانگیری معاودت نمود -
و با مہابت خان ملازم گشت -

چون صاحبقران ثانی شاہ ہجہان براوزنگ فرمانروائی برآمد حکیم قطعہ تاریخی
الاکردہ بعرض رسانید و بانعام دوازده ہزار روپیہ کامیاب گردید از ان قطعہ است
پادشاہ زمانہ شاہ جہان خرم و شاد و کامران باشد
بہر سال جلوس او گفتم در جہان بادشاہان باشد

و در سنہ احدی واربعمین و الف (۱۰۴۱) بنا بر کبر سن التماس رخصت مشہد
مقدس نمود - و وقت رخصت بعنایت خلعت و پنج ہزار روپیہ کام دل اندوخت و در
رفتن توفیق زیارت حریم شریفین یافت و بایران دیار برگشت - آوجی نطنزی
گویدہ

میان ہمنفسان خواستم میجا را	ہزار شکر کہ دیدم حکیم رکنا را
سفینہ سخن از ورطہ بر کنار آمد	گزر بساحل ایران فتاد و دریا را
کمن شراب جو ان نشہ طبیعت او	نوید عمر طبعی دہد احب را
زے مہادستی دست ساقی کہ رساند	بیاسی بوس صراحی پیالہ مارا

بعد از آنک زیارت روضہ رضویہ بجا ذیہ حب الوطن متوجہ کاشان گردید -
و ایامے توقف کردہ بہ ارادہ در گاہ شاہ صفی رو بصفایان آورد و از شاہ چندان
اتفاقات نیافتہ بہ شیراز آمد - پس از چندے باز رخت سفر بہ کاشان کشید -

میرزا امینائی قزوینی مؤلف شاہجہان نامہ می طراز ذکر :-

”حکیم رکنابراقر مرا جبت نموده بدعا کے دولت ابد پیوند مشغول گشت۔ و چون در

”سلک مدحت سرا بیان این دودمان علیہ انتظام داشت۔ و دارد۔ در اکثر سنوات

”اور از روی مرحمت بہ انعامے یاد و شاد می فرمایند۔

وفاتش در سنہ ست و ستین والف (۱۰۶۶) واقع شد این مصرع تا بیخ یافته اند

رفت بسوی فلک باز سچ و دُم

کلیاتش قریب بصد ہزار بیت است۔ بحون سخن چنین مرتب می سازد

اگر خواهی کہ سخی زور فقر و سلطنت باہم

سبزہ پایال است در زیر درخت میوہ دار

در ہجر یکدور و ز صبورم کہ از فراق

چون شاخ نو بریدہ ندارم خبر ہنوز

رباعی

ہرگز نشدم بسوزنی بار کسے

وین دیدہ ندوخت چشم ہر تبار کسے

صد شکر کہ در جہان بستم ہرگز

تحت الحکلی بقصد دستار کسے

(۲۶) حاذق حکیم حاذق بن حکیم ہام گیلانی

واقف فن است و نبض شناس سخن۔ میرزا اصائب تہنیں مہراع اوے

پرواز دومی فرماید

جواب آن غول حاذق است این مصداق

مولد حاذق نیچور سیکری است و در غنہ نگیری بنصبہ شایستہ سہ فرازی داشت

و چون حکیم ہام باتفاق میر سید صدر جہان پہانوی در زبان اکبری

بسفارت عبداللہ خان والی توران نامزد شدہ بود۔ صاحبقران ثانی شاہجہان در سال اول جلوس خود حکیم حاذق را بہمان اعتبار نزد امام قلی خان والی توران رخصت فرمود۔ حکیم حاذق بعد اای سفارت مراجعت نمود و از درگاہ خلافت بمنصب سہ ہزاری و خدمت عرض مکرر بمعرض امتیاز درآمد۔

و پایان عمر در مستقر الخلافہ اکبر آباد و گوشہ انزو گرفت و بسالیانہ پانزدہ ہزار روپیہ از سرکار پادشاہی مؤظف گردید۔ و تاسنہ اربع و خمین و الف (۱۰۵۴) لیانہ او باضا فہای متعدد پچہل ہزار رسید۔

حکیم در شوال سنہ سبع و شین و الف (۱۰۶۷) در اکبر آباد مشرب نہاچشید۔
ادہم خامہ را باین روش جولان می دہد۔

زگردش فلک اسرار مہر و شد فاش بیک کلاہ دو سر شکل است پوشیدن
ماتدر جوانی چہ شناسیم کنز اول تصویر کشان قامت ما پیر کشیدند
بقول من نرسید است فعل من ہرگز خوشا کہے کہ دراز است از زبان دستش
در پنجماجلے احوال سید صدر جہان کہ در ترجمہ حاذق ضمنا مذکور شد ہر زبان خامہ
تقریب بکو حوالہ می شود

سید جہان

مولدہ و منشأ سید بہانی است بکسر بائے فارسی و یا ئے تختانی در آخر قصبہ ایست
از توابع لکھنؤ۔ سید فاضل جید بود۔ و طبعے ظریف و نکته سیخ داشت۔
ابتداء حال بواسطہ شیخ عبدالبنی صدر بہلا مت اکبر بادشاہ رسید و منصب
اقتاء ممالک محروسہ برقرار گرفت۔

در سنہ اربع و سبعین و تسعاتہ (۹۹۴) پادشاہ اورا یا اتفاق حکیم ہمام نزد
عبداللہ خان والی توران باپچی گری فرستاد بعد تقدیم سفارت معاودت نمودہ

در خطہ کابل پادشاہ را دریافت -

و پس از چندے بطلای منصب صدارت کل بر صدر عزت نشست و رفتہ رفتہ بیایہ
امارت و منصب دوزبازی متصاعد گشت

جہانگیر پادشاہ در ایام شاہزادگی چهل حدیث در خدمت سید بخواند - شاہزادہ
اورا بسیار دوست می داشت - روزی سید از قرضداری خود شکایت کرد - شاہزادہ با
سید وعدہ فرمود کہ اگر نوبت سلطنت بمن می رسد - قرض شمارا ادائی کنم - یا ہر منصبی
کہ خواہید میدہم - بعد جلوس سید را مختار کرد - او منصب چہار ہزاری درخواست پادشاہ
بمنصب مذکور نوازش فرمود - و صدارت را نیز بحال داشت - و قنوج را در اقطاع
او تنخواہ کرد -

سید محسن الزمان نافع الخلق بود - در صدارت عہد جہانگیری چندان مردم عاش
بمستحقان مقرر نمود کہ میرزا جعفر آصف خان بقرض پادشاہ رسانید کہ آنچہ عرش
آشیانی اکبر پادشاہ در عرض پنجاہ سال بخشید - سید در عرض پنج سال بمردم حوالہ کرد -
صد و بیست (۱۲۰) سال عمر داشت - اصلاً در عقل و حواس او فتورے راہ نیا
انتقال او در سنہ سبع و عشرين والف (۱۰۲۷) واقع شد مشہور است کہ ہر گاہ
سید بسفارت توران رفت پادشاہ و امراء آنجا سید را در فنون بسیارے امتحان
کردند مثل خوشنویسی و تیراندازی و شطرنج و غیرہ سید در ہر باب کامل عیار بر آہد
و مردم آن دیار را در حیرت انداخت

اما طاقطھی رسالہ در باب ایپی گری حکیم ہمام و سید صدر جہان ترقیب
داده در ان رسالہ جمیع ہنر ہا نسبت بہ حکیم ہمام نوشتہ الا علم مجلس کہ آن را نسبت
بسیہ نقل کردہ - و سید بر علماء آنجا غالب آہدہ -

(۲۸) فرج - ملا فرج اللہ شوستری

تازہ دماغ نشہ زور دسی۔ و انجن افروز سخن عربی و فارسی است۔ سید علی صاحب
ملکی در سلافتہ العصر کہ تذکرۃ الشعراء عرب جمع کردہ احوال ملا را بطریق می نویسد
و میرزا صاحب مکرر اوراد در مقاطع یاد می کند۔ از انجمله است ۵

ہمین رخاک فرج کا مران نشد صبا کہ فیض ہم بظہوری ازین جناب رسید
از وطن مالوف بسیر ممالک دکن خرامید۔ و در خدمت سلطان عبداللہ قطب شاہ
والی حیدر آباد منزلت و ثروت تمام ہم رسانید
پیری زادان سخن را چنین تسخیری کند ۵

مغان کہ دوازہ انگور آب می سازند ستارہ می شکنند آفتاب می سازند
در ہوا ہے بادہ کل رنگ بیتا بیم ما سالہا شد کثر ہوا داران این آہیم ما
از رہ بباغ ہرزہ در ایان نے روم کہ می دہد فریب صدائے جرس مرا
گر زیر سپہریم عجب نیست کہ دریا در زیر حجاب آفتون ترز حجاب است
ہمیشہ می خورم از خوشکست پنداری کہ نیزہ ز دم شیشہ نیلہ سنگ است
و از اشعار عربی او است ۵

لَا تَعْرِوَانِ لَمْ تَقْضِ الْيَا مُرِفَ اللَّهُمَّ إِنِّي عَطَاوَاتِي السَّاءَ
وَبِنَا جَرَى طَبِيعُ الزَّمَانِ وَاهْلِي دَقِيقُ الْكَلَامِ وَاهْلِي أَحْيَاءَ

اشارہ است بہ واصل ابن عطا معتزلی کہ اشع بود یعنی حرف راء را نطق نمی
توانست کرد۔ و نوعی سخن اداعی نمود کہ حرف راء در کلام او نمی آمد و عیب اشع بر سامعین
منکشف نمی شد تا بعد سے کہ ضرب المثل شد۔ و شعراء در اشعار خود استعمال کردند ۵

۵ ملا فرج اللہ شوستری قلمی و رقی ۱۲۸۸ ہجری قمری کتب خانہ آصفیہ قنبرا جم نمبر ۵۔ ۵ ابن خلکان نمبر ۱۰۰ حرف الواو
مطبوعہ یورپ و کابل ۱۲۷۵ ہجری قمری ۵

ابو محمد خازن گوید در مدح صاحب ابن عباد زیر سه
 نَعَمْ تَجَنَّبَ الْيَوْمَ الْعَطَاءَ كَمَا تَجَنَّبَ ابْنُ عَطَاءٍ لُتَعْنَهُ الرَّاءُ
 و دیگرے گوید سه
 وَجَعَلْتَ وَصَلِي الرَّاءِ كَمَا تَنْطِقُ بِهِ وَطَعَلْتَنِي حَتَّى كَانَتْكَ وَاصِلُ

(۴۹) احسن - ظفر خان

میرزا احسن اللہ نام احسن تخلص بن خواجہ ابوالحسن تربتی - خواجہ
 در عہد اکبر بادشاہ وارد ہند شد و بوزارت شاہزادہ دانیال و دیوانی دکن
 اختصاص یافت۔ چون جہانگیر بادشاہ سریر آرا شد خواجہ را از دکن طلبیدہ اول
 بہ خدمت میں کشیک گری نواخت و آخر بتقویض وزارت اعلیٰ و منصب پنج ہزاری ممتاز ساخت
 و در سنہ ثلث و ثلثین و الف (۱۰۳۳) حکومت دار الملک کابل فہیمہ وزارت مقرر
 گشت و ظفر خان از جانب پدر بہ حکومت کابل مامور گردید۔

و چون نوبت دارائی ہندوستان بہ صاحبقران ثانی شاہ جہان رسید خواجہ
 را بہ منصب شش ہزاری شش ہزار سوار سرفراز فرمود۔

و در سنہ اثنین و اربعین و الف (۱۰۴۲) صوبہ کشمیر مرحمت شد۔ و نظر بر آق
 سقایی و دولت خواہی خواجہ را از رکاب جدا ننمودہ ظفر خان را بہ نیابت پدر بہ خدمت
 کشمیر فرمود۔

و چون خواجہ نوزدہم رمضان سنہ اثنین و اربعین و الف (۱۰۴۲) در سن ہفتاد
 سالگی و ولایت حیات سپرد۔ صوبہ کشمیر اصالتہ ظفر خان تقویض یافت و منصب
 ہزاری و علم و تقارہ مرحمت گردید۔

ظفر خان مدتی بہ حکومت کشمیر پرداخت۔ و ملک بہت را مفتوح ساخت۔ و
پایان عمر در دار السلطنت لاہور فروکش کرد و در سنہ ثلث و سبعین و الف (۱۰۷۳)
محل بہ صحرائے فنا کشید

ظفر خان صاحب جوہر و جہر شناس بود۔ و سرے بصحبت و تربیت ارباب
کمال داشت۔ انتشارش ہمین بس کہ مثل میرزا صاحب مودع آستان اوست۔
ظفر خان چند جادو در مقابل غول میرزا را یاد می کند از انجمله است
طریاران پیش احسن بعد ازین مقبول نیست تازہ گوئیہای او از فیض طبع صاحب است
ہشت عدد قصیدہ میرزا در مع ظفر خان بنظر در آمد۔ میرزا تعریف سخندانے او
بسیار می کند و پاس نمکخوارگی بجای آورد۔

دیوان محقرے از ظفر خان مطالعہ افتاد۔ از انجاست
ولم بکوی تو امید واری آید نگاہ دار کہ روزے بکارے آید
و گوشہ میخانہ ہمین گفت و شنید است یاران برسانید ما شے شب عیادت
در بتان ہند چون ادبیر خود کام نیست رام رام گرچی گوید و لیکن رام نیست
شام بدل شکستگی خود کہ پیش من قد دل شکستہ چو زلف شکستہ است
گوشہ چشتی اگر ساقی ببادار بجاست عمر باد گوشہ میخانہ خدمت کردہ ام

(۵۰) آشنا۔ عنایت خان

میرزا محمد طاہر نام آشنا تخلص بن ظفر خان مذکور۔ در عهد شاہ جہانی
منصب ہزار و پانصدی داشت۔ و احوال شئی سالہ شاہ جہان را مخلص بقید
قلم آورد۔

بعد جلوس خلد مکان در کشمیر زاویه عزالت گوید و در سنه احدی و ثمانین و الف
(۱۰۸۱) رخت به نهانخانه عدم کشید

دیوانش مشتمل بر قصائد و غزلیات و مثنویات و دیگر قسم شعر بنظر در آمد - شویهایه قصیر
متعدد و از انجمله است ساقی نامه - این بیت از ان است -

حکیمانه ساقی به مجلس نشست چنانحض مینا نگیرد به دست
این چند بیت از غزلیات او در گرفته شده

الفت مبیانه دوستگر نمی شود دندان مار قبضه خنجر نمی شود

بسکه در راه فنا با خاک یکسان شد غم میتوان همچون خبار افشانده از پیراهنم

از حوادث گوهر مردانگی کمتر نشد تیغ اگر آتش رفت بے جوهر نشد

هر دم نوید لطف و گرمی دهد مرا دل بے بروز دست و جگر می دهد مرا

گر پوستم چنانده کشد آسمان بجااست موشد سفید و تیرگی دل همان بجااست

کشته بدست آورد وقت کشت مبتلاست مدعا بے بخواران سیر عالم آب است

کدام چیز عزیزان زبید بگر گیرند بغیر این که از احوال هم خبر گیرند

بیاد روی تو شبها کنم نظر آه ماه ز رسفید بود از برائے روز سیاه

خلق خوشتر مرا به ثنا خوانی آورد گل عندلیب را بسخنه دانی آورد

دولت بوقت تیرگی بخت نکبت است چاروب و وقت شام پریشانی آورد

تیره طبعان بسینه صاف بداند ذوق آئینه نیست بد رو را

ما بزدان نعمت خوبا شستن کرده ایم گاه گاه بے ناله بر خیزد از زنجیر ما

لقمه چرب خوشامد نمکند رام مرا دل من از سبک کوی تو وفادار تر است

مرد اتان آسانی باعث فنا گردد زود بگسلد از هم رشته که بتیاب است

از بسکه دست من ز قلع بریده است رنگ گرفته را به چنان بازی دهد

سامان دل تر قطع تعلیق شود زیاد	گل بیشتر و بد چو گنی شلخ را قلم
عقل ناچار کشد ز حمت آلایش نفس	دایه پر میز کند طفل چو بیمار شود
طرز آئینه خویش نه کرد دلم	عیب پوشی به از مد پوشی است
ز دور ساختن ابرام سفلہ گردد بیش	که ز دور ستین موازی تراش بود
هر کجا بودم انشہ صفت با خود داشت	هر گز نمی توانست که بخود سازد
تا درون پر بود از تفرقه دل وانشود	چون پر آشوب بود شهر دکان نکشاید
چشم بسان آئنه در عیب خلق نیست	پیوستہ چو عکس خودم در کین خویش
نیست نازک طینت ان طاقیت سیامی خوش	دیو نرگس ندارد تاب سیامی چراغ
چند چون رشته تسبیح شوی سرگردان	نتوان کرد سر رشته ز تقدیر برون

(۵۱) صائب - میرزا محمد علی تبریزی اصفهانی

امام غول طرازان و علامہ سخن پردازان است - ازان صحبے کہ آفتاب سخن در عالم
شود پر تو افشانده - معنی آفرینی باین اقتدار سپرد و ابرہم نرسانده - چنانچہ خود گوے
دعوی در میدان می اندازد و می طازد

ز صد ہزار سخنور کہ در جهان آید یکے چو صائب شوریدہ حال بر خیزد
حامل لو اے فصاحت - منشأ اعلاء کلمہ بلاغت - نور بخابت از ناصیئہ کلامش پیدا اولعہ
شرافت از سیامے بیانش ہویدا - فوج فوج مضامین برجستہ متقاد جنابش خیل خیل
معانی بیگانہ بندہ حاضر جوابش - ذوق سلیم در حدیقہ اشعارش بنو بر کردن مسرور و ذہن
صحیح در خزینہ افکارش بدولت تازہ اندوختن مغرور - فکر نہ رنگش موجد عبارات رنگین
جعل بسینطش مختزع تراکیب دلنشین - زلال تقریش در کمال روانی - لالی تعبیرش در ہمتا
غلطانی پاسے وقت خیال با و در کمال رسانیدہ - معتمد اصلا اثر تکلف گرد کلامش نگردیدہ

و این کیفیت در کلام فصحاء دیگر کمتر توان یافت -

تقصیده و مثنوی هم دارد اما مشاطه فکرش به ترین عروس غزل بیشتر پرداخته - و
این غزل رعنا را بطرز تازه و انداز خاص جلوه افروز ساخته - چنانچه خود می فرماید
غزل گوئی به صفا ختم شد از تکلمه پردازان رباعی گر مسلم شد ز موزونان سحابی را
و نیز می فرماید

غزل نبود این رتبه بیچک صائب نوا عشق در ایام من کمال گرفت
و از جمله شرافت اوصاف میرزا است که با وصف این جلالت شان از شعراء
معاصرین و متقدمین هر کرا در اشعار خود یاد کرده بخوبی یاد کرده و تیغ زبان را باز هم هیچکس
آشنا نساخته و خود می فرماید

به مور وقت سخن دست طرح ده صائب گرت هواست سیلیمان این جهان باشی
پدرش از کد خدا یان معتبر تبارزه عباس آباد اصفهان است میرزا در
دار السلطنت اصفهان نشود و نمایافت - و به کثر فرصت درشش جهت عالم کوس
سخندان زد - و در عین شباب آخر عهد جاگیر می متوجه هندوستان گردید - چون وارد
دارالملک کابل گشت - ظفر خان که به نیابت پدر خود خواجه ابوالحسن تروتنی ناظم
کابل بود میرزا را به کنه حسن خلق صید کرد - و لوازم قدر شناسی نوعی که باید به تقدیم
رسانید - چنانچه شمه ازین ابیات میرزا استفاده می شود

کلاه گوشه بخورشید و ماه می شکم	باین غرور که مدحت گر ظفر خانم
زنو بهار سخایش چو قطره ریز شوم	قسم خورد بسیر کلک ابر نیسانم
بلند بخت نهال بهار تربیت	که از نسیم هوا داریت گلستانم
حقوق تربیت را که در ترقی باد	زبان کجاست که در حضرت فرو خوانم

تو پای تخت سخن را بدست من دادی تو تاج مدح نهادی بفرقی دیوانم
 در روی کرم تو جوشید خون معنی من کشید جذب تو این لعل از رنگ کلام
 تو جان زد غل بجا مصرع مراد ادبی تو در نصاحت دادی خطاب سحابم
 ز وقت تو معنی شدم چنان باریک که میتوان بدل مور کرد پنهانم
 چو زلف سبیل ابیات من پریشان بود نداشت طره شیرازه روی دیوانم
 تو غنچه ساختی او راق باد برده من و گرد خار نمنی ماند از گلستانم
 تو شست مشت گهر چون صدیمن دادی چو گل تو زرد بسپری رنجی بدامانم
 چون حکومت کابل در او ائیل جلوس صاحبقران ثانی شاه جهان به لشکر خان
 تفویض یافت - و ظفر خان به ادراک عتبه خلافت شتافت میرزا نیز به رفاقت
 ظفر خان پسر میرزا میرزا میرزا

چون رایات صاحبقران در سنه تسع و ثلثین و الف (۱۰۳۹) جانب دکن
 باهتر از در آمد - میرزا با ظفر خان در رکاب موکب سلطانی سرے دیار دکن کشید
 اثر انجا که شهر بر بان پور گرد بسیار دارد میرزا در حق این شهرے فرمایده
 تو تیا سازد غلبه اگر دلاهور را چشم من تا خاک کمال گرد بر بان پور خورد
 و چون سید لشکر محمد عارف از مشاهیر اولیا درین شهر آسوده اند توجیه گردان
 خاطر فقیر چنین برخاسته

فتاو بیکه گزر لشکر محمد را غبار خیز بود کو چھائے بر بان پور
 و در ایام اقامت بر بان پور پدر میرزا خود را از ایران به دیار هندوستان
 رسانید تا اورا بوطن مالوف برد - چون خبر قدم پدر بمیرزا رسید - قصیده در مدح
 خواجہ ابوالحسن انشا کرد و ز خصص وطن التماس نمود و در آنجای گوید
 شش سال پیش رفت که از اصفهان بهند افتاده است تو سن عوم مرا گزار

هفتاد و ساله والد پیراست بنده را کنز تربیت بود بمنش حق بشمار
آورده است جذبه گشت خشوق من از اصفهان به اگره و لاهور اشکبار
زان پیشتر کنز اگره بمحور و کن آید عنان گسسته تر از سیل بے قرار
این راه دور را ز سرشوق طے کند باقامت خمیده و با پیکر نزار
دارم امید رخصتی از آستان تو ای آستان کعبه امید روزگار
مقصود چون ز آمدنش بردن من است لب را بحرف رخصت من کن گهر نثار
باجهت کشاده تر از آفتاب صبح دست دعا بدرقه راه من برار

اتفاق موکب صاحبقران عنقریب در سنه احدى و اربعین و الف (۱۰۴۱) از
وکن به اکبر آباد عطف عنان نمود. هزدهم محرم سنه اثنین و اربعین و الف
(۱۰۴۲) ظفر خان را حکومت کشمیر به نیابت خواجه ابوالحسن مفوض گردید.
میرزا محل سوزا ظفر خان بر بست و پس از گلگشت کشمیر جنت نظیر عازم ایران
دیار گشت و تا آخر ایام حیات نزد سلاطین صفویه مکرم و بمجل زلیست - و در مدائح
ایشان قصائد غرا پرداخت -

وفاتش در سنه ثمانین و الف (۱۰۸۰) اتفاق افتاد و در اصفهان مدفون

گردید و غزل میرزا که مطلعش این است -

در هیچ پوده نیست نباشد نوای تو عالم پیر است از تو و خالیست جائے تو
بر طبق وصیت بر سنگ مزار او که یک قطعه سنگ مرمر است کنده شد
راقم الحروف گوید -

عندلیب نغمه پرداز فصاحت صاحبها رفت ازین عالم بسوی روضه دار السلام
خاتمه آزادانشا کرد سال رحلتش بنیل گلزار جنت صاحب عالی کلام
دیوان میرزا قریب هشتاد و هزار بیت بخط ولایت بنظر رسیده و میرزا سی و سه

غول متفرق بخله خاص بر جواشی آن نسخه قلمی فرموده اشعارش عالمگیر است و ستغنی
از تحریر چند بیت بنا بر التزام پیرایه این مقام می شود سه

زبان لاف رسوای کند ناقص کمالان را	که رو بر خاک مال پر نشانی بسته بالان را
نه از روی بصیرت سایه بالی هما افتد	سیمیت است دولت تا کجا خیزد کجا افتد
از تماشا می پریشان جهان دلگیر باشد	واله یک نقش چون آئینه تصویر باشد
پیچ همدردی نمی یابم سزائے خویشتن	می خنم چون بید بخون سر سپای خویشتن
زنگین تر از خناست بهار و خزان ما	بردست خویش بوسه زند باغبان ما
جلوه برق است در میخانه هشیاری مرا	از پی تغییر بالین است بیداری مرا
می خورد باد دیگران مستانه بر ما بگذرد	در زنگ این ظلم و این بیداد ها شا بگذرد
ای که فکر چاره بیماری دل می کنی	نسبت خود را بچشم یار باطل می کنی
عشق سازد ز هوس پاک دل آدم را	دزد چون شحه شود امن کن عالم را
سخت می خواهم که در آغوش تنگ آرم ترا	هر قدر افشرد دل را بفیشارم ترا
از جوانی داغها در سینه مانده است	نقش پای چند زین طاؤس بر جامانده است
ز پیری حرص دنیا نفس طامع را دو بالانده	گدازا کاسه دیروزه از کوزه میثنی شده
پای از گلیم خویش نباید دراز کرد	تیغ ستم به بین چه بزدلف ایاز کرد
که حال در دندان پیش چشم یار می گوید	که حرف مرگ بر بالین این بیماری گوید
اهل کمال را لب اظهار خاموشی است	رمت پذیر ماه تمام از هلال نیست
ای خوبی امید باین دستگاه حسن	این یک دو بوسه گرنه شماری چه می شود
رمزی ست ز پاس ادب عشق که مرغان	شب نوبت پرواز به پروانه گزاردند
نقش پای رفتگان هموار سازد راه را	مرگ را دایع عزیزان بر من آسان کرد
مکن اعانت ظالم ز ساده لوحیها	که تیغ سنگ فسان را سیاه می سازد

در طلب مایه زبانان اُتمت پروانه ایم سوختن از غرض مطلب نزد آسان تر است
 عقل کامل می شود از گرم و سرد روزگار آب و آتش می کند صاحب برش شمشیر را
 از دلق و کذب سخن سنج را گویری نیست بچو صبح تیغ جهانگیر ما دو دم دارد
 با خبر باش که دل از خم زلفت نبرد دُر گوشت تو قیمتی است که در عالم نیست
 مصرع رنگین مطلع می رساند خویش را هر که کسب آدمیت کرد آدم می شود
 ما حجاب آلودگان را جرأت پرواز نیست گر در سرگردیدن ما گرد دل گردیدن است
 صفای سینه مراد در حرم کند قندیل چه شد بدون زلفنگ آمد است شیشه ما
 نیزنگ چرخ بگل رعنا درین چمن خون دل از پیاله زرمی دهد مرا
 صائب ز ملائک مطلب رتبه انسان آئینه بے پشت چه دیدار نماید

(۵۲) غنی - ملا محمد طاهر اشئوی کشمیری

اشئوی قبیلہ ایست از قبائل معتبر کشمیر - از بدو شعور در حلقه درس ملا محسن قانی
 کشمیری تلمذ نمود - چون طبع بلند داشت در کمتر روزگار حیثیت شایسته بهم رسانید - آخر
 بغوا صی بحر سخن افتاد و جواهری که بنقد جان توان خرید بیرون آورد - میرزا صائب
 کلام اورا تضمین می کند و می فرماید

این جواب آن غزل صائب که می گوید غنی یاد ایامی که دیگ شوق ما سر پوش داشت
 معنی بغناء طبعی مجبول بود و با وصف بے دستگای بی حضور خاطر بسری برد - از اینجا
 که غنی تخلص میکند

مَدْرَةُ الْحُمْرِ در شهر خود گزرا نید - و در سنه تسع و سبعین و الف (۱۰۷۹) دامن

از عالم سفلی برچید

دیوانش سائر و دوائر است - چند بیت بنا بر ضابطه ثبت اقتاد

عاشقان را جنبش مژگان چشم ببارگشت عالمی را اضطراب نفس این ببارگشت
 تو نگرانه زید لب بخوابش آشنا کردن چون نبود دست خالی بد نما باشد دعا کردن
 سیلی نخوری تا ز کف اهل زمانه چون مهره شطرنج مرو خانه بخانه
 تا توانی عاشق معشوق هر جایی مشو می کند خورشید سرگردان گل خورشید را
 سایه گرسایه کوه است سبک می باشد کسب مکن نیکو سلفه زار باب وقار
 با تو نزدیکم دلم ز فیض عام تو موم در زیر نگین خالی ست از نقش نگین
 از کشته شدن چهره عاشق نشود زرد این داغ بر پیشانی سیاب نهادند
 در دم صبح غنی پیر فلک می گوید که قضا نان و دهان وقت که دندان گیرد
 نیست چون مهره نردم هوس قصر بلند خانه ام ساخته از ریختن رنگ بود
 خاطر او از غبار لشکر خطا جمع نیست هر دم آن زلف پریشان شانه بینی می کند
 رفتیم سوی یار و ندیدیم روی یار مانند هر دمی که رود سوئے آفتاب
 گریغ بر سرم رود از جانم روم لیکن چو کوه ناله ز زخم زبان کنم
 غنی چو سایه مرغ پریده در ره شوق اگر بخاک بیفتم نیفتم از پرواز
 چشمم کرم مدار ز شالان که جز بند آئینه خلعت ز سکندر نیافت است
 از نزاکت او فتنه مضمون من گر مضمون کس پهلوی زنده
 چراغ مجلس نبود مرا تاب جدل با کس اگر در پیش من دم میزنی خاموش می گردم
 ز مضمون بردن یاران نمی باشد غم ما را چنان بستیم معنی را که نتواند کس بردن
 سعی بهر راحت همسایه ها کردن خوش است بشنو گوش از برای خواب چشم افسانه را
 راقم الحروف را هم مضمون مناسب مضمون عتی بهم رسیده که
 محنت همسایه ها بر خود گرفتن خوش ناست از برای چشم بینی زیر بار عینک است
 تخیلی نماند که چنانچه گوش از استماع افسانه افاده خواب چشم می کند خط خود هم

که هیچ قول مرغوب باشد مستوفی می گیرد. بخلاف بینی که عینک را حسته شد بر می دارد و
برای نفع همسایه دیده و دانسته خود را در شکنجه می کشد.

(۵۳) ناظم هروی

عمده ناظران جواهر معانی - وزیده گهر نبدان عرائس سخندان است در خدمت
عباس قلی خان ولد حسن خان شاملو اعتبار عظیم داشت و همت بغیض رسانی
مروم می گاشت

برهان استعدادش مثلاً یوسف زلیخا است که یوسف سخن را از چاه وزند
و از هفتاد و بمصر بلند پایگی برده بر تخت نشاند تمام این کتاب در سه آئین و سبعین
و الف (۱۰۴۲) شده است سنبل شورش کا کله می افشاند سه

خواجه خرم که رخش بد عل زهد پی کم	تسبیح تازیانه گلگون می کم
ز سیر باغ وزندان بر نیاید کام سودا می	نه شاخ سنبله بر سر نه زنجیری است در پایم
کئی تا چند خواب ای مست غفلت ناله مرکن	سر مینای دل بکشا و داغ دیده تر کن
پیاله می ازین شیوه آبرو دارد	بدستگیری افتادگان ز پا منشین
قطره آبی کف خونی شد و بر خاک ریخت	آدم خاکی چه طرف از عالم ایجا دبست
بیقراری عضو عضو را بکام دل رساند	زخم تیغ بر تنم چون ماه نو ستیاره شد
بسکه از بے اعتباریهای خود شرمند ام	آپخان سوی تومی آیم که گویا می روم

(۵۴) واعظ میرزا محمد رفیع قزوینی

نواده ملا فتح الله واعظ قزوینی است - پایه تفریش ازان رفیع تر که بسلم قلم

له این شوی از بسکه نادر الوجود است و در کتب خانه آصفیه حیدر آباد کن موجود -

توان رسید۔ و شرف تو صیفش از ان بلند تر کہ ببال او راق توان پرید لای منظور آتش
در کمال خوش جلای۔ و جواہر منشور آتش در نہایت بیش بہائی۔

حجت کمالش کتاب ابواب الجنان است کہ تماش سخن را در نہایت نازکی
بافتہ۔ و باتفاق جمہور کتابے باین خوش بیانی در باب مواعظ ترتیب نیافتہ۔ اما عرض
باتمام این کتاب و فائز کرد۔ فرزندش میرزا محمد شفیع کہ تلمیذ والد خود است جلد ثانی
بہ انجام رسانید۔ این جلد در بیان فضائل اعمال است لیکن بہ آن رنگینی و خوش
انشائی نیست

مطالعہ دیوان و اعطای طبع را در دہتر از آورد۔ این چند غزل از خن او و خورش
مے آید

از زبان کلک نقاشان شنیدم بارہا	بے زبان نرم کے صورت پذیرد کارہا
این قدر طول امل رہ میدہی در دل چرا	مصحف خود را باین خط می کنی باطل چرا
آزادہ بہر اہی کس بند نگرود	خاصیت سرو است کہ پیوند نگرود
بریدن از جہان سرمایہ از زندگی باشد	کہ افقون قیمت شمشیر از بُرندگی باشد
حرفے اگر بعا شق بے تاب مے زند	شمرش طبا نچہ برگل سیراب مے زند
سرمہ دین آورد کس از روزی آئینہ گفت	فیض صحبت می تواند سنگ را آدم کند
نیک خواہان در جہان مکروہ طبع مروج اند	جز ترش روئی نہ بیند مشربت از بیارہا
روزگار آخر شکر را شمشک مے کند	شیشہ می سازد مکافات شکستن سنگ را
اگر خورشید رخسار تو در پیش نظر باشد	چو ماہ نوز پیری می روم سوی جوانیہا
دست برداشتن وقت دعا ایمانیست	کہ شفاعتگر ما پیش خدا دست تہی است
زابتہای جنس خود بخدر باش زانکہ آب	با آن مشربت پاک بائینہ دشمن است
فروتنی بخدا زود ترکند نزدیک	کہ زود قطع شود راہ چون سرازیر است

فیض پروا نگی محفل مایهون شکند که چراغش ز صفائی قدم یاران است
غم گوارا تر بود آزادگان را از سرور آب تلخی بید را باشد به از آب نبات
سخنوری نتوان بے سخن شنو کردن سخن بگوش بود بیش از زبان محتاج
شود از عرول - طبع ظالم معزول ظالم تر کن رازه گرفتن بیشتر پر زوری سازد
آزاد نیستند بدولت رسیدگان گردید پای بند نگیمن تا سوار شد
گر تکی دستی نه و اعظایه دیوانگی است چیت باعث کند درختان بید مجنون میشود
گشت داغ و دلشین تر در هواے نو بهار زانکه بهتر هر گرد صفحه چون نم می شود
باشد از بے خانمانان برگ عیش اغنیا زندگانی شهر از پهلوی صحرا می کند
یادگیر از بید مجنون شیوه افتادگی گر گزارند آره بر فزق تو سر بالا کن
ظالم چو افتد از کار استاد ظالمان است سر حلقه کما نه است چون شد کباده
صد حیف که مایه جهان دیده نبودیم روزیکه رسیدیم به ایام جوانی
ظاهر آرائی نباشد شیوه روشن دلان میرد آتش از برای جامه خاکستری
نیست چو خجلت از احباب تھی دستان را بید را جز عرق بید نباشد لڑے

(۵۵) رفیع میرزا حسن

شاعر رفیع المقدار و منشی کامل عیار بود - اصلش از قزوین است - تنها
یا قامت مشهد مقدس سعادت حاصل کرد لهذا به مشهدی شهرت گرفت
بعد از آن که منازل علوم رسمی طی کرد و دستمایه فنون بهم رسانید - نزد نذر محمد خان
والی بلخ رفت - و بمبصب انشا امتیاز یافت -

آخر عازم هند شد و چهار دهم رجب سنه اربع و خمسين و الف (۱۰۵۲) بآباد
پس صاحبقران ثانی شاه جهان دولت تازه اندوخت و در ملازمت اول خلعت

و انعام سه هزار روپيه کامياب گشت. و در سلک بندگان درگاه درآمد. و در جشن
وزن شمسی بيست و چهارم ربيع الاول سنه ست و ستين و الف (۱۰۶۶) ثنوی
تہنيت جشن بعرض رسانيد. و مبلغ هزار روپيه برسيل جائزه مرحمت شد.
و در عهد عالمگیری بخدمت ديواني و بيوتاتی کشير مامور گرديد. انجام کار
بعد از کبر سن از نوکری استعفا نمود و از سرکار پادشاهی وظيفه تقرر يافت. و در
دارالخلافه شاهیجهان آباد وظيفه حياتش منقطع گرديد.

عندليب نغم زمزمه اومی سرايد

چون شمع کار خود را يکش تمام کرد	آنها که خواب راحت بر خود حرام کردند
دائم از ماهی که او اخبار با جزوق است	سهل باشد لذت خاری که در پیراهن است
گر چي جوشد آتش ليک اود دشمن است	دل منه بر آفت دشمن که تا گرم است
من نيایم علاج خار و امنیگر چيست	خار آتش توان زد تا نگيرد امنی
در خود حالت خود نامه بردار است	نیم بسيل شده منعی بکف آرم که مرا
کسی که باز بود دیده تماشا می است	بدام زلف تو عالم تمام در بند است
که رو برو نشود با کسی که خود بین است	تقاضای آینه را به ز روی آینه دان

(۵۶) ناصح میرزا عرب تبریزی

نکته طراز ممتاز است و مصادق ترانه عندليب شیراز که مصرع

«هر آنچه ناصح شفق بگويدت بنديده»

يعنی کلام او شنيدنی است. و جرعه جام او چشيدنی.

میرزا اصحاب مکر شعر او را تضمین می کند و قطعی می فرمايد

این جواب آن غول است که ناصح گفته است طالب ساغر بخون من گواهی می دهد

فی الجملہ تحصیل کردہ درعباس آبا و متوطن بود۔ و بشیوہ تجارت اشتغال داشت۔
 اشعار بسیار از ناصح بنظر رسیده۔ سواد کلامش سرمد در چشم ورق می کشد
 به سرمه رام نگردید چشم جادویش که از دو میل سیاهی رمید آهولیش
 در زندگی بزرگ کشید است کار ما خواب گران ماشده سنگ مزار ما
 در حقیقت دل بیرحم ندارد و مغزے پستہ را که نباشد لب خندان لولچ است

رباعی

نادان غلطش ز عسستی رے خود است بے قدریش از پستی کالای خود است
 بر مرکب چوبین چو شود طفل سوار خوش راہی و بد را ہمیش از پای خود است

(۵۷) سالک محمد ابراہیم قزوینی

سالک مسالک خیمش بیانی۔ و مخترع عجائب و غرائب معانی است مدتی در
 صفایان اقامت داشت۔ و با صاحب کمالان آنجا سمر گرم صحبت بود۔
 آخر عازم ہندوستان گردید و بواسطہ ربط قدسی و کلیم سرمایہ جمعیت
 اندوخت و ب وطن مانوس مراجعت کرد۔ خویشان او آنچه داشت ہمہ را وا کشیدند۔
 ناگزیر کرت ثانی خود را بہ ہندوستان رسانید و مدتی اقامت گزید و باز
 بہاذبہ وطن بہ قزوین برگشت۔ و ہما بخا در گزشت۔

عنبر کلامش چنین بومی دہدے

مہر و کین شوخی پشمان ترا آئین است این دو بلا دم یک تلخ و در شیرین است
 چہ ذوق چاشنی در و عافیت جو را کہ شیر ہم شکر آب است طفل بد خورا
 عرق سعی محال است بجائے نرسد ابر را آبلہ دست گہری گہر
 فرصت بہ پیشہ بستی قاتل نداده ایم گلگون روانہ بروم شمشیر خون ما

استخوان من و مجنون بہ تفاوت بردار اسے ہما چاشنی درد فراموش کن
بے برگی من فکر سر انجام ندارد چون شمع تمام است بیک ترک کلام

(۵۸) سالک یزدی

رہ نور و قلم و خوش مقامی است و تیز رو جادہ باریک خیالی -
آغاز حال در شیراز بود - شانہ رنگ می کرد - آخر بکسوت درویشان برآمد
سرے بہ صفایان کشید - و چندے رحل افگند -
از انجا بولایت و کن افتاد و در خدمت قطب شاہ والی حیدر آباد می گزشت
چون طائفہ مغلیہ را از انجا بر آوردند بدار الخلافہ شاہ جہان آباد آمد - ملا
شفیعائی یزدی سپاس ہموطنی رعایت بسیار نمود - و در سنہ ست و ستین و
الف (۱۰۶۶) بہ ملازمت صاحبقران ثانی شاہ جہان رسانید - و در سلک مدت
گزاران منتظم ساخت -

ملا شفیعائی یزدی مخاطب بہ وانشمنہ خان در عمد شاہ جہانی بمنصب
سہ ہزاری فائز بود - و در زمان عالمگیری بمنصب پنج ہزاری و والامرتبہ میر
بخشیگری متصاعد گشت و در سنہ احدی و ثمانین و الف (۱۰۸۱) در گزشت -

سہیل طبعش عقیق سخن را چنین رنگ می دہد -

در ہوا بے عشق پرورد دل دیوانہ را چون سپند از بہر آتش سبز کردم دانہ را
آشنائی کہ چون گردید بے لذت بود کوزہ نو یکد و روزے سر و ساز و آہ را
نوائ نالہ نے می رسد بغارت ہوش تو برق تازی این نے سوار اوریا
در خویش بود خل زد دیوان قضا نرود تا نفسے کے نفسے می آید

زبان هرزه در ايان توان نر میست که پند سره خاموشی جرس باشت

(۵۹) صیدی - میر صیدی طهرانی

صید بند و حشیان خیال است و دام نه فراوان غزال - فرع شجره سیادت
است و صاحب انواع حیثیت -

از صفایان به هند خراسید و پنجم ربیع الاول سنه خمس و شتین و الف (۱۰۶۵)
به ملازمت صاحبقران ثانی نشا اچمان میا هی گشت و قصیده که بمدح شاهای پرداخته
بود بعرض رسانید - هزار روپیه صله قصیده مرحمت شد مطلعش این است
ز بجه جهان خدا را سپهر عدل و کرم بزیر سایه قدر تو نبیر اعظم
سر خوش گوید - روزی جهان آرا بسیم بنت شاه جهان بسیر باغ
صاحب آبادی رفت - میر صیدی از بام سر راه بیابان بلند مطیع خود بر خوانده
برقع برخ افکنده بر دنا زینبانش تا نکست گل بیخته آید به دماغش
بیم شنیده سرور گردید - و پنجزار روپیه صله عنایت فرمود -

دیوان صیدی بمطالع در آمد - قصاید در مدح صاحبقران شاه جهان
دار و دوشوی در تعریف کشمیر موزون ساخته در صعوبت راه کشمیر گوید
ز بیم جان در و صد جا ز یاده شود از باد بوی گل پیاده
توان بهمت مردان دو صد سپاه شکست بزور خود توان گوشه کلاه شکست
در عشق هر که هست همی جنگ ماست بر روی ما کسیکه نه استاد رنگ ماست
ما که باشیم که در بزم تو داخل باشیم دولت ماست که حشرت کش محفل باشیم
هر که خواهد نظر بد به جمال تو کند آن قدر عسر نیاید که خیال تو کند

تنها گشت بے تو ز باخم بکام بند	چون رنگ گل شد است شمر بزم بجام بند
مارا به برگ سبز کجا یاد می کند	آن گل که منع بوی خود از بادی می کند
صیاد ما بنای ستم تازه کرده است	مرغی که پر شکسته شد آزاد می کند
غم ز بے مری او نیست که بچند نهال	سایه محبت خویش پریشان دارد
کتر از برگی نباید بود در تسخیر دل	می کند از خود نهالی را که پیوندش کنند
میان آشتی و جنگ هم مقام خوش است	تغافل نگه آئین صد ادا دارد
خود را بچشم آینه دیدی و سوختیم	با آنکه اضطراب مرا غدر خواهد شد
صورت دیواریم در عالم خود زنده است	هر کس را جامه هستی برنگه داده اند
مرد بے برگ و نوار اسب از جائے بگیر	کوزه بیدسته چو بنی بد و دستش بر دار
چو غنچه که بگلشن شگفته باشد فرد	ز گلر خان بنو داد نظر بهار امروز
نقص عشق است که از خار بنالده بلبل	نسبت هر چه به گلزار رسد گل باشد
چشمیت هنوز از صف مرگان بقتل عام	سان در زمین آینه بیند سپاه را
هر چه می گویم از ان نام تو مطلب باشد	که مرا تندی خوئی تو معنائی کرد

(۶۰) ماهر میرزا محمد علی اکبر آبادی

شاعریست ممتاز در نظم و نثر سحر طراز - نقد عمر تادم آخر در خریداری متاع
گر انمای سخن صرف کرد - و با کلیم و قدسی و صاحب طبعا نے که بعد ازین دکان
تازه گوئی چیده اند صحبت داشت -

بدایت حال ملازم شاهزاده دارا شکوه بود و مرید خان خطاب داشت
و چندے در رفاقت و انشمنده خان شفیعا شاه جهانی بسر برد -

آخر کار همه را دست زده بر پوست تخت درویشی نشست - و قلم و قناعت و

آزادی تسخیر نمود.

سمرخوش در تذکره خود گوید که :-

”روزے فقیر گفت - نواب دانشمند خان میر بخشی و همت خان تن بخشی هر دو بر حال شما
 ”مهربان اند چرا منصب شایسته نمی گیرید - خنده کرد و گفت به ترک دنیا مشهور شده ام - دوم
 ”از فقری می رزم - اگر الحال باز رغبت به دنیا نمایم بآن زن هندوی ماند که باشوهر مرده بر آ
 ”سوغتن رفته باشد - آتش سوزان دیده خواهد که بگریزد - کسان بچو بهاسریش را شکسته
 ”بسوزانند - فقر با استقلال داشت و نازنده بود به جمعیت و فراغت بود -

راقم الحروف آزاد گوید که فقیر را با نواب نظام الدوله ناصر جنگ شهید
 خلف الصدق نواب آصف جاه طاب ثراه ربط عجبی اتفاق افتاده بود و نوشته
 که بالا تر از ان متصور نباشد دست بهم داد - چون نواب نظام الدوله بعد رحلت
 پدر بر سرند ایالت و کن نشست بعض یاران دلالت کردند که حالا هر تنه که خواهید
 میراست اختیار باید که دو وقت را غنیمت باید شمرد گفتم آزاد شده ام - بنده مخلوق
 نمی توانم شد - دنیا بهر طالوت می ماند غرض از ان حلال است زیاده حرام - و
 این شعر فر خوانده شده

درین دیار که شاهای هر گدا بخشند غنیمت است که ما را همین بها بخشند

وفات ماهر در سنه تسع و ثمانین و الف (۱۰۸۹) واقع شد صاحب دیوان ضخیم و
 مثنوی های متعدد است - و مثنوی مختصر در مدح جهان آرا بیگم دختر صاحبقران
 ثانی شاه جهان گفته بتوسط عنایت خان آشنا تخلص نزد بیگم فرستاد است
 بذات اوصاف کردگار است که خود پنهان و فیش آشکار است

بیگم را خوش آمد - و پانصد روپیه صلح فرستاد -

اما در کلیات نعمت خان عالی شنوی شانزده بیت در تاریخ عمارت زیر التباس
 دختر خلد مکان بنظر رسیده- در آن شنوی بیت مذکور هم هست- توارد افتاده باشد
 ماهر در شنوی گوید در نعت سرور کائنات صلی الله علیه وسلم -

گرچه آورد پیش ازین عیسی مروه را دوباره در دنیا
 از ره معجز آن جهان کرم عیسی آورد دوباره در عالم
 چشم چگونہ دیدن رویت هوس کند نظاره بر چراغ تو کار نفس کند
 حاسد اهل سخن داغ حسن سخن است انتقام پدر از خصم سپری گیرد

(۴۱) فیاض - ملا عبد الرزاق

لاهی الاصل فی الوطن - مصنف کتاب "گوهر مراد" تلمذ نحمدت حکیم صدرا
 شیرازی نموده و در عقلیات و نقلیات دستگاه عالی بهم رسانده و جلواندیش را
 بسمت سخن طرازی نیز عطف می ساخت -

دیوانش محتوی برقصائد و منقطعات و غزلیات و ساقی نامه و دیگر نوع شعر بنظر
 رسید - قصائد طولانی فراوان در مدح ائمه اهل بیت رضوان الله علیهم و استاد خود
 حکیم صدرا ی شیرازی - و استاذ الاستاذ میر باقر داماد استرآبادی - و در
 مدح شاه صفی صفوی و امراء عصر دارد و در حق هند گوید -

حبذا هند کعبه حاجات خاصه یاران عافیت جو را
 هر که شد مستطیع فضل و هنر رفیق هند واجب است او را
 سوی زلفش می کشد آشفته سامانی مرا می کند تکلیف هندستان پریشانی مرا
 گمرا مانع که از کوی یار بر خیزد نشسته ایم که از ما غبار بر خیزد
 اثر نمیده دل از حرف مهربانی تو چو شمع تابگی این گرمی زبانی تو

ز شیرین بود خسرو خوشدل فرما دزدان خوشتر
 کدو دلدبران خوش باشد و بیدادزان خوشتر
 سنگ بالین کن و آنگه مزه خواب به بین
 تابدانی که چه دزد زیر سیر مردان است
 ہزار حج کند ار باغبان باین نرسد
 کہ وقف مشہد بکبل کند گلستان را
 قسمت مازین چین بارے تعلق بود و بس
 سرور لازم کہ آزاد آمد و آزاد رفت
 دریاب این اشارہ کہ شاہان نابجو
 نام بلند خود بہ نگینی سپردہ اند
 ہر کس کہ زخم کاری مارا نظر کرد
 تا حشر دست و بازوی او را دعا کند
 بیک زخم دگر جان مراد اضطراب افکند
 نمی دایم چہ سان معذور دارم قاتل خود را

(۶۲) تجلی - ملا علی رضا اردکانی

از کہ اخذ ازادگان اردکان من اعمال فارس است - بعد از ان کہ قدم
 در مرحلہ سق شعور گذاشت بہ ارادہ تحصیل علم بہ اصفہان رفت - و نزد آقا
 حسین خوانساری کہ از مشاہیر بخاریہ است تلمذ نمود و تحصیل را بپایہ تکمیل رشت -
 آنگاہ عازم کشور ہند گردید - علی مردان خان ولد کنج علی خاں کہ در
 سال یازدہم جلوس شاہ جهانی از قندھار ہند آمد و بمنصب ہفت ہزاری و خطاب
 امیرالامرائی سرمایہ مبالغت اندوخت - مقدم اورا اگر امی داشت و تعلیم فرزند خود
 ابراہیم خان مقرر نمود - و رعایت فراوان بعمل آورد - و ہچنین سائر اہل ایران
 با او مہربانی و گرمجوشی بتقدیم می رسانیدند -

بعد چندی ہوای وطن اصلی در حرکت آمد - و ازین دیار بہ صفایان مشہد
 نمود - شاہ عباس ثانی مشمول رافت ساخت - و در شہر سہ آشتین و سبعین
 و الف (۱۰۷۲) قریہ از مضافات اردکان در سیورغال او عنایت فرمود -
 و در سہ ثلث و ثمانین و الف (۱۰۸۳) شاہ سلیمان صفوی اورا بہ درگاہ

طلب کرد. و بحضور مجلس خود اختصاص بخشید. از آن وقت در صفایان مقیم بود. و هر
جاده ذکر علم و تالیف فنون مستقیم تا آنکه کنیز خاموشان شنافت.

شاعر خوش خیال معنی یاب و بطلع شهرت کامیاب است. دیوان غزل و قصاید
دارد. و مثنوی معراج النخیال او مشهور است منتخب دیوانش بنظر در آمد و این
چند بیت به تحریر رسید

لبالب می شود چون ماه از منتاب غو شتم	خیالش چون شود خمیازه فرای برود شتم
تا توانی بوی گل گردید خار و خس مباش	در ره محل نشینان وفا واپس مباش
دسته بران میان زده قالب تری کنم	خواهم چو بهله با تو می همسری کنم
نگه بیدیه چون زار در سلیمانی است	بیا که بنیوبه چشم نظاره زندانی است
کفو ایمان چون دو چشم از یک در گذشت	هر چه آید در نظر آئینه دار ناز اوست
آنچه باز نبوی ماند همین نیش است و بس	نفس بدر اگر رسد فیض نصیب دیگر است

(۶۳) اشرف ملا محمد سعید

پسر ملا محمد صالح مازندرانی است و صبیبه زاده ملا محمد تقی مجلسی فضل
صاحب جودت بود. و شاعر و الا قدرت طبع چالاکش معانی تازه بهم می رساند. و
عجائب گلهادر حیب و دامن سامعه می افشاند.

در آفانه جلوس خلد مکان به هند رسید. و به ملازمت سلطانی استسعاد
یافت. و بتعلیم زیب النساء بیگم دختر پادشاه مقرر گردید. مدتی باین عنوان
بسر برد. آخر حیات الوطن مستولی گشت. و قصیده در مدح زیب النساء بیگم مشتمله
درخواست رخصت بنظم آورد. در انجای گوید

بکیار از وطن نتوان برگرفت دل در غم اگر چه فزون است اعتبار

بیش تو قرب و بعد تفاوت نمی کند گو خدمت حضور نباشد مرا شعار
نسبت چو باطنی است چه دلی چه اصفهان دل پیش تست تن چه به کابل چه قدر صار
و در سنه ثلث و ثمانین و الف (۱۰۸۳) به اصفهان معاودت نمود. و
کرت دیگر قائم روزگار زمام اورا جانب همت کشید و در عظیم آباد پتنه باشنهاد
عظیم الشان بن شاه عالم بن خلد مکان که در آخر عهد جد خود بنظم آن
صوبه می پرداخت. بسر می بُرد. شنزاده خیلی طرف مراعات او نگاه می داشت.
و بنا بر کبر سن در مجلس خود حکم شستن کرده بود.

ملا در پایان عمر اراده بیت الله کرد و خواست که از راه بنگاله در جهاز نشسته
عازم مقصود شود. اما در شهر مونگیر از توابع پتنه سزاوار اجل در رسید. و اورا
بعالم دیگر رسانید. قبر ملا در آنجا مشهور است.

اولاد او در بنگاله می باشند. میرزا محمد علی و آنا تخلص سپر ملا محمد سعید مرد
فاضل و شاعر بود. و در مرشد آباد فوت کرد. چند ورق اشعار بخط خودش بنظر
در آرد. از آنجا گرفته شده

تاسینه مانیت رسانا و ک نازت کونه نظری چیف زمزگان درازت
دل زمین رم کرده در ابرو جانان مانده است یاد من کس می کند در طاق نسیان مانده است
زان دل از کشمکش هندی پریشان مانده است که زهر رو پییه ده ماشه با خوا بانداست
نمت چو بدر شود با دلم چه خواهد کرد هلال یک شیء ابروت کتا نم سوخت
دیوان ملا محمد سعید آنترف بمطالعہ در آمد. انواع شعر قصیده و غزل وثنوی
و قطعه و غیره دارد. و همه جا حرف بقدرت می زند

وقتی زیب النساء بیگم پرستارے را برائے ملا فرستاد که در خدمت خود
نگاه دارد. ملا ناخطوط شد و قطعه طویله در خدمت پرستار نظم کرده بر زیب بیگم

ارسال داشت - اولش این است

قدردانشورشناسا نور چشم علما ای که هرگز قدرت هم چشمت حورا نداشت
درین قطعه آیه گرمیه قَابِ قَوْسَیْنِ اَوْ اَذْنِی راجائے آورده که نمی توان بر
زبان قلم گزاند - خداوند در جزای این بی ادبی بچه عقوبت گرفتار نخواهد گشت - اینجا
ست که حق تعالی می فرماید الشَّعْرَ اَعْيَتْهُمْ الْغَاوُونَ اَلَمْ تَرَ اَلَهُمْ فِی
کُلِّ وَاْدٍ یَّهْمُونَ -

این چند بیت از غزلیات او ایراد می شود

اشک که راز عشق بگوید نشان نمی است	طنخه که خوش محاوره افتد نمائی است
سبحه گردانی به هنگام پریشانی کند	عامل از بیایگی دو لایب گردانی کند
از غم افلاس اوقاتم به بیهوشی گزشت	چون چراغ مفسان عمرم بخاموشی گزشت
در ایران نیست جز نهنگدانه و بے روزگاران	تمام روز باشد حسرت شب روزه داران
حیات از صحبت افسردگان نابود می گردد	که چون فصل زمستان شد فساد و دمی گردد
هر خود را از توای بے مهر که خواهم برید	تا جوانی عاشقم چون پیر گردیدی مُرید
بدنی چون در آید آدمی بد بخت می گردد	هوا چون در میان مشک آید بخت می گردد
بشان پلّه میزان نگر که از نمکین	بلند ساخته پا در برابر خود را
کنی اگر ره باریک آدمیت سر	منه ز کف چو رسن باز انگیز خود را
ساقیا ساغر بگردش آر نمکین و اگذار	کشتی دریا کشان را لنگر در کار نیست
گر نمکین نیست نگین دامن طلار عشق است	حسن لیموی آن آبله رو هم بد نیست
گشت متغی ز وصل اشرف بیا و عارضش	بچون آن حافظ که مصحف را تمام از بر شست
کابلان را جز لکد کوپ حوادث چاره نیست	می کند فالیدگی صحنه اعضا را علاج
خاندان را چرک دنیا نیست زینت در لباس	جامه تصویر بر اندر و عن مصفا تر شود

در جوانی روش حالت پیری دارم چون گل زرد بهارم بخندان می ماند
 به چو درویش که شیرینی بر منعم برد عاشقان پیش تو اول جان سپاری میکنند
 جابلان اهل جهان را تیر روی ترکش آید فرد چون گردید باطل جلد دفتر می شود
 رفته رفته آبرو را بر طرف سازد غضب آب را چند آنکه جوشانند کمتر می شود
 جمال نازنین نو خطم ماند مرقع را که خطش در کمال خوبی و تصویر هم دارد
 نقره چون انگشتی گردید می پی بلبل می شود در وقت پیری حرص دنیا بیشتر
 مرد را خلق نکو کم ز بجا بت نبود موم خوشبو چو شود هست چو عنبر ممتاز
 کار خود کن راست چون فواره بجای ماغی خود نهال خویش خود آب روان خوشین باش
 طفل صاحب حسن را در خانه بودن بهتر است اشک نگیتم نمایان گر نباشد گو مباش
 چو برگ لاله نشینند گر دهم عشاق محصه کردن دایع تو در میان خویش
 چو نور چشم ضعیف از نظاره عینک شود ز ساغر می خاطر پریشان جمع
 در دسر بیمار را بسیار دادن خوب نیست از نگاه ناتوان او بچشمک ساختم
 به چو چشمی در دنیا که فروغ آید بهم کلبه ام تاریک گردد از چراغ دیگران
 کام شیرین نکند از قی ز نور عسل سر بزرگی نتوان گرد ز شان دگر
 بوقت عرض مطلب قفل خاموشی بلب دارم چو آن شخصی که در خمیازه گیر و بردان دست

(۴۲) راقم - میرزا سعدالدین محمد مشهدی

راقم نقوش غریبه و ناظم جواهر عجیبه است - میرزا اصحاب سخن او را تفضیل
 می کند و می گوید
 این جواب آن غزل است که اتم گفته است تیغ دائم آب در جو دارد و خون می خورد
 پدرش خواججه غیاثا به هندوستان تجارت می کرد - میرزا سعدالدین

در خدمت اسلام خان مشہدی شاہ جہانی معزز و محترم بسر می برد۔
آخر بہدار السلطنت صفایان عود کرد۔ اول وزیر ہرات شد۔ بعد ازان وزیر
مجموع ممالک خراسان۔

شوکت بخاری مایہ اوست و مدتی با او بسر برد
دیوان را قم پیش ازین بنظر رسیده بود۔ در وقت تحریر بدست نیامد۔ عرائس
انکارش بر منصفہ ورق جلوہ می نماید۔

ہمیشہ بست و کشاد من از ہنر باشد کلید و قفل صدف ہر دو از گہر باشد
گرہ ز ناخن تدبیر کی کشادہ شود کہ از کلید غلط بستگی زیادہ شود
بس بود در سفر کعبہ مقصد مارا توشہ رہ قدمی چند کہ برداشتنہ ایم

(۶۵) شوکت بخاری (محمد اسحق)

معنی یاب دقت آفرین۔ و گلہ بستہ بند خیالات رنگین است۔ از عنفوان شعور
زلف سخن را شانہ کشید۔ و چہرہ عرائس معانی را خازنہ تازہ مالید۔

در اصل صراف پسرے است از بخارا۔ ہما بخا نشو و نمایافت۔ و بنقادی نظر
خدا و اوطای تجید در بازار نکتہ سخن را سنج ساخت

دقتے آوزیکے اور انجانیڈ۔ دکان را بر ہم زدہ ترک وطن گفت و رخت ہجر
بہ مشہد مقدس کشید و ناصیہ سعادت باستان سائی روضہ رضویہ منور ساخت

وصبت او بامیرزا اسعد الدین وزیر ممالک خراسان برآمد و سالہا با او بسر
برد۔ و قہائد غرادر مدح او پرداخت۔ دریکے از قصائد می گوید۔

ستارہ فلک اقتدار سعد الدین کہ سعد اکبر ازو کرد استغاثہ نور

بیاض شعر و سواد خط ترا نا ز م که به ز شام بهرات است و صبح نیشاپور
 روزے مرزا سعد الدین کسی را در طلب شوکت فرستاد شوکت در آن وقت
 بید مانع بود جواب داد میرزا آزرده شد دریا حاضر گفت یاران به بینید من با
 شوکتا چه بد کردم این حرف به شوکت رسید متاثر شد و این بیت فرو خواند
 منت اکسیر مار ازنده زیر خاک کرد از طلا گشتن پشیمانم مارا رس کنید
 همان ساعت همه را پشت پا زد و نمد درویشی در بر کرد و سرے بصوب
 اصفهان کشید و بقیه عمر در دارالامان انزوا بسر آورد

چاشنی در دو مذاق شکستگی بمرتبه اتم داشت میر عبدالباقی صفایانی نقل
 کرد که من در اصفهان بودم که شوکت بخارمی تشریف باصفهان آورد اکثر خدمت
 اومی رسیدم گاهی اتفاق ملاقات نیفتاد که او را بے گریه دیده باشم و اعزده که با
 او مدتہایا ربودن می گفتند که تا او را دیده ایم چنین دیده ایم
 شوکت اکثر مضامین ادعائی می بندد و معانی و قوعی کم دارد چنانکه بر ناقصان
 عیار سخن مبرهن است

گلگشت دیوانش اتفاق افتاد و این چند بیت در سبک تحریر در آمد
 در از بیگانی شوخی بروی آشنا بندد که از وحشت بشام دیده آه و حنا بندد
 در شام غم خویش مرا صبح امید است گر نقش نگین تیره بود نام سفید است
 از برای سحر خروی سحرش از پیش کن چون گل رعنا خزان را زیر دست خویش کن
 نفس ازیدن رجه سوی آن آستانه یافت بوکر و خاک را سگ را بهیچانہ یافت
 خون من صد بار می ریزی می بندی حنا نیست دلگیری دے از گشتن و بستن ترا
 نباشد آسمان را آفتی از لامکان سیران خطر از رنگ می بیرون زد نه نیست مینار

لے دیوان شوکت بخاری قلمی نایاب در کتب خانہ آصفیہ حیدر آباد کن موجود است

بکشت استخوان شدم از بس گرفته است چون کعبتین داغ تو از شش جفت مرا
 وقت آن شد که سبک و حیم از دست برد چون خنای سمرناخن شده ام پای بر کاس
 دید و دادید بود مایه سرگردانی گردش عید مرا سنگ فلاخن کرد است
 ماتم و شور جهان دست بهم داده اند خنده میناسی منی گریه مستانه است
 هیچ مرگ نبود سخت تر از خود بینی پیش صاحب نظران آینه خشت لحد است
 می توان دادن از ان کنج دهن کام مرا آرزویم گرچه بسیار است از کم بیش نیست
 غیبت است جوانی که موسفید شدن بقدر فرصت یک شیر گرم کردن نیست
 عشق معشوق چو شد شش کند تسخیرش شیشه سروپری زاد ز قمری دارد
 هستی جاوید باشد ماتم خود داشتن خضر پیرا هن برگ خویش آبی می کند
 خود را شوخ زاهد مشربی افکنده از پایم که دستش سجد از تخم گل رنگ حنا دارد
 بود کوچک می سرمایه عزت بزرگان را اگر دریا کند گرد آوری خود را اگر باشد
 قیمت گوهرم افزون رنگ می گردد گردش چشم خریدار کند غلط نم
 سخن را قطع کن تا قطع راه دل توانی کرد که من از قرص مهر خامشی زاد سفر دارم
 طبع در نه مهب آزاد مردان کفری باشد چرا گیرم زنا صبح پند آخر همه دارم
 مردن هم نیت از بلندی رتبه نامم برنگ مرده فیروزه تابوت از نگین دارم

رباعی

درد هر کسی که از جندی دارد عیش کن ارچه خود پسندی دارد
 از بس گروی فتاده ایجاد زمین هر کس بمقام خود بلندی دارد

(۶۶) قاسم - قاسم دیوانه مشهدی

در عفو ان سنی تمیز به اصفهان رفت و تحصیل علم اشتغال و زید و وزیر

شباب رو به هندوستان آورد - و مدتی درین دیار بسر برد و در دار الخلافت
شاهجهان آباد رخت بودی خاموشان کشید

دیوانش بملاحظه درآمد - و این چند بیت پیرایه تحریر پوشید

می طپد دل در برم از شوخی سیاره چشتم داغ می پردمی آید آتش پاره
لب نموش و شکوه در دل چاره ماکردنی است ماند در منزل کلید و قفل در و اگر دنی است
می شود هر چند نیکو یار بدخوی شود ناز چون بر خویش بال بد چین ابروی شود

رقعی از خط مشکین تو تحریر نشد دو جهان زیر و زبر شد ز بروز زیر نظر
خامه بوقلمون در کف اندیشه گذاخت رنگ آخر شد و نیرنگ تو تصویر نشد

قاتل دو کار در حق ماکرد روز قتل دستم گرفت و خون مرا پایمال کرد
رسد لاف تجرد قاصد صحرا نور دے را که مانند نگاه از خانه خود فرد بر خیزد

چون نسخه دقیق به نزدیک کم خرد از دیدن تو آینه را خواب می برد
فسرده دل همه شب داغهای من بشود چو مفلسی که زبرد دیگران حساب کند

باین طراوت اگر بگذری بکوچه نقاش برائی ماهی تصویر فکر دام نماند
کارمژگان تو از گوشه ابرو آید بر کمان تو چرخا منت تر کش باشد

بے مشقت نبود قطع تعلق قاسم رشته هر چند ضعیف است گسستن دارد
اگر از حق پرستانی یتاب از خلق روی دل که شکل آدمی بت را خدای آدمی سازد

بسکه بے روی تو دشوار نظر باز کنم مژه موگے ست که از داغ جدای می گردد
طفل بے پروا آمیزش نمی داند که چیست می کند که خانه آئینه تماشا نش هنوز

خدا داند که سر از دیده یا از دل برون آرد زمرگان شوخ تر خاری که من در پیک خود دام
درین چمن نغمه خلهای پیوندم فتاده است به شاخ و برگ رسیدن من

باش هموار که آسیب دشتی نه کشی صافی آینه بیکار کند سوهان را

مژنبه حرف سخور ز سخن سپرس خبر از قیمت گوهر نبود دریا را
رازد دل نتوان بزور از مرد بینا و اکشید آب کے بیرون تزاود از فشار آئینه را

(۴۷) طغرای ملاطفرای مشمدی

طغرای مشهور استعداد است و فروغ پیشانی قابلیت خدا دار - طرح نشر
بطور نو انداخته و لآلی عبارات را بجملای تازه نظر فریب جوهریان ساخته
از ولایت خود بسواد اعظم همنده خرامید - و یکچند در ظل عنایت شاهزاده
مراد بخش بن شاه جهان پادشاه مراد دل کامیاب گردید -

دور ز کاب شاهزاده بسیر مالک دکن پرداخت - آخر در کشمیر حجت نظیر گوشه
رازد گرفت و بهما نجا بقراصلی شتافت - و در نزد یک قبرا بوطالب کلیم مدفون گردید
طغرای کلامش به این خوش نقشه صورت می بندد -

دلاچو شمع رگ گردنے ملائم کن	ز بهر دادن سر پائے خویش قائم کن
کج نیابد کام دل بے اتفاق راستان	تا بقربانت شود با تیرے ساز دکان
کلاه فقر ز ترک گل و گیاه مکن	بغیر ترک هوا صرف این کلاه مکن
اگر چو آینه سر تا قدم شوی همه چشم	بسوی دوست نگر سوی خود نگاہ مکن
گدای عشق گریخت جان نشین خویش کند	نشسته باش و تواضع به پادشاه مکن
عروسان را بسوی حمله نتوان برد بے ساز	به آواز دف و نئے دختر رز را بمینا کن
باید چو برق خنده زنان از جهان گزشت	نتوان چو ابر بر سر دنیا گریستن
موی سیاه کافتد ز سر هر گز نمی گردد سفید	از عیش غیبت کی کند پیری تصرف در جوان
سایه می افتاد از طغرا و ایاام شباب	پیر چون شد می خورد از سایه طغرا برین
مینا پای ساغر چون سر نهد به سجده	چیزے دگر نخواهد غیر از دعائے یاران

در سه فصل عمر باید سر بچوب غم کشید تا توانی همچو گل یک فصل خندان بستی
 شاید بر بیند آنچه نما کرد آسمان از دود آه سرمه پنجم ستاره کن

(۶۸) مخلص (میرزا محمد کاشانی)

از عالی تلاشان خطه کاشان است - قیاسش منیع مضامین تازه و کلام
 ملیحش مفید صلاوت بے اندازه -

دیوان غزلش بنظر رسید - سیر تماشا از تنگی فرصت اتفاق نیفتاد چند بیت
 عجاایه الوقت فرا گرفته شده

کرد بیجا دلم از طره جانانه جدا دست مشاطه الهی شود از شان جدا

نظر بنامه این خاکسار نیست ترا دماغ خواندن خط غبار نیست ترا

چه لازم در مقام بحث با دشمن میان بستن نمی باشد سلامی بهتر از تیغ زبان بستن

چگونه خواهد با سیم سخا علم گردد که چون سوال کنی عاظم اصم گردد

ما چون قلم سخن بر زبان دگر کنیم چون کار ما بحرف رسد گریه سر کنیم

این خوارم که بر سر کوی قومی کشیم هرگز نشد که نقل بجای دگر کنیم

قدت بپا نشد مشهور در عالم به رعنائی تخلص بیشتر شهرت کند از نام موزون

زعصیان لب گردیدن در جوانیها نمک دار ازین نعمت چه لذت می بری چون ریخت دندان

چون گزنی بیت شاعر در عطا هستی مکن تا کس مفسط نباشد که فروشد خانه را

بدست غیر دای ساعد چون نقره خامت بقربان سرت گردم مکن این خام و دستها

هست تا محشر پایی بیگناهی یک قدم امن بودن می کند نزدیک راه دور را

حدیر هر آنکه بدستور است در قانون عقل چوب از مضارب می باید خبر طنبور را

نمود نام نگوی تو عالمی تسخیر اگر چه غیر نگین نیست یک سوار ترا

می شود دور زلفاش چو شد نقش تمام هر قدر کار تو صورت نپذیرد خوب است
 بیگانه واری گزری از سواد چشم ای نور دیده حب وطن در دل تو نیست
 حالت بادانه تسبیح درو گرش یکی است هر که نامش بر زبان آرد برد از جا مرا

(۴۹) موسوی - موسوی خان میرزا معزالدین محمد

از اجله سادات قم - و چراغ دودمان امام هفتم است - وصیه زاده میر
 محمد زمان شهدی که سرآمد علمای مشهد مقدس بود
 موسوی خان از عتفوان شعور دامن سعی اکتساب علوم برزد - و اوایل
 کتب در وطن خود تحصیل کرد - و در ریجان شباب باید خود میرزا فخر ابرهم
 زده - بدار السلطنت صفایان شتافت و ده سال در حلقه درس آقا حسین
 خوانساری تلذ نمود - و جاده عقلیات و تعلیلات نور دیده خود را باقی حد
 کمال رسانید -

در سنه اثنتین و ثمانین و الف (۱۰۸۲) تشریف به هندوستان آورد
 و غله مکان بواسطه جوهر ذاتی و نسبتی مورد الطاف ساخت - و بتزویج صبیح
 شاه نواز خان صفوی و سلف ساختن با خود فرق عزتش برافراخت -
 اول بدیوانی صوبه عظیم آباد - پتنه مامور گردید - اما صحبتش با بزرگ
 امید خان ناظم پتنه پسر امیرالامرا شایسته خان بر نیامد - چه بزرگ
 امید خان از جلالت خاندان خود دماغ بر فلک داشت - و میر از رشته
 سیفیت پادشاه و علاوه فضل و کمال سر به تبعیت ناظم فرو نمی آورد - آخر
 ناچاتی صحبت ایشان بسج پادشاه رسید - میر حضور طلب شد -

و در سنه تسع و تسعين و الف (۱۰۹۹) بخطاب موسی خان دیوان تن
سرافرازی یافت - و بعد یک سال دیوانی مجموع ممالک و کن کامیابی آید -
سال تولد میرسنه تحسین و الف (۱۰۵۰) است و سال انتقال که در سنه ۱۰۵۰
و کن اتفاق افتاد - سنه احدی و مائة و الف (۱۱۰۱)

اول فطرت تخلص می کرد - آخر موسوی قرار داد - و خطاب خانی
همبرین تخلص گرفت -

دیوانش متداول است - این چند رشحه از ان صحاب می چکد

جز یاد تو فکر دل ناشاد ندارد	این شیشه می غیر پری زاد ندارد
نباشد آشنائی در جهان غیر از می نابم	اگر در خانه خود نیستم در عالم آیم
نو توبه ایم کند شراب بے بجام کن	ساقی عیار ناقص مارا تمام کن
بدل افکند آتش باز زلف عنبرین میوه	چراغی نذر این بتخانه آورد است هفتک
چه خوش باشد که بکشایم بر پیش چشم گریانی	کشم در رشته نظاره مروارید علفانی
نظر بر گریه مستانه ام گردوش می کردی	شراب جلوه در ساقی آغوش می کردی
نیره روزم پستی اقبال معار من است	چون نیکن روی زمین سرکوب دیوان است
شراب با گل متاب نشه بیش دهد	لبش ز خنده و نماند نما بود مرا
با هیچ مسلمان نظر رحم ندارد	شمشیر نگاه تو مگر کار فزنگ است
اینکه از بے سخنی گشت مرا چیزی نیست	زنده ام کرد بیک حرف قیامت این است
در قتل مانکرد کی انتظار تو	کوتاهی که بود ز عمر دراز بود
نمی باشد نگین قیمتی را نقش در طالع	هنر هر کس که دارد در جهان گنایم میگردد
ندارد بایزگان چهره گشتن صرفه فطرت	که کسب از جواب هیچ کس ملزم نمی گردد
مژده زخم نوی گریه شهیدان ندهند	بچه امید سر از خواب عدم بردارند

در آن صحرای بوم آگه از ذوق گرفتاری غولان را سرخ خانه صیاد می دادم
 همت ما صفت تقویم را یکسر نوشت گرسبهر روزیم وقت عالمی از ما خوش است
 در فکر آن دهنم و در یاد آن کمر چون من بروزگار دیگر هیچکار نیست

(۷۰) راسخ - میر محمد زمان سهرندی

سهرند شهرست مشهور در وسط راه دلی و لاهور - نام قدیش سهرند
 است چون سلاطین غزنویه از غزنی تا سهرند متصرف بودند - سهرند زبان زد
 خلاق شد و چون صاحبقران ثانی شاه جهان کابل را تا قریب غزنی
 در تصرف داشت - حکم شد که سهرند را بنام قدیم که سهرند است - می نوشته
 باشند -

راسخ سید و الانتراد بود و راسخ القدم جاده استعداد - معانی تازه
 می یابد و خوبان خیال را در لباس رنگین جلوه می دهد -
 از عمده ملازمان و صاحبان شاهزاده محمد اعظم بن خلد مکان بود و
 بمنصب بهقصدی سرافرازی داشت -

وفاتش در سهرند سنه سبع و مائه و الف (۱۱۰۷) واقع شد "راسخ برود"
 تاریخ است -

طوطی ناطقه آهنگ کلاش سمری کند

گر نبودی تاج بسم الله بآب و تراب کجکلاهیها نکرده بر سر ام الکتاب
 یاد از شام غم بزم نهوشان کردیم مشت از سرمه گرفتیم و پریشان کردیم
 جامه صبر بیالائے جنون تنگ آمد آنچه از دست برآمد به گریبان کردیم

لویک شوی راسخ سهرندی به حیدر آباد کن در مطبع اختر دکن بقالب طبع در آمده است -

(۴۱) علی (شیخ ناصر علی سهرندی)

شیرنستان بخوری است و مرو میدان معنی گستری - ذوالفقار کلکش تبخیر قلم و
 بیان پرداخته - و تصرفش آفتاب سخن را از افق غربی راجع ساخته - سرخوش گوید
 در ملک سخن بود جهانگیر علی در مشرب دل ولی علی - پیر علی
 با شعر علی نمی رسد شعر کس ز انسان که خط کس بخط میر علی
 گل و ارنگی بر سرو داشت و جام استغفار در دست - چاشنی گیر مشرب بلند بود - و
 متمسک سلسله علیه نقشبند - استفاد از جناب شیخ محمد معصوم خلف الصدق مجدد
 قدس الله اسرار با نموده - و در مثنوی زبان به مدح حضرت شیخ کشوده که
 چراغ هفت کشور خواجه معصوم منور از فروغش هست تا روم
 ردا از ما بهتاب شرع بر دوش چو صبح از پایی باطن قصب پوش
 مولد ناصر علی و موطن و منشا سهرند است - ابتداء حال با میرزا فقیر الله
 مخاطب به سیف خان بخشی چون جوهر شمشیر ملازم بود - چون سیف خان
 را حکومت اله آباد از پیشگاه خلافت مفوض گشت - در رقافت او بگلگشت
 اله آباد خرامید - و چند بسیر مجمع البحرین دماغ را تازه کرد -
 سیف خان پسر ترویت خان بخشی سیوم صاحبقران ثانی شاهجهان
 و دادا اسلام خان خوستی - سفید و فی متخلص به والا است در عهد خلعت
 سز تسع و سبعین و الف (۱۰۷۹) به صوبه داری کشمیر ریاض آمالش نصارت
 یافت - بعد چند به بلخ گوشه آنزو گرفت و در سنه ست و ثمانین و الف
 (۱۰۸۶) بعنایت بحالی منصب و خطاب خلعت خاصه و شمشیر از تنگنای عزلت
 برآمد - و پس از آن بنظم صوبه اله آباد ویرانی خاطرش آبادی پذیرفت - و

بیست و پنجم رمضان سنہ خمس و تسعین و الف (۱۰۹۵) پیمانه حیاتش بسر برد گردید
سیف آباد یک منزل از سهرند آباد کرده سیف خان است که خلدوگان
اورا بطریق آل طمنا عنایت نمود سیف خان جوهر قابل و قابل دوست بود۔
”راگ در پین“ در فن موسیقی و قص ہندی بعبارت پارسی تالیف اوست۔

بعد از گذشتن سیف خان۔ ناصر علی در سنہ ہزار و صدم (۱۱۰۰) از سهرند
بہ بیجا پور رفت۔ و با ذوالفقار خان بن اسد خان وزیر اعظم خلدوگان
مواقت دست بہم داد۔ بلے علی بود ذوالفقارے بدست آورد و در مدح او
غزلے پرداخت کہ مطلعش این است ۵

ای شان حیدری ز جبین تو آشکار نام تو در نبرد کند کار ذوالفقار
ذوالفقار خان یک زنجیر نیل و مبلے خطیر صلہ داد۔ ناصر علی همان ساعت ہمہ
را بر مردم پاشید۔ و مہی دست بہ منزل خود برگشت۔

و چون ذوالفقار خان در سنہ ثلث و مائت و الف (۱۱۰۳) بہ تسخیر ملک
کمر نایک اتھای ملک دکن متوجہ گردید۔ با او بہ کمر نایک رفت و ایامے
معدود در ان نواحی بسر برد۔ و با شاہ حمید اعتقاد تمام بہم رسانید و در مدح
اومی پردازد ۵

اینک اینک ساقی شیرین رسید	نوبت جام حمید الدین رسید
حلقہ درگاہ بیچون جام او	از زمین تا آسمان در دام او
جام او خورشید ربانی بود	انجن افروز سبحانی بود
گر جمال او براند از نقاب	روزن ہر خانہ گردد آفتاب

در جلالتش برکشید تیغ از نیام غیر او باقی نماند و السلام
 و این شاه حمید مجزوبه بود در چچی - بعد فوت او علی دوست خان
 از رؤساء نوایت ارکات بر مرقد او قبّه عایشان بنا کرد -

و از ممدوحان ناصر علی شاه عادل پسر خواجه شاه مخیط به شریف خان
 است - شریف خان از سرافراز کرد های خلد مکان بود و چند سینه منصب
 صدارت کل امتیاز داشت - گویند شاه عادل ترک دنیا کرده بود - و دامن دست
 فقر بست آورده - ناصر علی در مدح او قصیده دارد که مطلعش این است -

منم آن طفل نظر کرده استاد قدیم که بود نقطه سهو اقلیم فکر حکیم
 و با غضنفر خان ربط کلی داشت - و این غضنفر خان از رفقا و افتخار
 خان بود و بحکومت کنچی می پرداخت - کنچی شهریت مشهور بر مسافت دوازده
 کرده از ارکات و یکم از معابد سبعة هندو است - در مدح غضنفر خان گوید
 همچو پیل بے جگر بگریزد از میدان ما بشنود گره آواز غضنفر خان ما
 آخر الامر از و کن به هندوستان عطف عنان نمود - و در شاه جهان آباد
 بے نیاز مندانه می گزرانید - و همین جا بیستم رمضان سنه ثمان و مائة و الف
 (۱۱۰۸) بحجّة الماوی خرامید - عمرش قریب ثشت سال و قبرش در حوالی مرقد
 سلطان المشائخ نظام الدین دهلوی قدس سره -

سید جعفر روحی ربیر پوری نقل می کرد که روزی با جمعی از یاران بزیارت
 خاک شیخ ناصر علی رفتم و با هم صحبت داشتیم - یارے رو بقبر شیخ ناصر علی آرد
 گفت - بارے آن قول شما چیست که

خاک گردیدیم و می رقصه هنوز افغان ما خم شکست اما نمی ریزد می خوشان ما
 گفتم بر زبان شما این افغان ناصر علی است که بر نفس در آمده - یاران گفتند که نه

صبر کلکش در گنبد خضر ایمیده - این چند بیت بنا بر قانون کتاب بحر بر رسیده

یک شهر چشم خوش نگهان ز رخ راه اوست آنجا که سرمه گرد کند جلوه گاه اوست

بس بودیک جنبش ابروی تیغ قاتلم می توان از سایه شمشیر کردن بسلم

گو ارا نیست عشقت طبع ناپرهیز گاران را چه لذت از نشاط عید یا شد روزه خواران را

دوش یک لحظه خواب آینه یار شدم طپش دل چه تنم کرد که بیدار شدم

خوی نازک بدل من چه ستمها که نه کرد شیشه بر شیشه زدن کار چه خار که نکرد

قد آرا خلعتی در عالم امکان نمی باشد دل تنگی نیاز آورده ام این جانم بیان را

خود نمائی ست گذشتن ز لباسی که تراست در تنه پیرهن از خویش چه تصویر بر آ

درین دریای کرم لب بحر فی آشنا هرگز چو ماهی شده با نم آب از شرم شکایتها

ما تو ای پر پوشش در کیش هم تمایسم گرا تو بهتری نیست از ما بهتر نباشد

آشیان گم کرده چون من گرفتارش مباد سخت بے رحم است می ترسم که آزادم کند

انتقام داد و خواهان قیامت شد تمام می فشاند چشم قاتل سرمه بر سوزم هنوز

زمینهای بغیش سینه تر توان ساختن دل بود گرد صد پری در شیشه باشد همچنان خالی

چشم بر بند اگر نه طلبی زرق حلال مرغ بیل خویش باز نظر دوخته است

بود دنیا و دین پشت و رخ آئینه هستی بزرگ آید وجود خویشین در چشم شاهان را

نشاط این جهان هر چند کمتر میر حاصل تر بطفلان عید روز جمعه آهسته بود و افسوس

خشم اهل کرم از لطف بخیلان بهتر تشنه را آتش یا قوت به از آب بقا است

کلاه سلطنت خسروان شکست نداشت نمی زدند اگر پشت پا فقیرانش

سرمه آه از درای کاروان وحشت است ناقه مابسته از چشم غزالان زنگها

(۷۲) وحید میرزا محمد طاهر قزوینی

یگانة عصر بود - و در فنون علوم و نظم و نثر گرد از همصران می برد -

الحق در اینجا مضامین تازه و ابداع مدعا مثل بے نظیر افتاده و آن نقد و تثنیگان
معانی که از صلب طبعش زاده - دیگر حرف آفرینان را کم دست بهم داده - میرصدی
طهرانی گوید

صدی امروز نور چشم کمال میرزا طاہر وحید من است
و نیز گوید

صدی امروز سخن سخن وحید است فرصتش باد که سرخیل ہنر کو شان است
ابتداء حال بخیر دفتر سے از دفتر توجیہ نویسی شاہ عباس ثانی صفوی کہ
در سنہ اشنتین و الف (۱۰۵۲) بر تخت فرمانروائی برآمد - مامور بود - و بنا بر
فطری سلیقہ اعتماد الدولہ ساروقی کہ وزیر اعظم شاہ بود بہ پیشدستی خود نواخت -
و چون اعتماد الدولہ بقتل رسید و منصب وزارت برستید علاء الدین مشہور
بخلیفہ سلطان قرار یافت - میرزا طاہر از عہدہ پیشدستی بحال ماند - و رفتہ رفتہ
بہ مجلس نویسی شاہ کہ عبارت از وقائع نگاری کل باشد سر بلند گردید -

و در عہد شاہ سلیمان کہ در سنہ سبع و سبعین و الف (۱۰۷۷) برآمد
دارائی نشست نیز چند گاہ در آن کار مستقل بود و بکمال تقرب اختصاص داشت آخر الامر
بوالا پائی وزارت متقاعد گشت -

و در آغاز عہد سلطان حسین میرزا کہ در سنہ خمس و مائت و الف (۱۱۰۵) جلوس
نمود مورد عتاب گردید - تا آنکہ از کرد و رستہ بی و درست و رخت سفرا زین عبرتکہ
بہ عالم دیگر برست -

دو شہوی دارد - یکہ مقابل مخزن اسرار، مطلعش این است

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ہست نہالے ز ریاض قدیم

و دیگر و تاز و نیاز، مطلعش این است

خدا یا سینه بے سوز دارم دلے همچون چسب رخ روز دارم
 و درین شنوی گوید در مدح شاه عباس ثانی
 چنان آباد شد از دوسه زمانه که چون شان عمل پر شد ز خانه
 دیوان غزل قریب سی هزار بیت از و بنظر آمد تا کجا کسے بنظر تامل ملاحظه کند
 بمطالعہ سرسری چند بیت برجیدہ شدہ
 نور معشوق ازل در دلم از یار افتاد عکس خورشید ز آئینہ بدیوار افتاد
 مرا ز صحبت جاہل چه پاک مے باشد کہ در دہان نجس حرف پاک مے باشد
 چو می بینم بدی از خصم خود در مہر می کوشم ز آب سرد دلم چون سفال گرم می جوشم
 می کشد ہر کس بدامن پای بجائے می رسد جمع سازد مرغ در پرواز پای خویش را
 ناقصان را جور می باشد گوارا تر ز لطف آتش سوزان بہ از آب است خشت خام را
 در وقت ساعت آخر خود بخود رسوا شود یافتم از نالہ در زلفش دل زد دیدہ را
 سیم وز رونیا پرستان را منافق می کند پشت و رو باشد کیے آئینہ بے سیم را
 دل اگر میگویم از طفلی نمی دانی کہ چیست آنچه روز اول از ما بردہ آن را بدہ
 چارہ نبود شکست تو بہ را جز انفعال از گداز خویش باشد مومیائی شیشہ را
 اگر کسے از ناخوشی زادہ خود نیست از تلخی گفتار خبر نیست ز بان را
 بر میوہ رسیدہ زدن سنگ ابلی است ز نہار از سوال مرغبان کریم را
 دلم پر ہمنہ همچو قلم راہ مے رود باشد اگر چه کفش طلا تیرہ بخت را
 چون کاغذ عشقی ز جمال تو نگاہم ہر چند کہ شوید عرق شرم تو خواناست
 در اثر پیش است سالک گر لقا ہر دو دست نقش پای اسپ ہوار است پیش از چاکست
 مرا بہ نختن خون خود مضائقہ نیست کسے اگر بتو گوید چرا چو خواہی گفت
 چون غیر می یاری گویند عاشق می کشد من نہ تنہا عاشقم ہر دو دست خود ہم عاشق است

بود خاصیت آب بقا خوبه ملائیم را که از دندان زبان را زندگانی بیشتر باشد
 بشالان می رسد از زیر دستان فیض پنهانی بنای خانه را از خشت زیرین محکم باشد
 اگر خواهی ز عمر خود خلاوت تن بسختی ده ثمر را وقت شیرینی چو آید استخوان گیرد
 چو دولت یافتی خوی بدت فرمان روا گردد که در وقت سواری دست چپ صانعان باشد
 بزرباشی بود مشهور خوشید جهان آما زیر پاشیده را پیوسته در دامن خود دارد
 تواند نفس ظالم از گداز خویش عادل شد که چون شیر سوزن گشت کارش دوختن باشد
 عیب خود نسبت بواجز می دهد فرمان روا بار چون آفتد مکاری چوب بر استرزند
 گر کند اقبال ما را کامیاب انتقام از تغافل همت خون در دل فرصت کند
 در وصل دلم وانشود بسکه ضعیفم از ریشه باریک گره دیر کشاید
 توان کردن بزمی کار با سبخت گیران که از قفل آنچمی آید ز مهر موم می آید
 بدویشان چو آمیزی پسند حق توانی شد که چون بار لیسان آویخت از شیم نمازشی
 باعتبار جنگ ندرت تلاش فقر ز رلفت باش و پاره دل فقیر باش
 غلط مکن چه سرت گشت گرم فکر بلند که باز گشت نباشد قتاده را از بام
 نبایم در شمار آقا بسان رشته گوهر درشتان را بزمی آشنای یکدگر سازم
 شاعران جان از برای شعر نهان می کنند دختر هر کس و جیه افتاد مفت شوهر است
 درین شعر طرفه مضمون واقع شده - امثال این مضمون هر چند بلند و نازک
 باشد بستان و در زبان حرف گیران افتادن چیرا -

مثل عقیق بخاری که خود را بکه تشبیه می دهد و می گوید -

بخون من شد مژگان او در صحن چنان که شیعیان حسین علی بخون یزید
 و شیخ سعدی شیرازی که خود را در چه محل فرو می آرد -
 بزیر بار تو سعدی چو خر بگل در ماند دولت نسوخت که سپاره زیر بار من است

و عرفی شیرازی که دیوان خود را بچمی آلایده
 شاه عصمت - تلاش صحبت من کے کند خونِ حقیقِ دخترِ ز جوشد از لبها سے من
 و ملا ملک قمی که خود را بچہ حوالی کند
 تا چند بوالفضل ز ندان دوستی داد ادب دہید و ملک را کتک زنید
 و نعمت خان عالی کہ از چہ مقام حرف می زند
 بیا کہ شیشہ می در بخود جام شد است بین کہ خانہ ما مسجد الحرام شد است

(۷۳) عالی - میرزا محمد شیرازی

حادی فنون و افرید و جامع علوم متکاثر - اسلاف او در شیراز بشیوہ
 طبابت مشہور بودہ اند -

پدرش حکیم فتح الدین عم حکیم ٹحسن خان است کہ در ہندوستان با
 شاہ عالم در وقت شاہزادی مصاحبیت ہم رسانیدہ و پیشش حکیم حاذق خان
 در سال آخر عالمگیری بخطاب حکیم الملک امتیاز یافت و در عہد محمد شاہ بنصب
 پنہزاری و خطاب حکیم الملوک و کمال تقرب محسود اقران گشت حکیم فتح الدین
 نیز بہ ہند آمدہ

گویند میرزا محمد در ہند متولد شد - و در صغر سن ہمراہ پدر بشیراز رفت
 و کسب کمال نمودہ برگشت - و در خدمت ملا شفیعای یزدی فحاطب بہ و الشمنہ
 خان نیز تلمذ نمود -

و در سلک نوکران خلد مکان امتیاز یافت و چون شہر حیدرآباد فتح شد
 تارخ فتح از نظر شاہی گزرا نید - و بہ رحمت خلعت سرافراز گردید - تا بچہ این است

لہ چو بدست قلندر ان (فرہنگ رشیدی صفحہ ۱۶۹) -

از نصرت پاوشاره غازی گردید دل جهانیاں شاد
آمد قلم حساب تاریخ شد فتح بجنگ حیدر آباد
دورسنه اربع و مائه و الف (۱۱۰۴) بخطاب نعمت خان دودار و غلی باورچی خانه
نعت فراوان اندوخت و شکر نعمت واجب واجب "تاریخ یافت
دوراد اخر عهد خلد مرکان بخطاب مقرب خان دودار و غلی جواهر خانه نگین دولت
پرست آورد

و چون محمد اعظم شاه بعد از انتقال خلد مرکان به اراده مقابلت شاه عالم از
دکن نهضت هندی نمود - میرزا محمد عالی ملازم رکاب بود - و چون محمد اعظم شاه
در وقت قرب فتنین بنگاه رادر گوالیار گزاشت - میرزا محمد برائے محافظت
جواهر خانه در گوالیار ماند
و بعد کشته شدن محمد اعظم شاه و ظفر یافتن شاه عالم - میرزا محمد نعمت
ملازمت شاه عالم دریافت و بخطاب و انشمنده خان سوانی مباحات اندوخت
و تحریر شاه نامه مامور گردید - لیکن اجل فرصت نداد که آن نسخه را با تمام رساند
و قلم قضای پیشدستی نموده دورسنه احدى و عشرين و مائه و الف (۱۱۲۱) نسخه حیالش
با تمام رسانید -

میرزا محمد در نظم و نثر قدرت عالی دارد و خصوص در وادی نثر طلسم حیرت
مے بندد -

دیوان محتوی بر قصائد و غزلیات و مثنوی مسے به دستن عالی، و منشآت
او بنظر در آمده

له در دائره میر مومن واقع حیدر آباد دکن مدفون شد - دگلزار آصفیه صفحہ ۱۲۲ مطبوعہ حیدر آباد ۱۳۱۶

کلیات نعمت خان عالی بسیار نایاب خوشخط کتب خانہ آصفیہ حیدر آباد دکن موجود است -

در رویاچه دیوان خود می لگارد که :-

«در بدایت حال به مناسبت شغل طبابت که سمت موردی بود حکیم تخلص می»
 «در نمودم - آخر تصحیف چکنم اختیار تخلص حکیم را مانع شد و بفرموده استاد دے»
 «و نواب دانشمند خان عالی تخلص کردم»

این چند بیت از دیوانش ملقط گردیده

نخواهد کرد ترک بت پرستی بادل نازم	که چون سنگ سلیبانی ست مادر ز اور نازم
موج آبی چو رسد دانه نمر ساز شود	ناخن اینجا شکند تا گر بے باز شود
می کند باز این دل شوریده آزار خودش	من چرا نقش کنم او داند و کار خودش
نگذار و بگرفت گریه مرا	کافیه آب دیده را مانم
رشته حیاتم را بچو رشته تسبیح	صد گره بکار افتاد تا بیار پیوستم
نقش پائی او بهر گامی کند جان در تنم	خاک راه دوست گشتن آب حیوان من است
یار را در بر گرفتن که فراموشم شود	کے رو دواز یاد کس چیزیکه از بر می کنند
گفتی اگر قرار گیری رسی بکام	باری ازین قرار به بنیم چه می شود
دین و دله که داشتیم از دست من کشید	در من نماند جز نفس آن هم کشیدنی ست
در یادلی کن دزد که و پوچتر مباحث	خواهد همیشه مرتبه آشنا بلند
سیر باغی که بود مبتوکم از ماتم نیست	می کند سایه هر غل سیاه پوش مرا
کشت امید مرا نشود نما معکوس شد	رو بپائین می کشد قد همچو بادان دانه ام
به بزم وصل او کاش اینقدر هم می شد مهم	که چون آئینه حریفی از پس دیواری می گفتم
کوکب سوخته میگرداند که مدد دے	همچو آتش به دل سنگ تو جامی گردم
بجای نامه شمع روشنی دادیم تا صدرا	که طواریست شرح سوز و پیغام زبانی هم
از حصای خوش طبعی را جنیبت می گفتم	از رکابش در وقت نیسوار می نیستم

کاملان را همه سرنگی از دست خود است حاجت گردش پرکار نشد مانی را
خود ناتوان و لے هنر آموز مردم اند پیران قد خمیده کمان کباده اند
حرف بجای کس نشنیدم ز اهل هند غیر از کس که گفت بمطرب بجا بجا

(۷۴) خالص - سید حسین

مخاطب به اقبیاز خان صفای خان خلف میرزا باقر وزیر قورچی - حاجی
الحرمین الشریفین بود -

بعد ورود به هند وستان در وکن - خلد مکان را ملازمت کرد و در سلک
ملازمان سلطانی منتظم گردید - و بدیوانی صوبه عظیم آباد تپنه و خطاب اقبیاز خان
انتیاز یافت - و شروت عظیم بهم رسانید -

و در عهد شاه عالم حازم دیار ایران شد - و در بجلده بحکمر رسیده با علامه مرحوم
میر عبد المجلیل بلگرامی بر نور و دمجبتها داشت

اقبیاز خان اموال لکوک از نفو و جواهر و اتمش با خود می برد - خدا یار خان^{له}
مرزبان سندھ چشم طمع بر اموال او دوخت - علامه مرحوم برین معنی اطلاع یافت - هر
چند مبالغه کرد که پیشتر نباید رفت - و ازین جا عطف عثمان باید نمود - گوش نگرد
و سر بکف بجو لانه قاتل روان شد - چون بسیدوستان رسید میر محمد اشرف
خویش علامه مرحوم نائب خدمات سیوستان استقبال کرد و در رجوعی خود فرود
آورد - خدا یار خان میر محمد اشرف را بتقریب در خدا با و طلبید - و کسان
خود را فرستاد تا شب کار اقبیاز خان تمام کردند - و این حادثه در سندھ شنین
و حشرین و مآته و الف (۱۱۲۲) واقع شد - علامه مرحوم ده آه آه اقبیاز خان
۲۲

له مآثر الامرا جلد ۸۲۵ تذکره خدا یار خان -

تاریخ یافته اند۔

دیوانش مطالعہ افتادہ صاف گوشت تلاشما ہم دارد این چند بیت بزبان قلم

دولت می شود

رشته تسبیح زد گوئی که ماے خواستیم

نگاہ از زبان راو هر چه هست بدہ

سپند آتش می شو چه وقت نمکین است

روز چون شب می شود آئینہ فرو طیل است

از جنون دوری خود در کند افتادہ ایم

پای کسی کہ آبلہ زد و سرسرای ما

جدائی از تو چوں آئینہ تنہا می کند مارا

کہ نہ باشد بہ چین قدر گل خود رو را

ہمہ مکتوب می دادند من دادم دل خود را

دیدہ گر بر ہم گذارد باز می بیند مرا

در کر بلا گسستہ شد و گر گسستی است

و شنام می دہد بسائل غنیمت است

از زبان خامہ مارا یاد نتوانست کرد

یاران مگر این شہر شام سنگ ندارد

آب چندین چشمہ از یک چشمہ پیل می رود

آب در یار شب تاریک آتش می کند

چو برگہ رود امی قاصد من بے خبر باشد

ای می تو ہم برس کہ سفر می کند بہار

ما وطن دائم بجا کربلا می خواستیم

بسائل آنچه بر آید ترا دوست بدہ

رسید فصل بہار و زمانہ گلچین است

بیرہ روزی مانع عرض کمالات دل است

نیست تقصیر کسی گر ما بہ بند افتادہ ایم

حق اقدام گرفت گر ماے نیمرد

تو تا ندیدہ رفتی مانمی بینم خود را ہم

تا بخوانند مشو سبز بھر آنچہ

بکوش قاصدی میرفت بید روان زندانی

دلبر من سکہ دار و پشت چشم ناز کے

ای کاش بھو رشته تسبیح تار عمر

با خستی کہ لازم آ رہا ب دولت است

نیست بے لطفی جواب نامہ گزینہ دوست

دیوانہ برا ہے رو و طفل برا ہے

ہمت ہر کس بقدر وسعت احوال اوست

لطف حق را کرد بر مظلمت عصیان غضب

منی خواہم بغیر از من کسی از وی نشان یابد

ساتی بہا کہ قطل خزان زد و مے رسد

جناغی را کہ باخیار من دلخواہ می بندی
کار نظارہ بعبیک چوقہ چشم ہوش
اگر منظور دل بردن بود من ہم دلی دارم
سر پرست کہ دیگر شیشہ بخود بند کن

(۵۷) باذل رفیع خان مشہدی

نسبش نجاشمس الدین صاحب دیوان می پیوند۔ و عیش میرزا محمد طاہر
وزیر خان۔ در عہد صاحبقران ثانی شاہ جہان از مشہد مقدس۔ بہ ہند رسیدہ
نوکری شاہزادہ اورنگ زیب عالمگیر برگزید۔ بعد جلوس عالمگیری بصوبہ
داری برہان پور و اکبر آباد و مالوا بنوبت سر بلند گردید۔ و در حکومت مالوا
سند ثلث و ثمانین و الف (۱۰۸۳۵) حیات مستعار را وداع نمود۔

و عم دیگرش میرزا جعفر سروقد در مشہد مقدس مدرسہ عالی دارد۔
نور الدین محمد خان و فخر الدین محمد خان و کفایت خان پسران میرزا
جعفر سروقد بہ ہند آمدند۔ و بخطابات و خدمات پادشاہی ممتاز بودند۔

اولین دیوان برہان پور شد و در اورنگ آباد سہ دست و عشرین
و ماتہ و الف (۱۱۲۶) بساط ہستی در نور دید۔ از اشعار اوست ے

شد صرفہ ماتا تو شکستی دل مارا ہر پارہ این آئینہ عکسہ ز تو دارد
و وہین خانسا مان شاہزادہ محمد معز الدین بن شاہ عالم بود۔ آخر داروغہ
بیرونا ت کشمیر شد و ہما نجاد سند تسع و ثلثین و ماتہ و الف (۱۱۳۹) درگزشت۔

میرزا محمود پور رفیع خان باذل نیز بہ ہند آمد محمود پورہ واقع
اورنگ آباد محمود پورہ واقع برہان پور بنام اوست۔ و قبرش در
محمود پورہ برہان پور است۔

لے ماتر الامر جلد سوم صفحہ ۹۲۰ مطبوعہ کلکتہ۔

مولد رفیع خان باؤل دار الحکومت شاهیجان آباد۔ از معضمان دامن دولت
عالمگیری بود و حکومت سرکار بانس بریلی سرفراز سے داشت۔
وفاتش در سنہ ثلث و عشرين و مائتہ و الف (۱۱۲۳) اتفاق افتاد۔
نیلے قوت بیاضے دارو۔ و بہ اقتضاء تخلص خود فراوان جواہر زواہر بذل و انثار
می نماید۔ حمد حمید می او قریب نو ہزار بیت مشہور عالم است۔
نقشہ از کلامش در لکین صفوی نشیندہ

نگرد و طور حای نقش پامعراج احمد را	یدر بیضایزک واری کند نور محمد را
مکرور کار امت تنگ بستن اینچیں باید	بہ بین در نام او گنجیدن میم مشدورا
امشب چراغ رخت زہر تار موی ما	ہرگز کہ بود گرہ در گلوئی ما
بامست جام غنچ و میناے گردونیم	بر دوش مے کشند نکویان سبوی ما

(۷۶) اثر شفیعائی شیرازی

سخن ساز۔ افسون طراز است۔ پدرش از مردم بہر شگفت بودہ کہ موضوعیست
از احاط شیراز۔

مولد و منشاء شفیع شیراز است۔ در خورد و سالی چشمش از آب بے نور گردید
اما چراغ بصیرتش روشنی کامل داشت۔ اکثر در شیراز بسر می برد۔ و باصفهان ہم
رفتہ۔ بامستعدان آنجا صحبت داشت۔

کسانیکہ او را دیدہ اند می گویند کہ بسیار کریم منقولہ و اما ہر گاہ در لفظ مے آمد
فلسیان را شیفہ حسن کلام می ساخت

وفاتش بعد عشرين و مائتہ و الف (۱۱۲۰) واقع شد این چند بیت از دیوانش
بجملت تمام و نقاط یافتہ

رشته طول اطل تار و جهان ظنیر است چه قدر بر سیر این کاسه خالی شور است
 ز آب گلستان آموخت شو قم جالفشانی را بیپائی نو نهالان صرف کردم زندگانی را
 خط کرد ظاهر آن دهن غنچه رنگ را در کار بود حاشیه این متن رنگ را
 ز خلوت خانه خود گوشه درویش مخزون را چنان باشد که گیر و پادشاهی ریح مسکون را
 به عمل را دادم از نقصان مردم راحت است سنگ کم وزد ترا زور انگین دولت است
 چون آن شاعر که اندازند کج طبعان تقطیعش زمردنی جدائی بود حاصل عضو عضوم را
 و دوستان را کسوت تجرید می پوشد خدا شاه می بخشد بخاصان خلعت پوشیده را
 نشانزد حق شناسان را مقید زبیر دنیا ترا گلشت شاد و دوست کوتاه است خاتم را
 اثر آخر زلف پرفرن او نقد جان دادم امانتدار خود کردم زندانی پریشان را

۱۴۴ سرخوش - محمد فضل

از مردم سرکار عبداللہ خان زخمی شاہجانی بود - می فروش مصطفیٰ معانی است
 و قدح گردان انجن سخن دانی - عمر باد کوچه شاعری شتافت - و صحبت جمعی از
 صاحب طبعان عمر خود ریافت - چنانچه از ده کلمات الشعراء که تالیف او است
 سمت و ضوح می یابد -

شاگرد محمد علی ماهر موسوی خان فطرت است - و از یاران شیخ
 ناصر علی و در صحن ادبی گوید
 با شعر علی بنی رسد شعر کسے زان سان که خط کس بخط امیر علی

این نسخ متعدد از کلمات الشعراء در کتب خانہ آصفیہ حیدر آباد و کن موجود است و یکے از انہا نسخہ
 کتب خانہ سرکار الدین علی خان آمد و دست که بسیار خوشخط است و اشاعت کننده این کتاب
 (محمد عبداللہ خان) عزم باعزم دارد کہ این نسخہ گرانمایہ را بطبع رسانیدہ اشاعت دهد - این و
 کار ساز توفیق رفیق گرداناد -

شخصی در مجلس گفت که تقدیر رسد بکلمه با مسموم نیست - فقیر شاهدی از کلام میرزا محمد تقی سلیم طهرانی گذارش نمود -

بالطف مساعدت ید بهیمنانی رسد پیش بخت سخن به میساخته رسد
او آخر عمر در دار الحکله شاه جهان آباد پاد گوشه قناعت شکست و به تزوج و
تاهل پرداخت -

ولادت او در سده خمین و الف ده ۱۰۵۰ واقع شد - عمری در زیافت و
در عشره ثالث بعد مآته و الف ده ۱۱۰۰ بجلوت کده خوشان شتافت
جام کلامش بگردش می آید سه

زمین و آسمان در میکشی فرمانبرتر گردد	سرت چون گرد و از مستی جهان گروت سرگرد
نظر بر گل شبنم زده افتاد مرا	آمد از زخم نمک سود جگر یاد مرا
کار چون با ناقص افتد دست بردار از کمال	هم زبان لال را ناچار با بدگشت لال
تقریب هم بقدر بزرگی مقرر است	از اسپ تازیانه انسان کلان تراست
زدست و باز دین بسمل تو دانستم	که بعد کشته شدن هم تلاشها باقی است
در عدم هم ز عشق شور می هست	گل گریبان دریده می آید
از خوشه انگور عیان شد که درین باغ	شیراز و جمعیت دلها رنگین است
هوار ز کس نه بدید آزار	توان کف دست خود گزیدن

(۸) طاهر النقات خان نقده صفایانی

نام اصلی او میرزا محمد طاهر است - از سلسله میرزایان دفتر سلاطین صفویه
بود - مشاغل و برادرش میرزا محمد علی در عهد خلد مکان از صفایان

لحدیون سرخوش در کله نقاب طبع در آمده -

به دکن رسیدند. و با مخلص خان رطبی بهم رسانیده بتوجه او ملازمت پادشاه حاصل کردند. و منصب کامیاب گشتند.

نخستین بخطاب التفات خان دوتین بخطاب ملتفت خان مورد التفات گردید. التفات خان در عصر خلو در کان فوجدار میر از مضافات اورنگ آباد بود. و در عهد شاه عالم فوجدار کو در از توابع گجرات احمد آباد شد و در زمان محمد فرخ میر به فوجداری ماند و مندر سور از ملقات صوبه مالوای پیرداخت.

پس امیرالامرا سیاح حسین علی خان بدکن رسید. خود را بخدمت امیرالامرا رسانید. و مشمول الطاف گردید.

آخر صحبت برهم بر خور و ناگزیر متوجه دارالخلافه شاهجهان آباد گشت و در نوای که رکون رسیده در سنه تسع و عشرين و مائه و الف (۱۱۲۹) بردست قطاع الطريق رسته حیاتش انقطاع یافت.

ذکی الطبع بود و نثر مستعدانه می نوشت. و به نبایه قدرت داشت که سه کاتب در حضور او با اسباب کتابت می نشستند. هر سه را عبارت خود می فرمود. و فقره لاحق برای هر کدام بجا تامل می گفت و ربط کلام از دست نمی داد. و با وصف آن خود هم در آن حالت مشغول کتابت می بود.

از التفات خان است

مکن گویا بعض مدعا یا رب ز بانم را به بند از موی چینی تار قانون فغانم را
شهید یکسم پوشیده ام بعد از فغانی خود برنگ مرده فیروزه نیلی در عراسه خود
شهرت حسن توشه از کشته دیدار تو از نسیم بال بلبل بشگفت گلزار تو

(۷۹) اخبار میرزا ابوتراب

پسر التفات خان. خوش ذهن بود. و شعر خوب می گفت.

جعفر عاشق تخلص در هجو غبار قصیده برداخت - غبار باین رباعی جواب او کرده
گویند که هجو کرد ما را جعفر شیرین و لطیف هجو شیر و شکر
صد شکر که آنچه عیب ما بود غبار امروز برای دیگر گشته هنر

(۸۰) واضح میرزا مبارک الله مخاطب ارادت خان

از دو دمان امارت است - جدش میر محمد باقر از نجباء بلده ساوه و دامادی او
بمیرزا جعفر آصف خان علاوه بود - در عهد جهانگیری بمنصب میر خنیشگری دم مبالغات
می زد - و در زمان جلوس شاه جهان بوالاپایه وزارت مترقی گشت و بفرست قلیل به
ایالت و کن و خطاب خان اعظم فوز عظیم اندوخت - و تفریق به صوبه داری بکرات
و ننگاله و کشمیر و اله آباد مامور گردید - و هیچ وقت بیکار نماند - آخر پادشاه او را مجاز کرد
که حکومت هر صوبه که خواهد برای خود اختیار کند - او فوجداری دارالخوارزم پور برگزید
و در ایام حکومت آنجا موافق سنه ثمان و خمسین و الف (۱۰۵۸) مرحله آخرت پیمود
و دختر او با شاه شجاع منسوب بود -

و سلطان زین الدین بن شاه شجاع از بطن آن عقیقه متولد شد - پسر
خودش میر اسحق ارادت خان و عمر خلد مکان بعد از فتح وارا شکوه بکومت
صوبه او و ده مامور گشت و در همان سال ازین دارالمال درگزشت
پسر او میرزا مبارک الله واضح از درگاه خلد مکان خطاب موروثی ارادت خان
مامور گردید - و در سنه مائه و الف (۱۱۰۰) بفوجداری چاکنه و در سنه ثمان و مائه
و الف (۱۱۰۸) بفوجداری نواحی اورنگ آباد و بعد از آن قلعہ داری کلبرگه
منصب بگشت -

و در عصر شاه عالم بنصب چهار هزار ای امتیاز یافت - و در عهد محمد فرخ سیر
سز شمان و عشرین و مائت و الف (۱۱۲۸) و دیعت حیات سپرد -
دیوان واضح بنظر درآمد - چند غزل بنحو واضح برپوشش این نسخه ثبت
بود - قصائد و غزلیات و رباعیات و مثنوی متعدد دارد -

این چند گل ازان چین چیده شده

عارف از و پیر است ولی او نمی شود	آئینه رو نما شود و رو نمی شود
ز مقراض فنا نور است شمع زندگانی را	بود آب دم شمشیر صندل سرگرانی را
چه اُلفت است بزللف تو بپیراران را	بلی سیاه پسند است سوگواران را
موج و وحشت کند محروم از ساحل مرا	در طپیدن رفت از کف دامن قاتل مرا
در عالم دل باختن خویش رواج است	عمریست که دیر اندام وقف خراج است
بجیب صبح ز خورشید گلشناینهاست	بجام پیری ما باده جوانیهاست
براه او چه در بازیم فی دین دنیا	دل و دایم و اندوهی سری دایم و سودا
واضح به هیچ راه دلم و آن نمی شود	این فصل زنگ بست شکستن کلید است
بر مراد دل خود بال زدن نقصان است	وقت آن خوش که مراد نفس انداخته است
دست فرسودنگه طلعت خورشید نشد	حسن بے ساخته از فیض نگهبان دارد
گرچه از آدم ولی جانم فدای دیگر نیست	گر در سرگردانده صیادے مرا سرواوه است
ریشک فرمائے دلم نیست بجز عیش حباب	یافت یک پیرهن هستی و آن هم کفن است
بچو دشمنم آفت بینایے ادب بود	ساقی کرم افزود که در نشه کمی کرد
رفتیشایے جهان قابل دل بستن نیست	این قدر بس که دمی خاطر خود شاد کنند
گل صاف به از عفو غبار آلود است	هست دوزخ گنهی که بمباران نمیشد
بهار وقف صبا - گل بکام گلچین باد	که ما به کنج نفس طرح آشیان کردیم

ہکاغذا نگری پیچیدہ ام یعنی دل خود را مبادا گریہ بر عالم کنی ای نامہ بر رستے

رباعی

در گنجفہ دہر شہان عالم در صنف رعیت اندنے بیش و نہ کم
حکم دارند زان جہاندارشدند چون حکم نہاند گشت بازی برہم

(۸۱) بیدل - میرزا عبد القادر عظیم آبادی

عمدہ سخن طرازان - و شہرہ سحر پر دازان است - در اقسام نظم پایہ بلند و در
اسالیب نثر رتبہ ارجمند دارد - طبع و ذکاوتش چہ قدر معانی تازہ بہم رسانندہ - و چہ نثر کا
نورس کہ از نہال قلم افشانندہ - خلاصہ کلامش نثر اب میخانہ ہوشیاران - و طلاے
و ستایہ کامل عیاران است از آغاز شعور تا دم آخر چشم بر سیما می معنی دوختہ - و چراغ
عجب بر مزار خود افروختہ -

از نژاد قوم برلاس است - در بلدہ عظیم آباد پنپنہ از نہانخانہ عدم بشہرستان
وجود خرامید و در ہندوستان نشو و نما یافت

در مبداء حال نوکر شاہنژادہ محمدا عظم بن خلد مکان بود - و بمنصب امتیاز نشست
یکے از مقربان تعریف میرزا بسع شاہنژادہ رسانید - شاہنژادہ فرمود - قصیدہ در
مدح ما انشا کنند تا رتبہ استعدادش دریافتہ باضافہ منصب و تقرب سرفراز فرمائیم
این خیز میرزا رسانیدند فی الفور دل از نوکری برداشت - ہر چند یاران مقتید شدند
کہ قصیدہ در مدح شاہنژادہ توان گفت - بر انکار یا زرد و نوکری را ترک دادہ در
دار الخلافہ شاہ جہان آباد گوشہ انزو گرفت و بقیہ زندگانی بعنوان فقر و توکل بسر
آورد -

حق تعالی اورا اعتبار و اشتہار ارزانی فرمود - امرا و ارکان سلطنت ہمہ

آرزوی ملاقات داشتند و اعزاز و اکرام فوق الحد بجامی آوردند و سیما نواب شکر الله خان که خود با جمیع اهل بیت محو اعتقاد میرزا بود و میرزا نیز مخلص خاص این خاندان است -

نواب شکر الله خان از سادات خواف است و داماد عاقل خان رازی و از پیشگاه خلد مکان بکومت سهرند و سهار نور و میوات سرفرازی داشت آخر در میوات سنه ثمان و مائت و الف (۱۱۰۸) از منصب حیات مستغنی گشت میر لطف الله شکر الله خان پسر اوست که بخطاب پدر می طرب گردید و خلف دیگرش میر عنایت الله شاکر خان - و دیگر میر کرم الله عاقل خان -

نواب نظام الملک آصف جاه طاب ثراه در شعر خود را شاگرد میرزا (بیدل) می گرفت - در منشآت میرزا چند رقعہ که بنام چین قلیچ خان است عبارت از نواب آصف جاه باشد که خطاب قدیم اوست - هرگاه میرزا بدولت خانہ نواب می رقت استقبال و مشایعت میکرد - و بر سر خود می نشاند -

و میرزا را با امیرالامرا سید حسین علی خان نیز ربط تمام بود در ایامی که امیرالامرا بنظم ممالک و کن می پرداخت - میرزا این دو بیت از شاهجهان آباد به امیرالامرا نوشت -

ای نشء پیمانه قدرت - بچه کاری هستی اثری یا سپی تاراج خماری
می در قدحی گل بسری جام بدستی رنگ چینی موج گلی جوش بهاری
لیکن بعد بر هم زدن محمد فرخ سیر تاریخ طبع زاد میرزا که عی

«سادات بوی نمک حرامی کردند»

شهرت گرفت - میرزا متوهم شده از وهلی حرکت جانب لاهور کرد - عبد الصمد خان ناظم لاهور تعظیم و تکریم تمام پیش آمد و خدمات شایسته تقدیم رسانید -

و چون دولت سادات عنقریب برہم خورد۔ میرزا درہمان ایام بہ شاہجہان آباد
معاودت نمود۔ و سیوم ماہ صفر سنہ ثلث و ثلثین و مائتہ و الف (۱۱۳۳) رخت بعالم
باقی کشید۔ و در صحن خانہ خود مہ فون گردید۔

میرزا معنی آفرین بے نظیر است اما عبارت بطور خود دارد و بطور جمہور نیز فراوان
جواہر سخن در رشتہ نطق کشید۔ اگر کلیاتش را انتخاب زنند مجموعہ لطیف مقبول حاصل
می شود و خط نسخ بر نسخہ سحر سامری می کشد۔ چنانچہ درین عدالت گاہ شہود عدل
حاضر است۔

و از بس قوت طبع گاہ بہ باد پای فکر تندی تازد و بطور ملاحظہ می ترشیزی
در یک زمین مکرر طرح غزل می اندازد۔

و میرزا را بحر کامل مرغوب افتادہ و درین بحر شنائی کردہ میر عطاء اللہ
صاحب رسالہ عروض گوید بعضی متاخرین شعراء عجم بر کامل شمن شعر گفتہ اند۔ خالی
از عذوبتی نیست چنانچہ خواجہ کمال الدین سلمان ساوجی فرماید

بہنو بر قد لکشش اگر ای صبا گذرے کنی بہوای جان حزین من دل خستہ راخمے کنی
و از مطلع میرزا بیدل است

تو کیم مطلق من گدا۔ چہ کنی جز این کہ نخوانیم درے دیگر ہما کہ من بکجا روم چو برا نیم
دیوان غزل میرزا بنظر درآمد۔ این چند گوہر از ان محیط بر آوردہ شد

مست عرفان را شراب دیگرے در کائنات جز طواف خویش دور ساغرے در کائنات
ادب چہ چارہ کند شوق چون فصول افتد بجای عذر دل آوردہ ام قبول افتد
دیدہ انتظار را دام اُمید کردہ ام اسی قدمت بچشم من خانہ سفید کردہ ام

آخر فقر بر سر و نیا زدیم پا خلقی بجای تکیہ زد و ما زدیم پا
کافرم گر مخمل و سنجابی باید مرا سایہ بیدی کفیل خواب مے باید مرا

بی نقش چین نه محسن فرنگ آفریدن است	بهزادی تو دست نه دنیا کشیدن است
تعم ز بند لباس تکلف آزاد است	برهنگی برم خلعت خدا داد است
اُلفت تن باعث فکر پریشان دل است	دانه صاحب ریشه از آمیزش آب گل است
کس از اتفاقات چشم خوبان کام بر دارد	که بر هر استخوان صد زخم چون بادام بر دارد
من نمی گویم زیان کن یا بفکر سود باش	ای ز فرصت بیخبر در هر چه باشی زود باش
شکوه فقر ملک بے نیازی کرد سلیم	با قبالی که دل بر خاست از دنیا به تعلیم
باز بیتا بانه ایجاد نواے مے کم	مطلب دیگر نئے دایم دُعاے مے کم
من درین بحر نه کشتی نه که دے آرم	چون حباب از بر خود جامه فروے آرم
درین حدیقه نه قدر دان حیرانی	بشوخی مژه ترسم ورق به گردانی
جمع گشتن دل مارا به تسلی نرساند	از گهر کسیت برد شیوه غلطانی را
چه وجود چه عدم بست و کشاد مژه است	چون شرر هر دو جهان را بنگاهے دریاب
سرگرانی لازم هستی بود بیدل که سج	تا نفس باقی است صندل رجبین طایع است
گر تا مل نفس بیفیه طاء و س شود	در شبستان عدم نیز چراغانی هست
دل سخت گره شد نخم ابروے نازش	در طاق تغافل همه نقاشے چین است
صاف معنی کرد ستغنی ز در و صورت	چون بطمی باطن من عالم آب من است
بهستی تو امید است نیستی مارا	که گفته اند اگر هیچ نیست الله است
به طرف گزری سیر نرگستان کن	بقدر نقش قدم چشم دوستان باز است
تا نفس باقی ست ظالم نیست بی فکر فساد	گوشه گیر قننه می باشد کمان را تادم است
قلندرانه حدیث است زاهد مغرور	تو غره به بهشتی که جائے ریدن نیست
کینه در طبع ملائم نکند نشو و نما	فارغ از جوش غبار است زمینی که نم است
حسن بے مشق تا نل نگذشت از دل ما	صفحه حیرت آئینه عجب خوش قلم است

مشق ستم طبیعت ظالم نمی رود زور کمان دمی که نماند کباده است
 کس نرفت بدم هستی اگر جامی داشت خلقه از تنگی این خانه بصحرای ده است
 کاش هجران داد من میداد اگر وصلی نبود شمع تصویرم که از من سوختن هم ننگ داشت
 گر بآمد از صدف گوهر اسیر رشته است خانه غربت دل آگاه را دام بلا است
 بی خمیدن از زمین نتوان گهر برداشتن آنچه بردارد دولت زین خاکدان قهر دوست
 ندانم دانم و نی دانم این قدر دانم که دل بهر چه کشد التفات صیاد است
 در نیام هر نفس تیغ دو دم خوابید است چون سحر در قطع هستی خنجره در کار نیست
 آن قدر سعی به آبادی ما لازم نیست خانه چشم به امداد نگاهی برپاست
 گویند بهشت است و همه راحت جاوید جائیکه بدان نمی نهد دل چه مقام است
 چون سایه باش یک قلم آئینه نیاز آن را که سجده جزو بدن نیست بند نیست
 نمانوشی نگارینی حق و باطل باقی است رشته را که گره جمع نسا زد و سراسر است
 مرده هم فکر قیامت دارد آر میدان چه قدر دشوار است
 بگذر از اندیشه یوسف که در کنعان ما یا نسیم پیرهن یا جلوه پیراهن است
 هیچ کس از معنی مکتوب شوق آگاه نیست ورنه جائی نامشیش یار ما را خواندن است
 هر که رفت از خود بدایع تازه ام ممتاز کرد آتش این کاروانها جمله بر جان من است
 پیشگاه این عجز و دهر کبر غالب اند آنکه از مردان بمردی باج میگیر و زن است
 آبرو با عرض مطالب جمع نتوان ساختن دست حاجت تا بلندی کرد استغاثت
 بیدل نتوان بردنم از خط جبینم نقاش عرق ریز حیا نقش مرا بست
 خواری دیوان دهر عورت ما پیش کرد فرو چه باطل شود سر ورق دفتر است
 قماش فهم نداریم ورنه خوبان را اتوی پیرهن تازه چین پیشانی است
 زین ندانم خانه بیرون رفتن دشوار است هر قدر دستی که می سائی بهم پامی شود

برنگ آب سیر برک برک این چمن کردم گل داغ است بیدل آنگه بوئے از وفادار
 و انعم که چرا پیکر من سایه نه گردید تا در قدم سرو و طهر امان تو باشد
 چو عمر گر نشوی هم عنان خود داری قدم بهر چه گذاری رکاب می گردد
 بر که نالم بیدل از بیداد چرخ خواب من آواز این دو لای برد
 در مجلسی که عزت موقوف خود فروشی است دیگر کسی چه باشد گر میرزا نباشد
 چو بر گردد مزاج از احتیاط خود مشو غافل سلامت سخت می لرزد بران سگه کمینشد
 بدین دعوی عشق سرو الهوس بلند است مگر از دکان قصاب جگر خوریده باشد
 ز دل حقیقت رد و قبول پرسیدم بخنده گفت برو یا بیا که می پرسد
 اگر مردی در تخفیف اسباب تعلق زن کنز انگشت دیگر انگشت نزدیک بندم دارد
 کج ادایانه به ارباب مطالب سر کن راستی بردل این قوم سنان می باشد
 دهر لبریز مکافات است اما کو تمیز کم کسی اینجا بحال خود ترحم می کند
 برقی ز دور دارد هنگامه تجلی ای بیخودان به بینید دل جلوه گر نباشد
 هر چند کار فردا است امروز رفت خود گیر شاید دماغ طاقت وقت دیگر نباشد
 چشمت بغلط سوی من انداخت نگاه بی تیری که ازین شست خطاشد چه بیا شد
 نموده اند ز دست نوازش فلکم دمی که گاه غضب بر زمین پلنگ زند
 سایه از جلوه خورشید چه اظهار کند رفتم از خویش ندانم بچه آئین آمد
 ای ساغر بخاله ازین تشنه سلامی خوش خیمه بران چشمه کوثر زده باز
 وضع فقیری مانا ساز میچکس نیست ویرانه ایم آقا بسیار خوش هوا ایم
 چنانکه ز خود می روم آن جلوه به پیش است رنگه نشکستم که برنگه نرسیدم
 نشئه خقیق مارا شعاع جواله کرد رگد خود گشتیم چندان که خود را سوختیم
 کم ظرفیم از غفلت خویش است و گرنه دریاست می ریخته از جام محببم

در وصل ز محرومی دیدار میسر رسید
آئینه نفهمید که من با که دو چارم
طییدم ناله کردم - آب گشتم خاک گردیدم
تکلف بیش ازین نتوان بعرض مدها کردن
چه پردازم بعرض مطلب خود سخت حیرانم
تو هم آخر زبان حیرت آئینه می دانی
رباعی

هر صبح که در باغ فلک باز کنند
مردم قانون جستجو ساز کنند
توال فلک بدست گیرد و فیه
دنیا طلبان پازدن آغاز کنند
مخفی نماند که تاریخی که میرزا ابیدل برای سادات گفته و در ترجمه او بر زبان
قلم گزشته - محرک شد که درین محل شمه از احوال دو امیر کبیر از سادات باره به و
اسبابه که باعث عدل پادشاه شد بعرض بیان در آید - و این جمله معترضه نقاب
از صورت حال و انماید - و اسم نواب آصف جاه هم در ترجمه میرزا ذکر یافت
به این تقریب حالات نواب آصف جاه و نواب نظام الدوله شهید خلف الصدیق
او نیز بی طرازم - و او هم ملک را مطلق العنان می سازم -

(۸۲) سید عبد الله خان

مخاطب به قطب الملک وزیر اعظم محمد فرخ سیر پادشاه بود و برادرکش
سید حسین علی خان بمنصب امیر الامرائی تارک مبالغات با آسمان می سود -
اینها از اعظم سادات باره به اندواکا بر شرفاء همنسب سادات باره به به
سید ابو الفرج واسطی راجع می شود که سلسله نسبش در دفتر اول تحت ترجمه سید
محمد صغری بلگرامی تو موالله صریحاً نگارش یافت -

هر دو برادر قدیم فلک سیادت و نیرین سپهر امارت بودند متحلی یا کثر شتمانی

سبب و خصائل رضیه خصوص سخاوت و شجاعت که ازین دو صفت والا آثار غریب ظهور
 رسانند و نقشهائی که طراز صفیه دولت باشد بر لوح روزگار نشانند و از مبادی
 ایام عروج تا منتتهی بخوبی و نیکنای بسبر بردند و از آبشاری عدل و احسان عرصه همنند
 را از شک فردوس برین ساختند لیکن در او آخر دولت راه غلط پیروزند و تار و زقیان
 داغ بدنامی بر خود برزدند اما نزد ارباب انصاف منشأ عزل پادشاه محض پاس
 آبرو و حفظ جان عزیز بود که این ماده العرجا نقش اینها نمودند و لوازم دولت خواهیها
 بتقدیم رسانیدند پادشاه چشم از حقوق پوشیده در صد قلع و قمع افتاده و تازنده بود
 بهین خیال در سرداشت آخر این رای سقیم باعث زوال سلطنت شد و دولت
 پادشاه و سادات هر دو بر هم خورد.

قاضی شهاب الدین ملک العلماء قدس سره در مناقب السادات میفرماید که:-

”امارت صحت سیادت خلق محمدی است و سخاوت باشی و شجاعت چیدری باید“

”که سید صحیح النسب ازین ملکات بهره دانی داشته باشد و احیاناً بحکم نفس اماره“

”اگر ترکب عصیانے شود آخر کار حسیه روی دهد که باعث نجات آخر روی می گردد“

مصدق این کلام درین هر دو برادر مشاییده افتاد که مظلوم ازین عالم رفتند و غازه
 شهادت بر رو مالیدن نام اصلی قطب الملک حسن علی است و نام اصلی امیرالامرا
 حسین علی - شهادت اول به زهر واقع شد و شهادت ثانی بمنجنجر -

حسن علی خان برادر کلان در عهد خلد مکان ب خطاب خانی و فوج داری ندر بار
 و سلطان پور از توابع بگلانه سلفرازی یافت و بعد از آن بکراست او رنگ آباو
 سر بلند گردید.

و چون شتراده محمد محرز الدین بن شاه عالم از پیشگاه خلد مکان بصوبه داری
 ملتان مامور شد حسن علی خان بهمه رکاب شتراده دستوری یافت صحبت

او با شاهزاده کوک نشد. و آزرده خاطر به لاهور برگشت. در آن وقت میر عبد الجلیل
بلگرامی بخد مت بھکر و سیوستان قیام داشت. چون حسن علی خان از نواحی بھکر
تقصلا لاهور کرد. میر سلوکما سے پسندیده بعل آورد. ابتدا ای ربط با سادات این
دقتی که خلد مکان علم بملک جاودانی زد. و ریای شاه عالم از پیشاور به
لاهور خراسید حسن علی خان را بمنصب شہ ہزاری و عطای تقارہ و بخشگیری فوج
جدید سرافراز ساخت.

و در جنگ محمد اعظم شاہ بہراولی فوج محمد معز الدین کہ ہراول مجموع عساکر شاہ
عالمی بود مقرر گردید. و قتی کہ جنگ ترازو شد. حسن علی خان و حسین علی خان و
نور الدین علی خان برادر سیوم برسم تہور پیشگان ہند خود را از فیل انداختند و
با جمعیت سادات بارہمہ پای جلادت افشردہ بجنگ کوتیر اراق پیوستند نور الدین
علی خان نقد زندگانی در باخت و دیگر ہلاوران زخمہای نمایان برداشتند و سرخ
روئی فتح و ظفر حاصل کردند حسن علی خان بمنصب چہار ہزاری و صوبہ داری آید
مباہی گشت. و بعد ازان بصوبہ داری الہ آباد امتیاز پذیرفت

چون نوبت سلطنت بہ محمد معز الدین رسید. حکومت الہ آباد از غزل او بنام
راجی خان مقرر شد و سید عبد الغفار از افتاد سید صدر جہاں صدر الصدور
پہانوی بہ نیابت راجی خان متوجہ الہ آباد شد. سید حسن علی خان فوجی بتقابل
بر آورد و در سواد الہ آباد جنگ افتاد. سید عبد الغفار بعد غالب شدن مغلوب
گردید. عنان عطف ساخت. محمد معز الدین با تقضای غفلت و عیاشی دست از تدارک
برداشتہ در استتالت سید حسن علی خان افتاد و بہ ارسال فرمان بحالی الہ آباد و
اضافہ منصب سرافراز نمود

اما برادرش سید حسین علی خان ناظم عظیم آباد بنی کہ ہمزیہ شجاعت و وفار و متانت

نامور روزگار بود با محمد فرخ سیر پیمان رفاقت موکد ساخت. چنانچه در ترجمه اوندگارش می رود. و به حسن علی خان برادر کلان نیز ترغیب رفاقت نمود حسن علی خان بچاپلوی محمد معز الدین که از وقت صوبه داری ملتان کم التفاتی اومی دانست اعتبار نه کرده از تیر دل به محمد فرخ سیر گروید و درخواست قدم الی آباد نمود.

محمد فرخ سیر در چنین هنگام اتفاق این دو برادر بهادر صاحب فوج از املا اقبال خود دانسته از بلده پتنه به الی آباد رسید و با حسن علی خان مشافهت تجرید عهد پرداخته امیدوار مزید عنایات ساخت و به هراولی فوج مقرر فرمود. و عازم پیش گشت.

عزالدین پسر کلان محمد معز الدین به اتالیقی خواجہ حسین مخاطب به خان دوران از دار الخلافه شاهجهان آباد بتقابل محمد فرخ سیر مرخص گردید. و در حوالی کجوه از توابع الی آباد رسیده انتظار حریف می کشید. بجز و تقارب فوج محمد فرخ سیر عزالدین بے استعمال ادوات حرب نیم شبی را گریز گرفت.

فوج محمد فرخ سیر که در کمال عسرت و بے سامانی بود از غارت بنگاه عزالدین تقوی بے کمال بهم رسانید و روانه پیشتر شده در نواحی اکبر آباد خرامش نمود.

محمد معز الدین نیز از دار الخلافه کوچ کرده به اکبر آباد آمد. و در فکر عبور دریا جمن (جون) بود که حسن علی خان پیش قدمی نموده از متصل سرای روز بهانی چهار کوهی اکبر آباد دریای جمن (جون) را عبور کرد و در عقب او محمد فرخ سیر نیز از دوا گزشت. اکثر مردم محمد فرخ سیر از عسرت و کم مایگی رویه پر آگندگی آورده بودند و بعد از همراه رکاب رسیدند. سیزدهم ذی الحجه سنه ثلث و عشرين و مائت و الف (۱۱۲۳) تملک فریقین دست داد. نسیم فیروزی بر الویه محمد فرخ سیر وزید. و محمد معز الدین تغییر وضع راه دهلی گرفت.

درین کارزار از هر دو برادر ترددات نمایان بظهور رسید. سید حسین علی خان
برادر خود زخمهای کاری برداشته در میدان افتاد. بعد جلوه افروزی شاهد فتح
حسن علی خان برادر کلان بر جناح استعجال روانه دارالخلافه گشت. و پادشاه نیز
به تفاوت یک هفته سایه وصول بر ساحت دلی انداخت. حسن علی خان بمنصب مفت
هنراری هفت هزار سوار و خطاب سید عبداللہ خان قطب الملک بهادر یار وفادار و فخر
و تقویٰ وزارت اعلیٰ بلند پایه گشت.

چون عروج رتبه این هر دو برادر از حد گذشت. ناتوان بینان در صدد شکست
افتادند. و به تسویات واهی مزاج پادشاه را شورانیدند. نوبت بجائے رسید که
هر دو برادر خانه نشین گشتند. و به ترتیب مورد چال و استعداد اسباب پرقاش پرداخت
والله پادشاه که با هر دو برادر اظهار دوستی نمود و از قدیم واسطه اصلاح بود. بخانه
قطب الملک آمده مجدداً عهد و پیمان استوار ساخت. هر دو برادر بملازمت رسیده
شکوهایی محبت آمیز در میان آمد. و چند روز زمانه به آرامش گراید.

غرض گویان مزاج پادشاه را برهم زدند. هر روز صحبت بے مزه ترمی گشت. و ماه
نفاق که خانه بر اندازد که نه دولت است می افزود. تا آنکه امیرالامرا بصوبه داری کن
مرخص گشت. و قطب الملک بعیش و عشرت مشغول گشته عثمان وزارت بدست
راجه رتن چند سپرد. اعتقاد خان کشمیری همراز و مساز پادشاه گردید و کنگاش
قلع و قمع سادات اعلان گرفت. قطب الملک به امیرالامرا نوشت که کار از دست
رفته است پیش از آنکه چشم زخمی به آبرو و جان برسد. خود را باید رسانید. امیرالامرا
با کمال تسلط و جبروت از و کن روانه شده سواد دلی را محسوس ساخت و پادشاه
را پیغام کرد که تا که بند و بست قلعه به احتیاج نماند در ملازمت و سواست دارم.
پادشاه خدمات قلعه را به متوسلان امیرالامرا سپرد. بعد استحکام قلعه امیرالامرا

بملازمین پادشاه رسید.

و هشتم ربیع الآخر به اراده ملاقات ثانی فوجها آراسته داخل شهر شد و در حین
 شبایسته خان فرود آمد. قطب الملک و مهاراجه اجیت سنگه در قلعه رفته بدستور
 روز اول به بند و بست قلعه پرداختند و کلید دروازه بدست آوردند. آن روز و شب
 بهمین منوال گذشت. مردم شهر واقف نشدند که شب در قلعه چه واقع شد چون صبح
 دمید قتل قطب الملک شهرت داده افواج پادشاهی از هر جانب مرتب شده بر
 سیرامیرالامراخواستند هجوم آرند امیرالامرا به قطب الملک گفته فرستاد که چه جائی
 توقف است زود از میان باید برداشت.

لا علاج قطب الملک نهم ربیع الآخر سده احدى وثلثین ومانته و الف (۱۱۳۱)
 پادشاه را مقید ساخت و ربیع الدرجات بن رفیع الشان بن شاه عالم
 را از حبس بر آورده بر تخت نشاند و صدای تقاره جلوس او آشنوی را که در شهر
 برپا شده بود فرو نشاند.

رفیع الدرجات در حالت حبس بمرض تب دق مبتلا بود. چون سلطنت
 میسر شد لوازم احتیاط مزاج از دست داد و بعد از سه ماه و چند روز روزگار او سپری گشت
 و مطابق وصیت او برادر کلانش رفیع الدوله را بر سر سلطنت جادادند. و به
 شاه جهان ثانی ملقب ساختند. بعد ایا می نیکو سیر در قلعه اگره خروج کرد.
 امیرالامرا بپادشاه بسرعت خود را رسانده قلعه را مفتوح ساخت. ناگاه قننه دیگر
 گل کرد. بجی سنگه سوائی طبل مخالفت کوفت. قطب الملک در رکاب شاه جهان
 ثانی برای دفع بجی سنگه به فتح پور سیکری شتافت و با بجی سنگه صورت مصالحه
 در میان آمد شاه جهان ثانی نیز بعد از سه ماه و چند روز بمرض اسهال در گذشت.
 ناگزیر روشن اختر بن جهان شاه بن شاه عالم را از دار الخلافه طلبیده

درین کارزار از هر دو برادر ترددات نمایان بظهور رسید. سید حسین علی خان
برادر خورد زخمهای کاری برداشته در میدان افتاد. بعد جلوه افروزی شاه فتح
حسن علی خان برادر کلان بر جناح استعجال روانه دارالخلافه گشت. و پادشاه نیز
به تفاوت یک هفته سایه وصول بر ساحت دلی انداخت. حسن علی خان بمنصب مفت
هزاری هفت هزار سوار و خطاب سید عبداللہ خان قطب الملک بہادر یار وفادار نظر
و تفویض وزارت اعلیٰ بلند پایه گشت.

چون عروج کُتبه این هر دو برادر از حد گذشت. ناتوان بینان در صدد شکست
افتادند. و به تسویات واهی مزاج پادشاه را شورانیدند. نوبت بجائے رسید کہ
هر دو برادر خانہ نشین گشتند. و به ترتیب مورچال و استعداد اسباب پرخاش پرداختند
والہ پادشاه کہ با هر دو برادر اظهار دوستی می نمود و از قدیم واسطه اصلاح بود. بخائے
قطب الملک آمدہ مجدداً عہد و پیمان استوار ساخت. هر دو برادر بملازمت رسیدہ
شکوبای محبت آمیز در میان آمد. و چند روز زمانہ بہ آرامش گراید.

غرض گویان مزاج پادشاه را بر ہم زدند. هر روز صحبت بے مزہ ترمی گشت. و مانع
تفاق کہ خانہ بر انداز کمند و ولہ تاست می افزود. تا آنکہ امیر الامرا بصوبہ داری کن
مخص گشت. و قطب الملک بعیش و عشرت مشغول گشته عنان وزارت بدست
راجہ رتن چند سپرد. اعتقاد خان کشمیری ہمراز و مساز پادشاه گردید و کنکاش
قلع و فتح سادات اعلان گرفت. قطب الملک بہ امیر الامرا نوشت کہ کار از دست
رفته است پیش از آنکہ چشم زخمی بہ آبرو و چہان برسد. خود را باید رسانید. امیر الامرا
با کمال تسلط و جبروت از و کن روانہ شدہ سواد دہلی را محسوس ساخت و پادشاه
را پیغام کرد کہ تا کہ بند و بست قلعہ بہ اختیار ما نباشد در ملازمت و سوا اس دارم.
پادشاه خدمات قلعہ را بہ متوسلان امیر الامرا سپرد. بعد استحواکم قلعہ امیر الامرا

بملازمت پادشاه رسید.

و هشتم ربیع الآخر به اراده ملاقات ثانی فوجها آراسته داخل شهر شد و در حیولی
 شایسته خان فرود آمد. قطب الملک و مهاراجه اجیت سنگم در قلعه رفته بدستور
 روز اول به بند و بست قلعه پرداختند و کلید دروازه بدست آوردند. آن روز و شب
 بهین منوال گذشت. مردم شهر واقف نشدند که شب در قلعه چه واقع شد. چون صبح
 و مید قتل قطب الملک شهرت داده افواج پادشاهی از هر جانب مرتب شده بر
 سیرامیرالامراخواستند هجوم آرند امیرالامرا به قطب الملک گفته فرستاد که چه جائی
 توقف است زود از میان باید برداشت.

لا علاج قطب الملک نهم ربیع الآخر سنة احدى وثلثین و مائة و الف (۱۱۳۱)
 پادشاه را مقید ساخت و رفیع الدرجات بن رفیع الشان بن شاه عالم
 را از حبس برآورده بر تخت نشاند و صدای تقارعه جلوس او آشنوبی را که در شهر
 برپا شده بود فرو نشاند.

رفیع الدرجات در حالت حبس بمرض تب دق مبتلا بود. چون سلطنت
 میرشد لوازم احتیاط مزاج از دست داد و بعد سه ماه و چند روز روزگار او سپری گشت
 و مطابق وصیت او برادر کلاش رفیع الدوله را بر سریر سلطنت جا دادند. و به
 شاه جهان ثانی لقب ساختند. بعد ایام نیکو سپیر و قلعه آگره خروج کرد.
 امیرالامرا بپادشاه بسرعت خود را رسانده قلعه را مفتوح ساخت. ناگاه قتل و کرب
 گل کرد. بجای سنگه سوائی طبل مخالفت کوفت. قطب الملک در رکاب شاه جهان
 ثانی برای دفع بجای سنگه به فتح پور سیکری شتافت و بجای سنگه صورت مصالحه
 در میان آمد شاه جهان ثانی نیز بعد سه ماه و چند روز بمرض اسهال درگذشت.
 نازیر روشن اختر بن جهان شاه بن شاه عالم را از دارالخلافه طلبیده

پانزدهم ذی القعدة سنه اثنین و مائه و الف (۱۱۳۱) بر اورنگ فرمانروائی
اجلاس دادند و به محمد شاه ملقب ساختند.

سبحان الله هر چند سادات خود دعوی سلطنت نه کردند و اولاد تیموری را تحت
نشانند اما حرکتی که با محمد فرخ سیر کردند مبارک نیامد - وی به آسایش نگذرانید
و نفسی به طمانیت نه کشیدند - در یالای فتنه از هر چهار طرف بتلاطم درآمد و استیلا
زوال دولت آماده گشت -

خبر رسید که غره رجب سنه اثنین و مائه و الف (۱۱۳۲) نواب
نظام الملک ناظم مالوا از دریای نر بردارگشته قلعه آسیر و شهر برهان پور را
متصرف گشت - امیر الامرا سید دلاور خان بخشی خود را با فوج سنگین جانب نواب
نظام الملک فرستاد - دلاور خان بعد محاربه بقتل رسید - سید عالم علی خان
نائب صوبه داری دکن که نوجوان شهروزش بود کارزار نموده مردانه نقد هستی باخت -
امیر الامرا با پادشاه قصد دکن کرد و قطب الملک با چندی از امرای نو دهم
ذی القعدة از چهار کوهی اکبر آباد فچنور رویه رخصت دارا خلاصه دلی شد و هنوز
نرسیده بود که هفتم ذی الحجه خبر کشته شدن امیر الامرا طاقت ربا گشت

قطب الملک برادر صغیر اعیانی خود سید نجم الدین علی خان را که بحراست
دلی قیام داشت نوشت که یکیک از شاهزادگان را بر آورده بر تخت نشاند - یازدهم
ذی الحجه سنه اثنین و مائه و الف (۱۱۳۲) سلطان ابراهیم بن رفیع الشان
بن شاه عالم را بر تخت دلی اجلاس دادند - به تفاوت دو روز قطب الملک
نیز رسید و به استمالات امراء قدیم و جدید پرداخت - و فوج علی العموم نگاه داشت
و آنچه در ایام وزارت اندوخته بود از نقد و جنس که احصاء آن جز علم الی مقدور
گشت بهر اصراف سپاه و یاران و دوستان کرد و گفت اگر زنده ایم باز بهم

می رسانیم و اگر خواهش حق بنوعی دیگر است چرا در دست غیر افتد -

هفدهم ماه مذکور بعزم مقابله از دار الخلافه برآمد - سیزدهم محرم سنه ثلث و ثلثین و مائت و الف (۱۱۳۳) بموضع حسن پور رسید - چهاردهم جنگ واقع شد - توپخانه محمدشاهی با هتاهم حیدرقلی خان میرانش بیهم در کار بود و مردم بارهه سینه را سپر ساخته در مقابل توپخانه مکرر حملها نمودند از برگشتگی ایام فائده نه بخشید - چون شب شد از بارش گولهای توپ و زنبورک و شترنال که آنه فرصت نمی داد فوج قطب الملک پراکنده گشت و تا دمیدن صبح معدودی همراه قطب الملک ماندند -

همین که آفتاب از دویچه مشرق سر بر آورد - فوج محمدشاهی یورش کرد و جنگی صعب واقع شد - بسیاری از سادات بسیل شدند - و سید نجم الدین علی خان زخمی کاری برداشت - قطب الملک خود را از قبیل انداخت - زخم تیر بر پیشانی و زخم شیر بردست رسید - حیدرقلی خان - با جمعی بر سر وقت قطب الملک رسیده او را بر قبیل خود گرفت - و نزد پادشاه آورد - پادشاه جان بخشی نموده حواله حیدرقلی خان فرمود - قطب الملک در قید پادشاهی روزی بشب و شب بر روز سیاه می آورد آخر مسمومش کردند - اول مرتبه خدمتکار او زهر مره را سائیده خوراند - با استفراغ بسیار سمیت دفع شد - روز دوم باز خواجہ سرای پادشاهی خب زهر پلاهل آورد - قطب الملک تجدید وضو کرده مستقبل قبله نشست و گفت الهی تو میدانی که این شیء حرام را باختیار خود نمی خورم - همین که از حلق فرو رفت حالت متغیر گشت و جان بهمان آفرین سپرد - و این واقعه سلخ ذی الحجه سنه خمس و ثلثین و مائت و الف (۱۱۳۵) واقع شد قبرش در شاهجهان آباد زیارتگاه خلایق است -

از آثار اوست نهر پت پر گنج واقع شاهجهان آباد که از بی آبی حکم کر بلا داشت قطب الملک در سنه سبع و عشرين و مائت و الف (۱۱۲۷) نهری از اصل نهر

شاهجهانی بریده آورده و آن خط را بونور آب احیا نمود. علامه مرحوم میر عبد الجلیل
بلگرامی گوید:

بحر خود فیض قطب الملک عبد الله خان نهر خیری کرد جاری آن وزیر مختشم
بهر آن عبد الجلیل واسطی تاریخ گفت نهر قطب الملک ^{۱۱۲۴} نهر بحر احسان و کرم
و نیز علامه مرحوم در مثنوی بمسح اومی پردازده

ارسطو فطرته آصف نشان است یمین الدوله عبد الله خان است
بدیوان چون نشیند نو بهار است بمیدان چون در اید ذوالفقار است

(۸۳) امیر الامرا سید حسین علی خان

برادر خرد قطب الملک است اما در سخاوت و شجاعت و علو همت و تمکین
و وفاء از برادر کلان فائق بود. و در عهد خلد مکان به حکومت رتختنبور و آخر با
به فوج داری هندول بیانه می پرداخت

چون برادرش بدر حلت خلد مکان در لاهور مشمول عواطف شاه عالم
گردید. سید حسین علی خان با فوجی شایسته در حوالی دہلی دولت ملازمت دریافت
و در جنگ محمد اعظم شاه مصدر جلائل ترددات گشته نوعی که گوشت به منصب
ستمهزاری و عنایت تقاره سر بلند گردید. و بواسطت شاهزاده عظیم الشان به
نیابت صوبه داری عظیم آباد پتنه رخصت یافت

در او آخر عهد خلد مکان صوبه داری بنگاله به سپه دار خان خطاب به
اعوال و له خان همان بهادر از تقیر شاهزاده عظیم الشان مقرر گشت. محمد فرخ سیر
خلف عظیم الشان که به نیابت پذیر در بنگاله بود طلب حضور شده به پتنه

رسید چون مدتها بخود سری گزرا نیده و نسبت به برادران دیگر نزد جد و پدر مرتبه داشت
رفتن حضور شاق و ناگوار پنداشته بعد از عسرت اخراجات اوقات پرستی میکرد تا
آنکه شاه عالم شتقا شد محمد فرخ سیر خطبه و سکه بنام پدر نموده در فراهم آوردن مردم
همت گماشت. درین اثنا خبر گشته شدن عظیم الشان رسید. در ربیع الاول
سنة ثلث و عشرين و مائة و الف (۱۱۲۳) خود سری بر آرای سلطنت گشت.

و سید حسین علی خان ناظم پتنه را به وعده عنایات مستمال ساخته رفیق
گردانید و ازین جهت سید حسن علی خان ناظم اله آباد نیز طریق رفقت سپرد. و
کمتر زمانی افواج کثیره مجتمع گشت اما بنا بر قلت خزانه تا رسیدن اکبر آباد دوازه
نهر ارسو اربیش نماند.

سید حسین علی خان روز جنگ به اتفاق حسین بیگ خان صف شکن نائب
صوبه داری اولیبه و زین الدین خان پسر بهادر خان رُسیلیه مقابل
ذوالفقار خان بن اسد خان وزیر که توپ و ضرب زن بسیار پیش رو چیده
ایستاده بود اسپان تاخته در زنجیره توپخانه درآمد. چون عرصه و غابر خود تنگ دید
بآیین دلاوران کشور هند پیاده گشته زخمهای کاری برداشته بر زمین افتاد. و آن
دو سردار بار فقاء بسیار مردانه نقد زندگانی نثار نمودند.

بعد فتح سید حسین علی خان ب خطاب امیرالامرا بهادر فیروز جنگ و منصب
هفت هزاره هفت هزار سوار و خدمت و الاسه میر بخشگیری کوس بلندرتگی نوخت
و در سال دوم جلوس به افواج سنگین به تنبیه اجیت سنگه مرزبان سرزمین
ماروار که لوای ترمذ افراخته بود. مامور گردید و تا میر قحط هر جا تعلقه او بود لکد کو
تاراج ساخت. راجه از صولت فوج منصور جانب بیگانیر بدزد و در مکانهای
استوار خنجرید.

درین بیساق آنچه از اجرای حکم امیرالامرا نقل می کنند این است که :-
 "چون دیهات اجیت سنگه و جی سنگه سوائی با هم مخلوط اند و رعایای تعلقه اولین از
 "هر اس و بفراری آوردند - و بنابر اجیان حکم بود که مواضع خالی را ایضا کرده آتش زنند
 "و مکانهای آباد را مزاحمت نرسانند - رعایای اجیت سنگه این را دیدن بواسطت
 "رعایای جی سنگه امان خواسته می آمدند - همان وقت سزاوان تعیین می شدند که بنابر اجیان
 "گویند که آتش فرو نشانند و آنچه گرفته اند سزاوارند اصلا درین حکم تخلف نمی شد -
 "بعضی ثقات از مردم دیه استفسار کردند با اتفاق می گفتند که غیر از سوختن نقصانی
 "بهمان رسید -"

وضبط و وفق امیرالامرا همیشه برین منوال بود -
 افواج او از راه باریکی مابین دو زراعت می گذشت کسی را قدرت نبود که از
 چاده تفاوت کند - دست بزراعت رسانیدن معلوم -
 الفقه اجیت سنگه چون خرابی خود و ملک مشاهد کرد و کلاء معتبر فرستاده بتقیم
 پیشکش و ارسال پسرکلان خویش ابی سنگه نام و تروج دختر خود به پادشاه که در
 عرف این دیار دوله گویند مستدعی عفو جرائم گردید - امیرالامرا بمصالحه پرداخت و
 ابی سنگه را همراه گرفته خود را بحضور رسانید و فوجی برای دوله گذاشت و بعد
 رسیدن دوله طوی پادشاه منتقد گشت -

گویند اینچنین طوی عظیم الشان از شایان پیشین کم جلوئه ظهور نمود - علامه مرحوم
 میر عبد الجلیل بلگرامی شنوی رنگینه درین طوی بتظم آورده و او سخوری داده -
 بعد ازین پادشاه امیرالامرا به صوبه داری دکن مقرر فرمود - چون میر
 جمله سمرقندی هر روز مزاج پادشاه را از سادات منحرف می ساخت - قرار یافت
 که اول میر جمله بصوبه داری پتینه را بگردد بعد از آن امیرالامرا رخصت دکن

شود. میرجمله روانه پتنه شد و امیرالامرا در سبج و عشرین و مائت و الف (۱۱۲۴) متوجه و کن گردید.

وقت رخصت مواجهه عرض کرد که اگر در غیبت من میرجمله محضور رسید. یا به قطب الملک نوعی دیگر سلوک شد در عرض بیست روز مرا رسیده دانند پادشاه از قباحات نافهی بوساطت خان دوران تختی به داؤد خان ناظم برهان پور تحریض مخالفت نمود.

داؤد و خان با آنکه سادات در ابتداء سلطنت محمد فرخ سیر و اسطوخاچی او شدند و بتازگی امیرالامرا نیا بهت صوبه داری برهان پور از پادشاه بنام او گرفت. و او از گجرات احمد آباد به برهان پور آمدن بحکومت آنجایی پرداخت چشم از حقوق سادات پوشیدن اراده مخالفت مهتم ساخت.

چون امیرالامرا نریدار را عبور کرد ظاهراً هر شد که داؤد و خان سر رشته موافقت گسته خیال ملاقات هم در سر ندارد. امیرالامرا در فکر اصلاح افتاد و پیغام کرد که در صورت توافق ملازمت لازم و در شکل تحالف روانه دار الخلافه باید شد از ما مزاحمت نیست.

داؤد و خان پائی جمالت افشاده کار به پر خاش رسانید ناگزیر یازدهم رمضان سنه سبج و عشرین و مائت و الف (۱۱۲۴) عصر مبارزت در سواد برهان پور آراسته گشت و جنگ عظیم رونمود. داؤد و خان بزخم تفنگ نقد هستی باخت. بعد طلوع نیرنخ امیرالامرا به اورنگ آباد رسید و بر سر ریاست تملک و زریده و عنقریب کهند و دیهاریه سینا پتی را چه ساپو در صوبه خاند لیس سر به فساد برداشت امیرالامرا دو الفقار بیگ بخشی خود را به تنبیه او تعیین فرمود. و در پرگنه بهانیر دو چار گشته بجنگ در پیوست. دو الفقار بیگ جرعه شهادت چشید.

و باقی فوج بیخادر آمد. سیف الدین علی خان برادر اصغر امیر الامر و راجه محکم سنگه
بهامش غنیمت مامور شدند و تابندرسورت عنان باز نه کشیدند. و محکم سنگه تا قلعه ستاره
مسکن راجه سا هو دقیقه از هذب و تالان فرونگذاشت.

چون پادشاه به اغوای دولت بر اندازان. و سرداران دکن مخصوص راجه
سا هو در باب مخالفت امیر الامر. بایما و صراحت کوتاهی نمی کرد و در دہلی با
قطب الملک هر روز صحبت تازه و نزاع نو بر می انگیزت و صدای بگید و بکش
هر وقت بگوشها می رسید. قطب الملک همیشه امیر الامر را به آمدن دہلی
ترغیب می کرد

لا علاج امیر الامر از دشمن خانه دشمن بیگانه ساخته در سنه تسع و عشرين و
ماتة و الف (۱۱۲۹) بار راجه سا هو توسط سنگه راجی ملها رد محمد انور خان
بر آن پوری که تاجین تحریر در قید حیات است و فقیر را با او صحبت های مستوفی اتفاق
افتاد و صلح کرد و بشرط عدم تاخت و تاراج ملک و عدم تعرض طرق و شوارع. و نگاه
داشتن پانزده هزار سوار در رکاب ناظم دکن. اسناد چوخته و سر دیسکی شش صوید
دکن بهر خود با تنخواه کوکن و غیره ملکه که راج قدیمش می نامند حواله نمود.

حضرتی نماند که در او آخر عهد خلل مکان قرار یافته که با غنیمت صلح در میان آید.
باین شرط که سرحد از محصول ملکی نه روپیہ بصدیقہ سر دیسکی حصہ غنیمت مقرر شود پادشاه
میر ملنگ را با اسناد سر دیسکی نزد غنیمت فرستاد که عهد و پیمان محکم سازد و سرداران
غنیمت را بهما از دست پادشاهی بیارد. آخر برای پادشاه برگشت و میر ملنگ را که
چون اسناد حواله غنیمت نه کرده بود حضور طلبید. و در عهد شاه عالم سرحد روپیہ
سر دیسکی به غنیمت مقرر شد و دست پادشاهی حواله گردید. و در ایام حکومت داؤد خان
چو تہ یعنی چهارم حصہ از حاصل ملنگ سوای سر دیسکی به غنیمت قرار یافت و جاری و جاری

گشت اماست. بعمل نیامده بود. امیر الامرابطورسے که گذشت سند چوتھ حواله نمود.
آخر خوست این تزییع سخت سرایت کرد و در فتنه رفته غنیمت شریک غالب شد و قوت
عجبه بهم رساند

امیر الامرابطور مصالحه عازم دار الخلافه شد و غره محرم سنه احدی و ثلثین و
مائه و الف (۱۱۳۱) با فوج دکن بشوکت و صولت تمام از نجسته بنیاد کوچ کرد و
معین الدین نام مجبول الحالے را پسر شاهزاده محمد اکبر بن خلد مکان قرار
داده همراه گرفت و به پادشاه نوشت که در تعلقه راجه سا هو سر کشیده بود و اوراد سنگیر
ساختم و احتیاط لازم دانسته خود محضوری آمدم.

او آخر شهر ربیع الاول در حوالی و هلی جانب لات فیروز شاه مخیم ساخت و
خلاف ضابطه حضور نوبت نواخته داخل خیمه شد. و مکرر بیانگ بلند گفت که من
از نوکری پادشاهی برآمدم.

و بعد ازان که بند و بست قلعه را با اختیار خود کرد و پنجم شهر ربیع الآخر ملازمت
پادشاه نمود و گذارش بگذا کرد. و باز هشتم ماه مذکور بشهرت سپردن شاهزاده جعلی
سوار شده در حوالی شایسته خان داخل گشت و قطب الملک با راجه
اجیت سنگه به بند و بست قلعه شناخته هیچکس را در اینجا نگذاشت و پادشاه را
مقید ساخت طوریکه در ذکر قطب الملک گذارش یافت.

آخر این حرکت مبارک نیامد و در اندک فرصت نیکو سیرین محمد اکبر
بن خلد مکان که در قلعه اکبر آباد مقید بود با اتفاق احتشام آنجا علم خروج بر
افراشت امیر الامرابطور جناح استعجال رسیده به محاصره سله ماه و چند روز قلعه را مفتوح
ساخت. و بموکیب شاه جهان ثانی که برای تنبیه راجه جی سنگه سوائی تا فچپور
سیکری رسیده بود ملحق گردید و صلح در میان آمد.

دین ضمن چھبیلہ رام قوم ناگزیر ناظم الہ آباد دم از مخالفت زو- امیر الامرا
و قطب الملک با پادشاہ از فتح پور بہ آگرہ آمدند- و تا فرونشستن فتنہ الہ آباد
توقف آگرہ ضرور افتاد-

چھبیلہ رام فوت شد و گروہر بہادر برادر زادہ چھبیلہ رام بنیاد مخالفت
کہ عیش گذاشتہ بود برپا داشت- حیدر علی خان و محمد خان بنگش با فوجی تعین
شدند و بتغویض و تفویض صوبہ داری اودھ با گروہر بہادر صلح واقع شد
دین اشنا نیز بنگلہ شک شعیبہ دیگر وانمود- نواب نظام الملک ناظم مالوا
رائے مخالفت از امیر الامرا استشمام نمودہ گام سرعت بدکن برگرفت- و بعد قتل
سید دلاور خان و سید عالم علی خان قسمی کہ تحریر می شود ملک دکن را بہتر
در آورد

امیر الامرا با پنجاہ ہزار سوار بہ عزمیت دکن نہم ذی القعدہ سنہ اثنین
و ثلثین و مائتہ و الف (۱۱۳۲) از اکبر آباد کوچ نمود-

سبحان اللہ این دو برادر سیما امیر الامرا شجاعت و سخاوت و کرم و حلم و
مواسات فطری داشتند و کافہ انام را مشمول انواع احسان ساختند و ہرگز مجوز
ستم و سب و اذیت نفیسہ نشدند اما مقلب القلوب نوعی دلہار اصراف کرد کہ دستگیر فتمای
سادات از سادات برگشتند و ہر چند می دانستند کہ زوال دولت ایشان باعث خا
خرابی ماست- می گفتند الہی این کشتی غرق شود ما ہم فروریم از بیگانگان چہ
توان گفت-

بعد بہ ہم خوردن دولت سادات مردم دو فرقہ شدند جمعی بپیشگی یادی کہ دند و گری
بہ پیری- و در مجلس فیما بین فریقین طرفہ مناقشہا برپا می شد-

میزر ابیدل تارخ عزل محمد فرخ سیر چنین بنظم آورده

دیدنی که چه باشاه گرامی کردند صد جور و جفا ز راه خامی کردند
 تارخ چو از خرد بستم فرمود سادات بوی نمک حرانی کردند
 و میر غفلت الله بخیر بلگرامی در جواب چنین انشاء کرده
 با شاه مقیم آنچه شاید کردند از دست حکیم هر چه آید کردند
 بقراط خرد نسخه تارخ نوشت سادات دواش آنچه باید کردند
 القصد اعتماد الدوله محرامین خان بنا بر قرابت قریبه که با نواب
 نظام الملک داشت در فکر غدر افتاد و میر حیدر کا شغری را بران داشت که قابو
 یافته قطع رشته حیات امیرالامرا اقدام نماید.

میر حیدر مسطور از ترکان دو غلات است. وجد کلاش میر حیدر صاحب
 تارخ رشیدی همواره ملتمز رکاب بابری و همایونی بود. چندی به فرمان
 روانی کشمیر هم رسید. و از جهت میثمشیری اینهارا میر می گویند.
 ششم ذی الحجه سنه اثنتین و ثلثین و مائه و الف (۱۱۳۲) در منزل توره
 سی و پنج کرده عرفی از فتح پور سیکری خیم عساکر شد. امیرالامرا بعد داخل
 شدن پادشاه در محل سراپا لکی سواره بخانه خود برگشت همین که متصل کالان باری
 یعنی احاطه چوبین که گردخیام پادشاهی نصب کنند رسید. میر حیدر که روشناس
 و راه حرف داشت فرد احوال خود بدست امیرالامرا داد و شروع بضعیف
 نالی نمود. چون امیرالامرا مشغول خواندن شد بچستی خنجر آبداری به پهلو
 امیرالامرا رسانید و کار تمام کرد تورا الله خان از اقرباء امیرالامرا پیاده همراه
 می رفت بضرب شمشیر میر حیدر را از پا در آورد. و دیگر رفقاء امیرالامرا دست
 پای زدند بجای نرسید قابو طلبان سر امیرالامرا را جدا کرده نزد پادشاه بردند
 له مآثر الامرا جلد اول صفحه ۳۳۷ مطبوعه کلکته.

دین ضمن چھبیلہ رام قوم ناگرنظم الہ آباد دم از مخالفت نزد امیرالامرا
و قطب الملک بپادشاه از فتح پور بہ آگرہ آمدند۔ و تا فرونشستن فتنہ الہ آباد
توقف آگرہ ضرور افتاد۔

چھبیلہ رام فوت شد و گرد ہر بہادر برادرزادہ چھبیلہ رام بنیاد مخالفت
کہ عمش گذاشته بود برپا داشت۔ حیدرقلی خان و محمد خان بنگش با فوجی تعین
شدند و بتعویض و تفویض ضو بہ داری او دہدہ با گرد ہر بہادر صلح واقع شد
دین اثنا نیزنگی فلک شعبدہ دیگر و انخود۔ نواب نظام الملک ناظم مالوا
رائہ مخالفت از امیرالامرا استشمام نمودہ گام سرعت بدکن برگرفت۔ و بعد قتل
سید دلاور خان و سید عالم علی خان قسمی کہ تحریری شود ملک دکن را بہتر
در آورد

امیرالامرا بابینجاہ ہزار سوار بہ عربیت و کن نہم ذی القعدہ سنہ اثنین
و ثلثین و مائتہ و الف (۱۱۳۲) از اکبر آباد کوچ نمود۔

سبحان اللہ این دو برادر سیما امیرالامرا شجاعت و سخاوت و کرم و حلم و
مواسات فطری داشتند و کافہ انام را مشمول انواع احسان ساختند و ہرگز مجوز
ستم و سب و اذیت نفیسہ نشدند اما مقلب القلوب نوعی دلہا را صرف کرد کہ دستگیر قہتای
سادات از سادات برگشتند و ہر چند می دانستند کہ زوال دولت ایشان باعث خفا
خرابی ماست۔ می گفتند الہی این کشتی غرق شود ما ہم فروریم از بیگانگان چہ
توان گفت۔

بعد بہ ہم خوردن دولت سادات مردم دو فرقہ شدند جمعی بہ یکی یاد می کردند و گویا
بہ ہدی۔ و در مجالس فیما بین فریقین طرفہ مناقتشا بہ پائی شد۔

میرزا بیدل تاریخ عزل محمد فرخ سیرچین بنظم آورده ۵

دیدمی که چه باشاه گرامی کردند صد جو و جفا ز راه خامی کردند
تاریخ چو از خرد بحستم فرمود سادات بوی نمک حرانی کردند
و میر عظمت اللہ بخیر بلگرامی در جواب چنین انشاء کرده

باشاه سقیم آنچه شاید کردند از دست حکیم هر چه آید کردند
بقراط خرد نسخه تاریخ نوشت سادات دواش آنچه باید کردند
القصة اعتماد الدوله محمدا مین خان بنا بر قرابت قریبه که با نواب
نظام الملک داشت در فکر غدر افتاد- و میر حیدر کا شغری را بران داشت که قابو
یافته قطع رشته حیات امیرالامرا اقدام نماید-

میر حیدر مسطور از ترکان دو غلات است- وجه کلانش میر حیدر صاحب
تاریخ رشیدی همواره ملتزم رکاب بابری و هما یونی بود- چند سببه فرمان
روائی کشمیر هم رسید- و از جهت میر شمشیری اینهارا میر می گویند-
شمشردی الحجه سینه اثنتین و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۲) در منزل توره
سی و پنج کرده عرفی از فتح پور سیکری تخیم عساگر شد- امیرالامرا بعد داخل
شدن پادشاه در محل سراپالکی سواره بخانه خود برگشت همین که متصل کالان باری
یعنی احاطه چوبین که گردخیام پادشاهی نصب کنند رسید- میر حیدر که روشناس
وراه حرف داشت فرد احوال خود بدست امیرالامرا داد و شروع بضعیف
نالی نمود- چون امیرالامرا مشغول خواندن شد بچستی خنجر آبداری به پهلو
امیرالامرا رسانید و کار تمام کرد نور اللہ خان از اقرباء امیرالامرا پاده همراه
می رفت بضرع شمشیر میر حیدر را از پا در آورد- و دیگر رفقاء امیرالامرا دست
پای زدند بجای نرسید قابو طلبان سر امیرالامرا را جدا کرده نزد پادشاه بردند-

و پس ازین هنگامه لاش او را بحکم پادشاهی تکفین نموده و نماز جنازه خوانده به
اجیر نقل کردند و در جوار پدرش سید عبداللہ خان مدفون ساختند۔

پیش از وقوع این سانحه مرد صلحی در روپا دید که سید الشہداء امام حسین
رضی اللہ تعالیٰ عنہ بہ امیر الامرا خطاب کرد کہ ^{۳۲}بَلِّغْ وَ عُدْکَ وَ غَلَبْ عَدُوْکَ
بعد شہادت امیر الامرا چون حساب کردند ہر یک فقرہ تاریخ بود با صنعت تطبیق
حق این است کہ در قریب العہد کم امیری باین خوبی در عرصہ ظهور آمد نسخہ
جامع اخلاق حمیدہ بود۔ و فور طعام و صلائے عام سرکار او مشہور است مردم
اورنگ آباد بالاتفاق نقل می کنند کہ در عہد امیر الامرا اکثر مردم در خانہ خود
طعام نمی پختند۔ طبّاخان سرکار امیر الامرا طعام حصّہ خود می فروختند و قاب پلاؤ
مکلف بچندیل سیاه می دادند۔

اجراء بلغور خانہ از غلہ پختہ و خام و احداث مجلس یازدہم و دوازدهم ہر ماہ
در بلاد عظیمہ ہندوکن از اعمال خیر دوست۔ و تا امروز جاری است۔ و برین مجالس
بامشارئخ و فقراء بتواضع و انکسار سلوک می نمود و آفتابہ در دست خود گرفته بر
دست مہمانان آب می ریخت۔

و پیش از وصول دکن نزد مہم سازی نمی گرفت۔ بعد رسیدن دکن متصدیان
بطلبہ رفات داخل و کثرت خوارج مزاجش برین آوردند۔ معہذا چون حمید قلی خان حکم
بعد رسورت اموال ملا عیہر الفخوّر ملک التّجار بندر مذکور کہ زیادہ بر یک کروڑ روپیہ
بود ضبط نمود۔ ملا عیہر الحّی پسر متوفی بطریق استخاشہ بحضور رسید و پانزدہ لک روپیہ
بشرط معافی اموال نیاز امیر الامرا نوشتمہ داد۔ روزے صبح ملا عیہر الحّی را طلبید
اموال بایناز معاف کرد و بہ عطای خلعت نواختہ رخصت و وطن فرمود و گفت اشب
مر بر سر مال این مرد با نفس خود مجاہدہ شد۔ آخر بنفس طامع غالب آمد۔

و قتی که امیرالامرا از دکن بدارالخلافه معاودت نمود می خواست که امین الدوله
 وقایع خوان حضور پادشاهی را بنابر تقصیری که از امین الدوله در غیبت امیرالامرا
 صادر شده بود معاتب سازد. روزی که امین الدوله بملازمت امیرالامرا رسید
 و از در در آمد میرعبد الجلیل بگلر امی حاضر بود میر بعض نواب رسانید که رسول الله
 صلی الله علیه و سلم در حق انصار و ذریت انصار دعا کرده و در مراعات ایشان وصیتها
 نموده و فرموده تَجَاوَزُوا عَنْ مَسِيئَتِهِمْ یعنی در گذرید از گناهکار ایشان نواب
 از اولاد رسول اند صلی الله علیه و آله و سلم و امین الدوله از اولاد انصار رضی الله
 عنهم با قتداء جدید بزرگوار تقصیر مشار علیه عفو شود. امیرالامرا فی الفور از حالت
 غضب فرود آمد و امین الدوله را مشمول مهربانیها ساخت
 میرعبد الجلیل در آن وقت با امین الدوله آشنا نبود اما می دانست که
 از اولاد انصار است چون میر طریقه محدثین داشت و همواره در مراعات سنن
 نبوی می کوشید شفاعت انصار بر خود لازم دید.

امیرالامرا خوش زمین بود و شعر خوب می فهمید. و در فن تار و تارخ و دانی متفرد
 می زیست و از باب کمال را فراوان دوست می داشت و بعد نماز صبح اذن بود که
 صاحب کمالان در آیند و تا یکپاس روز با اینها صحبت می داشت و تاکید بود که
 در آن وقت دیوانیان و مشیریان حاضر نشوند.

میرعبد الجلیل مرحوم تفریق خوش نمی امیرالامرا بسیار می کرد و در مرثیه
 امیرالامرا قصیده غزلی نظم آورده و از فراتر می که با امیرالامرا داشت یکمال و
 شوخشی حرف زده قصیده این است:

آثار که پادشاهان از چین میهند ز جوش خون آبی بی از زمین میهند
 شهر تاج حسین علی تازه در جهان سادات گشته اند به پیشت نشین میهند

نیلی است زین معامله پیراهن عرب
 گیتی چو اسپاه نه گردد ز دود غم
 هندیان چنین مصیبت عظمی ندیده است
 از دماغ دل زدند چراغان اشک جوش
 ماهی در آب می طپد و مرغ در هوا
 فرزند مصطفی خلف الصدق مفضل
 ستم نشان حسین علی خان شهید شد
 آن صفدری که از قلم تیغ بارها
 تیغش بروز معرکه خصم تیره بخت
 دریا دلی که بود ز ابر عنایتش
 از بهر هر فلک زده عالیجناب او
 منقاد او شدند ازان سرکشان دهر
 هندیان شهادتش تن بے روح گشته است
 عالم چو تیر در نظر خلق شد سیاه
 گردون را خزان همه تن اشک گشته است
 دل چاک چاک گشت جگر دماغ داغ
 انسترجح الملاذیک واستعبر الفلک
 از دست ابن بلجم ثانی شهید شد
 تا که بلا و تاخلف و تا مدینه رفت
 ای دوستان آل عثمان اهل بیت
 تا حق اهل بیت رسالت ادا شود
 وز خون گریه سرخ شد است آستین هندی
 خاموش شد چراغ نشاط آفرین هندی
 دیدیم داستان شهر و سنین هندی
 این است نو بهار گل آتشین هندی
 از شیون عظیم امیر مهین هندی
 کز روی فخر بودند آتش یمن هندی
 از خنجرے که بود نهان در کین هندی
 تحریر کرده نسخه فتح مبین هندی
 چون برق می شکافت صفایین هندی
 شادابی بهار بهشت برین هندی
 در ترکناز حادثه حسن حسین هندی
 کز دماغ ضبط کرد نشان بر شیرین هندی
 یعنی که بود او نفس و اسپین هندی
 افتاد تا ز خاتم دهر آن نگین هندی
 در اعتناء ماتم کین رکین هندی
 زین غم گشت زهر از د انگین هندی
 فی هذه الممیه سحقالدین هندی
 گوئی ز کوفه است گل ماتمین هندی
 سیلاب خون دیده و آه و این هندی
 غمگین شویید بهر حسین حنین هندی
 بر زخم این جماعه منصوبه بین هندی

از کلک من بمرثیه سید شهید این چند بیت ریخت چو درِ شینِ هند
 رضوان حق چو سبزه قرین ضربت او تا هست سخن سبزه بگیتی قرینِ هند
 سالِ شهادتش قلم و آسپی نوشت قتلِ حسین کرد پیرِ یحییِ هند

(۸۴) آصف - نواب نظام الملک آصفیاه طاب ثراه

جله مادری اوسعد الله خان وزیر اعظم صاحبقران شاه جهان پادشاه است و
 جد پدری او عابد خان که پدرش عالم شیخ از عظماء اکابر سمرقند و از اخفاد شیخ
 شهاب الدین سهروردی بود.

عابد خان در عهد شاه جهانی وارد هندوستان گردید و بدولت روشناسی پادشاه
 و خدمت گزینی شاهزاده اورنگ زیب شرف اندوز گشت - و چون سلطان اورنگز
 را با برادران محاربه پیش آمد درین معرکه ملزم رکاب بود - و بعد از سرسرای آرائی
 بمنصب چهار هزاره ی اختصاص یافت و در سال چهارم جلوسی بخدمت صدارت
 کل و بعد از آن بمنصب پنج هزاره و خطاب تبلیغ خان افتخار اندوخت و بعد عزل
 صدارت شانزد هم جادی الاخره سزاشتین و تسعین و الف (۱۰۹۲) کرت ثانی بمقام
 به خلعت صدارت آراست و در محاصره قلعه کلکنده حیدر آباد بمسیت و چهارم بیج الاول
 سه ثمان و تسعین و الف (۱۰۹۸) بزم گول و توب نقد جان تشار کرد -

میر شهاب الدین خلف عابد خان بمراتب علیا صعود نمود و بمنصب هفت
 هزاره هفت هزار سوار و خطاب غازی الدین خان بهادر فیروز جنگ بلند آواز
 گشت و در فتح پیچا پور از بس ترددات نمایان بظهور رسانید - بضم فقہ "فرزند
 ابرجند" بر القاب سابق نوازش تازه یافت - و در عهد شاه عالم به ویه داری گجرات

ماورگشت - و در ایام حکومت گجرات سه اثنین و عیشین و مأتد و الف (۱۱۲۲) بعالم
باقی شتافت

نواب نظام الملک آصف جاه خلف نواب غازی الدین خان نام اصلی او میر
قمرالدین است - و سال میلاد او سنه اثنین و ثمانین و الف (۱۰۸۲)

در بیان شیب مطرح انظار تخلص مکان بود و بمنصب چهار هزار و خطاب
چین فلیج خان سرافراز - و در تسخیر قلعه و انگیر مصدر ترددات نمایان گردیده باضا
هزار و بمنصب پنج هزار و عروج نمود - و بعد رحلت تخلص مکان در تنازع شاهزادگان
سر رشته احتیاط بدست آورده ملتزم هیچ طرف نگردید

و چون شاه عالم سریر سلطنت آراست بخطاب خان دوران بهما در و صوبه
داری او ده با فوج داری لکنه که در آن وقت فوجدار آنجا از حضور مقرر می شد
ممتاز گردید - علامه محمد میر عبد الجلیل بگرامی تاریخ خطاب او چنین "خاندوران
بها در" یافت -

نواب نظام الملک به کمتر فرصت بنا بر گرمی با نادر امراء جدید و کساد امراء
قدیم از نو گرمی استغفا کرده به دار الخلافه شاه جهان آباد آمد و لباس درویشان
پوشیده خانه نشین گشت

بعد رحلت شاه عالم چون نوبت سلطنت چند روز به محمد معز الدین رسید
به عنایت اصل منصب و خطاب سابق نواختن قراعه قیام مند و شان بر نواب
نظام الملک طعن زدند که از خرقه درویشی برآمده به لباس دنیا دار مد طریق
این جماعت دیو زه گرمی است از آن وقت با نواب نظام الملک سوال نه کردند
غیرت این طائفه هم تماشا باید کرد -

الفقه چون محمد فرخ میر بر تخت خلافت برآمد بخطاب نظام الملک بهما در

فتح جنگ و منصب هفت ہزاری مباہی ساخت و بنظم دکن مامور فرمود۔
 و چون ایالت دکن بہ امیرالامرا سید حسین علی خان قرار گرفت و نواب
 بہ پایہ سریر خلافت شتافت حکومت مراد آباد تفویض یافت۔
 و چون امیرالامرا از دکن بہ دارالخلافہ معاودت نمود و محمد فرخ سیر را
 عزل کردہ پادشاہ نورابر تخت نشاند حکومت مالوا بہ نظام الملک مقرر ساخت
 نواب نظام الملک بہ مالوا آمد۔ و بوی نفاق از امراء پای تخت استشام نمودہ
 در سال دوم محمد شاہی مطابق سنہ اثنتین و ثلثین و مائتہ و الف (۱۱۳۲) متوجہ
 دکن گردید۔

و غرہ رجب عبور دریای نر برد انمودہ قلعہ آسیر را از طالب خان و شہر بون
 پور را از محمد نور خان برہان پوری بہ صلح بہ دست آورد۔ امیرالامرا لشکر جبار
 بہ سرداری سید دلاور خان بہ تعاقب فرستاد۔ نواب بہ طریق رجع القہقری بمقابلہ
 شتافتہ۔ در موضع حسن پور سرکار ہند سیزدہم شعبان سال مذکور تلافی فریقین دست
 داد۔ سید دلاور خان بقتل رسید۔ و نواب قرین فتح و نصرت بہ دارالسرور بہر پناہ
 عود فرمود۔ و ہنوز زخم جراحت رسیدگان التیام نیافتہ بود کہ سید عالم علی خان
 برادر زادہ امیرالامرا نائب دکن تبارک کر بست۔ و از خجستہ بنیاد اورنگ آباد
 جاورہ بجانب برہان پور شتافت و ششم شوال سال مسطور در نواحی بالا پور
 از توابع صوبہ برار جنگی صعب روداد۔ سید عالم علی خان از فرط تہوری پاسے
 جلادت افشردہ خون خود را بے محابا بہ تخت و نواب مظفر و منصور داخل اورنگ
 آباد گردید۔

امیرالامرا بہ استماع این خبر قطب الملک برادر کلان خود را بضبط و
 رابطہ ہندوستان از اکبر آباد جانب دارالخلافہ مرخص ساخت۔ و خود با پادشاہ ہما

دکن گردید. چون قلم تقدیر بزوال دولت سادات باره رفت بود اعتماد الدوله محمد امین خان شخصی را مقرر کرد تا امیر الامرا را در عین سواری پالکی به خنجر دغا کشت و این حادثه ششم ذی الحجه سال مذکور در منزل توره واقع شد قطب الملک بوصول این خبر وحشت افزاییکه از شاهزادها را از قلعه دار الخلافه برآورده به سلطنت برداشت و فوجی فراهم آورده به مقابلہ شتافت. و بعد محاربه دستگیر گردید.

چون نواب نظام الملک به نظم ممالک دکن اشتغال داشت وزارت بر محمد امین خان قرار گرفت.

محمد امین خان پسر خواجه بهاء الدین است که برادر نواب عابد خان مذکور و قاضی بلده سمرفند بود. محمد امین خان از عهد محمد فرخ سیزده ششگری دوم با استقلال داشت. و بطوریکه تخریر یافت بیایه وزارت اعلی مرتقی گشت اما بعد وزارت اجل فرصت نه داد. و در ایام معدود درگزشت.

نواب نظام الملک خود را از دکن به دار الخلافه رسانیده خلعت و تاج پوشید و خواست که قواعد محل مکان را که متروک شده بود بتازگی رواج دهد امراء خلیج العذرا این را محل مقاصد خود پنداشته مزاج پادشاه را از نواب نوسے منحرف ساختند.

در همان ایام مطابق سنه پنجم و ثلثین و ثمانه و الف (۱۱۳۵) آنرا بغی از ناحیه حال حمید قلی خان ناظم گجرات هوید آگشت نواب بتادیب او مقرر گردید و به این تقریب امر نواب را از حضور برآورده. چون نواب بمنزل جهابوہ قریب گجرات رسید حمید قلی خان که بارادہ جنگ مسافتی طے کرده بود بآب مقاومت در خود ندیده خود را دیوانه قرار داد.

نواب به دار الخلافه عطف عنان نمود و در جلدوی این خدمت صوبه داری مالوا

و گجرات ضمیمه حکومت دکن و وزارت مقرر گردید اما از اتفاق امر اخبار خاطر ما افزودنی
گرفت و در سه دست و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۶) حکومت تمام ممالک دکن از تفسیر
نواب مبارز خان که از سالها ناظم حیدر آباد بود مفوض گشت - و ملال پنهانی
بدرجه اعلان رسید - نواب مخالفت هوای دارا الخلافه با مزاج خود و موافقت هوا
مراد آباد که پیشتر بحکومت آنجا پرداخته بود بهانه ساخته از پادشاه رخصت مراد آباد
گرفت - و چند منزل طے کرده جلوعزم جانب دکن صرف ساخت و پاشنه کوب
خود را به دکن رسانید - مبارز خان به مقابله پیش آمد در سوادشکر که هیئت شصت
کرده از اورنگ آباد فریقین بهم رسیدند - بیست و سیوم محرم سنه ثلثین
و مائة و الف (۱۱۳۷) جنگ عظیم واقع شد - مبارز خان قتل رسید - و ممالک
مجموع بنواب مسلم گشت -

بعد از این پادشاه به استمالت نواب کوشید - و همیشه با رسال فرامین عنایت
و بذل انعامات مخصوص می ساخت - و درین ایام نواب ب خطاب آصف چاه بلند
آوازه گردید - و در سنه خمسین و مائة و الف (۱۱۵۰) پادشاه بمبالغه تمام نواب
را طلب حضور نمود - نواب خلف الصدق خود نواب نظام الدوله ناصر جنگ بهادر
را نائب دکن مقرر ساخته خود به دار الخلافه شتافت و شرف ملازمت پادشاه
در یافت - فضل علی خان تارخ قدم چین در سلک نظم کشید -

صد شکر که ذات دین پناهی آمد رونق ده ملک پادشاهی آمد
تارخ رسیدنش بگوشم لطف گفت آیت رحمت الهی آمد
نواب هزار رویه نقد و اسبپا ساز نفقه و روجه صلح عنایت نمود

و بعد دو ماه از وصول دلی پادشاه نواب را براسه تنبیه مرسته دکن رخصت
فرمود - نواب چون به اکبر آباد رسید - از بعض وجوه شارع متعارف جنوبی گذر

سمت شرقی روان گردید. و بر سر اتاوه و مکن پور مرد نموده زیر کاپلی دریای
جمن را عبور فرمود. و از انجارو به جنوب کرد. و بکاک مالوا درآمد

فقیر در همین ایام عازم حرمین شریفین زاد بها الله گرامه شد و سیوم رجب
سال مذکور از بلگرام برآمد و از قنوج راه اکبر آباد گرفت. بموکب نواب از قرب
قنوج متوجه کاپلی شد اما سر نهضت نواب به آن سمت معلوم نبود. بعد از آن که
فقیر سه منزل طی کرد خبر رسید که نواب از دریای جمن گذشته رو به وکن آورده و مجرد
وصول این خبر انبساط عجیبی دست داد که از غیب بدرقه راه بهم رسید. و طریق
اکبر آباد گذشته عنان بجانب کاپلی منعطف ساختم و نهم رجب بیست کرد و جنوبی
کاپلی وصول بموکب آصفیاهی اتفاق افتاد

نواب بعد طی منازل بشهر بھوپال از توابع صوبه مالوا رسید و فوج مرته
از دکن استقبال کرد. در ماه رمضان سال مسطور جنگهای صعب در سواد بھوپال
واقع شد. چون آمد آمد نادر شاه گرم بود. نواب مصالحه را صلاح وقت دیده
به دار الخلافه رجعت نمود.

چون نادر شاه استیلا یافت و گذشت آنچه گذشت نواب را نسبت به
سائر امرا و افرادان رعایت و مدارا می کرد. چون امیر الامرا خان دوران در
جنگ نادر شاه جانفشانی نمود پیش از استیلاء نادر شاه منصب امیر الامرائی
ضمیمه مراتب دیگر به نواب مقرر گشت و بعد رفتن نادر شاه بحال ماند.

در سنه ثلث و خمسين و مائه و الف (۱۱۵۳) نواب از پادشاه رخصت
و کن گرفت. و قطع مسافت نموده پرتو قدم بر سواد بھوپال پور افگند. مغویان
نواب نظام الدوله ناصر جنگ را برین آوردند که سب راه باید شد اکثر سرداران
و افواج و کن نخست عهد اتفاق بستند آخر به نظر نیک خواهی نواب آصف چاه

در اقدام حرب تقاعد نمودند. نواب نظام الدوله زنك فوج مشاهده کرده در روضه
 شاه برهان الدین غریب گوشه عزلت گرفت. چون رایات آصفیاه بعد تنظیم و
 تنسیق ملک و نصب حکام جدید او اکل موسم برشکال قریب به او زنك آباد رسید
 نواب نظام الدوله به اندیشه آنکه مبادا او نیز شی رودهد از روضه بقلعه ملهبر رفت
 نواب آصفیاه موافق قاعده مستمور موسم بر اشکال افواج را بادطان و چراگاه
 رخصت فرمود. و جریده در او زنك آباد نشست. چون شیطان بعین راه زن
 بنی آدم است تا بحدی که نتایج انبیاء را بزور تسویلات از راه می برد. و بمعارضه
 تَا لِلّٰهِ اِنَّكَ لَیْحٰی ضَلٰلَکَ الْقَدِیْمِ گستاخی سازد. نواب نظام الدوله بحریک
 واقع طلبان اراده او زنك آباد مصمم ساخت. و قریب هفت هزار سوار فراهم
 آورده بایلغار قریب او زنك آباد رسید. نواب آصفیاه با هر قدر مردم که حاضر بودند
 و توخانه در سواد شهر جانب عیدگاه بمداغه قیام نمود. بیستم جمادی الاولی سنه
 اربع و خمسین و مائه و الف (۱۱۵۴) وقت شام جنگ قائم شد از کثرت توخانه
 آصف جای و ظلمت شام و تنگی وقت. فوج طرف ثانی از هم پاشید نواب نظام الدوله
 فیل را تاخته با معدودی خود را قریب فیل نواب آصفیاه رسانید. و زخمی شده در
 دست پدر و الا گهر افتاد.

نواب آصفیاه در سنه ست و خمسین و مائه و الف (۱۱۵۴) که عزم تسخیر ملک
 کرمانک بر بست. و بعد وصول آن دیار اول قلعه نرچیا پلی را که در دست مرهته
 بود محاصره کرده مفتوح ساخت. و بعد از آن ملک ارکات را از قوم نوابیت که
 از مدتی آن الکه را در تصرف داشتند انتراع نمود و حکومت آنجا به النورالدین خان
 شهماست جنگ گویا موسی از جانب خود مقرر فرموده در سنه سبع و خمسین و مائه و الف
 (۱۱۵۷) به نجسته بنیاد مراجعت کرد

و در سنه تسع و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۹) قلعه بالکنده از توابع حیدر آباد کو
در دست بعض امراء دکنی بود بعد محاصره در فرصت کی مفتوح ساخت
و در سنه احدی و ستین و مائة و الف (۱۱۶۱) خبر آمد احمد خان ابدالی از
جانب کابل به شاهیجهان آباد گرم شد. نواب به اقتضاء مصلحت ملکی از اورنگ آباد
بسمت برهان پور نهضت فرمود. فقیر به تکلیف نواب نظام الدوله حاضر این سفر
بود در برهان پور خبر رسید که احمد شاه ظفر یافت و احمد خان ابدالی شکست خورده راه
کابل گرفت.

نواب آصفجهان را درین ایام مرضی شدید عارض شد. بهمان حالت بیست و هفتم
جمادی الاولی خیمه جانب اورنگ آباد بر آورد. و از استیلاء مرض در سوادشهر
برهان پور زیر خیمه وقف کرد و بیماری روز بروز قوت می گرفت تا آنکه چهارم جمادی
الآخره وقت عصر سنه احدی و ستین و مائة و الف (۱۱۶۱) رایت بملک جاودانی
بر افراخت.

وقت برداشتن نعش غریبی از خلق برخاست که زمین و زمان در لرزه در
آمد. امراء عظام جنازه اش را دوش بدوش به میدان رسانیدند. و نماز ادا کردند
به روضه شاه برهان الدین غریب قدس سره روانه ساختند. و پایان مرقه
شیخ مائل قلیه بخاک سپردند. «منوچهر بهشت» تاریخ رحلت اوست که راقم الحروف یافته
برو اتفاقان اسرار سلف هویدا است که در طبقه سلاطین تیموریه و طبقات پیشین
امیر می به این اقتدار چشم روزگار کم مشاهده کرد. قریب سی سال بایالت ممالک
و دکن پرداخت و قلم و سکه زیر فرمان چندین سلاطین ذوی الاقدار بود و تنها در
تصرف داشت و قوت حاکم که کارنامه روزگار باشد بجا آورد.

و مستحقین را به خیرات و میراث فراوان نواخت. از دفتر صدارت تحقیق نموده

شد که سه لکه روپیه بدستخط او سوا سه انعامات بادشاهی در صوبجات دکن بطریق یومیه
و در ماه بهار باب استحقاق می رسید. و سوامی این قریب یک لکه روپیه بمردم حج
رو غیر بم رعایت می فرمود.

سادات و علما و مشائخ دیار عرب و ماوراءالنهر و خراسان و عراق عجم و
هندوستان آوازه قدر دانی استماع یافته رو به دکن آوردند. و در خور قسمت
خطه از احسان عام اندوختند.

فقیر ابانواب آصفیاه صحبت های مستوفی دست داد. در صحبت اول اتفاقاً
هندوئی به اراده اسلام حاضر شد و شرف اسلام دریافت. عرض بیگی بعرض رشتا
که امیدوار نام است. فرمود نامی باید گذاشت که مشعر دین اسلام باشد فقیر گفتم
مثلاً دین محمد. فرمود دیروز هندوئی مسلمان شد نام او دین محمد گذاشته شد. گفتم دین محمد
هر قدر زیاده شود بهتر اللهم الصبر من الصبر دین محمد بسیار منبسط گشت
و همین نام مقرر نمود.

نواب طبع موزون داشت و دیوانه ضمیم از نتایج طبعش فراهم آمده. وقتی که
بتقریب وزارت از دکن به شا بهمان آباد تشریف آورد. فقیر در شا بهمان آباد
بودم. زاده طبع خود که

کی سوی چین می رود آن دست حنائی امروز که آئینه گلزار بدست است
برای انعام غزل در جمع شعر انداخت. نواب امین الدوله و قاضی خوان حضو
معلی. علامه مرحوم میر عبد الجلیل رانکلیف کرد. میر قصیده درین زمین طرح کرد که
مطلعش این است

تا حسن ترا مشعل انوار بدست است مه را همه شب کاسه گداوار بدست است
نواب امین الدوله قصیده را به نواب آصفیاه رسانید. مخطوط شد و تکلیف

ملاقات فرمود میرقصیده دیگر در مدح نواب آصف جاه پرداخته شے بموافقت نواب
امین الدوله نزد نواب آصف جاه رفت. نواب اعزاز و اکرام فراوان بعمل آورد
و برابر خود بنیاض صله جاداد. و چون نسخه قصیده از نظر گذشت شمع را نزدیک طلبیده
اشاره بانشا و قصیده کرد. هر یک بیت را بفهم در آورده بتوجه تمام اصغار نمود و جوهر
تحسین افشاند. بعد استماع قصیده صله نقد و خلعت و اسب تکلیف فرمود. علامه
مروم موافق ضابطه قدیم خود نپذیرفتند. قصیده این است ۵

بهار آمد و او کرد غنچه بند قبا	گره ز خاطر بلبل کشود فیض صبا
ز بسکه سبزه و گل در چین هجوم آورد	نسیم کرد بصدر حیلہ جای خود را و
گرفت تمهوه بکف در پیاله یا قوت	برای شاہد نور روز لاله حمرا
به بین به لاله و تحریک غنچه دهر برگ	چو طوطی که ز منقار واکند پیرا
شکج طره سنبیل کند صید نظر	نگاه دیده نرگس فسون هوش ربا
و میزد نغمه ز منقار بلبل خوشگو	چو گلبنه که از لبش گند گل رعنا
فرود حسن چین از سحاب گوهر بار	چنانچه شان وزارت ز عمده الوزا
نظام ملت و ملک افتخار اہل کرم	قوام دین و دول آفتاب مجد و علا
بو و حسن وزارت به از نظام الملک	که نقش ثانی بہتر کشد نگار آرا
مشابہ کف او بحر چون تواند شد	که نقص جزر بود مد بحر را بقفا
حباب نیست کہ بحر از تشبہ کف او	کلاه فخر بیند اخت از خوشی بہوا
رسن ز موج زده بر میان بکف کشتی	کز سوال کند چون قلندر دریا
ز بیم کثرت جودش محیط ناله کند	گواه اوست برین بیم رعشہ اعضا
گرفت تضرع بیخی خرد ز دانش او	چنانکہ خلق ز جودش اصابع یسری
رسیده است بجای تقدس دانش	کہ چون ملک بود از جنس انس مستثنی

چو افندیده امیری مذهب الاخلاق
 مثال روح مصور بود بپاکی ذات
 چکد ز سنبل و گل شیش شیشه عنبر و عطر
 صفای آینه را که او بود چندان
 کرم ز دست گهر بار او بود ممنون
 تعجب است ز شمشیر آتش افروزی
 گره گره نبود نیزه عدو شکنش
 گره نبرد بود همچو ابر صاعقه بار
 هزار لشکر کرو مسند وزارت یافت
 بر ستم چشمن طرب چید بزم رنگینی
 ترانه سنج ز مرغ خوله ساخت چو گانه
 سپهر شد همه تن دیده تما شائی
 بو قور تا تو توک دن چو چوک تو شوق چندی
 تو شوق نسیم دن آچیلدی کوپ کوکل پند
 محیط مدحیت اورا که نه پیدایست
 شمار من نبود شعر بس کرم زین حرف
 اَقُولُ وَفَقَّكَ اللهُ دَائِمًا بِالْخَيْرِ
 اَدَامَ قَلَمُكَ فِی الْجَاهِ مَا سَأَلَا فَلَاكَ
 فَانْتَ خَيْرُ خَلْقٍ لِّمَنْ سَأَلَكَ اللهُ
 قَدْ اسْتَجَابَ دُعَائِیَ اِهَذَا اللهُ عَلَیَّ
 ز فضل گزوم تیغ و نیزه می گیرم

بعینک موهرا این سپهر شپشت دو تا
 نشان عقل مجسم بود به فهم و ذکا
 چو گرم چو شبنم غلغله شود چمن پیرا
 کمی نماید از آنچه رو دهد فردا
 نظریه تیغ چمن کار او بود شیدا
 که جانی تیغ کف است و کف است بحر عطا
 که بند گشته در و جا بجا دل اعدا
 کمان چو قوس قزح تیر چون شهاب
 همان که یافت تن عاذر از دم عیسی
 که از تصور آن خامه گشت شاخ جنا
 ز بود گوی دل سامان بچین ادا
 پی نظاره این محفل نشاط افزا
 تو تو کجی تو لود تو توک بولدی میشکر موند
 قیور بقتلغ بولسون بلند قلدی نوا
 بزور قلمی چون توان نمود شنا
 که اهل فضل و خوب است ز اهل فضل دعا
 لَا تَقْلَامُ اَمْرًا اَلَا فَاَمَّ فِی الدُّنْيَا
 وَشَدَّ اَمْرًا بِالْخَيْرِ مَا سَأَلْتَ مِنْهُ
 وَانْتَ خَيْرُ خَلْقٍ لِّمَنْ سَأَلَكَ اللهُ
 مِمَّنْ سَلَ عَمْرِي وَآلِهِ الْحَبَا
 که بر جلدت من شایه تداین دو گوا

زود الفقار چو برهان قاطعی دارم	بروز معرکه فیصل نمایم این دعوی
قلم نوشت برای وزارتش تاریخ	وزیر کشور بمند آصف دوام ابقا
هزار و یکصد و سی و چهار نعل نشاد	دو گونه جوهر تاریخ از و شود پیدا
نظمی فی العری فی القصید قاریجا	تحتی و تل مرتبه سبک الی سبک لکنا
اسیس دے کے کی ہندی مون یون سنیت	رہے جلت مون اجل باس یہ وزیر سدا
خرد بخاتمہ عبد الجلیل کردار شاد	کہ ختم کن بدعا این قصیدہ غرا
ملامک از پی آمین این دعا شدہ اند	برنگ زر گل چشم و گوش نوق سما
ہمیشہ ہر روز ہم شاد و کامران باشند	وی از وزارت و از وی وزارت علی

(۸۵) آفتاب - نواب نظام الدین بہانا صر حنگ شہید رحمہ اللہ

امیرے بودین پرور۔ عدالت گستر غیور صاحب عزم۔ صف آرای ہزم و رزم
 در اجرائی احکام شریعت غراہد وانی می نمود۔ و در فریاد رسی عاجز نالان بے دست
 پا توجہ تام می فرمود۔ در فصاحت تقریر و ادراک لطائف سخن کوس یکتائی می نواخت
 و ہند کرسوار رخ سالقہ سلاطین اولوا العزم گوش مستعان را البریز در رمی ساخت
 پایہ مشق سخن را بہ تتبع میرزا اصائب بجائے رسانیدہ بود کہ نوشگافان دقائق
 معانی و رموز یا بان لطائف سخن را فی نمیتوانستند راہی بفرق تحقیق و تعلیل کشود
 از مبادی سن شعور بمقتضای علو ہمت و فرط شجاعت ہوا می تسخیر ممالک عظیمہ
 و سر داشت۔ نواب آصف جاہ در سنہ شمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۰) حسب الطلب
 محمدا شاہ پادشاہ بہ دار الخلافہ و ہلی شتافت۔ و رقی و فتق صوبجات و کن سبیل

لہ تراخ الافکار صفحہ ۵ مطبوعہ مدراس ۱۸۴۳ء۔

لہ تاثر الامرا جلد سوم صفحہ ۸۴۸ مطبوعہ کلکتہ۔

نیابت به پسر والا گه تفویض نمود۔ نواب نظام الدولہ در تنظیم و تسبیق امور مملکت امنیت بلاد و امصار و رفاه و فلاح عامہ قلائق تدابیر صائبہ و مساعی جمیدہ بطور آورد۔ و به بذل انعامات و عطای مناصب و خطایات و جاگیرات و ضعیف و شریف منتسبان دولت عظمی را مورد نوازش ساخت و غنیم مرہتہ را کہ در وکن تسلط بہم رسانیدہ و صوبہ مالوارا بتصرف در آورده و تاحوالی و ہلی زیر وزیر ساختہ گوشمال واقعی داد و عرضہ وکن را از ترکناز حوادث محفوظ و مصئون داشت

و چون نواب آصفیہ از دار الخلافہ دہلی الویہ توجہ بہ وکن بر فراخت مغویان نواب نظام الدولہ را بر سر مخالفت آوردند۔ و محار بہ بوقوع آمد نوعی کہ۔ دور ترجمہ نظام الملک گذارش یافت

و در سنہ خمس و خمین و مائتہ و الف (۱۱۵۵) نواب آصفیہ از فرزند گرامی را از غناب بہ آورد و در سنہ ثمان و خمین و مائتہ و الف (۱۱۵۸) در حیدر آباد اورا مورد نوازش فرمود و صوبہ داری اورنگ آباد تفویض نموده رخصت آن بلدہ ساخت۔

و در سنہ تسع و خمین و مائتہ و الف (۱۱۵۹) نواب آصفیہ از حیدر آباد بہ دہلی آورد و رسیدہ پسر را از اورنگ آباد نزد خود طلبید۔ نواب نظام الدولہ خود را بحضور رسانید۔

نواب شہید ابتداء در ہمین سفر فقیر را تکلیف رفاقت نمود و در اسفار کے کہ پیش می آید بان خود داشت و بہ اختیار مفارقت رضانداد۔

انقصہ پدر و پسر بنا بر مصلحت ملکی جانب و انگیر اخراش نمودند۔ از انجا نواب آصفیہ پسر را بطرف میسور رخصت فرمود کہ از راجہ میسور پیشکش بہت آورد۔ و خود بہ اورنگ آباد مراجعت نمود۔ نواب شہید بعد از وصول سرزنگ بہت

کہ دارالاقامہ راجہ میسور است تحصیل پیشکش نمودہ خود را پیش پیر بہ اورنگ آباد
 رسانید۔ و عنقریب پیر و پسر جانب دار السور پیر لان پور خرامیدند۔ نواب
 آصفیہ در دار السور متوجہ دار السور شد و نواب نظام الدولہ سند ایالت
 وکن رازیب وزینت بخشید۔ و از پیر لان پور بصوبہ اورنگ آباد کہ مقرر خلعت
 وکن است متوجہ گشت و ایام برشکال را در انجا بسر برد۔

دین اثنا احمد شاہ فرمان روای ہندوستان بخت اصلاح امور سلطنت
 کہ بسبب نزاع و نفاق اعیان حضور منجر بفساد عظیم شدہ بود۔ شفق طلب بہ خط
 خاص نوشت

نواب باوصف موانع و مفاسد وکن و وسواس بغی ہدایت محی الدین خان
 دختر زادہ نواب آصفیہ کہ از عہد آصفیہ بہ حکومت راہ پچور و ادونی
 پرداخت محض بہ امثال حکم ظل الہی و اصلاح کار ہای پادشاہی با فوج گران و
 توجانہ فراوان عازم ہندوستان شد۔ و تا دریای نریدہ اجلوریز خود را رسانید
 درین ضمن شفق دستخط خاص پادشاہ ناسخ عنایت حضور و رود نمود و اخبار کثرتی
 و بے اعتدالی ہدایت محی الدین خان نیز برسبیل تو اثر رسید لہذا مراجعت
 بہ اورنگ آباد نمودہ موسم برشکال درینجا گزرا نید۔

دین فرصت حسین دوست خان عرف چند از رؤساء نوایت ارکات
 بہ ہدایت محی الدین خان پیوستہ اورا بہ گرفتن ارکات تحریر فرمود۔ ہدایت
 محی الدین خان رو بہ ارکات آورد و در انجا جم غفیرے از فرنگیان فرانسیس ساکن
 بندر پہلجری بوساطت چندا با فوج ہدایت محی الدین خان ملحق شدند۔ و
 بہ اتفاق بر سر انور الدین خان شہامت جنگ گویاموی کہ از وقت نواب
 آصفیہ تاظم ارکات بود رفتند۔ شانزدہم شعبان سنہ اثنتین و ستین و مائت و

والف (۱۱۴۲) معرکه قتال آراسته شد بحسب تقدیر شهادت جنگ درجه شهادت یافت

نواب نظام الدوله بجزو ظویر این سانحه در صد و گرداوری افواج - واجتماع سرداران نامی و کمن و افزونی مصلح حرب گشته با مقتدا هزار سوار جزا رو تو بخانه پیشمار و یک لکه پیاده بعزم تنبیه باغیان لوای عزیمت اخراخت - و تابند در پهلچری که پانصد گروه جریبی از نخست بنیاد مسافت دارد - پاشنه کوب رسیده صف آرا می میدان نبرد گردید - بیست و ششم ربیع الآخر سنه ثلث و ستین و ائمه والف (۱۱۴۳) تا سه پاس کامل آتش خانه فرنگ سرگرم اشتغال بود - آخر کار بیست و هفتم سنه و فرنگیان از رعب و هابت محمدیان رو به هزیمت آوردند و هدایت محی الدین خان زنده بگیر آمد نواب به حکم لا تَنْزِيلَ عَذَابِكُمْ اَلَيْكُم مَّهْدِ اَيْت محی الدین خان را زنده نگاه داشت و مصاحبان و لشکریان او را قاطبه از جان و مال امان بخشید دولت خواهان هر چند در پیشگاه نواب بدلائل قاطعه ثابت کردند که بقای هدایت محی الدین خان موجب هیچان ماده فتنه است او را از میان باید برداشت - نواب ترحم را کار فرموده هرگز بقتل راضی نشد و محفوظ نگاه داشته مردم را برای تقدیم لوازم خدمت تعیین نمود - تا انصافان قدر این نعمت غیر مترقب شناختند و بفجای کُلِّ لَعْلٍ عَلٰی شَاكِلَةٍ احسان جان بخشی بر طاق نسیان گذاشته پنهان گردید خواهی چست بستند - و فرنگیان با وصف شکست فاحش هنوز مصدر انواع شورش و خیره سری گردیدند

و (نواب) بضرورت قلع ریشه فساد - توقف دران سرزمین واجب دانسته متوجه ارکات شد - و فوجی بمدافعه آن گروه باطل پشروه تعیین نمود - از نیرنگی قضا و قدر چشم زخمی بفوج اسلام رسیده و قلعه نصرت کرده چینی که پای تحت الکه کرنا تک است بنصرف فرانسس رفت - نواب از کمال غیرت و حمیت دین مبین و مراعات رسم و آیین

ملک داری که تدارک هرامی باید فوراً بظهور رسیده عبرت افزای متمدنان گردد- با وصف
شدت برشکال و مشاهده طوفان نوح- و صعوبت عبور و مرور- و انقطاع رسد غله-
خود بدولت متوجه تنبیه کفره فجره گشت- و یازدهم شوال سنه ثلث و ستین و مائت و
الف (۱۱۶۳) از اراکات کوچ فرمود- و هفدهم ماه مذکور به اشاره درویشی از جمیع
منهیات توبه کرد و تانفس و اسپین بر حالت توبه ماند-

از اینجا که خلک شعبده باز در هر جزو زمان نقشه تازه بر روی کاری آورد- سرداران
افغانه که نایک که درین بساق ملازم رکاب بودند- با وصف شمول عنایات و انواع
رعایات و حقوق پرورش مطلقاً پاس نمک خوارگی ولی نعمت نداشته- و از قهر و
غضب منتقم حقیقی نیندیشیده به طمع ملک و مال باطناً با فرنگیان بی دین متفق و یکدل
شدند- و جمعی از کافر نعمتان دیگر را هم ضمیمه ارباب خود ساختند- و جوایس خود را
فرنگیان را که زیر قلعه چچی اجتماعی داشتند تقصد بشخون طلبیدند- شب هفدهم محرم
بحساب پنجم سنه اربع و ستین و مائت و الف (۱۱۶۴) آخر شب رسیده یلکایک
جنگ انداختند

اگر افغانه بتقویت نصاری نمی پرداختند آن جماعه که شر و مذهب قلیل بودند قدر
نداشتند که رو به لشکر اسلام آرند

هر چند بعضی دولت خوانان پیش ازین به نواب رسانیده اند که افغانه بر سر
غدر انداز کمال صفائی طینت اعتبار نه کرده که من بایشان چه بد کرده ام تا بحدی که
وقت جنگ فیل را بجانب افغانه راند که به اتفاق اینها فرنگیان را باید برداشت
همین که فیل نواب قریب فیل همت خان سردار افغانه رسید- نواب تواضعاً پیش از
مجرای او دست بزرگداشت- از آن طرف آداب بجا بعل نیامد- چون صبح هنوز
خوب ندیده بود نواب گمان کرد که مرا نشناخته اند- اندکی خود را در عمارت بلندی ساخت

در همان فرصت بهمت خان و شخصی که در خواصی او نشسته بود تفنگها معا سر دادند هر دو تیر و تفنگ به سینه نواب رسید و کار آخر شد. افغانه سر نواب را بریده بر نوک نیزه کردند و سلوکے که اُمت در ماه محرم با امام الشهداء رضی اللہ تعالیٰ عنہ کرده بودند نوکران نواب با نواب کردند **إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ** -

مردم لشکر آخر روز سر را باتن ملحق ساختند. و تا بوقت را روانه نجسته بنیاد نمودند و پائین مرقد شاه بر بان الدین غریب نزد نواب اصفیاء زیر خاک سپردند. شهادت نواب قریب قلعه چخی بفاصله بیست کرده از پهلپجری واقع شد. راقم الحروف گوید

نواب عدل گستر عالی جناب رفت فرصت نداشت تا بوقت شتاب رفت
در هفتم ماه محرم شهید شد تاریخ گفت نوحه گرے - آفتاب رفت ^{۱۱۶۴}
در آن شب که آبستن صبح قیامت بود فقیر تمام شب نزد نواب حاضر بود. وقت دستار بستن آئینه طلبید و بدستار بستن مشغول شد در آن حال بالعکس خود مکرر خطا کرد که ای میر احمد! خدا حافظ توست نام اصلی او میر احمد است. وقت سوار شدن با وصف آنکه وضو داشت تجدید وضو نمود و دو گانه نماز ادا کرد و تسبیح گردانان و اوعیه خوانان بر نیل سوار شد.

و معمول نواب بود که در محاربات از سرتاپا آهن می پوشید در آن شب جز جامه یک تپی هیچ نپوشید و بهمین حالت بمرتبه علیای شهادت فائز گردید.
حافظ محمد اسعد مکی رحمه اللہ تعالیٰ فرمود که بخاطر من گزشت که شهادت نظام الدوله عند اللہ چه طور باشد. روز هفتم از شهادت بعد فراغ از نماز صبح مستقبل قبله نشسته بودم که پیخودی دست داد. **بَيْنَ الْمُؤْمَرِ وَالْيَقْظَةِ** مشاهده می کنم که دشمن لباس عرب پیک در زمین من است و دیگرے در بسیار شخصتین به شخص بسیار گفت

كَيْفَ شَهَادَةُ نَظَامِ الدُّوَلَةِ اَوْ جَوَابِ دَاوُدَ اَنَّهُ لَشَيْءٍ عِندَ اللَّهِ لَعْنٌ قَاتِلًا

چون با فاقه آدم شبهه که در خاطر راه یافته بود رفع شد - وصحت شهادت
بیقین پیوست - باز بخاطر گذشت که تارتخه برای شهادت این امیر فکر باید کرد - با
خود گفتم این عبارت را حساب باید کرد شاید به تغییر و تبدیل تاریخ شود - چون حسنا
کردم عبارت بی زیادت و نقصان تاریخ بر آمد -

حافظ محمد اسعد مذکور رحمه الله تعالی مولد او مکه معظمه است نزد شیخ
تاج الدین مکی و دیگر علماء حرمین شریفین تلمذ کرد و در منقولات خصوص حدیث و
فقه بے نظیر زمانه بود - و در استقامت دین و سلوک جاده شریعت جد و جهد تمام
داشت - فقیر را اول در طائف با او ملاقات دست داد و بعد ورود دهمند با هم
صحبتها اتفاق افتاد

ذات بابرکات بود روز جنگ افاعنه که شرح آن عنقریب می آید هفدهم شهر
ربیع الاول روز یکشنبه وقت ظهر سه اربع و شصت و مائه و الف (۱۱۶۲) به زخم
چند تیر شربت شهادت چشید -

مدفن او میدان جنگ سرزمین لکریه پللی بفاصله یک فرسخ از موضع راک
چونتی و یک فرسخ از دره کمار کالوه که دره ایست مشهور در نواحی کرپه
راقم الحروف گوید

مَضَى حَبْرُنَا اَسْعَلَ الْاَلْقِيَا اَلَا لَيْدِي مِثْلُهُ وَاحِدٌ

لَقَدْ اَلِهَمَّ اللّٰهُ قَاتِلِيْهِ قَضَى نَحْبَهُ عَالِمٌ مَا جَدُّ

نواب نظام الدوله نسبت به ارکات بشکار آهوتی که موافق ضابطه
قراولان رام کرده بودند تشریف فرمود آهوت را زیر خیمه قریب مسند آورده نشاند
نواب با حضار مجلس خطاب کرد که این را شکار باید کرد یا آزاو باید ساخت چون

خاطر مائل شکار بود موافق مرضی بعرض رسانیدند که شکار باید کرد آخر نواب از فقیر پرسید چه باید کرد گفتقم نقلے بیاد آمده۔ اگر حکم شود التماس کنم۔ فرمود چیست گفتقم پادشاهے قتل اسیری حکم کرد۔ ضابطہ است کہ ہر گاہ شخصی را می خواہند قتل رسانند استفسار مے کنند کہ اگر آرزوئے داشته باشی ظاہر کن۔ اگر امری ظاہری کند بعل می آرند۔ چون اسیر را پرسیدند گفت ہمین آرزو دارم کہ یک مرتبہ در مجلس سلطانی بار یاب شوم مردم بعرض پادشاہ رسانیدند درجہ قبول یافت۔ واسیر را در بار گاہ حاضر ساختند۔ و استفسار کردند کہ عرضی داری گفت بخیر۔ وقتیکہ پادشاہ از مجلس برخاست اسیر بعرض رسانید کہ گنگارو واجب القتلہ اما حق صحبتے بر پادشاہ عالم ثابت کردہ ام پادشاہ ازین حسن ادا مسرور شد و او را امان داد حالا این آہو ہم حق صحبت بتا کرده است۔ پیشتر ہر چہ مرضی مبارک باشد

نواب لب تہ تبتم شیرین کرد و آہورا ہم نام فقیر یعنی آزاد ساخت میسر را
جلال اسیر حرف با مزہ می گوید

مژہ کباب آہو ننگ خلاصی او اگر ازی مروت قدحے چشیدہ باشی
شے در اورنگ آبا و نواب سادات عرب را دعوت کرد۔ و دور تہوہ در میان آمد نواب قہوہ را بسیار دوست می داشت۔ یکے از سادات مدینہ منورہ خالی ذہن با نواب گفت اَلْقَهْوَةُ تُحَرِّمُكَ عِنْدَ بَعْضِ الْعُلَمَاءِ نواب با فقیر خطاب کرد کہ مولانا چہ میفرمایند گفتقم۔ غرض مولانا این است کہ قہوہ نزد بعضے علما معظم است و محرم از مادۂ احترام است نواب ساکت شد و سید ہم ہمید۔ و بعد برخاست مجلس ادائے شکر کرد کہ کلام مرا عجیب توجیہ فوراً بخاطر رسانید۔

روزے در عرض راہ فیل سواری نواب و فیل سواری فقیر برابری رفت و با ہم حرف داشتیم۔ حدیث جیل احد مذکور شد کہ هَذَا جَبَلٌ يُحْيِيْنَا وَ يُجَيِّدُ فَقِيرًا

آن را نظم کردم و اخلاص نواب را با خود باقتباس حدیث شریف ادا ساختم
 هُوَ نَاصِرُ كَلِّ سُلَاطَانٍ اَوْسَرَى اَبْقَا فِي الْعَيْشِ الْمَحْلَدِ رَاسُهُ
 حَانَ الْمَنَاقِبِ وَلَمَّا يَشْرُ كُلُّهَا جَبَلُ الْوَقَارِ يُحِبُّنَا وَ يُحِبُّهُ
 فقیر سوای این قطعه عربی که بطریق اخلاص بر زبان گذشت و رباعی که در استغاثه
 سفر حج نسبت به نواب آصفیاه نظم شد لب بمدرج دولت مندے نکشوده - رباعی
 این است -

ای حامی دین محیط وجود و احسان حق داد ترا خطاب آصف شایان
 او تحت بدرگاه سلیمان آورد تو آل نبی را به در کعبه رسان
 نواب شهید ذکا طبع و سرعت اندیشه بدرجه کمال داشت - و در لمحہ غزل طولانی
 ابدانہ نظم می آورد - روزی از علوم مزاج خود حرف زد که هرگاه غزل در زمین استاد فکر
 کرده می شود دل می خواهد که قوافی تازه بهم رسد - گفتیم قافیہ اجیر مشترک است اشتراک
 قوافی هیچ مضایقه ندارد - بسیار شکفته شد -

دیوان ضخیمی دارد - بعد شهادت او شخصی دیوان او را کشود و سر صفحہ این مطلع

برآمد -

گر ترا خواہش قتل است بیا بسم الله دم شمشیر توؤ گردن ما بسم الله
 و بیاد دارم که شبی غزلے مشق کرد و هرگاه در خانہ فکر می نشست اشعار ابداء
 مسلسل می تراوید - چون این بیت از طبعش سرزد و قافی کرد که

از پنجه ایل نه ہر اسیم بیج گاہ ماناف خود بہ تیغ شہادت بریدہ ایم
 این چند بیت از در خزائنہ حافظہ موجود بود -

کدام گل بہ چین گوشہ نقاب شکست کہ شبنم آینه بر روی آفتاب شکست
 ای دل ز زلف یار در میتوان گرفت سر زشتہ ز عمر ایمنے توان گرفت

گر بخودی بمسکده خالی سفر زند از چشم مست یار بلد می توان گرفت
 ای شوخ جوانی مهنک تیسرنگ را این ناوک بیداد بکار جگر می کن
 مرغیان خاطر م جانان مزاج نازکی دارم تو گرا ز حسن مغروری من از عشق تو مغرورم
 از گل گوشه دستار خود می لرزد قدر او تازه نهالی است که من می دانم
 بد شهادت نواب نظام الدوله - افغانه و نصاری هدایت محی الدین خان
 را بسرداری برداشتند - و افغانه در جلدوی این حرکت قلاع و ملک بسیاری از
 هدایت محی الدین خان نوشته گرفتند - هدایت محی الدین خان با افغانه پیچری
 رفت - و کپتان یعنی حاکم آنجا را ملاقات کرد و جمعی از سپاه نصاری همراه گرفته عازم
 حیدر آباد شد - و بر سر راه کات عبور نموده در ملک افغانه درآمد - قضا و قدر
 اسباب انتقام نواب نظام الدوله آماده ساخت - و در دل هدایت محی الدین خان
 و افغانه غبار نفاق برانگیخت - روزی که در سرزمین لکسمیت پل مخیم شد ناخوشی ظفرین
 به اعلان رسید - و عائد پیر خاش شد - از یک طرف هدایت محی الدین خان و
 نصاری و از طرف دیگر افغانه مستند شده صف آرای قتال گردیدند همت خان
 و دیگر سرداران افغانه بقتل رسیدند - و کار هدایت محی الدین خان نیز بزم ختم تیر
 که در حدقه چشم رسید آخر شد - اعیان لشکر نواب صلا بخت جنگ بن آصفیاه
 را سردار ساختند - و سر همت خان و دیگر سرداران افغانه را بر نوک نیزه کرده و
 شاد بانه نواخته داخل خیام گردیدند -

و این سانه هفدهم رنج اول سده اربع و ستین و مائة و الف (۱۱۶۴) واقع
 شد - خون نواب شهید طرفه گیر افتاد کسانی که با نواب شهید به دعا پیش آمدند - همه
 به سزار رسیدند - و بعد شصت روز این همه قاتلان در آن واحد مقتول گردیدند
 دیدی که خون ناخن پروانه شمع را چندان امان نداد که شب را سحر کند

از اتفاقات آنکه روزیکه این جنگ واقع شد یعنی هفدهم ربیع الاول فرصت دفن مقتولان نشد. هژدهم آنها را از معرکه برداشته در محرابی لق و دق مسکن و حوش و سباع روزانه دفن ساختند و تابوت نظام الدوله در همین تاریخ هژدهم بروفیه مقدسه - و بعد شام در جوار اولیاء اللہ مدفون گردید.

سبحان اللہ نواب اول قاتلان خود را زیر زمین فرستاد و بعد از آن خود در کنار زمین آسود فاعْتَبِرُوا یا اُولِی الْأَبْصَابِ

و هر جا در اثناء راه تابوت اورا گزاشته اند - مردم مکانی ترتیب داده زیارت می کنند و نیازهای گزرا نند - از اینجا است که برای انتقال او تاریخ دیگر "حسن خاتمه" بر خاطر فقیر القاشد و در رشته نظم منسلک گردید که -

نواب آفتاب جهان تاب معدلت محشور یا جناب حسین ابن فاطمه
تاریخ خواستم ز برای شهادتش ارشاد کرد پیر خرد - حسن خاتمه

از جمله سرداران افغانه که با نواب شهید طریق دغا پیچ بودند عبد المجید خان است که پدشش عبد الکریم خان میانه از عمده امراء سلاطین بیجا پور بود - و اولاد او تا حال به حکومت بنکا پور و غیره از توابع کرناٹک می پردازند - عبد المجید خان پسر خود بهلول خان را به اتالیقی نصیب یا در خان در رکاب نواب فرستاد اما باطلان پسر خود و دیگر سرداران افغانه را براه قدر دلالتی می کرد و منصوبه شطرنج دغا غائبانه می باخت -

و همت خان که نواب را به شهادت رسانید پسر الف خان بن ابراهیم خان بن خضر خان پنی است - خضر خان مادر کار عبد الکریم میانه مذکور بود - و او دوغان پنی که با امیران امر حسین علی خان بی و فانی کرد و جنگیده گشته شد پسر خضر خان است چون هنوز داری و کن در عهد شاه عالم به ذوالفقار خان پسر اسد خان وزیر تفویض یافت و

نیابت به داؤد خان پنی مرحمت شد. داؤد خان برادر خود ابراهیم خان را نیابت
حیدر آبا و مقرر کرد. و چون حیدر قلی خان در اوائل عصر محمد فرخ سیر دیوان دکن شد
ابراهیم خان را به فوجداری کرنول مامور ساخت. از آن وقت کرنول در دست
اولاد ابراهیم خان است.

در جنگ انتقام همت خان و دیوان او امانت الله خان که تخم این همه
فساد کشته او بود و بهلول خان و نصیب یا ور خان و دیگر بدخواهان از طرفین
بیاسار رسیدند. و چون لشکر بر سر کرنول آمد شهر را غارت کرد و اهل و عیال همت خان
همه به اسیری درآمدند. و از شامت علی که از آن بے همت صادر شد جان و مال آبرو
همه بر باد رفت. حالت دنیا خرد این است مال عجبی چه خواهد بود. وَ كَسَيْعِلَهُمُ الَّذِينَ
ظَلَمُوا إِنِّي مُنْقَلِبٌ يُنْقَلِبُونَ.

وحسین دوست خان عرف چندا هم به تیغ انتقام مذبح شد و سرش بنوک
نیزه رسیده. تفسیر این مقال آنکه محمد علی خان پسر انور الدین خان گویا موی بعد
شهادت پدر قلعه ترچنپلی را قائم کرد. چون طرّه پرچم را یات نواب نظام الدوله
عرصه ارکات را معطر ساخت محمد علی خان آمده دولت ملازمت دریافت و بخطا
پدر مخاطب گشت. و بعد شهادت نواب نظام الدوله پناه به قلعه ترچنپلی برد.
درین وقت ریاست ارکات به چندا که در پهلپوری نشسته بود عائد شد. و همان
جماعه نصاری فرانسس که بر نواب نظام الدوله شیخون آورده بودند همراه گرفته
بافوجی دیگر بر سر ترچنپلی رفت. انور الدین خان فوج خود و فرنگیان انگریز ساکن
دیوانپتن را با خود متفق ساخته بمقابله برآمد. چندی آتش حرب شعله خیز بود. آخر
انور الدین خان غالب آمد و چند ازنده و شکر شد و غره شعبان سه شمس و شش

لله مراد ازین محمد علی خان پسر انور الدین خان است که بعد وفات پدر بخطاب پدر مخاطب گشته.

وفاة والف (۱۱۶۵) چند را از مذبح ساختند و سرش را بر نوک نیزه کرده تشییع نمودند
و همچنین سرداران فرانسس با قوم خود هزار و یکصد فرنگی سفید پوست ولایت را اسوا
فرقه کاروی زنده و شکیه شدند

و بعد شهادت نواب نظام الدوله جماعتی که شیخون آوردند هیچ کس روی
آسایش ندید و مال کار باین حالت کشیدان فی ذلک لیکم ای لمن کان له قلب
أو ألقى السمع وهو شهید -

(۸۶) نصرت - دلاور خان

نام اصلی او محمد نعیم است وطن اسلافش سیالکوٹ از توابع لاهور -
میر عبدالعزیز پسر دلاور خان نوکر شاهزاده داراشکوه بود - بعد برهم
خوردن داراشکوه و آرایش یافتن اورنگ دارائی به خلد مکان در سلک نوکران
خلد مکانی انحراف یافت و رفته رفته بمنصب دوهزاری و خطاب دلاور خان اتیا
پذیرفت

میر محمد نعیم با تتر عنایت الله خان کشمیری که از امراء عالمگیری است
از وراج یافت - و در عهد شاه عالم خطاب پذیر مخاطب گشت -
و چون صوبه داری دکن و بر دایت جلوس محمد فرخ سیر به نواب نظام الملک
مقرر گردید دلاور خان در رفاقت او رخت به دیار دکن کشید -
و چون امیر الامرا سید حسین علی خان رایت حکومت دکن افرخت دلاور
خان را فوج داری را به پیکر از توابع بیجا پور تفویض نمود

و بعد زوال دولیت سادات یار هم و استقرار نواب نظام الملک در مالک

دکن بانواب بسرمی بُرد و بزمِ قربت و احترام اختصاص داشت۔

در سنہ تسع و ثلثین و مائتہ و الف (۱۱۳۹) بہ سرابستان بقا خرامید و بر طبق وصیت در پای قبر مرشد خود مدفون گردید۔

شاہ ابراہیم

نام مرشد او شاہ ابراہیم است۔ قبر شریفش درون حصار روضہ شاہ بُرہان الدین غریب قریب دیوار حصار واقع شدہ۔ محوطہ مختصرے و مسجد سنگینہ وارد۔

دلاور خان اقسام شعر خوب می گوید و مضامین مرغوب می بندد۔ دیوانش مرتب است این یواقت از ان معدن استخراج می شود۔

بسکمی دارد حیا در پرده محبوب مرا	دیدہ بیگانه داند مہر مکتوب مرا
مژگان ہم نیاید دلدار بی نقاب است	کی خواب میتوان کرد در خانہ آفتاب است
بی ابروی تراز نظرم نور سے رود	این تیر بے کمان چه قدر دور می رود
بہ محفلے کہ بیک درد صد دوا بخشند	چہ می شود دل مارا اگر ہما بخشند
نیست ممکن کہ بروی تو دمنے خواب مرا	می زند دست بہ پہلو دل بیتاب مرا
چشم پوشیدہ توان کرد سفر	چہ قدر راہ فنا ہموار است
شیشہ ساعت بود آئینہ دنیا و دین	گزینی آباد گردد دیگرے دیران شود
بر زمین کی او بنا ز نشست	خاک بر سر گر آسمان نشود
بہ عقبی رسیدیم از ترک دنیا	نشد آنچه از دست از پشت پاشد
روز بدیاری نمی آید زیاران دیدہ ام	سایہ ہم در زیر پاگمی شود وقت زوال

(۸۷) قبول میرزا عبد العزیز کشمیری

فاضل ممتاز بود۔ سخن سنج معنی نواز۔ شاگرد رشید میرزا داراب جویاے

کشمیری است در شاہجہان آباد بسری برد۔ و در سنہ تسع و ثلثین و مائتہ و الف
(۱۱۳۹) پیمانہ ہستی او بسر بز گردید۔ مورخی تاریخ و فائش ازین مصرع ہر آورد کہ
”کنج معنی بود کہ دافلاک در زیر زمین“

شعلہ آوازش چنین می بالرد

بہر حالت کہ می بینی ز عیب سرکشی پاکم چو لاری بادہ گرد عالم آہم ہمان خام
نہان کرد است صیاد من از راہ فسوں بازی چو تخم عشق بیجان دامہا در دانہ خالی

(۸۸) گرامی - میسر اگر امی کشمیری

خلف و شاگرد میرزا عبد الغنی قبول کشمیری۔ رعنا طرز خوش مقالان است۔ و
کلاہ گوشہ شکن نازک خیالان۔ در شاہجہان آباد قلندرانہ می گزرا نید۔ و بہ کہنہ
مشراب تازہ گوئی دما عمار امی رسانید۔

وفاتش در سنہ ست و خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۶) واقع شد۔ تاریخ گوئی
سال و فائش درین مصرع ضبط می کند

”زندہ بے عجب ازین جہان رفت“

طوطی ناطقہ را چنین در گویائی می آورد

نخن عشاق بران گردن سپین باشد چون بیاضی کہ پر از معنی رنگین باشد
پہچو آن شمع کہ روشن می کند صد شمع را سوختہ تا در نیم او عالمی را سوختہ

(۸۹) گلشن - شیخ سعد اللہ دہلوی قدس سرہ

از فقر اشعر است۔ نشأ خیالات رنگین و مصدر اشارات دل نشین۔ از وحشت
کہنہ دنیا رم۔ و در تجرد و توکل ثبات قدم داشت۔

و مرید شاہ گل متخلص بہ وحدت بن شیخ محمد سعید بن شیخ احمد مجدد سہرندی
 بود قدس اللہ انکرامہم یابین مناسبت گاشن تخلص می کرد۔

نسبتش بہ زبیر بن العوام صحابی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہے پیوند دو اسلام خان
 کہ بہ وزارت بعض سلاطین گجرات احمد آباد رسیدہ از اجداد اوست

بعد انقرض سلاطین گجرات واستیلای اکبر بادشاہ یکی از اسلاف اواز
 گجرات بہ دارالسرور بہرمان پور نقل کرد۔ شیخ سعد اللہ از بہرمان پور برآمدہ
 رحل اقامت بہ دارالخلافہ شاہجہان آباد افگند۔ وہ ارادہ سیاحت ہم برخواست
 و وطن اجداد یعنی احمد آباد و دیگر بلاد را سیر کردہ بہ شاہجہان آباد برگشت
 و درہین مصر بسیت و یکم جادی الاولیٰ سنہ احدی واربعمین و مائتہ و الف (۱۱۳۱)
 متوجہ روضہ رضوان شد۔

دیوان سیر ضخامت دارد و شاہد سخن را باین رعنائی برکسی نمی نشاند
 پچشم خویش نگہ سحر سامری این است نظر بہ آئینہ کن شیشہ پری این است
 گشتم شہید تیغ تغافل کشیدنت جانم زد دست بُرد غزالانہ دیدنت

(۹۰) یکتا - احمد یار خان

از نژاد قوم برلاس است۔ اسلاف او در قصبہ خوشاب از اعمال لاہور
 توطن داشتہ اند۔ پدرش الہ یار خان بہ صوبہ داری لاہور و تتمہ و ملتان رسید
 و آخر سالہا بہ فوجداری غزنین تناحت کرد۔

احمد یار خان در اواخر عہد خلد مکان صوبہ دار تہ مشد۔ یکتای امثال بڑ
 و مستجمع فنون فضائل۔ خطوط در نہایت جودت مے نگاشت۔ و تصویر در کمال تحفگی
 می کشید۔ و اقشام شعر بقدرت می گفت۔

درس تسعة عشر ومائة والـف (۱۱۱۹) وارد بچکر شد۔ و با علامہ مرحوم میر
عبدالجلیل بلگرامی صحبت معتقدانہ داشت۔ و نسخہء کلام اللہ بخط نسخ از تحریر خود
بطریق یادگار تسلیم نمود۔ و امروز موجود است۔

نگارندہ اوراق وقت معاودت از سفر سندھ بہ ملتان رسیدہ استماع یافت
کہ احمد یار خان بیست و سیوم جمادی الاولی سنہ سبع و اربعین ومائتہ والـف
(۱۱۴۷) در قصبہ خوشاب خلوت نشین تراب گردید۔ و بہ استدعای مہربانے
قطعہ تاریخی در سلک نظم کشیدم و یک عدد زیادہ را بحسن تحمیدہ برآوردم۔

خان والا رتبہ احمد یار خان ذات او آئینہ خلق عظیم

در فنون فصل بیکتای زمان زادہ افکار او دُرِ یتیم

کرد از معمورہ گیتی سفر ماقم او ساخت دلہا را دو نیم

چونکہ بیکتا رفت۔ شد تا بیخ او جای احمد یار خان ہزم نعیم

شنوی متعدد وار دوشل "گلستہ حسن" و "شہر آشوب" و غیر ذلک

وقتے محمد عاقل بیکتا لاہوری با احمد یار خان مناقشہ کرد کہ بیکتا تخلص از

من است۔ تخلص مرا بمن و اباید گذاشت۔ احمد یار خان گفت بیکتا نشدیم بلکہ

دو تاشدیم و قرار داد کہ یا ہم غزلے طرح کنیم۔ ہر کہ خوب گوید تخلص ازو باشد۔ خان

نہ کوزمانے و مکاتے معین ساخت۔ و جمیع صاحب طبعاں لاہور را فراہم آورد۔

و غزلی کہ طرح کردہ بود بر یاران عرض کرد و صدای آفرین و تحسین از ہر جانب

بلند شد محمد عاقل ہر سکوت بر لب زد۔ ہر چند یاران تکلیف کردند۔ غزل خود را

دون یاقتہ ہرزبان نیاورد۔ احمد یار خان محضری درست کرد و بہ مہر و دستخط

حضار سخن سنج مزین گردانید۔

لہ ای ہر گاہ از مہر تاریخ یک عدد کم خودہ شد تا تاریخ مطلوب بیرون آید۔

آفرین لاهوری این بیت دستخط کرده
 برین معنی گواهیم آفرین ما که احمد یار خان یکتا است یکتا
 و دیگرے این مصراع ثبت نموده
 "گوهر یکتا است احمد یار خان"

این چند بیت از ان غزل طرے است -

تا خطش طرح جهانگیری کاؤسی رنجیت	لشکر زنگ چورومی بسر روی رنجیت
بامیدریک شود جلوہ گر آن سرور و ان	خاک شد چہرہ و در راہ قدمبوسی رنجیت
سرمہ آلود نگاہی کہ بیادم آمد	کہ سرشک شفق از ترہ ام طوسی رنجیت
بر در بتکدہ از تالہ زارم تا قوس	ہمہ تن اشک شد و در بر تا قوسی رنجیت
شع از اشک کشش پو قلمون سوخت بہ بزم	جای شکش ہمہ خاکستر طاؤسی رنجیت
از بسکہ سراپا ز غم عشق تو داغم	چون کاغذ آتش زدہ یک شہر چراغم
چہ پرسی از سر و سامان من غم سیت چون کاگل	سپہ بختم پریشان روزگارم خانہ بردوشم

(۹۱) شہرت - شیخ حسین شیرازی

از شعراء راست اندیشہ - و اطباء جذاقت پیشہ است - اصلش عرب بود - در ایران
 نشو و نما یافتہ - آخر سرے بہ ہند کشید - و در سرکار محمد اعظم شاہ بن خلد مکان بعنوان
 طبابت نوکر شد - و در عہد شاہ عالم بہ اعزاز و احترام بسر می برد
 و در زمان محمد قمرخ سیر خطاب حکیم الممالک سر بلندی یافت - و در عہد محمد شاہ
 احرام ہیت الہیہ بست و بعد ادای مناسک بدرگاہ خلافت معاویت نمود - و بمنصب
 چہار ہزاری سرافتخار بفلک چہارم رسانید -

وفاقی در شایمان آباد ماه ذی الحجه تسع و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۹)

اتفاق افتاد بحر سطور گوید

بے نظیر زمانه شیخ حسین گوی معنی ز نکته سنجان بُرد

لاتنه از برائے رحلت او سال تالیف گفت - شهرت مُرد

۱۱۴۹

منتخب از دیوانش بنظر رسید و از انجا بخرید در آمد

کی برای مطلبه دل را منور ساختیم مالم وجه اللہ این آئینه را پرد خلتیم

نه من شهرت ننوا دمی نام می خواهم فلک گروا اگر دیکینفس آرام میخوام

نال پیدا داشت که در سینه ما جانتنگ است رفت و برگشت سراسیمه که دنیا تنگ است

ای گل سر کوی تو جدا از وطنم کرد من خار تو بودم که برون از چنم کرد

صبح شوتا در فروخت روز عالم بگذرد یکینفس دم را عنایت ان که این هم بگذرد

مرا زلفت ز دام آزاد خواهد کرد می دانم ولی بعد از ربائی یاد خواهد کرد می دانم

مفلسی می آورد از یاد دستی حاشی هرجا دیدیم آخر کرد بسیاری کمی

خواب گران مردم بیدار کرد ما را بدستی عزیزان هشیار کرد ما را

در خرابیهای دل هرگز ندارم میلت در شکست نقد قلب خود ندارم فرصت

پس از می که کردم چو قمری خدمت سرک براتی دارم و بر عالم بالاست سخواهش

غیر در بزم شکستم نکند پا قائم زانکه من خاصیت ریزه مینا دارم

هر یک که گزیدتی از بسکه می کنند این قوم نیستند ز این زیاده کم

به قاتل هم توان بخشید خون خوش گرمی نه کم از خا ظالم کسی را د شگیری کن

می رسند از بسکه پیش از من بیب کار من دوستری دارم از خود دشمنان خویش را

قطره من اگر چه گوهر شد ز سستی روزگار کار آسان سخت شد از منت یاران مرا

اهل دولت غلط است ای که بهی در دنا هر که دیدیم ازین طائفه آزادی داشت

ای کمی گوئی که از صحبت گریزانی چرا
 در بساطم عمر ضائع کردنی کم مانده است
 بنظر ظلم توقع مدار از ظالم
 که نخل شعله اگر باری دهد شرراست
 کدام واسطه پروانه را به شمع رساند
 برای مردم گم گشته خضر راه که دید

(۹۲) ثنابت میر محمد افضل الہ آبادی

از احفاد میر ضیاء الدین حسین مخاطب به اسلام خان خوستی سفیدونی متخلص به
 والا است که از امراء درگاه خلد مکان بود۔

میر محمد افضل ثنابت آسمان والا فطرتی۔ و بسیار سپهر بلند فکرتی است۔ پایہ
 فضیلت درسی محکم داشت۔ و در شعر گوئی و شعر نمی و محاوره دانی فرس استاد بی
 نظیر و مسلم صاحب کمالان شهر و ہلی می زیست۔ چند گاہ در اردوی پادشاہی بتلاش
 منصب و جاگیر سلسلہ طالع جنبا نید آخر پای سعی در دامن قناعت کشید و در دارالخلافت
 شاہ جہان آباد و منقطانہ بسرے برد۔

و دو از ہم شهر ربیع الاول سنہ خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۰) رخت زندگانی
 بر بست۔ و در شاہ جہان آباد مدفون گردید۔

جمیع اقسام شعر استادانہ می گوید مخصوص در قصیدہ شانی بلند دارد۔ و دیوانش
 حاوی انواع سخن است۔ در وقت تحریر۔ نسخہ بخطی بدست اقتاد۔ و بہ شفقت تمام
 این ابیات حاصل شدہ

تا تماشای دہانت کرد حیران غنچہ را
 شرح گل دستیت در زیر زخندان غنچہ را
 مرد ہر دم قطع اسباب معیشت مے کند
 ہر چی نی اقتد بدست تیغ شمت مے کند
 قسم بمصحف گل عندلیب باغ تو ام
 برگ شمع کہ پروانہ چراغ تو ام
 بند در قیاب پیش تو بر خود نیاز را
 چون نامقید مے کہ گزارد نماز را

صد بار گرتوانی مانند نبض جستن صورت نمی پذیرد از دست خلق رستن
 صیادی مروت شوقِ طبعم گشت تا چند پائسکستن بر پال رشته بستن
 بخانه نه نشستم بغیر خانه خویش شدم بزرگ نجین سنگ آستانه خویش
 غنی در آتش سوزان همیشه چون تمام عذاب نمی کشد از پهلوی خزانه خویش
 شمع افروخته را کس نفروشد ثابت داغم و گرمی بازار ندارم چه کنم
 این تیر خاکی نگه شرمگین او می جوید از مزار شهیدان نشان ما
 چون ماهی تصویر که در آب بنفتد در جلوه معشوق شود کم اثر ما
 همچو کردی که بلند از اثر قافله شد داد بر باد فنا رفتن یاران ما
 خواب دیدیم که آئینه معارض نتوشت می کند صورت این واقع حیران ما
 شبم من خورده گل رانه بند در کمر آبر و خاقل ز فکر سیم وزر دارد مرا
 یافتم از سلام مردم همد سر سری بود آشنایها
 چشم بیمار ترا حاجت تعویذی نیست بیکل ناخن شیر است صدف مزنگات
 نذر این یاران کنی گر خورده جان عزیز خورده گیران بر بنی دارنده داز کار خویش
 چون گریه نخواستیم داشت چشم از قامت بزرگ بود تا دوسوا و گلشن هندوستان جایم
 هست چون سیم بهم ربط عزیزان جهان نیکی ماند از این سلسله بر جانه صدی
 عکس رخ تو آینه را روئنی دهد تسکین خاطرش بچه صورت کند کسی

رباعی

در ملکیت قدس شهنشاه حسین بر اوج سپهر کبریا ماه حسین
 بر خاست مکر بسته چو دعوی حق انگشت شهادت ید الله حسین

(۹۳) راج - میر محمد علی سیالکوٹی

از سادات سیالکوٹ من اعمال لاہور است مردی آزاد مشرب خوش خلق

خوش صحبت بود۔ در شهر خود قلندرانه می گذرانید۔ و هنگامی که سخنوری گرم می داشت
 عمری در ازیافت۔ گویند در منتهای عشره خامسه بعد مائة و الف (۱۱۰۰) مرحله زندگانی
 طے کرد۔

فقیر دسہ سبج و اربعین و مائة و الف (۱۱۲۷) از سفر سندھ معاودت نمود۔
 و عبور بر سر لاهور افتاد۔ در آن ایام عزیززی از سیالکوٹ از صحبت او آمد
 و خبر قدم فقیر شنیده رسم زیارت بجا آورد۔ و برخی از اشعار میره آورد و فقیر
 ساخت از آن جمله است:

روز وصل از نیم حیران تو ام گریان گزشت آه عید آمد پس از غری و در باران گزشت
 چسان آموخت میر جانہ بر فراک سرو بستن ز طفلی آن شکار افکن نمی دانند کمر بستن
 اگر با حق نیازی هست حاجت نیست تعمیری ستون دستف درویشان ہیں سست دعا باشد

(۹۲) آفرین - فقیر اللہ لاہوری

در محلہ بخارای لاهور سکونت داشت۔ راقم الحروف وقتی کہ از ہند
 جانب سندھ رفت بیست و نہم محرم سنہ ثلث و اربعین و مائة و الف (۱۱۲۳)
 در لاهور با او برخورد۔ بسیار خوش خلق متواضع بود۔ در آن ایام قصہ ہمیر
 و رانچھا نظم می کرد پیش فقیر داستان خواند۔ این بیت از قسمیہ بیادماندہ
 بمریان یتیمی تمنا نور و کہ عید آمد و جامہ گلگون نکرد

و چون از بلاد سندھ عطف عنان نمود و ہفتم ربیع سنہ سبج و اربعین و مائة
 و الف (۱۱۲۷) وارد لاهور شد و تا دو از دہم ماہ مذکور در اینجا اقامت اتفاق
 افتاد۔ ملاقات مشائخ الیہ میرا واقع شد۔ مسوزہ اول تذکرہ "پیر چیمبا"
 تالیف فقیر کہ نقش ناتمام بود خواہ خواہ گرفت۔ و از منظومات خود شنوی "ایمان

معرفت "نخط خودش بطریق یادگار تسلیم فقیر نمود- عنوانش این است -
 ای مُغنی به وضوے تحریر صبح شد صبح نماز توحید
 صبح یعنی که ظهورش همه جا است شش جهت بجز چو رشید رواست
 دیوان آفرین شش قطب قضا و غزلیات و دیگر جنس شعر بنظر در آمد- و این چند بیت
 فرا گرفته شده

ستم بر زیر دستان مرد سرکش را خطر دارد	فلک را شیوه عاجز کشی زیروزیر دارد
شبه سپاه تغافل پی صف آرائی است	نقیب ناله صدائی که اشک مجرائی است
هنوز حسن تو نوشق جلوه پیرائی است	هنوز اول درس کتاب رعنائی است
هنوز چشمه نوش تو بوی شیر دهد	هنوز لعل لبث غافل از میحائ است
هنوز سرو قدرت گرچه کرد آغوش است	هنوز لعل شکر خا در آستین خائی است
هنوز دامن حسنت ز صبح پاکیز است	هنوز ماه تو این زدای رسوائی است
نمال مهر و دفا تا چه بارے بندد	بهار حسن ترا آنون تماشائی است
بقدر تاب و طاقت مگذر از تسکین محتاجان	نداری قوت و دست کرم دست دعا بکشا
حسن را در اضطراب آرد شکوه بحر عشق	شمع می لرزد و بخود از شونے پروا نها
گل آفت بود در ناتوانی خود نالودن	عروج شاخ نازک در بغل دارد منزل را
دارغ دل افتادگان از غیب باشد رو	شد کشف این معنی مرا از قرعۃ کمالها
هست کارها شقان بعد از فنا هم جذبات	نشکی بسیار دارد آنکه ماهی خورده است
بزدل بر دهن زبردست من شود حاسد	چنانکه طفل پدر را بخنده زیر کند
تجو حجت قاطع بود صاحب کماله را	قبای بهیض بر تن می در و مرغی که کامل شد
مرد حق محکوم نادان گر شود بهیض نیست	نوریت صنف ز دست انداز طفلان کم نشد
ذلت بود نتیجه آمیزش خیس +	بر گرد می زنند و نم چوب می خورد

باید محقق مے پرستم ہر مزدور را ازین ویرانہا شاید رسم روزی بمجوری

(۹۵) روحی سید جعفر زنبیر لوری

زنبیر بر اہل در اول و آخر و نون و باء موحده و یای تختانی بروزن زنبیر
قصبہ ایست پانزدہ کردہی از لکھنؤ

سلسلہ نسب سید جعفر بہ سید نعمت اللہ ولی مے پیوند۔ و سید محمود
حاجی الحرمین الشریفین کیکی از اجداد اوست سواد ہند را بہ پر تو قدم خود روشن
ساخت۔ و در قصبہ جالیسرا مضافات آگرہ متوطن گردید و یکی از احفاد سید
محمود بتقریبی در موضع زنبیر لور وارد شد و در حل اقامت افگند

سید جعفر در عشیرہ شیوخ عثمانی بلگرام کہ خدا شد۔ سید مے پاک نژاد صوفی شہر
بود۔ و در توحید مذاقی عالی داشت۔ مدتها سید العارفین میر لطف اللہ بلگرامی
قدس سرہ را خدمت کرد و فیضہا فراہم آورد۔ اکثر از زنبیر لور بدار السلام بلگرام
کہ چہا منزل است برای ادراک صحبت سید العارفین قدس سرہ مے رسید و
غنیہای اسرار از بہشت محل اقدس مے چید۔

و در عہد شاہ عالم بہ شاہ جہان آباد تشریف برد۔ و چندی بسیر آن مصر
جامع پرداخت و با صاحب طبعان آنجا سیما میرزا عبد القادر بیدل رحمہ اللہ
تعالی صحبت داشت۔

در اواخر عمر سالہا در بلدہ لکھنؤ رخت بدار الامن انزو او توکل کشید۔ و غرض
عمر ابطول مشق فنا خوش گزرا نید۔ مردم بسیار با و گرویدہ بودند و از روی اعتقاد
صادق خدمت بجائے آوردند۔

فقیر و آن مرحوم با ہم محبت مفرد داشتیم۔ و دوام مجلس صحبت مے آراستیم

ملاقات آخرین است که در تاریخ هجدهم ذی الحجه سنه ثمان و اربعین و مائه و الف (۱۱۷۸) عبور فقیر بر لکهنو و نزول در تکیه ایشان اتفاق افتاد- آن روز در انجاء مجمع صاحب طبعان بود مثل شیخ عبدالرضا ستین اصفهانی و آقا عبدالعلی تخمین کشمیری و میرزا داود اکبر آبادی از آخر روز تا نیم شب صحبتی رنگین گزشت-

سید جعفر غره رمضان سنه اربع و خمسين و مائه و الف (۱۱۵۲) بخط اتر قدس انس گرفت- و در تلخیص پور مدفون گردید- کاتب الحروف گوید

سید نکته سیخ حق آگاه کرد آهنگ بزم سبوح
سال تاریخ او شود پیدا وقت تکرار- جعفر روه

۵ ۷ ۷
۱۱ ۵ ۲

دیوان مخفّری دارد این چند بیت از انجاء بقلم می آید

سیر نزول ذات بانسان رسیده ماند	چون وحی آسمان که بقرآن رسیده ماند
گشت چشم توولی فتنه قامت باقی است	نیست آرام برون که قیامت باقی است
اسیر مفلسی می دارم دستخفا هنرور را	کنه گردن کشتی از دانه کم قسمت کبوتر را
از عدم بیداری دل هست ره آورد ما	آب چشم خفنگان چون صبح باشد گردد ما
چو ماه نو کند چرخ شمن است هر مویم	بسر خورشید نلطان آید از تخریک ابرویم
ز فیض غلغلی قیمت فزاید اهل جوهر را	لباس غیر عریانی نه زبید لعل و گوهر را
هینکم شد و جهان پرده یکبار زانماند	سنگ گرسید زهم گشت نگه باز نماند
صاحب دل از شکوه حرف و رسوم محرم است	چون سوبلا نقطه شعر سواد اعظم است
که رو سیاه کردم از منیت سواد	حرم ز خود تراود چون خامه رنگی
شکفته جبهه کدام آفتاب می آید	که خنده چون سحر از گرد کاروان پیداست

(۹۴) اُمید قزلباش خان بهمانی

نام اصلی او میرزا محمد رضا است - در عنوان جوانی از بهمان به اصفهان آمد و با میرزا طاهر وحید نسبت تلذ درست کرد

و در عهد خلد مکان به هندوستان رسید و به عطای منصبی امتیاز پذیرفت و در عهد شاه عالم مخاطب قزلباش خان سرزاز گردید - و در زمان محمد معزالدین تقریب خدمت به دارالسرور برهان پور آمد - و در ایام ایالت امیرالامرا سید حسین علی خان از خدمت که در برهان پور داشت معزول شده به نجسینه بنیاد رسید و به داروغگی احشام کرنا تک مامور گردید - و باین تقریب به ارکات رفت و بعد چنگاه رفات مبارز خان ناظم حیدر آباد اختیار کرد - و روز جنگ بامبار خان حاضر بود - بعد گشته شدن مبارز خان در قید نواب آصف جاه افتاد - و غرول طح کرده بجناب نواب ارسال داشت - نواب شفقت فرمود - و به مزید عنایت و بحالی جاگیر مرهجه بر حراحت گذاشت - و حراست قلعه منی مرک از توابع کرنا تک که الماس از سواحل دریای کشنا برآورده در انجا درست می سازند تفویض فرمود - قزلباش خان بعد چندی بخصیت حرمین شریفین گرفت - و بعد تحصیل زیارت مراجعت نمود - نواب آصف جاه بدستور سابق مورد الطاف ساخت - و چون نواب آصف جاه در نجسینه و آنته والف (۱۱۵۰) حضور طلب شد قزلباش خان در رکاب نواب به شاه جهان آباد رفت و در سفر به پال ملتزم رکاب نواب بود - درین سفر فقیر ابا قزلباش خان مکرر بر خورد اتفاق افتاد - خوش خلق و بگین صحبت بود و موسیقی هندی با وصف ولایت را بودن خوب می دانست و می گفت - و چون نواب آصف جاه از سفر به پال به دارالخلافه شاه جهان آباد

معاذت فرمود قزلباش خان همراه رفت و از آن وقت در دار الخلافه بار اقامت کشاد
 و در سنه تسع و خمسين و مائت و الف (۱۱۵۹) در انجمن خان فانی را وداع نمود و محرو
 اوراق گوید سه

خان سخن گستر سحر آفرین رخت سفر بست ازین خاکدان
 سال وفاتش دلی تالان من یافته- جان داده قزلباش خان
 از منقول است که روزی پیش ذوالفقار خان بن اسد خان وزیر شکایتی از
 دست روزگار کردم- ذوالفقار خان در جواب گفت دنیا را با امید خورده اند گفتیم پس چرا
 نواب صاحب بی من- می خورد-

این چند بیت از دیوانش نقل افتاده

زمانه بر سر جنگ است یا علی مدرسه	و گرچه وقت درنگ است یا علی مدرسه
روشن شود پیش تو چون شمع سوز من	یکشب اگر تو هم بنشین بر روز من
خوشا وقتی که بی بالید از جانان برو دوشم	بزرگ ماه نو هر شام پری گشت آغوشم
گشت روگردان ز بس آبادی از ویرانه ام	چون کمان حلقه بیرون شد درون خانه ام
خدانا کرده اند و همت چرا از دوستان باشد	شنیدم کفایت داری نصیب دشمنان باشد
یاشمن دوست- با من سرگرائی بارها گفتم	نمی خواهم چنین باشی تو میخوای چنان باشد
ایسا کشاد که در بستگی شود ظاهراً	کلید روزی استاد قفل گرت قفل است
سر کشگی بطالع هم هست	بر گرد سرت چرا نگردم

(۹۷) زائر- شیخ محمد فخر

خلف الصدق شیخ محمد گنجی و دختر زاده شیخ محمد افضل اله آبادی است قدس الله
 اسرارها نخست احوال این دو نیز اوج کمال پر ساحت قرطاس پر تو می اندازد و سواد

کتاب را به لواحق انوار برکات معموری سازد.

شیخ محمد افضل اله آبادی قدس سره سر حلقه خلفا حضرت میر سید محمد کاپوری است قدس الله اسرارها. مهر سپهر ولایت و کوکب دری اوج هدایت بود و فضائل صوری و معنوی فراهم داشت. نسبش به سیدنا عباس عم النبی صلی الله علیه و سلم منتهی می شود و غیر بنی الخلفاست.

ولادت او شب دهم ربیع الاول سنه ثمان و ثلثین و الف (۱۰۳۸) دست داد و در آغاز حال بطور طلباء پورب در بعضی امصار تنقل و ترحل نمود و نزد قاضی محمد آصف که از متوطنان بعض قریات اله آباد بود و قضاء بلده مذکور داشت. و از شاگردان ملا عبد السلام دیوه است و مولانا نور الدین جعفر جوپوری و دیگر فضلا عصر تذکره کرد. و در فضائل رسمی شائسته عالی بهم رسانند. و در عمر بیست و پنج سالگی به سجاد ارادت میر سید محمد کاپوری قدس سره فائز گشت و نعمت برکت محیه فراوان اندوخت و به اجازت و خلافت مستسجد گردید.

اصل وطن او سید پور از توابع غازی پور است به اشاره پیر در اله آباد حل اقامت افکند. و به تنقین اصحاب و تعلیم آداب مشغول گشت حق تعالی قبول خاص عام عطا کرد و طالبان بسیار از فروغ التفاتش چیراغ دل برافروختند.

تصانیف عربی و فارسی و انفراد از انجمله حل ثنوی مولانا روم بین الجمهور مشهور است

روز جمعه پانزدهم ذی الحجه سنه اربع و عشرين و مائه و الف (۱۱۲۴) به عالم علوی شتافت. مرقد منور در اله آباد وینش امر و یتبرک بهم

شیخ محمد یحیی المعروف به شیخ خوب الله اله آبادی برادرزاده حقیقی و داماد و سجاده نشین شیخ محمد افضل است قدس الله اسرارها بحر موانع علوم شریعت و طریقت

شیخ محمد افضل اله آبادی

شیخ محمد یحیی

بود. و جواهر سیراب در دامن در یوزه گران کوچی طلب می ریخت
 در سن دوازده سالگی نهال استعدادش تربیت عم بزرگوار نشو و نمایافت. و از
 بحث حال کافی ابن حاجب حاش برگزیده و تافتهای تحصیل از خدمت شیخ استفاد
 نمود. و مدتاً در ارج سلوک در نور دیده. و بشرف کمال و تکمیل عروج فرمود و بخلافت و
 دامادی حضرت شیخ اختصاص یافت. و بعد از تحال شیخ باستحقاق نائب مناب گشت
 و قبولی عظیم یافت و خارق عادات بسیار سرزد و کتب و رسائل کثیره تصنیف کرد و در کشف
 مشکلات علوم ظاهر و باطن شایسته بلند داشت مکتوبات ایشان در چهار جلد بر لانی است
 بجلی بر علوف طرت و کمال بحر.

شب دوشنبه یازدهم جمادی الاولی سده اربع و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۳)
 در جوار رحمت آسود و آیه کریمه "لَقَدْ مَرَّضَیْ" تاریخ است. مرقد مطهر و پهلوی قبر
 شیخ محمد افضل قدس الله اسرارها

شیخ محمد فاخر به صداق قهرمان نایب ثالث زریب سجاده البون و فرع آسمانی
 اصلین طیین است. صاحب صفات رضیه و مناقب سنییه. اساس حکم مدارج علیا
 قیاس نتج ولایت کبری. میزان عدل تعلیات. بر لانی نقد عقلیات. تشریح بدرجه
 کمال داشت و همیشه هست بقدریل قسطاس شریعت می گماشت. بسیار کشاده دست
 شکفته پیشانی بود و متوج ذخیره نمی ساخت و یگانه و بیگانه را به احسان بیدار لغی
 نواخت اکثر اوقات در سفر گذرانید. در جمیع اسفار جمعی کثیر از ابناء سبیل به او می
 پیوستند شیخ از ماکولات و طبیعیات خرم می گرفت. و دامادی که عامه رفتار اطعام
 بهم می رسید به اکل تنهائی پرداخت.

از غفوان شعریه حضرت و اید صاحب و برادر کلان خود شیخ محمد طاهر تلمذ نمود. و
 کتب تحصیل مرتب گذرانید و به استاد شیخ شمس و در سفر حج زیارت طراز علم

حدیث از مولانا و استاذنا شیخ محمد حیات مدنی قدس سره شدند - جوهر فہم و ذکاوت
او از بس عالی افتاده بود و در مقدمات غامضہ علمی بسرعت تمامتری رسید -

جداجدش شیخ محمد افضل اوراد صغیرین مرید ساخت و تربیت حوالہ شیخ محمد یحیی
کرد - مشائریہ در ظل پدر بزرگوار تربیتہا یافت و مجاز و مرخص گردید و بعد از تحال
والد ماجد جانشین گشت -

در حدود سنہ اربع و اربعین و مائتہ و الف (۱۱۴۲) والد فقیر بانواب مبارک الملک
سرہاند خان تونی ناظم صوبہ الہ آباد وارد این شہر شد - و فرزندان و قبائل را از
بلگرام دران مقام طلبید - و با اہل بیت فقیر و اہل بیت شیخ محمد افضل قدس سرہ آتھا
و ارتباط بدرجہ کمال شد - و چون محررا و راق در سنہ سبع و اربعین و مائتہ و الف
(۱۱۴۷) از کشور سندھ معاودت نمود و در شہر اجمہان آباد خراقامت اہل بیت
خود بہ الہ آباد شنیدہ راست از اکبر آباد بہ الہ آباد شانت با عہدہ کرام و بستگی
تمام ہم رسید و ایام اقامت آن بلکہ بہ مجالست و موانست این اکابر و حفظ و اثر کرد -
و الحال آن عہود جمعی بیاد می آید و ناخن حسرتی بردل می زند -

و عہدہ جہت جامع با این اعزہ اخوت طریقت است کہ سلسلہ جانبین بحفرت
سید محمد کاظمی قدس سرہ متصل می شود - و با شیخ محمد فاخر جہتی دیگر ضم شد کہ علم حدیث
در مدینہ منورہ از یک استاد سند کردیم یعنی مولانا و محمد و مناشیخ محمد حیات السندی
المدنی قدس سرہ

شیخ محمد فاخر در سنہ تسع و اربعین بعد مائتہ و الف (۱۱۴۹) عازم حرمین
شریفین شد و در سنہ خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۰) باین سعادت فائز گشت -

و در ہجرت سال را قم الحروف احیام بیت اللہ بست و سفر و بیابانجام رسانید
نزد ہم حرم سندہ احدی و خمسین و مائتہ و الف (۱۱۵۱) بہ بندہ چہدہ نازل شد -

مشاور الیه در جده تشریف داشت و خبر مقدم فقیر از مردم جهازی که دو روز پیش از
جهاز ما رسیده بود استماع یافته بر لب دریا چشم در راه انتظار داشت - بجزد نزول
از کشتی هم آغوش ملاقات شدیم طرفه سروری دست داد و کلفتهای غربت بیکبار رخت
سفر بر بست از جده باتفاق بکله رسیدیم و دیده نیاز بر آستان رب العزت تعالی
شانه مالیدیم -

مشاور الیه (شیخ محمد فاخر) در اوائل سنه احدی و خمسین و مائه و الف (۱۱۵۵)
بر جهازی که را تم الحروف رفته بود معاودت نمود و بطن مالوف برگشت - و در سنه اربع
و خمسین و مائه و الف (۱۱۵۴) کثرت ثانی داعیه حرمین شریفین مهتم ساخت - و
رخت کوچ از اله آباد بر بست

و درین سفر سید غلام حسن برادر اعیانی فقیر برفاقت شیخ اراده حرمین شریفین
کرد - بعد طی مراحل داخل بندر سورت شدند و بیست و چهارم محرم سنه خمس
و خمسین و مائه و الف (۱۱۵۵) در کشتی نشستند ناگاه در آن بحر پر شور جهازات قوم
مرینه و کن که از چندی بندر بسی را از دوست فرنگیان انتزاع نموده در دریا قطع
طریق شعار ساخته اند نمودار شد - بیست و نهم محرم سنه خمس و خمسین و مائه و الف
(۱۱۵۵) وقت صبح بضرب توپها آتش حرب اشتعال گرفت - هنگام نماز عصر گوله
توپ تنهائی بسیار مقابل یکدیگر سوراخ کرده به سید غلام حسن رسید - شیخ محمد فاخر
مکتوبی به فقیر فرستاد و در انجامی نویسد که :-

"میر غلام حسن چون مرغ غنیمت بعل در حرکت شدند گفتیم میر صاحب شما شهید شدید کلمه بخوانید -

"ما هم اگر قسمت است بشما ملحق شویم - بهای شریف ایشان در حرکت بود - چون در اجل

"موجود - اندکی توقف دیدیم بار بار مقید می شدیم که کلمه بخوانید - اول سخن که از ایشان برزد

"این بود که می خوانم و به این شیخ می خوانم لا اله الا الله محمد صلی الله علیه و آله

"علیہ وسلم گفتیم بخوانید یمن بکار می آید۔ باز گفتند خوب شد آنچه شد و پرسیدند امروز
 کدام روز است گفتیم پنجشنبه۔ متبسم شدند۔ غالباً بیا حدیثی که در فضل موت روز جمعہ و شب
 آن وارد شدہ در تبسم آمدند۔ والا کدام وقت تبسم بود۔ باز گفتند من نماز عصر بخواندہ ام مرا
 تبسم سازید۔ بہ تیمم نماز عصر پشت فلطیہ خواندند و بدستور مغرب و عشا۔ تمام شب پیش
 ایشان نشستہ بودم کلمہ می خواندند۔ در میان حرفہ می گفتند۔ یک یک رفتار اطلبیدہ
 استغفار کردند و کلمہ خوانان شب را با آخر رسانیدند۔ ہرگز اثر جزع از ایشان ظاہر نشد
 "می گفتند ہرگز اثر در معلوم نمی شود۔ مزاجی کہ سابق داشتیم دارم این چگونہ زخم است
 "کہ اثری از شدت سكرات با این زخم جگر دوز نیست۔ وقت صبح کہ بہ نماز برخاستم ایشان
 "را آشنا نیافتم۔ بعد از نماز دیدم انتقال روح شدہ است اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّا اِلَيْہِ رَاجِعُونَ
 "در مرثیہ کشتی غسل دادہ و تکفین نمودہ و نماز خواندہ بدریا سپردیم۔ باوجود آنکہ آب ساکن بود
 "و ہوا غیر متحرک۔ جسد ایشان چون تیر از جہاز دورتر رفت۔ تا بدن مبارک ایشان بر جہاز
 "بود و جہہ جہاز جانب مکہ مغنّیہ بود۔ بعد از ان فلیم جہاز را تا قبض گردیدند و نجس شدن میرضام
 "روز پنجشنبہ و انقطاع نفس روز جمعہ سلخ محرم سنہ خمس و خمسين و مائۃ و الف (۱۱۵۵)
 "انتهی المکتوب ملخصاً۔

میرزا عنایت اللہ بیگ اندجانی متخلص بہ راجی این مصراع تاریخ یافتہ

"شہید شد بہ رو کعبہ سید سندم"

و محرکات شمرای از آتشکدہ دل بیرون می دہد ریاچی

تار نفسم گسستہ شورم بردند بازوی مرا شکستہ زورم بردند

داغ است دلم کہ رفت نور بصرم نازم بگذاشتند و نورم بردند

از ظہر این ساختہ شگرف عبرتے دست داد و بر آئی العین مشاہدہ افتاد کہ بے محتاج

ازلی کثرت اسباب کارے نتواند ساخت۔ ویے جنبش ابوری قضا صد ہزار ناوک

صیدی نتواند انداخت - برادر شهید با سامان طریق و فراوان رفیق جاده پیمای شد و
بنده تن تنها بی زاد و راحله از وطن مالوف سر به صحرا زد و نیزنگی قدرت تماشا باید کرد
که طوفان حوادث خاک او را بر باد فنا داد - و بدرقه عنایت سرمدی بنده را در آغوش
امن و امان به منزل مقصود رسانید و بدستور باز آورد الحمد لله و المنة برادر شهید اگر چه
بمنزل نارسیده غریق لجه فنا شد اما در حقیقت چست تر بمنزل رسید و شاید مقصود برویه
اتم در آغوش کشید بحکم وَمَنْ يُخْرِجْ مِنْ بَلَدٍ مُمْسِكاً إِلَى اللَّهِ وَرَأْسُ الْوَلِيمِ
ثُمَّ يَدْرِكُهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ -

و حضرت لسان الغیب قدس سره فرماید

دست از طلب ندارم تا کار من بر آید یا تن رسد بجانان یا جان ز تن بر آید
و دیگر فرماید

بهرنحوی که باشد کام خود را از تو می گیرم ترا یاد دست من یا خون من در گردن اشب
ازین دو صورت اول نصیب باشد و ثانی نصیب شهید مرحوم - و او را رتبه دیگر عظیم تر
حاصل گشت یعنی سرخ روی بجزیه شهادت که شرف این رتبه حاجت بشرح ندارد
القصه بعد شهادت سید غلام حسن کفاز غالب آمدند و جهاز را با مشاع و مسلمین
گرفته به بدر رسیدی بودند و حال شیخ محمد فاخر این قدر ترجم کردند که سوارے از
چایب خود داده از بس بسورت رسانیدند و انشاء اسباب ایشان را جزمند و ق
کتب هم را بتصرف آوردند شیخ محمد فاخر یا نه ظاهراً و رسم جهاز در صورت توقف کرد و در
ماه صفر سنه ۱۱۵۶ و ثانی و الف (۱۱۵۶) بر جهاز عازم جده نشست - قضایا
جهاز به تباهی شد - و به کنار پیله درخت رسید - شیخ چند ماه در مخا اقامت کرد و در مخا
کشتی متوجه مکه معظمه گردید و بیست و دوم رمضان سنه ۱۱۵۶ و ثانی و الف
(۱۱۵۶) بجزم آمدن و اصل شد - و هم درین سال حج نمود جمعه که آن را در عرفج کعبه

مے گویند۔ دریافت۔ و در سنہ تسع و خمسين و مائتہ و الف (۱۱۵۹) یازمہ ہندوستان
عطف عنان نمود۔ و در جمادی الاولی سال مذکور از بندر سورت روانہ پیشتر گردید
برادر فضائل مرتبت میر محمد یوسف سلمہ اللہ تعالیٰ قلمی نمود کہ:-

”شیخ محمد فخر در رجب سنہ تسع و خمسين و مائتہ و الف (۱۱۵۹) بہ شاہ جهان آباد تشریف
آوردند۔ فقیر را از ملاقات مسرتہ حاصل شد و بعض رؤیا کہ در ملاقات ایشان دیدہ بودم
”و بعد از عقل مے نمود۔ بقدرت حق سبحانہ و تعالیٰ صادق ہر آمد۔ و میرزا خان جنان
”مخطوط ملاقات ایشان بسیار مخطوط شدند و با ہم صحبتہ گذشت یستم رمضان سال مذکور
”نقل مکان بخانہ فقیر گردید ہشتم منہ رخت کوچ بر بستند و در مہین ماہ بہ اکبر آباد رسیدند
”و بیست و سیوم متوجہ الہ آباد شدند انتہی

شیخ یک سال در الہ آباد ماند و در ماہ شوال سنہ شتین و مائتہ و الف (۱۱۶۰) از
راہ بنگالہ عازم دریای محیط شد کہ از انجا در جہاز نشستہ سرے بحرین کشد۔ و در
عظیم آباد و مرشد آباد و دیگر امصار سر راہ حکام خدمتہا بتقدیم رسانیدند۔ از بندہ
ہو گلی بر جہاز نشست۔ تضار مسافت چند روز قطع کردہ چو بے از جہاز شکست
سہ ماہ جہاز در دریای تباہی ماند آخر الامر بہ موضع چاتگام کہ منتهای دیار شرقی
عمل پادشاہ ہند است از جہاز فرود آمد و بہ علت موسم برشکال سہ چار ماہ در چاتگام
گزرا نید از راہی کہ رفتہ بود بہ الہ آباد برگشت۔ درین مرتبہ نیز حکام سر راہ نذر
فراوان گذرانیدند۔ قریب دو ماہ در الہ آباد ماندہ قصد شاہ جهان آباد کرد
و بیست و پنجم رمضان سنہ ثمتین و شتین و مائتہ و الف (۱۱۶۲) واصل آن شہر
شد۔ و چندی بہ اقامت آنجا پرداخت و باز نطق ہمت بزیارت حرمین شریفین بر
بست۔ و محض بہ ارادہ ملاقات راقم الحروف اول قصد دکن کرد۔ و غرہ شعبان
سنہ اربع و شتین و مائتہ و الف (۱۱۶۲) از شاہ جہان آباد روانہ شد و پنجم

ذی الحجہ سال مذکور بہ برمان پور رسید۔ فلک ناتوان بین فرصت نہ ادا کہ بہ رویت
یکدیگر کہنے تمنا برآید۔ بعد عبور دریای نر پدا بیماری سرسام اور اعراض شد۔ و پس
از وصول برمان پور بیماری قوت گرفت و یازدہم ذی الحجہ روز یکشنبہ وقت اشراق
سندار بیع و ستین و مائتہ و الف (۱۱۶۲) جان عزیز را در راہ بیت اللہ خدا ساخت
تاریخ تولد او کہ در سنہ عشرين و مائتہ و الف (۱۱۲۰) واقع شد "خورشید"
است و تاریخ انتقال "زوال خورشید" عمرش چہل و چہار سال۔

در حالت مرض وصیت کرد کہ از مشائخ برمان پور۔ شیخ عبد اللطیف
قدس سرہ در کمال تشروع بودند و بر مرقہ مبارک ایشان بدعتمای اہل زمان بہ عمل
نمی آید مراد رجوار ایشان دفن سازند۔ موافق وصیت بعمل آوردند
و احسرتا کہ این چنین صاحب کمال و برایام شباب ازین عالم رحلت کرد و در اغ
مفاہرت بر دل یاران گذاشت۔ پھر وہ وہ اگر عمر با چرخ زندہ مشکل کہ چنین ذات
قدسی صفات ہم رساند۔

قول میرزا جانان است کہ:-

"بسیارے از کبراء دین را مشاهده نمودم بعد از یادہ صد سال یک شخص کہ عبارت از شیخ محمد خان
است موافق کتاب وسنت دریافتم۔"

و نیز قول میرزا است کہ:-

"بسا ارباب کمال را بر خودم آن قدر کہ نزد شیخ محمد فخر ارزان شدم ہیچ با اتفاق نیفتاد۔"

یعنی میرزا برخلاف وضع خود بہ ملاقات شیخ محمد فخر اکثرے رسید

شیخ محمد فخر صاحب دیوان است۔ این چند بیت از انجا فرارفته شدہ

بیابان عاشقی از میوہ گل نیست سامانے کم بادام و ز گس را خدا سے چشم گریانی

آئینہ با صفائی زخمت رو گرفته است گل پیش آن دہن دہن بو گرفته است

دادم دے کہ بروم تیغ سست راہ او مژگان چشم یار بود سیر گاہ او
 بر میان برزہ دامان ز کجائے آئی مرصا گر بشکار دل مای آئی
 حُب دنیا می فریب خاطر افسردہ را گوشمالی می دهد رویاہ شیر مُردہ را
 مورا در خم زلف تو بہ بیند مارے عینک دایع دلم از چہ کلان بین شدہ است
 مرا از آمد و رفت نفس روشن شد این محضے کہ اقبالِ جہان در دم زدن ادبار می گرد
 دنیا عزیز کردہ دنیا طلب بود از انفات شوی بود قدر زن بلمد
 کنند گور پرستان زیارت زاہد کہ زیر گنبد دستار زندہ در گور است
 بعد مردن نیز یارم نیست بر دوش کسے ہچو رنگ گل عدم پیایم از پرواز خویش
 در گلستانی کہ مار نگ تماشا رختیم آسمان یکبال بر ہم خوردہ طاؤس بود

رباعی

تا پیرو چار یار اختیار نہ از چار اصول دین خبر دار نہ
 در طبع تو این چہار عنصر با ہم تا بہست باعتبار - بیمار نہ

رباعی

گر تن بہ بلالای قضا نتوان داد از کف سر رشتہ رضا نتوان داد
 در ہر چہ نشد مگو چنین بایستے تعلیم خدائی بخدا نتوان داد

(۹۸) فضلی - شیخ محمد ناصر

برادر اعیانی شیخ محمد فاخر زائر است - کسب کمالات از حاشیہ محفل والہاجہ
 خود شیخ محمد نجفی و برادر کلان خود شیخ محمد طاہر قدس اللہ اسرارہما نمود - و از علوم
 صوری و مستوی بہرہ وافر اندوخت -

جد بزرگوارش شیخ محمد افضل اورا در خورد سالی مرید گرفت - و بہ دست

تربتیت شیخ محمد یحییٰ حوالہ نمود۔ و بعد فوت پدر والا گھر بر مسند آباء کرام مریع نشست۔
و طریقہ انیقہ اسلاف را باہتمام تمام نگاہبانی فرمود۔

فیما بین فقیر و او اخلاص خاصے بود۔ حیف کہ در ریعان جوانی آن شجر سایہ
انگن از پاد افتاد و این حادثہ بیست و یکم جمادی الاولیٰ روز چہار شنبہ وقت نماز مغرب
سہ ثلاث و ستین و مائتہ و الف (۱۱۶۳) واقع شد و پائین روضہ منورہ شیخ محمد فضل
جد خودش مدفون گردید۔

مسودہ اوراق در تاریخ وفات مشائرا الیہ و شیخ اسد اللہ غالب کہ ذکرش می
آید۔ مے گوید یہ

افضلی شیخ کامل و غائب	آرمیند در ریاض ارم
سال تاریخ گفت غمزدہ	آہ رفتند ہر دو زین عالم
ذکاء ذہن بدرجہ کمال داشت و شعر بسرعت تمام می گفت۔ صاحب دیوان است	چو صبح صافی آئینہ ام زدم زدن است
زہار از خلوت نشینی فکر حیدر عام کرد	چون نگین در حلقہ خود را زبرائے نام کرد
سخنور چون ببرد شعرا و مشہور تر گردد	کہ صافی تر کند گرویتی آب گوہر را
لب گزیدہ اغیار را چہ بوسہ زخم	عقیق کندہ نام در گچہ کار آید

(۹۹) غالب شیخ اسد اللہ

مختار زادہ شیخ محمد افضل الایادی است و برادر خالہ زادہ شیخ محمد ناصر افضل
اسلمش از چنپور است۔ جد کلاش سجادہ نشین شیخ محمد افضل جو پوری استاد
علامہ العصر الاٹم و چنپوری بود۔ غالب بانساب افضلیں تفاخر داشت۔ جوان
صاحب استعداد و شایستگی بود۔ ہمیشہ رگ خامہ سخن ریز را بہ نشر اندیشہ مے کشود۔

وقتیکه راقم الحروف از دیار سنده بولایت هند معاودت نمود. متقارن طلوع بهلال
رمضان المبارک سنه سبع واربعمین و مائة و الف (۱۱۴۷) داخل اله آباد گردید.
مشاء الیه این رباعی گفته ضیافت طبع فرستاده

چون کرد و رود سوی من یار سعید فی الحال مه تو بفلک گشت پدید
از بسکه فرود عشرت اند آمدنش ماه رمضان برای من شد مه عید
اواخر ایام زندگانی به دار الخلافه شاهجهان آباد آمد و بنهم ذی القعدة سنه
ثلث و ستین و مائة و الف (۱۱۶۳) از لباس حیات مستعار عاری شد و در آن شهر
مدفون گردید.

از افکار اوست

دل دیوانه دارم که خاموشی است تقریرش بزرگ زلف خوبان بی صدا افتاده زنجیرش
گذراز کوچه های تنگ کو صاحب دماغان نمی آید برون از خامه نقاش تصویرش
سیر مہتاب دو چندان کند آرایش حسن سایه زلف پر خسار تو زلف دگر است
پی بکیر آن دلیان از یاد ابرو می برم تیغ قاتل رهبر و ملک عدم را جاده است
زیبایی نیست ز تابهر جا سرمه را نازم عصای آبنوسی داد از دنباله چشمش را
روز محشر غبار تربت ما دامن بو تراب می خواهد

(۱۰۰) مخمور مرشد قلی خان

نام اصلی او میرزا لطف اللہ است پدرش حاجی شکر اللہ تبریزی از
ایران دیار و او به هندوستان شد و در بندر سورت طرح توطن انداخت.
مرشد قلی خان در بندر سورت سنه شمس و تسعین و الف (۱۰۹۵) متولد شد
سال ولادت این مصرع مستفاد می شود

”بر سپهر سعادت آمد ماه“
۱۰۹۵ هـ

بعد از آنکه سنین عمرش بسر حد تمیز رسید در خدمت آقا حبیب الله اصفهانی
که از فضلا و مقررین و از شاگردان رشید آقا حسین خوانساری بود و در بندرسورت
سکونت داشت - تحصیل علوم پرداخت و بقدر فضا علی اکتساب نمود

بعد فوت والد بر سبیل تجارت جانب بنگاله رفت نواب شجاع الدوله ناظم بنگاله
جوهر قابلیت او در یافتن صبیّه خود را در عقد ازدواج او درآورد - و از حضور سلطانی
بمنصب عمده و خطاب مرشد قلی خان سرافراز شد و سالها بصوبه داری مالک او دیسه
فرق امتیاز فراخت

آخر از ورق گردانی روزگار و دغا سازی نوکران خود از دارالاماره بیجا شد و خود
را در ظل نواب آصف چاه ناظم دکن کشید و مدتی با او بسربرد - انجام کار در حیدرآباد
(دکن) رخت اقامت انداخت - و شانزدهم رمضان سنه اربع و شصین و مائه و الف
(۱۱۶۴) مسافرت زندگانی بی پایان رسانید -

در شعر زبان خوبی دارد - و مضامین تازه هم باید - دیوان مخمور بخط خودش بنظر درآید
و این چند شعر را گرفته شد :

کوسا غریبه تازم از بهوش خود افتم	مانند سپهر دست در آغوش خود افتم
پشت فلک بنواک رساند غرور ما	کمر سار را کند مکر سنگ زور ما
بسازن شیشم ساعت فریفتی کار پیدا کن	بیک ساعت زمین و آسمان را زیر و بالا کن
باشد در جهان قائم از ان ذات یگانه	بر پای جوکان است بیک تیر دو خانه
تجرب نیست به طبیعت اگر حاجت روا گردد	که زخم کهنه را خاکستر عقرب دوا گردد
ز دوتان کی بخورد و ماندگان را کار کشاید	گره امکان ندارد باز از انگشت پا گردد

له آخر الامرا بله سوم سنه ۱۱۶۴ و قبل تذکره مؤتمن الملک جعفر خان -

زان نسبتی که هست بسنگ آبلغینه را
 ای سنگدل شکست من آخر شکست کیست
 بگلزار محبت رشته گلدسته را مانم
 که عمرم جمله صرف اختراع دوستان گردد
 سر از مضمون آن زلف سیاه پیرون نمی آرم
 که در چشم چو مکتوب مرکب خورده می آید
 تسکین دل ز صحبت روشندان طلب
 آئینه بیقراری سیاه بے برد
 چرا بسر زود زود دفتر ایام
 که خود بخود ورق این کتاب می گردد
 می فریبد نازنینان را بهر صورت که هست
 کاش پیشانی خود وقف زمین می کردم
 چون دختی که زهر شاخ دهد ریشه بخاک
 چون آئینه من هم جوهری می داشتم
 منم آن مست که گرمی نهد دست بهم
 در سجود تو ز هر عضو زمین گیر شدم
 رتبه شخص فراید ز صفای باطن
 کاش چون آئینه من هم جوهری می داشتم
 درین چمن بچم امید خوش کم دل را
 چون نخل موم ندارم بخود گمان مژگ
 پندار از ضعیفان کار سنگین بر نمی آید
 که کوهی می شود صورت پذیر از خامه موئی

(۱۰۱) اقدس میررضی شوستری

والد اوسید نورالدین شیخ الاسلام بلده شوستر بود - و منصب شیخ الاسلامی آن
 دیار از قدیم الایام به آباء و اجداد او تعلق دارد -
 ولادت میررضی در شوستر سنه ثمان و عشرين و مائة و الف (۱۱۲۸) واقع
 شد از آغاز شعور و امن به کسب فضائل برز - و علوم عقلی و نقلی در شوستر از حدت
 والد خود - و بعضی از فضلاء آن دیار اخذ نمود - بعد از آن شب بیز سیاحت جولان داد
 و اصفهان و قم و کاشان و سایر بلاد عراق عجم را تماشا کرد - درین اماکن نیز
 تحصیل علوم پرداخت - و ایضا عراق عرب را سیر نمود و پیشانی سعادت در عنایت

عالیات مالید۔ آنگاہ نطق عزم بگلگشت ہندوستان بر لبست۔ و در سنہ تسع و العین
و مائتہ و الف (۱۱۲۹) از بندر بصرہ بہ بندر سورت رسید۔ و ایامی دین شہر توقف
نمودہ از راہ دریاسری بدیار بنگالہ کشید و در سایہ عاطفت نواب شجاع الدولہ
ناظم بنگالہ بصیغہ مصاحبت دستہ بسر برد۔ و بعد از انتقال نواب مذکور زفات نواب
مرشد قلی خان صوبہ دار اودلیسہ برگزید۔

و چون مرشد قلی خان بہ دکن آمد میر ہم مراقت نمود و بعد چندی از مرشد قلی خان
جدا شدہ در ظلال مرحمت نواب آصفیہ خدیو کشور دکن دستہ روزگار گزارانید۔
چون مسلک او وارستگی و استغناست آخر الامر دست از مصاحبت نواب آصفیہ
برداشتہ در حیدر آباد دکن گوشہ انزو گرفت و بایکی از سادات تفرش کہ از مدتی متوطن
حیدر آباد اند و صلت نمودہ بتأمل پرداخت۔

فقیر اول در لشکر نواب آصفیہ سنہ ستین و مائتہ و الف (۱۱۴۰) بامیر ملاقات
ستونی دست داد۔ بعد از ان در سنہ خمس و ستین و مائتہ و الف (۱۱۴۵) در وہ فقیر بہ
حیدر آباد صورت بست و دیدہ و دید مکرر بل آمد۔

امروز میر بے نظیر زمان است و در طلاقت لسان و صنوف فضائل ممتاز اقران۔

صوبہ کلک اقدس سامع می افروزدہ

ظالم از عہدہ بارسیم خویش کشد	عقرب از کج روشی بر سر خود نمیش کشد
نہاشد خود نمائی مردم افتادہ از پارا	کہ ز کینہی نہاشد سایہ گلہا سے رعنا را
عمر بیچ مے رود رحم و جفا سے یار کو	وصل سبک عنان چہ شد بھر گران و قار کو
نرم شو کہ سخت گیران کا صورت گیر نیست	خامہ فولاد ہرگز لائق تصویر نیست
رفتہ رفتہ ظلم گردون بیشتر از عدل شد	این گمان از بسکہ یکجا ماند آخر خانہ کرد
پر تو خورشید را آئینہ سازد گرم تر	مہر کم را سینہ صافیہا فراوان مے کند

ریاضت در جهاد نفس باشد حربه مردان خوش و تکیب نماز است مرا
 سخت رویان فارغ انداز کاوش اهل جهان در زمین محکم
 دولت بے رنگان سرمایه سنگین دلی است خاک چون یا تو لکر آبادی
 تا چند بار خاطر دلتا توان شدن یک چند گره به سیر گشت سال است که

(۱-۲) حزن بن - شیخ محمد علی،
 می شکند -
 ناله

سلسله نسبش بهر ده واسطه به شیخ زاهد گیلانی مرشد شیخ صفی الدین اردبیلی
 جد سلطان صفوی می پیوندند -

و مولد و منشأ شیخ اصفهان است - چون نادر شاه بر ممالک ایران استیلا
 یافت و امنی که در عهد سلطان صفوی بود بر هم خورد - شیخ رخت سفر به دیار بهمن کشید
 و در سنه سبع وربعین و مائت و الف (۱۱۴۷) از راه دریا به بندر تهمه رسید - و از
 طریق سیستان و خد آباد وارد بلده بھکر گشت -

اتفاقاً در آن ایام عطف عنان فقیر از شده بجانب هند واقع شد و در بلده
 بھکر با شیخ ملاقات نمود دست داد - جامع علوم عقلی و نقلی است و در نظم و نثر مرتبه
 بلند دارد -

آخر از راه ملتان و لاهور متوجه دارالخلافه دہلی شد - و قریب چهارده سال
 درین شهر بعنوان رائد و اقامت گزید -

در سنه احدی و شصین و مائت و الف (۱۱۶۱) از شاه جهان آباد بر آمده چندی
 در اکبر آباد وقف کرد و از آنجا به شهر بنارس شتافت - و بعد چندی از آنجا به
 عظیم آباد پتتمه رفت

در بھکر جزو کس از اشعار طبع را و به دستخط خود توافع فقیر نمود - و اکنون دیوان

عالیات مالید۔ آنگاه نطق عزم بگلگت انتخاب نہ شد۔

و مائتہ و الف (۱۱۲۹) ازین ش کفایہ است ۵

نموده از راه دریای سری در دل آیدیرین	آه دل سوخته کان متصل آیدیرین
ناظم بگلگت بصیغہ مصوب گل دایم ہوسہا	ریشک است بازادی مرغان قفسہا
مرشد قلی خان اور جلویہ جانانہ سوختیم	آتش بسنگ بود کہ ماخانہ سوختیم
وجودای براسیری گزیاد رفته باشد	در دام ماندہ باشد صیاد رفته باشد
مجد شادم کہ ازرقیبان دامن فشان گشتی	گوشت خاک ماہم بریاد رفته باشد
دلہ ز وعدہ بر آتش فگندی و رفتی	بیا کہ سوختن این کباب نزدیک است

(۱۰۳) مثنوی میرزا عبد الرضا صفایانی

از صاحب طبیان حال و نکتہ سخنان بلند مقال است۔ سلسلہ نسبش بہ مالک
اشتر رضی اللہ تعالیٰ عنہ منتهی نہ شود۔

مولودہ نشأ او اصفہان است۔ مدتهاست کہ بسیر ہند تشریف آورده اول
بانوای برلان الملک سعادت علی خان پیشاپوری ناظم صوبہ اودھ۔ ترین اعتبار
بسرے پڑو۔ و بعد از انتقال برلان الملک رفاقت نواب ابوالمنصور خان صفد
چنگ پڑو۔

بقبر و بلادہ لکھنؤ اورادیم پیچیدہ ترجمہ سپید جعفر روحی تخریر یافت۔ مروی دروش
سیرت قانی مشرب است۔ خلق و شکستگی بہ تہہ کمال دارد۔ و صحبت او ہنشینان را
سیرایتہ عمو و سہمہ افراید۔

ساجید پیران است اما اشعار ایشان بقصیر کم رسیدہ۔ ریاضی

نو خط چہرہ نیاز است مرا در ہر ہر سوی خویش ناز است مرا

صد بار چوبگرد سرش می گردم یک دور تسبیح نماز است مرا

(۱۰۴) آرزو سراج الدین علی خان اکبر آبادی

از شعراء حال - و تازه گویان خوش خیال است - قریب پنجاه سال است که در گلستان سخن عند لیبی می کند و بدستگیری ثعبان قلم بازار سحر آفرینان می شکند - فقیر در حین تالیف این کتاب دوستی نامرئستلم طلب ترجمه قلم آورد و در مشاغل به منطوق و اِذَا حَيَّيْتُمْ بِحَيَّةٍ فَحَيُّوا اِيا حَسَنَ مِنْهَا عَلَ نمود - و مکرر به تخریر جواب و ارسال احوال و اشعار خود مسرور ساخت و قلمی نمود که :-

”فقیر بخدمت میر عبد الجلیل مرحوم بلگرامی مکرر مستفید شده و صحبت شعر اتفاق

افتاد - حالا باده ارتباط دو آتش شد و گل دوستی رعنا گشت

نسب آرزو از جانب پدر به شیخ کمال الدین خواهرزاده شیخ نصیر الدین محمود نَوَسَّ اللَّهُ ضَرْحَهُ و از جهت مادر به شیخ محمد غوث گویاری شطاری عطاری سَأَوَّحَ اللَّهُ مَرْوَحَهُ منتهی می شود -

و نسب شیخ محمد غوث به شیخ فرید الدین عطاری نیشاپوری حَظَّ ضَرْحَهُ می رسد و پیوند دو لهذا ایشان را عطاری گویند -

ولادت شیخ سراج الدین در منتهای ماه حادی عشر (۱۱۰۰) واقع شد - از بدو شعور به تحصیل علوم رسمیه پرداخته - و در سن چهارده سالگی خود را به سخن مشغول ساخته - و تا بیست و چهار سالگی کتب متعدد درسی در خدمت فضلا عصر گذرانید و در قنون فراوان استعداد بلند بهم رسانیده - سپس در سلک منصبداران پادشاهی درآمد -

و در اوائل سلطنت محمد فرخ میر بخدمت افتاد و گویا با مامور گردید و در

سنة اثنتین وثلثین و مائة و الف (۱۱۳۲) به دارالخلافه شاه جهان آمد و از آن وقت تا زمان حال درین شهر بسر می برد - و هنگامه سخنوری گرم دارد

صاحب فراوان تصانیف است مثل رساله "موهبت عظمی" در فن معانی و رساله "عطیه کبری" در فن بیان - هر دو بزبان فارسی بطریق "مفتاح" و "تلخیص" که سابق کسی برین منوال ننوشته - و فرهنگ "سراج اللغة" بطور برهان قاطع و "چراغ هدایت" در بیان لغات و اصطلاحات شعراء جدید که در کتب سالفینست و "نور الالفاظ" شتمبر لغات هندی که فارسی و عربی آن در هند غیر مشهور است - و "شرح سکندرنامه" و "شرح قصائد عرفی" و "سراج منیر" اوجه اعتراضات ابوالبرکات متبیر بر اشعار عرفی و غیره و نسخه "داد سخن" شرح قصیده ابوالبرکات متبیر که در اعتراضات شهید ابنه قصیده قدسی محاکمه نموده - و شرح گلستان مسمی به "خیایان" و تذکره اکثر شعراء متقدم و متأخر که درین ایام بتحریر آن اشتغال دارد و کلیات او نظماً و نثراً قریب بیست هزار بیت است و بعد از آنکه خط مشاء الیه چهره وصول نمود و مختصر دیوانش شخصی تازه از شاه جهان

آباد آورد و این ابیات از آنجا سمت تحریر یافت -

مگو که چاره دل از سبوسن آید کدام کار که از دست او نماند آید
چند چشم دوستی زین ساده لوحان دشمن چشم حفظ الغیب از آئینه نتوان داشت
دیوای آن پری رو چشم من پرواز کرد طفل بازی کوش اشکم را بکوتر باز کرد
کجی نیست در طریق خدا بشکین راست می کنند دعا

محض محرمیم و در عالم هوید ایتم ما خوب اگر فهمد کس تصویر غفایتم ما
نماند هیچ حنا هیچ اختیار مرا سپرو بسته بدست تو روزگار مرا
چو شبیم آبله پیدایم بروی آن گل شد قماش حسن بر بند که چشم بلیل شد

اگر از ناز بتان اذن تماشا گیرند از کف آئینه گذارند و دل ما گیرند
 دفع غفلت زندگی افزای انسان می شود عمر از شب زنده دار بهاد و چندان می شود
 گلر خان تنگ دلم خاطر من شاد کنید چون شود بند قبا باز مرا یاد کنید
 دلبران با هم آشنا مشوید بتلاشیم ما شما مشوید
 بنوش خون دل من که خوش نمک دارد شراب میکده ام لذت گزک دارد
 می کند ناز خط او نه دمید است هنوز بید مانع است که بنگش نرسید است هنوز
 عرض بے طاقتی خود بچه انداز دهم بشکنم شیشه دل تا بتو آواز دهم
 وحشت آموز غزالاغم من شهر استاد بیابانم من
 به بزم می پرستان خود نمائی شیخ کمتر کن بسان شعله اسباب معیشت را بستر کن
 شنیدم از ره دور آمد آن شورش فریبنده شود ای کاش شمع محفل من ماه آینه
 ندارد یادایم جدائی چشم مست او حسابی نیست در پیش فرنگی سال هجرت او
 فریب خوش پیران خوردن آرزو رسم است ز روی تجربه گفت این چنین پدر مارا
 شکسته پانوشین آرزو بگوشه صبر که شاه مملکت فقر چون تملک است
 هر که خود تربیت خود نکند حیوان است آدم آنست که او را پدر و مادر نیست
 تقاضا این همه رسم کجاست جان کسی بخلف وعده دلم نیز شرمسار تو نیست
 گرفت آن می هندی می دگر در بر دگر پرس حکایت که چند در چند است
 گر مصحف عذار تو افتد بدست من ختم نمی بشوق بیک بوسه کردن است
 نیست خالی از تما سب عضو عضو آن پری ساق سیمین دست آئینه زانوی است
 چنین که منع ز سرگوشی خودم کردی بخاطر تو ندانم چه احتمال گذشت
 می دو اندر آسمان را بهر کار خاکیان از بر رگها بود گر بے وقارم کرده اند
 خجالت می کشم بسیار از روی وفای خود تو گاهی کرده باشی یاد من یاد من آید

حسودیت شد آنجا که بیت خود خواندم چنانکه بر سر کس خانه فرود آید
 نمی فهمم زبان ترکی چشم سخن گویت اشارت های ابرو شاید اینجا ترجمان باشد
 نقش در عالم نشاند آنکه سود عمر او همچو خوش خط مهر کن در نیکبانی صرف شد
 دیده باشی گل شبنم آلود گریه را هم دل خوش می آید
 آرزو بیجاست سعیت در تمنائے وصال عالمی گرجان دهد آن شوخ کی تن میدهد
 کم بود از شوق خالی حسن موزون بهتان سرو این باغ است داغ عشق بیجان بیشتر
 لیکن دل ما آخر از آن شوخ کشیدی ای آینه ما قدر تو نشناخته بودیم
 پامال کرد خون من تیره روز را زانو سپه سمند سواری که دیده ام
 نصیب اهل کمال است از جهان تغیب که در شکنجه قند چون شود کتاب تمام
 رپود از دل عشاق بی حضوری را غبار خط تو خاک شفاست پنداری
 ز تار و قشقه ما بے سجه نباشد چون شمع جمع کردیم رندی و پارسائی
 خطاست اخذ معانی ز فکر هم طراحان زمین شعر کجا حق شفقه داشته است
 شود چه بازو من ناز بالمش خرابت تو خود بگو که مرا آن زمان چه باید کرد
 واجب افشانی نخواهد بود زینسان در جهان خون عاشق تیر چون شخرف باشد کشتنی
 آرزو اطفال را هم هست ایوبی ضرور حیف آن عاقل که ماند زنده بے کیفیتی
 هر چند از و نیم و لیکن همه او نیم مانده فیله که تراشیده ز عاج است
 آن دو گیسوی سیه بر روی رخشان آرد شعر هندی بوده است از میرزا روشن ضمیر
 پوشیده مانده که بعد تمام سرو آرد - سراج الدین علی خان آرزو از
 شاه جهان آباد بر خاسته رخت سفریه دیار شرقی کشید - و در بلده گفتو آمد - و
 بواسطت اسحق خان با ثواب صفدر جنگ ناظم صوبه اوده بر خورد و بجوای
 اختصاص یافت و چون ثواب صفدر جنگ هفتم ذی الحجه سنه ۱۰۵۷ و ۱۰۵۸

والف (۱۱۶۷) درگذشت۔ آرزو باشجاع الدولہ خلف نواب مذکور کہ قائم مقام
پدر شد بسر مے برد۔ و در جادی الاخری سنہ تسع و ستین و مائتہ والف (۱۱۶۹) در
بلدہ لکھنؤ فوت کرد۔ و در ہمین شہر مدفون گردید
مؤلف کتاب گوید ۵

سراج الدین علی خان نادر عصر زمرب او سخن را آبرو رفت
اگر جوید کسے سال وفا تش بگو۔ آن جان معنی آرزو رفت

(۱۰۵) مظہر میرزا جان سلسلہ اللہ تعالیٰ

مظہر فیض الہی است۔ و مشرق صبح آگاہی۔ شاہ مسند فقر و فنا۔ و مقیم آستان
توکل و استغنا۔

نام والد ماجد او میرزا جان است از بنجاد و تسمیہ او توان دریافت اما نام
و تخلص او گویا عنایت نرجان اسرار قیومی مولانا ی رومی است کہ پانصد سال پیش
ازین در دفتر ششم شوی ارشاد فرمودہ و کرامتے نمایان بخصار انجن استقبال و ا
نمودہ یعنی ۵

جان اول مظہر در گاہ شد جانجان خود مظہر اللہ شد
لیکن نام او بر السنہ میرزا جانجان جاری شدہ۔ این اسم ہم معنی بلند دارد
فقیر را با میرزا ملاقات صوری صورت نہ بستہ اما غائبانہ اخلاص کامل است
و ہمیشہ بہ آمد و رفت مراسلات خط ہمکلامی حاصل۔

میرزا جامع فقر و فضیلت و سخن گشتری است۔ و بہ اعتقادی اسم خود روح الرح
معنی پروری۔ نوع و س مقال را بمشا طکی و ہش طرز تازہ۔ و تصویر خیال را بہ روتی
فکرش حسن بے اندازہ۔ شعلہ آوازش آتش زین خرمنا۔ و شوخی اندازش شور

افکن انجمنها-

فقیر در اثناء تحریر این کتاب تکلیف ترجمه کرد- میزرا ترجمه خود و اشعار آبدار بر تحریر
در آورد- و متاع نفیس از انقاس خود هدیه دوستان ساخت نسخه ترجمه این است
"فقیر جانجان تخلص بمظهر سپهر میرزا جهان جانی تخلص- علوی نسب- هندی مولد حنفی مذہب
"نقشبندی مشرب است- در عشره اولی مائتہ ثانیہ بعد الف ولادتش اتفاق افتاد- نشو و نماے
"ظاہری در بلد اکبر آباد یافتہ- تربیت باطنیش در محروسہ شہابہجان آباد از جناب حضرت
"بدایونی نقشبندی مجتہدی واقع شد سلسلہ نسبش بہ بیست و ہشت واسطہ توسط محمد بن عقیہ
"بیشیریشہ کبریا علی مرتضی کرم اللہ وجہہ منتهی شود-

"بعد اعلای او امیر کمال الدین در اوائل مائتہ ناسعہ از خطہ طائف بجنب قسمت بحدود
"ترکستان رخت اقامت انداخت- و بفرمان روائی بعضی از ان ممالک عمر گزارانیدہ- اولاد
"کنیز ہم رسانید از انہا امیر مجنون و امیر بابا در چین فتح ہندوستان کہ بردست ہمایون
"پادشاہ اتفاق افتاد- درین مملکت وارد شدند- از ان باز خدمت و رفاقت سلاطین گورکانیہ
"شمار مردم این خانان بود

"میزرا جان مذکور کہ در ششم مرتبہ از امیر بابا در درجہ دوازہم از امیر کمال الدین مسطور
"واقع است بہمد علیگیر پادشاہ علیہ الرحمۃ بعالی منصب ترک دنیا سراسر از گردید-

"در این خاکسار از پر و پلائی ہوائی مال و جہش در سر نہ پیچید- بعد تحقیل ضروریات این مشقت
"تعمیر خود و ابراہن دولت از خود زر قکان بستہ بامید- آنکہ پیشی در عالم دیگر باز کند- چون نقش قدم
"بر در ایشان نشاندہ است- از بس دماغش صحت قوی دارد- تا بہ تربیر اسباب ہی آورد بخرید و تفرید
"اختیار کردہ نان برخوان و نان خوردہ- چون گل عمر خود را بیک خرقة بسر برود- بخر یک شور خشکی
"در کہ نمک خیرا و صحت گاہ ہی بفریاد وائی کند- چون نالہ اش موزون واقع مے شود احباب از راہ جو
"شناسی بہمیزان اشعارش می بخند- و گرنہ او را از غایت انصاف نظریہ بے مریایگی خود و کافی بر

«سخن نچیده زیاده برین نیست که نظر بزرگان یافته حسن تبری بهم رسانیده است - اوس بجا به حسن خاتمه هم نصیب کند»

«ومن اشعرا»

باغبان رو بمن آور که ثنا خوان تو ام	چون صبا باد فروش گل وریحان تو ام
همچو سیلاب روم گریه کنان جانب شست	من که جاروب کیش گور غریبان تو ام
طرفه شمع می تو که چون صورت فانوس خیال	متصل گرد تو می گردم و حیران تو ام
خوب گفתי غزل مرثیه من مظهر	جان ندارم که دهم کشته احسان تو ام
آنکه روز و شب بلا گردان دیدار خود است	داغ همچون آفتاب از دست رخسار خود است
پشت پای بر جنازه سرمه را در خاک ریخت	از پی آزار من ناحق در آزار خود است
خدا یا آتش سودا ز سرتما پای من گیرد	اگر عریانیم چون شمع نام پیرهن گیرد
هنر در کار باشد عشق را چون پاسبان آمد	درین ره تیشه باید که دست کوه کن گیرد
ازان پیران خود چاک می سازم که می ترسم	گریبانم بچشر آید و دامان من گیرد
ازین عالم مجرد می روم چون بوی گل مظهر	که ترسم حق عریانی گریبان کفن گیرد
نسب درست کند گریبان به زاری ما	همین بس است پس از مرگ غیر جاری ما
کا هدید غله های سخن گر چه تن مرا	بالید چون گلین مکتب سخن مرا
مرا کشته است و یا ز این مرگ با من سرگردان	ترا بخش من چون دید گفت این مرده جان دارد
سوز دل از بهر این موسیم نمایان کرده اند	این جفا جویان مرا سر و چراغان کرده اند
سحر عید گل و عاشور بلبل در چمن دیدم	برنگ آمیز گردون چون سحر بسپارند دیدم
نیاز مشاهد پر وانه شمع خواهم بُرد	اگر دصال تو این بار رو نمود مرا
مبادا بلبل و گیس از من آشیان برند	توان او نچینه از شاخ بلندی استخوانم را
چشمم بر چشم چو افتاد گر قمار بهما است	حلقه بر حلقه چو افزود دگر زنجیر است
عکس رنگ پان نمایان است از پشت لبش	این پر خشی از کجا در سوز و آفتاده است

هیچ کس بر جامه زیبای قیل من ثابت نکرد
 گرچه تو نم چون بجاف سرخ دامن گیر بود
 نداشتی من تا عدم سر مو فرق
 که تو بستی و من مفت از میان رفتم
 بسین آئینه گردی زنجی تیغ نگاه خود
 ضرور است ای پسر از جوی سیفی حذر کرد
 جز تو در دیده من کس نگذار قد می
 شه و دارد که درین خانه پری می باشد
 بنان اگر چه نداشتی قدر مظهر ما
 خدا گواه که دیوانه سخت معتمد است

(۱۰۶) درومند - فقیه صاحب

از نجباء او دگیر است - و شعراء خوش تقریر -
 او دگیر شهری است از توابع صحر آبا و بسید - مرقدر منور شیخ صدر الدین قدس سره
 که از مشاهیر اولیاء و کن است درین شهر واقع شده - راقم الحروف مکرر زیارت مزار
 فاضل الانوار سعادت اندوخته -

مولد فقیه صاحب او دگیر است - در صفر سن همراه والد خود مطابق سنست و ثلاثین و
 مائت و الف (۱۱۲۶) از و کن به دار الخلافه شاه جهان آبا و بسید - و در ظل عاطفت
 شاه ولی الله نبیره شاه گل متخلص به وحدت سهرندی قدس الله اسرارها
 جا گرفت - و به تدریس اخلاق و تحصیل حیثیات مشغول گردید بعد چندی والد او رخت
 زندگانی بر سر بست - میرزا جانان مظهر سلسله الله تعالی او را در سایه شفقت خود گرفت و به
 یکن عنایت و تربیت ایشان مجبور کالات شد و در فن سخن رتبه شایسته بهم رسانید و میرزا
 و رقی او گوید

مظهر میانش غافل از احوال درومند
 تعلیم است اینکه در گریه روزگار نیست
 شعر فارسی و نه گنج هر دو غیب می گوید - ساقی نامه و نه شمع او مشهور است که مقبول طبایع
 گردیده -

فیما بین فقیر و مشاعر البیہ غائبانہ اخلاص وانی است و ہمیشہ طریق مراسلات مسلوک
درین ایام بہ تقریبی از شاہ جہان آباد بہمت ہنگالہ رفتہ و نزد ناظم ہنگالہ بہ جمعیت
مے گزراند

اشعار او بہ فقیر کم رسیدہ۔ چند بیت پیش ازین بر پشت خطی نوشتہ بود از ان است
برخم خویش از ان کو بہن ملک ریز است کہ شور خندہ شیرین بکام پردیز است
در کوی می فروشش مانند آبرو مرا لب تشنگی فروخت بدست سبو مرا
جان بیگسانہ دادم و شادم کہ عمر با بود است بر مراد تو مرگ آرزو مرا

رباعی

از فیض تو ای شایع روز عشر ہر روز بود عید غدیر دیگر
چون جام بود چشم امیدم در عشر بردست تو ای ساتی حوض کوثر

رباعی

یکچند عتاب و تاز ظاہر کردی دین عمر و روزہ بار خاطر کردی
بعد از مردن بہت بخاکم افتاد اول بایست آنچه آخر کردی

(۱۰۷) شاعر گل محمد معنی یاب خان

از مردم سرکار محمد شاہ پادشاہ است۔ یعنی بہت شاہی ممتاز بود۔ و بہ خطاب
معنی یاب خان سرز از نسبت تلذذ بہت میرزا نمیدل درست کردہ۔ و در تلامذہ میرزا
فائق برآمدہ۔ امروز منتخب شعراء شاہ جہان آباد است و قلم و معنی یابی بیاس من نظم نسق
ادآباد۔

گلہ شہ نصیالات رنگین چین می بندد

بگلشن چشم شہلایش چو می آفتابم مے گردد دکان حسن خربان تختہ چو بادام مے گردد

اگرچه داخل بزم و لے نیم داخل جد از صحبت هم همچو شاخ پیوندم

(۱۰۸) عزت میر عبد الولی

بن سید سعد اللہ سلونی سورتی کہ ترجمہ اش در فصل ثانی از دفتر اول گذارش یافت
از مستعدان وقت است۔ کتب درسی نزد پدر و الا اگر خوانده۔ و در معقولات حلّیثیتی خوب
۲۴م رسانده۔

فقیر را بعد مراجعت از سفر بیت اللہ در بندر سورت ملاقات او اتفاق افتاد خوش
صحبت است۔ موسیقی ہندی خوب می داند۔

مشاعر البیہ را اشتیاق سیر شاہ جہان آباد در حرکت آورد۔ و از بندر سورت روانہ
شدہ۔ بعد از طی عرض راہ بیستم جمادی الاولی سنہ اربع و شین و مائتہ و الف (۱۱۶۲) واصل
آن بلدہ فاخرہ شد۔ و تا وقت تحریر۔ همان جا است

منتخبی از دیوان خود برای مطالعہ فقیر در بندر سورت فرستادہ بود این چند بیت
از انجا فرا گرفته شد۔

نشود مرد کسی کوہ گراز جا برداشت	رستم است آنکہ دل دوست زدنی برداشت
بہ گرم جوشی یاران عصر تنگبہ مکن	کہ چون معانقہ عید اعتمادی نیست
دوستان از دوستان محروم و دشمن کامیاب	چیدہ قراض از نہال شمع گل پروانہ سوخت
دلہم اشردہ خوابد مانند یاد ائی شود روزی	ندائیم نچہ ام در دوست گنجین یا صبا افتد
ندائیم کردہ گر چہ یاد از دامن را سازد	اسیر حلقہ بر کرد سرگردید نشن مردم
سر برداشت نگاہت گلشن ز شرم او	بوی گلے نبود کہ پا در رخسانہ داشت

(۱۰۹) حیرت میر محمد ہاشم

مخاطب بہ موسوی خان کہ خطابش بہد اہست نظر اصل و نسب نشان می دہد در

سنة ثمان و شمانین و الف (۱۰۸۸) در نزهتکده عالم ناسوت خرامید و هلال استعداد
در سنه چهارده سالگی به استفاضه انوار تربیت والد ماجدش بعروج بدر کمال رسید -
سلسله نسبش به بیت واسطه به سالیح ائمه هدی علیه التحیة و الثنا منتهی می شود
جدش سید علی به اقتضای آنچیز از خطه گیلان به دیار هند وارد شد پدرش میر
محمد شفیع بن سید علی از فنون فضل و کمال آگاهی داشت - و در خجسته بنیاد او رنگ آباد
رنگ توطن به بخت -

موسوی خان نخست دامن دولت امیرالامرا سید حسین علی خان گرفت و
به قلعه داری و هارور امتیاز یافت - و چون امیرالامرا در سنه احدی و ثلاثین و مائة و
الف (۱۱۳۱) از دکن جانب هند حرکت کرد - موسوی خان در رکاب امیرالامرا
بسیر میهن شتافت - و صحبت اکثری از صاحب کمالان آنجا مثل میرزا بیدل و میر
عبد الجلیل بلگرامی دریافت - می فرماید :-

”همیشه در دکن از زبان امیرالامرا اوصاف کمال میر عبد الجلیل سامع افروز بود - چون ملاقات
” واقع شد عجب نسخه جامعی یافتیم -

بعد از برهم خوردن طبقه سادات از سن سی سالگی تا منتهای سن اخطاط در نزهتکده ظل انوار
اصفهان طاب شراک اوقات زندگانی را صرف گلگشت بهشت برین نمود - و بمنصب دوزخ
و پانصدی خدمت دارالانشاء سرافرازی داشت -

و بعد از عزلت نواب اصفهان و تمکن نواب نظام الدوله شهید بر مسند ریاست
دکن خدمت انشاء سرکار و الایم به موسوی خان قرار یافت - الحال نیز نزد ترسین
و کن قیام دارد - و به عهده انشاء و منصب چهار هزار و مخطاب معمر الدوله فرق
امتیاز می افرازد -

فقیر را به در دو مالک و کن با خان مذکور محاسن مستوفی اتفاق افتاد - سیم و شصت

گره کشای عنجه دلهاست - وگرنیزی تقریش رنگ افروز چهره مدعا -

این چند بیت از دیوانش فر گرفته شده

پاس دل گرمی توانی داشت سلطان محشوی	این نگین را گرد بست آری سلیمان می شوی
نه بر آنکه منزل دور و پالنگ است می نالم	دل مرا چون جرس جاری پیش تنگست می نالم
در دیده ام خیال رخ خوب یار ماند	این نقش بر جسدیده لیل و نهار ماند
فارغ از هر دو جهان بنده احسان توام	سرو آزادم و پاینده گلستان توام
بسلم کردی و پر می طیم آزرده مشو	می کنم رقص که در ذیل شهیدان توام
بے بهار خلق شهرت با هنر و مساز نیست	نکست گل بے شگفتن قابل پرواز نیست
منتهای کار عاشق از بدایت روشن است	شمع را آئینه انجام جز آغاز نیست
شد صرف سوز عشق بیانی که یافتم	مانند شمع سوخت زبانی که یافتم
منظور از نظاره حسنت شهادت است	از قتل بدتر است امانی که یافتم
راز جانان نیز معشوق است باید پاس داشت	بهر این لیلی نباشد بهتر از دل محلی
لذت همه در مناسبتهاست	از شیر دل شکر کشاید
هوس زخم بهشتاب تجلی دارم	کاش عریانی من رنگ کتانی می داشت
توان خدنگ نگاهی بسوی ما افکند	هنوز با تن مجروح نیم جانی هست
آه اندیشه دنیا طلبکاری دل	گفتم آن شیفته بے سرو پا حاضر نیست
بناک میگرد و نه این مست محترم اند	سباهی می چو مراد پیر دست بر سر شد
تا در فتنه ات پی روزی بیکه کرد	دفعه بیست ابل حرص چو ندان نشسته اند

(۱۱۰) رسا - جان سپردا

مطلب به میرزا خان الحسینی است موطن آبایش همدران - و بیشش پیر

سید علی محمدانی رحمه الله می رسد-

از اجدادش میرشاه طاهر در عهد اکبر بادشاه دارد سواد اعظم هندوستان گزیده و قبول تمام یافت. و پس از چند گاه متوجه گلگشت دکن گشت سلاطین عصر مقدش را گرامی داشته بآئین ارباب عقیدت احترام مالا کلام بعمل می آوردند. پس ازان اخلافش در گجرات احمد آباد توطن اختیار نموده مرجع اهل فضل و کمال بودند. و به سنت سنیه مشایخ عمل می کردند. و از چند قریه که اکبر بادشاه بطریق سیورغال مقرر کرده بود صرف مایحتاج می نمودند

والدش سید میرخان در زمان خلعه مکان خود را در سبک ارباب مناصب منتظم ساخت و بخدمات عمده ممتاز بود و از علوم آگاهی داشت. مولد میرزاخان - حمیدر آباد است نشوونما در لشکر نواب آصفیاه یافته و از مجلسیان خاص نواب بود. و در اواخر عهد آصفیاه بخدمت انشاء سرکار والا قیام داشت. و در رکاب نواب سیرشاه جهان آبا و کرد. و صحبت شعراء آنجا دریافت. بسیار خوش خلق. زنگین صحبت است. و جامه میرزا نیت بر قاضی است او دوخته اند.

فقیه را در دکن یکجستی فراوان با او صورت نیست.

این چند بیت از بیاضش درین سواد نقش می بندد

خود را ز تنگی قفس آزاد می کنم	این مشت پر تو از غنای صیاد می کنم
در سراپرده دل هر نفس آوازی هست	که درین خانه نهان خانه براندازی هست
ز سرمه آنکه بر بزمش ز جیوم نارسائی	خیال آستانش من و مشق جبهه سائی
که بر دپیام مارا محرم خوش نگه بان	رقی نمود آهیم دوسه مصرع هوائی
چشم کن ای باغبان گلستانه پیش من بیار	جمع یاران زنگین یادی می آید مرا

به گلشن دل پر داغ سیر ما دارم معاشران چمن انتظار من میرید
 نمی توان به فلک طرح اختلاط انداخت مرا از صحبت این سفله تنگ می آید
 خوبترت کرده را در یکیسی هم عالمی است بلبل مادر نفس کم می کند یاد وطن

(۱۱۱) ایچاد-میرزا علی نقی

از قوم قاچار است - مولد پدرش نقد علی خان - بهمان - و با شیخ علیخان
 وزیر شاه سلیمان صفوی قرابت تربیه داشت - نقد علی خان از ولایت خود بگلگشت
 همدشافت - و در عهد آصف جاه مدتها بدیوانی پادشاهیه بلده حیدر آباد
 سرافراز بود - و باین علاقه پایتخت در حیدر آباد افشوده -

محل ایچاد میرزا علی نقی ایچاد دار السور برهان پور است - بمصاحبت
 نواب آصفیاه رسید و فراوان اختیاص بهم رسانیده - و بعد فوت پدر در سندهار و
 شتین و ماته والف (۱۱۶۲) بخطاب موروثی نقد علی خان و خدمت دیوانی حیدر آباد
 نقد اختیار بدست آورد -

اول مرتبه در اورنگ آباد در دفترخانه شد و بعد از آن در لشکر نواب نظام
 شهید و در حیدر آباد مجلس متوالی اتفاق افتاد - خوبه قابلیت سرمایه دوست - و زیور
 تهذیب اخلاق پیرایه او -

این چند بیت از دیوانش به شرح زیر می آید

بدست یار سپردند اختیار مرا توان درنگ حیا یافت رنگ کار مرا
 یار آمد و می نشست و شایب رفت غمخیز چیت به این اضطراب رفت
 ای مصور از لباس یار و دانش بخش بر دهم دست گریانی گریه اش بخش
 دلم تو بردی من انتظار دارم بیا به بهلویت من با تو کار دارم

پرسند هر چه از تو بگفتن شتاب کن	خود را مثال آینه حاضر جواب کن
خطاست اینکه بگویم به چهره چین داری	خدا نکرده مگر در گره همین داری
خط پشت لب و حرف تو در دل کرد تا اثری	بقربانت روم ظالم چه تخریری چه تقریری
گفته دل شکنان به که فراموش کنی	این گهرمین ندارد که تو در گوش کنی
گیرم که در کفم همه رنگ حنا شوی	آخر تو رفته رفته ز من بی وفا شوی
بردی مشبه پرده شمع را دیدم	که چادری ز گل داغ میکشد امشب
بی خورده دل لاله برد داغ ز گلشن	آرام مناعی ست که بی زرن توان یافت
بالیده بود پیرنخود آخر خراب شد	چشم حباب کور شود این سزای آوست
راستی گوید اگر سرو که همدوش تو ام	بر سر دعوی خود مصحف گل بردارد
دل از تست پیخواهی بر من پیشکش کردم	بهر صورت ترا آئینه در کار است می دادم
اول بروی تو دیدیم ز محمود حسن	مادرین شهر مبارک شب ماه آمده ایم
دارد همیشه در بر پیراهن محطّر	مار از گل خوش آمد این وضع میرزائی

(۱۱۲) افتخار عبدالوهاب دولت آبادی

از خوش فکران این عصر است - در ایام تالیف این کتاب ترجمه خود را با اشاره
فقیر انشاء کرده - و نسبت به مؤلف کتاب تنکاتی بکار برده - هر چند بساط عذر گسترده و ملاحظه
را بمهر ابرام بند ساخت -

نسخه ترجمه این است :-

«فقیر عبدالوهاب تخلص به افتخار از سادات بخاری الاصل است - سلسله نسبش از طرفین به
«خدم چمانیان بخاری قدس سره منتهی می شود - مولد و نشا این توفیجی بود اسعد مگر
«والا اسلطنه سلاطین نظام شاهیه - چواری ازواج فقیر یا صبیح سید مرتضی خان بخاری حارری

”حصار شهر پناه دولت آباد آفاق افتاد باین تقریب طرح اقامت در قلعه دولت آباد
 ”ریخته شد بعد از آن که حیثیت استفاضه بهم رسید از چشمه سار نکته سخنان بقدر زلالی برداشت
 ”و مشت خاک خود را بتقویت این آبجیات کامیاب عمر جادوئی ساخت - گویند شخصی این بیت
 ”تکراری کرده

خدا تا کرده گراید اجل پیش بامید که بگذارم جنون را
 ”فرزندی داشت صاحب کمال گفت ”بامید من“ لعل الحمد والمنه که جگر گوشگان اشعارم
 ”هر یکی بزبان حال ادا نمود که آن شخص بیک فرزند تسلی شد تو خود به عنایت اینودی چندین
 ”نتایج از جملہ داری همه را از نظر مؤلف کتاب گزرا نیدرم و از زیور اصلاح محلی ساختم - سخن
 ”آفرین تعالی نشانه این غریب زاد را را بحسن قبول صاحب طبعان رساند و از سواد به بیاض
 ”بلند نظران جلوه گر داند

بود فیض این دیگر چشمه داد الهی را	ز ماهی قیمت افزون تر بود دندان ماهی را
چون سیر غریب کردم اعتبار این چنین دیدم	زند بر هم نسیم منصب صاحب کلاهی را
غیرت افزای بهار است گل رخسارت	شمع افزون تماشا است مه دیدارت
می کنی جلوه بصد رنگ چو آئی محرابم	گردش خامه نقاش بود رفتارت
ایرو که بود تاز کش و سمره نخواهم	چون بی کمانی که دو کار است نخچیم
بودی هم ترا بر من نظر داشت می دادم	که چشم دومین نزدیک بیند دور دشنام را
تا چشم باز کرد خدا دید دیده در	اول به بیند آینه آینه ساز را
سازنده است سر و قدش را زمین چشمم	تا دل دو اندر ریشه اگر یک زمان شست
سنگین دل آن بت و من آگینه دل	دل را بدل به نیست الهی تو خیر کن
ایروی دیگران نرسد ایروی ترا	هر ماه نو مقدمه عیش عید نیست
نگینم بنده گویا بی کسی چون من نمی داند	بنای آشنای گدوم و با سحره می سازم

او بزل آغا گره زو شد دلم اینجا بدام می توان دادن سر انجام امور از راه دو

(۱۱۳) امداد - شیخ غلام حسین

هاشمی النسب - قادری الطریقه - برهان پوری المولد است - کتب او اهل دینی تحصیل نموده - و نقش او با مشق سخن درست نشسته - از وی آید سه

از تو پنهانی کند آئینه روی خویش را هر کس منظور دارد آبروی خویش را
گل کند از باطن صاحب دلان بی قصد فیض در گره بستن نداند غنچه بوسه خویش را
گر بصرانگه او چمن آرا گردد شاخ آهو قلم زنگش شعله گردد
صندلی رنگ بتی گر سر درمان داد درد هم گردد سر ما به تنها گردد

رباعی

رونق ده تحت شمع شاه نجف است روشن کن آفتاب ماه نجف است
شاهی خواهی و گر تو را به طلبی شاه نجف است و شاه راه نجف است
تا اینجا ذکر شعرا غیر ملکی ام است و اسامی گیتی که ماخذ این تالیف است
جادر طی کتاب مسطور شد و مقصد استیجاب اشخاصی که در کتب ماخذ ذکر اند نیست
مبدء فیاض کسی را که بر خاطر القا کرد بر زبان قلم گذشت - اکنون به تمهید شعراء
بلگرام می پردازم و ذکر این طائفه را طرازد این کتاب می سازم -

بر صیرفیان نقود اختیار و مهران جواهر آثار بهوید است که چون ماهیچه رایت
اسلام بر سواد دهند پر تو انداخت - و طلیعه غازیان که شکس کوس گنجینه
هی العلیا نواخت - اقسام صاحب کمالان عرب و عجم با قامت این دیار پر و افکند
و علوم ابوالبشر آدم را علیه السلا که از چندین هزار سال مندرس شده بود
تازه ساختند از آنجکه سخن موزون که ازان وقت تا زمان حال ما بر زبان این سخن شویا

تمهید شعرا و کلام

برانگخته اند- درنگها از خامه بوقلمون تزئینت- اما در عهد قدیم این طائفه بیشتر در پنا
تخت سلاطین بوده اند و در اطراف و اکناف ملک کمتر توان یافت مثل ابوالفتح
رونی و امیر خسرو و امیر حسن و شیخ جمالی که هر سه از شهر دلی برخاسته اند و غیرهم
سراجهم الله تعالی و از عهد اکبر پادشاه سکه سخن را رواجی دیگر بهم رسیده
اکثر امصار بوجود موزونان معمور گردید- از انجمله شهر بلگرام **حَفِظَهُ اللَّهُ عَنْ**
حَوَادِثِ الْأَيَّامِ

من سوادخوان نسوخته نادانی کمترین یاران و ظنم- و خادم صاحبان این انجمن
اما با شبات تاثر این آهوه گرام بر صفه روزگار حق عجب ثابت کرده ام و خدمت نمایان
بقدر طاقت بجای آورده- و سیاطائفه شعراء قدیم و جدید که با اصلاح سخن اینها پرداختم
مخلوط کردم خود را از خدمت ایشان ممنون ساختم **سَلَامٌ عَلَى الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ تَعَالَى**
فَتَاكُهُ نِي دَانْد که باعث اظهار این معنی به بر نحو بالمعین است و دکان خود فروشی
چیدن- بلکه از سر نو و بنیان زبان به تجدید عطایات الهی گشوده ام- و لب به تند گری
عناایت شاهی و اخوده- **فَا لِحْمُ اللَّهِ الَّذِي يَنْفَعُهُمْ تَسْمُ الصَّالِحَاتِ وَبِحُجَّتِهِمْ**
تَنْزِيلُ الْبَرَكَاتِ

(۱۱۳) قصیده شیخ نظام بلگرامی

از قضا شعراء این نظام- و کتب سوادخوان شریفین کلام است محل سکونت او محله
تافسی پورده در دامن بلندی-

پدرش ادراغ غیر اسن گذاشته و به عالم قدس گردید عیش شیخ سیلیمان که از
نوکران با اقتیاد درگاه اکبر پادشاه بود و بر حجر عافیت تربیت کرده-
شماره الهیه بعد از تسبیل حیثیات شش سخن پیش گرفته درین فن رشدی بهم رسانده-

و مخدرات صنائع و بدائع را بیشتر بکسی نشاند.

همواره با اُمراء عهد بسرمی برد و به اعزاز و اکرام مخصوص بود. و ایام زندگانی را به بخت و وفرد گذرانیید. آخر الامر در قصبه سفیدون از توابع دارالخلافه و هلی وارد شد و هاجا به گلگشت نزد هتکده آخرت خرامید. و این ساخه در سنه ثلث و الف (۱۰۰۳) واقع شد. مبارک خان دهلوی تاریخ وفاتش درین قطعه بضبط آورده

ملک ملک نظم شیخ نظام	شاعر نادر و فصیح کلام
در قصیده شده ظمیر زمان	در غزل گشته خسرو ایام
بست زحمت بقا ز ملک فنا	کرد آهسته سوی خلد خرام
کردم اندیشه بر تار نخیش	خردم گفت. آه آه نظام

دیوانش قصیده و غزل و رباعی و صنائع شعری پانزده هزار بیت است و قصیده به از دیگر اقسام می گوید.

سید محمد اشرف در گاهی که ترجمه او در فصل دانشمندان از مجلد اول السطیر یافت. فرمود. دیوان ضمیری بخط مصنف بنظر من در آمد. بر پشت دیوان مهر خود زده که این بیت نقش داشت

خدا یا بحق رسول انام پذیرای کار ضمیر نظام

کلامش بطور آن عصر واقع شده اند و درین جریده کم گرفته می شود

جز آئینه در روی تو دیدن که تواند	جز شانه زلف تو رسیدن که تواند
بس مدحیان گوش بر آواز نشنیدن	در محله عشق طمیدن که تواند
آنجا که صبا را نبود بار ز تنگی	جان بخش کلام تو شنیدن که تواند
هر گل که به گلزار جمال تو بخندد	ای رای بحر دست تو چیدن که تواند

صد تیغ کشیدند زهر سو به ضمیری
آن شرک شوخ دیده خود از دودمان کیست
از ناله و فغان من آید جهان بجان
این سرو سرفراز که نوش می چمد بنار
هر تیر بر دلم که دو ابرو به او کشید
چون نامه نیاز ضمیری رسید و خواند
بر نعل که شوی جلوه گرای سیمین آنجا
چشمم که بود خانه خوش آب و هوایی
خواهم که کنم پیش تو در دل خود عرض
تا کرد خریداری خاک سر کویت
از نقد روان داد ضمیری شن آنجا

به باغی

یارب بدرت نامه سیاه آمده ایم
هر چند که ما غرق گناه آمده ایم
در تاج گنبد حاجی افضل علیه الرحمه گوید

بدور این شهر اکبر که گشته
چو حاجی افضل از نقد بر حق نشسته
ز ثرو بیگ سلطان پادشاه بنیاد
ضمیری جست سال این بنار
بنا بر خیش نهان و آشکارا
بلفظ پادشاهی و هم به اجداد
خبر و گفتار پادشاه پادشاه

داین حاجی افضل مردی بزرگ معتقد فیه بود و در یلگرا هم بر مسند هدایت و
ادب و بیسری بود و ثرو بیگ سلطان از امراء اکبری بنحمت او اخاص و

اعتقاد داشت - و چون حاجی افضل از قصر مینا بسراپردہ کبریا خرامش فرمود و در سوادشہر ہدفون گردید - ترمذی بیگ سلطان بر مرقد او گنبد عالیشان از سنگ عمارت کرد و قطعہ مذکور را بخط نستعلیق در نہایت شوق خطی بر لوح سنگ کندہ در پیشانی باب گنبد تعبیه نمود - اما این گنبد بنام سالار بیگ کہ میراہتمام تعمیر بود شہرت یافت و نام ترمذی بیگ سلطان را کہسے نہ داند - شاعرے مناسب این مقام گوید :-

چون نگین مطلب ندارم غیر کام دیگران نمی نشانم نقش خود اما بنام دیگران

(۱۱۵) شہادی میر عبد الواحد حسینی واسطی بلگرامی قدس سرہ

دفتر اول از ترجمہ مفصل زینت یافتہ و خامہ خوش نصیب شاہراہ سعادت شتافتہ و اینجا ہم طریق اجمال می پیماید - و صدر ورق را بر سلسلہ جواہر آبداری آراید - آنجناب از بیعتیان خاص شیخ صفی سائی پوری است **تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهِيَ حَقُّهُ** و از خلفای پیش قدم شیخ حسین سکندریہ **سَمَّوْهُمُ اللَّهُ مُرُوحَهُ** - عمری دراز مسند ارشاد را بجلوس میمنت مانوس زینت بخشید - و سالکان مناہج حق پرستی را بسراکستان کبریا رسانید -

تصانیف والا "سنابل" و "حل شہادت" و "شرح کافیہ ابن حباب" بطور تصوف - و غیرہ متعدد اول است -

احیاناً بنا بر موزونی طبع گوہر کافیہ سے سنجید و طلای خوش عیار سخن برے کشید - در حل شہادت سے فرماید :-

"این کس دفن غزل تلمیذ خواجہ حافظ شیرازی است قدس سرہ و خواجہ نیز بہ شاگردی خود
"ہر اقبال کردہ و گویا باین ضعیف ایما سے فرمودہ :-

”هر که در طور غزل نکته حافظ آموخت یار شیرین سخن نادره گفتار من است

و میر علاء الدوله قزوینی صاحب نفائس المآثر می طراز که :-

”میر سلیقه شعر خوب دارد از دواست :-

”مرو بچنگ چو اول بصلح آمده وی به لطف نشین تاز خویش بر خیزم

و شیخ عبد القادر بدایونی در منتخب التواریخ می نویسد که :- میر طبع نظم بلند دارد

آنجناب شب جمعه سیوم رمضان سنه سبع عشر و الف (۱۰۱۰) بعالم قدس

خرامید - و در بلگرام مغرب خاک را مشرق انوار گردانید مورخی تحفه تاریخی به روح

اقدس گزرا نید :-

چو رفت واحد صوری و معنوی گفتم هزار و هفده و شب جمعه ماه صوم سیوم

مصرع ثانی تاریخ صوری و معنوی است - اما بیست عدد بقاعده حمل افزون میشود

آن را بتجمیع نازک خارج کرد یعنی واحد صوری که نوزده است و واحد معنوی که یک

است بر آمد -

دیوان غزل موجزی از موجود است - و کلامش روش زمان خود دارد لهذا

بر قلیلی اکتفا رفت :-

زگر به خانه مردم خراب خواهم کرد خیال غیر تو نقش بر آب خواهم کرد

کوته چه گفت زلف تو دراز است یورانتون است درین ناله که باز است

دانی که خوشنویسی ما را برای چه است ما هم واسطی و قلم نیز واسطی است

(۱۱۶) عشقی - سید برکت اللہ

الملقب به صاحب البرکات بن سید اولیس بن میر عبد الجلیل بن میر عبد الواحد

مذکور بلگرامی قدس الله انسانا و هم

ذات منقبط البرکات پیشتر شمع حلقه فقر است و اینجایانجن افروز شعرا در ادانل حال
 دست بیعت بجناب سید مرثی بن سید عبد النبی بلگرامی قدس الله اسرارها که ترجمه
 هر دو در دفتر اول نگارش یافت - دار - و از غنقوان سن تمیز تا مبادی ایام کهولت دست
 سید العارفین میر سید لطف الله بلگرامی سعادت اندوخت و از فیض تربیت و اما
 جاده سلوک بنهایت رسید و در نزهت کده کسب فی الله نغمه اش در آمد - و از مشرب
 خاص آنحضرت غنی مستوفی حاصل کرد - و سند خلافت و اجازت اخذ نمود و به دارالولایت کاپلی
 شتافته از خدمت مخدوم زاده علیجناب شاه فضل الله بن میر سید احمد بن میر سید محمد کاپلیوی
 قدس الله اسرارها یتیمنا و تبرکاً مثال اجازت و خلافت گرفت - و همین سلسله
 را جاری کرد

و چون مرقد متورجد امجد و میر عبد الجلیل قدس سره در مار هره از مضائق است
 مستقر الخلفه اکبر آباد واقع شده - در آن مقام رفته رنگ توطن ریخت - و روز عاشورا
 سده شصتین و اربعین و مائه و الف (۱۱۴۲) عنان از عالم سفلی تافت و باروح مقدس
 امام علیه السلام به گلگشت فردوس اعلی شتافت - را قم الحروف گوید
 بیدار ولی رفت سوی محفل قدس بر بست ز صحرای جهان محل قدس
 تاریخ وصال او خرد کرد رقم صاحب برکات و صل منزل قدس
 همواره چراغ ارشادی افروخت - و احیاناً لباس فارسی و هندی بر قامت
 معنی موزون می دوخت - منظور نظر او از نظم و نثر ضبط معانی حقائق بود - و بر قول
 مولوی معنوی عمل می فرمود که

نافیه اندیشم و آن یار من گویدم منداش جز ویدار من
 دیوان شعر موجزی و مثنوی مخمری مسمی به "ریاض عشق" دارد - این چند بیت از او
 یتیمنا قلمی می گردوسه

بر دیر پیر مغان باش وی پرستی کن
 ز لعل ساقی ماجرعه گیر و مستی کن
 چشم حیرت پیشه را خار و گل رعنائی کی است
 دل خرابی دیده را آبادی و صحرای کی است
 چشم دل داریم دیگر از نگاه ما پیرس
 گردگوی خویش می گردیم راه ما پیرس
 خانه دیده شود رشک پر بخانه چین
 گردم رنج کند یار بس منزل ما
 محل ذکر سید برکت الله قدس سره ما بعد است اما برای اتصال ترجمه او با
 ترجمه جدا مجدش میر عبد الواحد شاهی قدس سره در اینجا تحریر یافت. و نظیر این
 وجه در تقدیم و تاخیر تراجم دیگر هم ازین فصل منظور است.

(۱۱۷) ضمیمه - حافظ سیّد ضیاء الله بلگرامی قدس سره

مشارک البیه چنانچه در حوزة دانشمندان ورود کرامت آموذ نموده در مجمع تلامذة حرم
 نیز بطرز موزون جلوه فرمود

در بدایت حال کلام الله را با تجرید حفظ کرد. و دامن اکتساب کمال بر زد و
 در قصبات صوبه او ده بطور طالب این ملک گلگشت نمود و از دانشمندان عصر فنون
 درسی فرا گرفت و با جناب سید احمد بن سید محمد کاپوی قدس الله استراحتها
 غائبانه عقیدتی بهم رساند و این بیت بنظم آورد:

کاپوی که بلگرامی حسن ای تو احمد منم اویس قرن

بعد ازین یادراک رؤیت والا دیده و دل را منظر تجلی ساخت. و در بلگرام محل
 سیدان پندیده مسند خدا پرستی و تدریس علوم آراست. و عالم عالم طلبه را از حد و پیرایه
 بسیر منزل نهایت رسانید. و در عصر خود نیابت مسترز و مکرم می زیست. و در تفاوت
 و طهارت و حفظ حامی سنن نبوی قدمی را سخ داشت.

انتقال او بیست و پنجم شعبان روز شنبه سده ثلث و مائت و الف (۱۱۰۳) واقع

شد. و موافق وصیت پایان مرقد خواجہ عماد الدین بلگرامی که صاحب ولایت آن مقام
است بیرون حریم متصل دیوار جنوبی منزل آرام یافت. راقم الحروف گوید
ز سید ضیاء اللہ تخریر منور ساخت از خود محفل قدس
خرد تاریخ او در خواست از غیب ندا آمد - ضیاء منزل^{۱۱۰۳} قدس
نقش در زمین است و نشرش ماء معین - شعروانشادون مرتبہ آنجناب است و
اشعاری که ثبت می شود بر توی از ان آفتاب

قطره می که لبی بی تو چشیدن گیرد بگونا شده از چشم چکیدن گیرد
براه دیده دور وید درختهای مژده نشاندہ ام که خیال تو راه گم نکند

رباعی

ای لطف تو آب بر سر شعله چشم چون موم بدست خلق تو خاره و ششم
گویا گردد ادب چو آئی به سخن بینا گردد حیا چو بکشتائی چشم

(۱۱۸) میر طفیل محمد بلگرامی

آفتاب جهان افروز یکتائی است - و در اوج دفتر اول سرگرم جلوه آرائی نیخته
جامع فنون عقلی و نقلی بود - در پیچ و تفرد و مضامین رضییه و شمائل سنییه بی مثل
می زیست -

اصل والا از سادات انجمنی من اعمال اگره است و هاجنا در تالیف هفتم
وی لچه سده ثلث و سیحین و الف (۱۰۴۳) شهبستان امکان را روشنی بخشید - و در

له درین ماده هجری ضیاء را یک عدد محسوب است و الا تاریخ تمام نمی شود و در اصل سال وفات ضیاء این
نیست - مصنف خود در آثار الکرام دفتر اول صفحہ ۲۴۰ مطبوعه مفید عام اگره مکتوب می گوید که آخر
په تحقیق رسید که تاریخ انتقال مشاوی الی سده اربع و مائت و الف (۱۱۰۴) است و ماده تاریخ
"ضیاء منزل قدس"
۱۱۰۴

سن پانزده سالگی سنه ثمان و ثمانین و الف (۱۰۸۸) باراده کسب علم از اترولی بخطه
بلگرام تشریف آورد. و از فضلاء بلگرام و علماء بوارقون دینی برگرفت. و در حوزه
درس مولوی سید قطب الدین شمس آبادی مسافت تحصیل بنهایت رسانید.

و بعد از تکمیل تحصیل در بلگرام طرح اقامت انداخت. اول بخانه سید فیض
زمیندار که از اعیان سادات بلگرام است سکونت داشت. بعد از آن قریب نسی
سال تادم آخر در محله میدا پوره در دیوانخانه علامه مرحوم میر عبد الجلیل بلگرامی
نور الله مؤقداً اقامت ورزید. و درین مدت احیاناً بجانب گجرات شاه دولاد
کشمیر و مکانهای دیگر بطریق سیر برخواست. و در هر نوبت بفرصت قلیل معاودت فرمود
و قریب هفتاد سال بر مسند تدریس با حیا علوم پرداخت. و عالم عالم طلبه را
از حقیقت شاگردی به اوج استادی رسانید. از آنجمله ما دو برادریم یعنی فقیر و میر
محمد یوسف که ذکرش می آید.

رحلت والا در بلگرام بیست و چهارم ذی الحجه سنه احدی و خمسین و مائت و
الف (۱۱۵۱) واقع شد و بروفق وصیت در "باغ محمود" متصل مرتد علامه مرحوم
میر عبد الجلیل نور الله مؤقداً بجانب مشرق مدفون گردید. مؤلف
اوراق گوید

افسوس که آفتاب معنی از حلقه آسمان برون رفت

تاریخ وصال او فرد گفت علامه از جهان برون رفت

احیاناً بنا بر تشخیز طبع به ترتیب نظم می پرداخت. و فرق شعور بر شعری می افراخت
این رباعی نتیجه فکر عالی است

گرچه الهی نیازی ظاهر آموخت کی آتش سوز دل تواند افروخت

چون صورت پروانه فانوس خیال گرو شمع گشت و یک ذره نسوخت

(۱۱۹) واسطی میر عبد الجلیل حسینی واسطی بلگرامی نور اللہ فخری

غذایب ناطقہ در چین نخستین زمزمہ مناقب والا سنجیدہ - و گوش ار باب ہوش
را شگفتگی یکچمن گل بخشیدہ -

اینجا ہم بجزیر فصلی از احوال میمنت اشتغال مے پردازد - و پیشانی صفحہ را بانوا
قدسیہ منوری سازد -

x x x x x x x x x x x x x x

x x x x x

آنجناب باتفاق جمهور از خواص اقلیاد اجلہ علماء عالی مقدار است - و در تقد
ذات و جلال صفات یگانہ روزگار - و از عنایات اینزد کامیاب دولت نشأتین بود -
و بہ منطوق آیہ فیض پیرایہ و اقلیناہ فی الدنیا حسنتہ و ائنتہ فی الاخرتہ
لمن الصالحین از جمہیت صوری و معنوی خطی و افراشت -

و از مناقب والا اینکہ ہمین طالع بیدار شاہ ولایت کثر مہ اللہ و جہہ
را در خواب مے بیند و دست بیعت می دہد و در قصیدہ منقبت زبان بادای
شکر می کشاید کہ ہ

دین پناہ افضل آگاہ	دل پاک تو شمع عرفان است
کردہ ام بیعت تو در رویا	این سعادت ز فضل رحمت است
دستم آخر گرفته بکرم	می شناسم کہ این چہ احسان است
من و این رتبہ از کجا لیکن	مور پروردہ سلیمان است

کتب او اہل از بعض علماء بلگرام و قصبات پورب اخذ نمود - و در حلقہ درس
شیخ غلام نقشبند لکنوی قدس سرشتہ تحصیل بانہا رسانید - و علم حدیث

از خدمت میرسید مبارک محدث بلگرامی که از تلامذه خاص شیخ نورالحق خلف اصفی
شیخ عبدالحق دهلوی است سند نمود. و در جمیع علوم منقول و معقول خصوص تفسیر و
حدیث و لغت و فنون عربیت و تاریخ و موسیقی اقتداری عظیم بهم رسانید. و حافظه و تشریف
بمرتبه بود که قاموس اللغة از اول تا آخر از برداشت

ملاقات آنجناب با سید علی مصوم مدتی در اورنگ آباد دکن اتفاق افتاد
سید علی می گفت: - من در تمام عمر خود جامع غرائب علوم مثل میر عبد الجلیل ندیدم
و شیخ غلام نقشبند لکنوی همیشه تعریف و توصیف می نمود.

آنجناب در سنه اربع و مائة و الف (۱۱۰۴) به دکن شتافت. و عنقریب عطف
عنان نمود. و کثرت ثانی در سنه احدى عشر و مائة و الف (۱۱۱۱) به اراده تلاش
معاش جاده مسافت و کن پیمود و بعد از طی مراحل در اسلام پور (عرف
برهما پوری) از توابع بیجا پور اردوی خلدیگان را دریافت. میرزا یار علی
بیگ سوارخ نگار حضور پادشاهی لوازم قدرشناسی بجا آورد. و بملازمت سلطان
رسانید. پادشاه بمنصبی شایسته و جایگزین از مجال سائی پور قریب بلگرام و مختار
بخشگیری و مواقع نگاری گجرات شاه دولا. قرین عنایت ساخت. آنجناب
در تاریخ خدمت انشائی کند.

مرا از جناب خلافت عطا شد. در روی کرم خدمت عیش افزا
خردگفت نایب تفویض خدمت. وقایع نگاری گجرات زیبا
بعد حصول خدمت از دکن محل سفر مخطوط بلگرام بر بخت و از اینجا متوجه گجرات
شد و غرة ربیع الاول سنه ثلث عشر و مائة و الف (۱۱۱۳) گجرات را مورد
برکات ساخت. و قریب چهار سال هر دو خدمت را به دیانت و استقلال تمام
سراجم داد

و در سنه ست و مائت و الف (۱۱۱۶) عزل در میان آمد آنجناب در ماه
جمادی الاولی سال مذکور و سه بلگرام تشریف آورد.

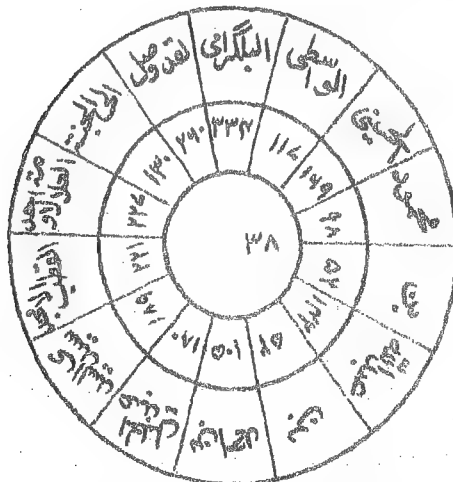
میرزا یار علی بیگ غائبانه نقش قدر دانی زد و هم در آن سال خدمت
بخشگیری و وقایع نگاری و سوانح نویسی سرکار بهکمر و سرکار سیدوستان از جناب
خلد مکان برای ایشان گرفت و سند حاصل کرده همراه قاصد اجیر روانه بلگرام شد
آنجناب بعد وصول این بشارت سمند عزم جانب ملک بسند بخرامش در
آورد و بیست و چهارم رجب سنه سبعة عشر و مائت و الف (۱۱۱۷) سواد بهکمر را
از پرتو قدم برافروخت. و سالها خدمات را به دیانت و امانت پرداخت
و بعد رحلت خلد مکان چون قدر و منزلت آنجناب نقش خاطر شاهزادگان
و جمیع ارکان سلطنت بود در طبقات لاحقه بی آنکه از بهکمر حرکت کند ارکان میر
خلافت در هر عصر سند استقلال خدمت روانه ساختند تا آنکه در عهد محمد فرخ سیر
پادشاه از نیزنگیهای قدرت الهی در پیرگنه جنوبی از اعمال بهکمر ریزهای نبات بقدر
ثراله خورد از ابر بارید. و به نزول این خلافت غیبی کام و زبان عالم شیرین گردید
آنجناب درین سانحه غریب رباعی انشا کرده در فرد و قانع معروض بارگاه خلافت
داشت که

فرخ سیر آن شهرت شد با برکات چرخ از ادب او شده شیرین حرکات
در سنده زمین عهد عشرت مهش یارید سحاب ریزه قند و نبات
میرزا سمرقندی که در آن زمان رائق و فائق مهمات سلطنت بود و سوانح محفوظ
معلی باو تعلق داشت. و آخر صدر الصدور جمیع مالک هندوستان شدند بجز دلاخله
فرد و قانع بی آنکه حکم به تحقیق کند محل بر خلاف واقع نموده در اوائل سنه ست و عشرین
و مائت و الف (۱۱۲۶) معزول ساخت. آنجناب در همین سال از بهکمر

جانب دار الخلافه شاه جهان آباد حرکت کرد و خدمات بوساطت امیر الامراسید
 حسین علی خان بحال ساخت. و شیخ محمد رضا بهکری را نیابت مقرر فرمود
 و در سده اثنین و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۲) بعد شاهزاده سال بلگرام
 را از مقدم گرامی مستعد ساخت و یک سال توقف کرده به دار الخلافه شاه جهان
 اشرف بُرد.

ولادت با سعادت سیزدهم شوال سده احدى و سبعین و الف (۱۰۷۱) است
 و انتقال شب شنبه بیست و سیوم شهر ربیع الآخر سده ثمان و ثلثین و مائة و الف
 (۱۱۳۸) در شاه جهان آباد واقع شد. نعش مبارک حسب الوصیة بدار السلام
 بلگرام نقل کرده روز جمعه اول وقت عصر ششم جمادی الاولی سال مذکور در قدم و
 بزرگوار ایشان سپید احمر مرحوم دفن ساختند.

راقم الحروف کریمه للذین أحسنوا الحسنى و زیادة (۱۱۳۸) تاریخ
 یافته در تفسیر بیاضی گوید: - الْحُسْنَى الْجَنَّةُ وَ الزَّيَادَةُ هُوَ الْإِقْدَارُ وَ زینر
 دائرة تاریخی به پرکار فکر کشیده و تواریخ لاتعداد و لا تحصى مرکز نشاندہ -
 دائره این است -

طریق استخراج تاریخ ازین دائرة این است که از خانه های چهارده گانه هر خانه را که خواهند مبدء قرار دهند - و بهر عددی که بخاطر برسد شمار نمایند سوای واحد و چهارده و انصافش و اول یا آخرین - و بهر خانه که شمار تمام شود عددش بگیرند - پس عددی که بدان شمار مقرر شده اگر فرد باشد باز خانه منتهی را مبدء گردانیده تعادل نمایند مگر بحد آخری و دَوْرَةُ دَوْرَةُ تا آنکه منتهی مبدء اصل گردد - اکنون مقدار عددش بگیرند که مجموع اعداد حاصله تاریخ شود - و اگر زوج باشد خانه مابعد منتهی را مبدء گردانند - و همین نمط شمار منجر شود تا آنکه منتهی خانه ماقبل مبدء اصل گردد - پس بدستور مجموع اعداد حاصله تاریخ شود -

خفی نماند که مراد از اضعاف در اعداد مستثنی مثلین و سه مثل فصاعدا باشد - و اطلاق ضعف از روی لغت بر سه مثل فصاعدا آمده است برخلاف مصطلح علماء حدیث فی القاموس :- اَلضَّعْفُ بِالْكَسْرِ الْمَثَلُ إِلَى مَا نَأْدِیْقَالُ لَكَ ضِعْفٌ یُمِرُّ بِدُونَ مَثَلِهِ وَتَلَفَةُ امْتِثَالِهِ لِأَنَّهُ زَادَتْ غَیْرُ مُحْصُوصَةٍ

حالا خانه زبان آور فضائی که تعلق بموزونی طبع اقدس دارد بیان می نماید - و لذت جوین معانی را خطوط روحانی می افزاید -

میر محمد مراد متخلص به لائق جوینوری که در غنفوان جوانی بشوق ملاقات میرزا صائب پیاده از هند به صفایان رفت - و روزگار بخدمت میرزا بسر برده به هند برگشت - و از پیشگاه خلد مکان مدتی به سوانخ نگاری دارالسلطنت لاهور سرفرازی داشت با علامه مرحوم بسیار مرتبط بود و با اشاره ایشان خمس در سلک نظم کشید - چهار کتاب از خمس او بنظر راقم الحروف رسیده - در خانه منوی مقابل خزین اسرار - تخریج بتکلیف علامه مرحوم می کند و زبان به ستایش والای کشاید که

راقم این نامه معنی سواد موصحن بنده محمد مراد

بودشی انجن آرای فکر	داشت سری گرم ز سودانی فکر
یافته از قید تعلق خلاص	غامه بکف منتظر فیض خاص
از درم القصه درآمد درون	اهل سخن را به سخن رهنمون
نقشه سر جوش غمستان هموش	از پی تحقیق سخن چشم و گوش
صورت از وگشته بمعنی دلیل	سید علامه عبد الجلیل
کرده بموزونی طبع سلیم	طالب خویشم چو کلام کلیم
می دهد از لفظ بمعنی پیام	زود تر از نکبت گل بامشام
می برد از طرز بطلب سراغ	گرم تر از نشئه می بادماغ
دید که فکر ستم پیشه است	دل گرد صورت اندیشه است
گفت سخن ساده و پیکار به	تاب کش شبخه و ز تار به
بس بود از بهر سخنور گوا	معنی بیگانه لفظ آشنا
گفتن او فکر مرا تازه کرد	روی سخن را به نفس غازه کرد
شد ز پری غامه دل جلوه گر	خیل معانی ز پی یکد گر
چرخ کشی بیم اولی شدم	پنجه در خمسه نویسی شدم
غامه بخیزد گرم ساختم	نقش دلاویز به پروا ختم
از مدو باطنی گنجوی	طرز سخن یافت ز فکر نوی

و ناظم خان فارغانی می - در مدح سالی گفته دو گوهر حق سفته

چون توئی کجاست شایسته به نظر معانی تو به یکس مانند تو به یکس شمانی

قیمت شناسان لای خصاصت می دانند که تا در نیم سخن منظور نظر معنی پرور گردیده
 بی سخن تا صدف آسمان بر خود بالیده شعر گفتن آنجناب تقریبی بود - در نهامی گذشت
 که مصرای موزون نمی گردد - و هرگاه تقریبی روی داد پیری زادان معانی را بانک نوبه

تسخیر می نمود. طبع معنی آفرین همین معنی دارد. و برهانی روشن تر ازین بر علو قدرت و
سمو عظمت نبی باشد. و در اصل توجه فکر عالی جانب شعر محض برای تقنین طبع و استیفاء
صنوف کمال بود. و الا شاعری را دون مرتبه خود می شناخت. و درین باب جبرسی
می جنبانند.

مقصود من تقنین طبع است از سخن ورنه سزای زنبه من نیست شاعری
آنجناب از هفوات شاعری بسیار. احتراز داشت و فرزندان و تلامذه را سخت
تاکیدی کرد که زبان را از هفوات محفوظ دارند. سیما نسبت به انبیا صلوات الله
و سلامه علیه‌م اجمعین مثل ترجیع معشوق مجازی بر یوسف و طعن عاشق بر
صبر ایوب علیه‌السلام و هر جا هفواتی از شاعری بنظری آمد. آیه فائمه سوره
شعرا بر زبان می آورد که سَلَعَلُمْ اَلَّذِیْنَ ظَلَمُوْا اَنْیَّ مُنْقَلَبٍ یَّنْقَلِبُوْنَ.

و فقیر التزام کرده ام که درین صحیفه هفوات شاعری بر زبان قلم نیاید. و کام و
زبان از تلوث آن محفوظ ماند آنجناب در ابتدا «طرازی» و بعد بنا بر آنکه سید
واسطی الاصل است «واسطی» تخلص می کرد. اما اکثر اسم شریف خود می آورد.
و در زبان عربی و فارسی و ترکی و هندی داد و قصاحت می داد. غزل کم گفته
و از دیگر اقسام سخن جواهر آید. به الماس اندیشه سفته. و لاشک سلیقه صاحب طبعان
مختلف اقتاده شخصی و احد را مشاهده می کنیم که بسرا انجام نوعی از شعر خوب می پردازد
و در نوع دیگر با مقابل سپری اندازد.

عرفی شیرازی قصیده را بپایه اعلی رساند اما غیر قصیده را طرازی که باید
بر کسی نه نشاند.

میرزا اصائب در غزل داد و سحر آفرینی داده اما در غیر غزل پیش نهاده اینجا
کمال قدرت الهی تماشا باید کرد و به کمال غیر خود اعتراف باید نمود که این کس هیچ ندارد و

انچه بر دل وارد می سازند بر زبان می آرد-

ملاقات میر عبد الجلیل مرحوم با ناصر علی در اورنگ آباد و کن واقع شد-
خود با فقیر نقل کرد که صحبت خوب بر آمد- مردم دیگر را جواب داد- و از اول روز تا
نیم شب جلسه اتفاق افتاد- در آن آیام ناصر علی قصیده لامیه تازه گفته بود-
تشبیب آن در وصف گریاست و گریز به نعت سرور انبیا صلی الله علیه و سلم مطلعش
این است -

گداخت بسکه بپوای تلموز مغر خیال شرر ز سنگ بر آید بصورت تجال
تمام قصیده برخواند و استفسار کرد که بیتی خوش آمد- گفتیم تمام قصیده خوب است باز
بجوشد که اگر بیتی پسند افتاده باشد نشان باید داد- گفتیم یک بیت- مجرد استماع
این کلمه تغییری در چهره ظاهر نشد- در یافتیم- گفتیم این همه عواهر ریز ماست و در مرتبه بهتر
همه مسادی- اما گاهی می شود که آبداری یکی متناز می افتد- ازین حرف رنگ اصلی کمال
آمد- و پرسید که کدام بیت خوش آمد- گفتیم این بیت -

ز بسکه نم نزمین نار سیده می سوزد چو شمع بر شیش است ریشهای تنال
ناصر علی تحسین کرد که فی الواقع من هم این بیت را از سایر ابیات متناز می دانم-
و نیز می فرمود که در دو بیت ناصر علی دخل کردم یک بیت از یاد را قلم الحروف
رفت و بیت دیگر این است که در شنوی در مدح خلد مکان می گوید -

محمدی الدین محمد زیب اورنگ فضایی شش جهت بر ششش تنگ
میر عبد الجلیل فرمود که لقب پادشاه محمدی الدین است بی تشبیه یا از باب افعال-
ناصر علی اعتراف نمود

باز میر فرمود که در همین شنوی چای در مدح اسپ گفته اند که -
بفکر لامکان ییش هم آهنگ فضایی ز فلک بر ششش تنگ

مرح پادشاه و مدح اسپ بریک و تیره واقع شده و شوخی نسبت به پادشاه ملائمت ندارد۔ ناصر علی بیت را از مثنوی برآورد۔ و در اکثر نسخها نیست اما در یک نسخه که بیت مذکور بعینه بنظر راقم الحروف رسیده۔ و در نسخه دیگر بتغییر مصراع چنین دیده شد

شهنشاه جهان هوش و فرهنگ محی الدین محمد زب اورنگ

میر عبید الجلیل را غلامی بود که در سفر و کن خدمتها کرده و شرائط و ذابجا آورد

هنگامی که در لشکر خلد مکان و با افتاد۔ و عالمی بتاراج فغان رفت۔ پیمان ابراهیم لبریز

گردید۔ میر در مرثیه او مثنوی پر سوزی بنظم آورده و با ناصر علی ذکر مثنوی مسطور در میان آمده مطلعش این است۔

بیا ای خاتم ماتم روایت پریشان ساز گیسوی حکایت

ناصر علی بسیار محظوظ شد و نسخه انت را عا نمود۔ آنجناب نسخه ارسال نمود۔ ناصر علی در جواب این بیت بدیهه بر شقه کاغذ زرافشان نوشته فرستاد۔ و راقم الحروف آن را مشاهده کرده

ندامم تا چه از دست ایوب تومی آید که بوی خون مظلومان ز کتوتچی آید

شخصی مصراع از بیت میرزا بیدل در مجلس خواند که

”روز سوار شب کند اسپ چراغ پا“

و گفت کسی می تواند که پیش مصرع بهم رساند۔ علامه مرحوم فی البدیه انشا کرده

غره مشوک ابلق ایام رام تست روز سوار شب کند اسپ چراغ پا

از آن شخص بے اختیار آفرین سرزد و گفت حق این است که مصرع شریف به پیش

مصراع میرزا واقع شده۔ میرزا چنین گفته است۔

بالطبع سرکش این همه رنج و فاجر روز سوار شب کند اسپ چراغ پا

هارث آنجناب در فن عروض عربی و فارسی بمرتبه نهایت بود۔ میر نور الله احراری

در شرح قول شیخ سعدی که

وَإِنْ سَلِمَ إِلَّا نَسَاكَ مِنْ سَوْءِ نَفْسِهِ فَمَنْ سَوْءَ ظَنِّ الْمَدْعَى لَيْسَ يَسْلَمُ

نوشته که لایسلمه فصیح تر از لیس لیسلمه می نماید چه در نسخه لیس مصرع زیاده میشود آتی
آنجناب برین قول حاشیه تحریر نموده - در اینجا کلام بشریف بجنسه نقل کرده می شود -

"مغنی نماند که این بیت بر وزن دوم از ان اوزان ثلثه بحر طویل است که عروض و ضرب آن مقبوض

"می آید و قطع مصرع ثانی که منطوق است و موزون به آن فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن باشد چنین

"است فَمَنْ سَوْءَ نَفْسِهِ - عَظْمٌ ثَلَاثَةٌ مفاعیلن و عَمَلٌ لِي فَعُولُنْ سَسْ یَسْلَمُو مفاعیلن - و چون قطع

"نادر معلوم گردید ظاهر شد که واجب و متعین است که نسخه لیس لیسلم باشد نه لایسلم چنانچه

"میرگمان برده - چه حرف لام و یا از حرف لیس در قطع با لفظ و عَمَلٌ مرکب شده بر وزن فعولن خوا

"شد و معین کلمه لیس با لفظ لیسلم ششم گشته بر وزن مفاعیلن خواهد گردید که ضرب مقبوض است -

"و در صورتیکه نسخه لایسلم بقول میر اعتبار نمایند لفظ لا با لفظ و عَمَلٌ مرکب شده فعولن خواهد شد

"و لیسلم بر وزن فاعیلن خواهد ماند - و فاعیلن در ضرب بحر طویل نمی آید چنانچه بر متنتج عروض پیدا

"ست چه ضرب بحر طویل نام سه باشد یا مقبوض یا مخدوف - و فاعیلن ازین هر سه قسم خارج است

"پس آنچه میر نوشته که از نسخه لیس مصرع زیاده می شود موافق نیز ان طبع میر است نه موافق میر

"عروض طرفه آنکه مصرع در صورتیکه لایسلم باشد کم می شود -

"و چه مناسبت این مقام است بهی که خلیل بن احمد واضع فن عروض در مثال وزن دوم بحر

در طویل آورده است

وَعَدْتُ لَكَ الْإِيَّامَ مَا كُنْتُ جَاهِلًا وَبِأَيْدِيكَ يَا أَعْزَبَ سَمْعٍ كَلِمَةً تَرُدُّ

و در عبارت میر که لایسلم فصیح تر از لیس لیسلم می نماید چه در نسخه لیس مصرع زیاده می شود آتی

"محل قابل است زیرا که منطوق عبارت دلالت دارد برین که زیادت مصرع منافی فصاحت است

”وزن عروضی را وجوداً و عدماً در فصاحت و عدم آن دخلی هست و حال آنکه هیچ یکی از علماء محانی
 ”این معنی را در فصاحت کلمه و کلام و عدم آن اعتبار نکرده - بر فرض تنزل مقتضای عبارت میر
 ”آنست که بر تقدیر زیادت فصاحت مرتفع می گردد و حال آنکه لفظ فصیح تر که برای تفضیل است
 ”دال است برین که نسخه لیس لیسلم هم فصیح است پس فصاحت این نسخه با زیادت وزن
 ”با اعتقاد میر چه قسم جمع می تواند شد **اللَّهُمَّ اَعْظِفْ هَقَوَاتِي وَ اَعْظِفْ عَنْ نَمَاكَ لَاتِي**
رَأْسَهُ كَلَامُهُ

از عهد خلد مکان تا عصر محمد شاه پادشاه جمیع امراء عظام اعوانه و اکرام میر بجای
 آوردند و تشنه صحبت و الای بودند سیما امیر الامرا سید حسین علی خان که با ایشان الفتی
 خاص داشت - و اکثر در مجالس خود بر ملای گفت که میر عبد الجلیل درین عصر نظیر
 ندارند و لوازم احترام فوق الحد بتقدیم می رسانند لهذا آنجناب از تبه دل بمدحت او پرداخته
 و نام او را زنده جاوید ساخته

و آنجناب با امیر خسرو علیه الرحمه تشابه تمام دارد - و خود در مثنوی می فرماید
 اگر چه میر خسرو بود استاد ندارد چرخ چون او دیگری یار
 ب فکر دور دو پرواز دارد بنی نبود ولی اعجاز دارد
 در انواع سخن شور جهان است بقدرت خسرو صاحبقران است
 ولی من هم ازین گذشته نو درین عصرم بجای میر خسرو
 کمال از هر مظهر و نخواه دارم امید تربیت از شاه دارم
 تشابه ایشان با امیر خسرو هم از راه جامعیت علم و عمل و هم از جهت مصیبت
 از باب دول - چه امیر خسرو از آغاز تا انجام با سلاطین دہلی بسر برد و هفت پادشاه
 را خدمت کرد - طرفه آنکه علامه مرحوم هم بلا ازم خدمت هفت پادشاه دہلی از سلاطین
 تیموریه پرداخت یعنی خلد مکان عالمگیر و شاه عالم و محمد معز الدین (جهاندار شاه)

و محمد فرخ سیر و رفیع الدرجات و شاہجہان ثانی و محمد شاہ رحمہم اللہ تعالیٰ
 امارت رفیع الدرجات و شاہجہان (ثانی) ایام معدودی بر سر فرمان روانی نشستند
 و از غارت گراہل فرصت نیافتند۔ قصیدہ میہمیر کہ عنقریب می آید بنام شاہجہان
 ثانی است

اشعار میر اگرچہ در مدائح واقع شدہ اما مدۃ العرصۃ شعر از احدی نگرفت الا
 یکبار و تنیکہ این رباعی از نظر سلطان اورنگ زیب خلد مکان گزرا نیدہ
 کسری کہ بعدل بود عالم پرورد بی جرم آویخت پای زنجیر ز در
 ذات زکمال عدل تجویز نکرد آویختن سلسلہ در ہم در کشور
 سلطان چہار خربطہ از طای مسکوک و کن کہ آن را ہون نامند بدست شہزادہ کام بخش
 داد۔ شاہزادہ بدست مخلص خان میر بخشی داد۔ مخلص خان بہ میر رسانید۔ و این
 یکبار صلہ گرفتن میر در تمام عمر غالباً برای استکمال تشابہ با امیر باشد چہ امیر شہر و صلوات
 از سلطانین و امرا قبول می فرمود چنانچہ از تنبیغ قصانیف امیر واضح می شود
 سلطان قطب الدین بن سلطان علاء الدین خلجی جائزہ کتاب "نہ سپہر" زر
 بر او درین جشنہ فیل تسلیم نمود۔ امیر در ان کتاب تہنیر می نماید و از زبان سلطان
 قطب الدین می فرماید

بنارنج ہچون من اسکندری	کنند ہر کہ آرایش دفتری
ز گنج گرانمایہ بے شمار	دہم بار پیش نہ آن پیلبار
مرا خود دین رہ پدید شد دلیل	کہی داد ز ہم ترا زوی فیل
شناسد کسی کش خروہ ہنمون	کہ از پیلبار است در نش و فون
چو میراث شد پیل زردا دم	نہ زہی باست زین سہل تر داد دم
شہانج بخشا کرم گسرا	معانی شناسا سخن داورا

مرا عمر گذشت بالا گذشت	همه پیشش شایان والا گذشت
بسی بندگی کردم از خونِ نخت	مگر بسته در خدمت چار تخت
ز شایان کسی کا ولم کرد یاد	معز الدنا بود شه کیقباد
از ان پس ز فیروزه چرخ بلند	شدم پیش فیروز شاه ارچند
از ان پس که در شه ستائی شدم	تو نگر ز گنج عدائی شدم
شد اکنون که اقبال بهم مرا	نوازنده شد قطب عالم مرا
چنین بخششی که تو حجم یافتم	در ایام پیشینه کم یافتم
کنون لابد از سحر سخ ز من	باندازه بخشش آید سخن
جرائد کزین پیش برد ختم	چو این نامه خاص کم ساختم

تخفی نماند که مراد از معز الدنا معز الدنیا است بر ای ضرورت شعر دنا در آورد
و آن جمع دنیا است و مراد از فیروز شاه سلطان جلال الدین خلجی باشد چه نام
اصلی او فیروز است

اکنون سلسله مطلب اصلی می جنبانم - در عنفوان شباب "امواج الخیال"
نام شنوی در تعریف دار السلام بلگرام فرموده - و درین مثنوی اکثر قواعد موسیقی
هندی ضبط نموده باثبات برخی از ان مثنوی روی ادراک را از آلف می سازم -

آب و گل من که فیض عام است	از خطه پاک بلگرام است
سبحان الله چه بلگرامی	کوثری و آفتاب جامی
خاکش گل نو بهار عشق است	آتش می بی خوار عشق است
از عشق سرشته ایزد پاک	از روز ازل خمیر لیل خاک
هر لاله کزین دیار روید	تخم دل داغدار روید
هر گل که دمیده است زین خاک	خوبین جاگسیت پیرون پاک

نرگس نبود پنهان گلزار	منصور برآمد است بردار
گل با سنبل بهم دران خاک	آویخته بسطی بفتراک
خورشید از ان بهار نیزنگ	پژمرده گل نیست باخته رنگ
سنبل بچمن بود بصد تاز	زنگی بچمه کند انداز
از فیض هوای آن گلستان	سرسبز شود نفس چوری جان
زانشکده سبزه می زند جوش	همچون خط یار از بنا گوش
تا شد چمنش بدریده محسوس	شاد پرده چشم بال طائوس
تا بستنش که عیش بار است	چون گرمی عشق سازگار است
گرمی آنجا است مایه زیست	گوئی که حرارت غریزیست
سرمایچه در ان مقام آید	عشقای هوا بدام آید
هر دود که از جگر کند گلی	افسرده شود چو شاخ سنبل
چون موسم برشکال آید	خشنش بحد کمال آید
جولان سیاب شوخ طناز	چون خیل پری بود به پرواز
درویش هوای بسی نفس خوش	تا خرقة رقه رقه دوخت
وز نشاء ذکر بهر شد مست	تسبیح هزار دانه در دست
شاهنشاهی بیک تاز بهر سات	ساعتش نشاء میا بات
نقاره نواز حشمت خویش	مشکیان علم سیاب در پیش
از برق نموده تیغ خون رخ	دزدان سپید سپر دلا ویز
ترکش ز تقاطر بهسارین	دزد قوس قزح کمان رنگین
تا روی زمین بهشت آرد	بر فوج خزان شکست آرد
با پیرین ریزه ریزه باران	کرده ورق نشاط افشان

نقی است ازین بهار مرغوب	ظل ممدود ماء مسکوب
هر سو صنی کرشمه پرداز	از نوک نگه جگر رفو ساز
تا پای کشان کند کاکل	سر مست نگاه پر تغافل
تا در تنق حیا نشسته	حق از مژه بر نگاه بسته
صفهای مژه بترکتازی	مشغول نبرد نیزه بازی
قدی و نهال جلوه نوخیز	حسن و بهار غمزه گل ریز
از چین چین ناز تخمیر	ورپای نگاه بسته زنجیر
از داشدن گل تبسم	در خون شفق طلیده انجم
از سینه شان که خوش بهار است	پیشانی صبح داغدار است

دیگر شنوی گفته در جشن طوی محمد فرخ سیر پادشاه بادختر راجه اجیت سنگه راتهو
که در سنه سیع و عشرين و مائة و الف (۱۱۲۷) واقع شد - جولان فکر عالی ازین شنوی
همید است خصوص در مقامی که اسماء پردای هندی در ضمن الفاظ فارسی آورده -

و بے تصنع سحر حلال بکار برده - این چند بیت از ان مقام است -

چو صید دل نماید چمن آهنگ	پرواز چهره هر پار سارنگ
در آن محفل کجا برگوش می زد	نوا کانه راه هوش می زد
اگر شاپور با خسرو بخاک اند	پای این نغمه از حسرت طراک اند
معنی بر نواز آسان و ترزد	که از بر لب بهار عیش سرزد
شگفتنهای دل در دستان است	که آن را آتش گل و بس کار است
نوا می نغمه گرم و لبری بود	بشکم تپه هری پیکه جری بود
شگفتن آنگنان سری زدن تا	که گرد دست سینه بار سخن گلزار
اگر چه زهره دارد دوش نوائی	بدانی حال او این سوگرائی

مثل این نغمه را دانش نمی زد	برو صد چوب کا و الله فی زد
ز بس مدحش شد زین نغمه بشیا	ندارد از آنکه یار ای رفقا
نوا گوید قوام ساحری ام	پی تقویم چون من پت جری ام
نوا ی نغمه بود از نقصها پاک	نباشد در نگار و در دین آک
چنان در نغمه باشد دل پذیری	کز افسون تر نم و دیو گیری
لب هر ساز این معنی ادا کرد	کز جشن شاه کام مار و اکر د
به الفت همه گردا داده یاری	نوا ساز از صحبت براری
چنان از نغمه دل بر میغی زد	که بی اقبال کوس خرمی زد
کسی کوزین تر نم قوت جان کرد	نشادی یک نیاز مطربان کرد
باستیفاء لذت است ترانه	ترا کافی ست این جشن شهبانه
جهان شد زنده ز این نغمه تیره	کز بر خاست موجی جان و تیره
چو منتظر از پی آن جشن ترک کرد	ره احسن گرا بر نغمه سر کرد
اگر دلی نماید غمخ شاید	نوا ی زین به اگره کی سراید
بود در گشتن گل ریز هر لب	سرود خار کن بایت در آن شب

حواشی ابیات

و تر به چنین تار ساز و نیس یکسر دال مهله و بای مجهول بمعنی مانند پیگو (پیغو) نام
ملکی است که جواهر آید و نه سبب دهنده - اسدی گوید
"ز یاقوت سبب گهر پیگویشی"

الیه نخستین مرتبه شدن پت الاز که بر کاغذ و جامه دهند و تقویم از و حاصل آید
آک باله عیب یکسخت یا فارسی اسبابخانه بهیره دبل و تقاره گرا یا تقویم جاری

له و بهنگ رشیدی جلد اول صفحه ۱۸۹ مطبوعه کاکت.

هر چند جباری مُرنغ نوا سنج نیست اما مقصود مبالغه است یعنی شادی نوعی عام شد که
جباری هم از می این جشن متعارف کرده در نوا سنجی در آمد خار کن نام شخصی که نوا ی خار
کن با و منسوب است بایست شب کنده مشتق از بیتوت -

و اسماء پردلای فارسی دوازده مقام و بیست و چهار شعبه و شش آوازه و سی
لحن بار بدینز بیان کرده نوعی که بے ملاحظه معنی اسمے معانی ابیات تمام است چند
بیت بر سبیل استشهاد آورده می شود

دلت گریه مقام عیش شیدا است	ز تار ساز راه راست پیدا است
کند هر پرده از عشرت فزائی	چو معشوق مرقع و لر بائی
باین لذت چو زاهد آشنا شد	نماز پنج گاه از وی قضا شد
معنی نغمه چون باده انگشت	بجام باده کحل اصفهان ریخت
بهار نغمه چون در دل دهی شد	فی از فیض نوا سر و سپی شد
ز مطرب هر نوا در زمین است	بمعنی گنج یاد آور داین است

وفائده آوردن اسماء لغات هندی و فارسی به کیفیت محمود در خاتمه داستان

نغمه بیان می نماید و می فرماید

جگر چون دانه یاقوت سفتم	که نام پردل در پرده گفتم
که تا هر سامعی کنز تار سائی	به پیشقی ندارد آشنائی
نگر و درگز حسن صنعت آگاه	ز حسن نظم گیر و خط و لوحه
مخل یار آگ هندی آشنائی	بمهر فرس هندی را شنائیست
اگر آن این دگر این آن نداند	بنظم من ز معنی در تماند
درین دریانشای مایه بیند	تا آتش دست و پای مایه بیند

(این آزان شوی)

در وصف طائفه رقاصان

گروهی از صباحت غازه بررو گروهی از ملاححت سبزه جو
 یکی از تاب حسن صندلی رنگ صدراع شوق افزودی بنیرنگ
 یکی از فیض رنگ زعفرانی بهار دیده کروے ارغوانی
 یکی بر دے رنگ سرمئی بهوش بعشق ناله زن گفتے که خاموش
 گروه زن گشته بهر شوخ پری زاد ز کاکل بردل و از نغمه برباد
 رخی بر هم زن هنگامه گل نگاہی قبلہ کیفیت محل
 ز موج جنبش ابروی ایشان فتاده کشتی دلہا بہ طوفان
 بہ ابرو کرده جاد لہای عشاق تو گوئی شیشہا چیدن در طاق
 ادای گردش چشم فسون ساز بچرخ آورده دہای نظر باز
 بسوی گردش چشم آرد آہنگ تماشائی بیال گردش رنگ
 نگہ در دل ہر مستمند است ز خط سرمہ دردستش کند است
 بگرد چشم مست سحر پرواز نہ پیر گردیدہ مژگان فسون نساز
 کہ تابعل کند دہای خستہ کرشمہ آستین را برشت کستہ
 بود کاکل باین معنی مہاہی کہ رنگ نیست بالاسے سیاہی
 میان زلف لعل گوشوارہ بہار عشق بیجان کن نظارہ
 کنارے مون لیلین گلنہا سو کویدین گھٹا ہے دامن ہے اور بونیدین
 ز مروارید بینی گاہ دیدن چو قطرہ دل مہیای چکیدن
 دران بینی نہ مروارید یا قوت نگاہ ہے عالمے را کردہ مہوت
 شتر شکر قطرہ خون دل ماست کہ سرگردان حسن حیرت افزاست
 دین سرچشمہ گوہر فشانی تبسم موج آب زندگانی

تبسم را ز برق آخر چه فرق است
 که هر دندان بجای تخم برق است
 مسی زیر لب اطراف دندان
 تو گوئی ظلمت است و آب جیوان
 تبسم در مسی دارد بهار
 چو شمشیری که رخشد در عبادی
 ترغم از لب نشان می کند گل
 لب از رنگ لطافت چهره افرو
 بگرداب زرخ مائل جهانی
 چنان سیدان ز رخ حسرت نور دست
 بود گوش از صفای لای گردن
 دو ترک چشم ساغر بر کف دست
 که هر دو گوش نزد صاحب دید
 گویندی زری چون بر نظر زد
 دو چشم و سینه را با هم بهاری است
 نمود موج رنگ پان ز سینه
 خم چوری بقایت دل پسند است
 سیچوری بود چون تار سنبل
 ز انگشتان میرس و خون بسمل
 در انگشتان نگین رافته کار است
 نگین در دست گرم دلیری بود
 سرین کوهی نهان در جوش گلشن
 نظر را در سرین مشغوف دیدار
 نگارین پای زین ساق دلجو
 سبزی سبزی در دست افشار
 سبزی سبزی در دست افشار
 سبزی سبزی در دست افشار

قدم در قص زان رو بقرار است	که بر دلهای گرم اندر آنگه راست
برنگ شمع زانها قد کشیدن	برنگ قطره از دلهای چکیدن
کردن بیج و تاب قص بیتاب	چو موعسے گفتند در جوش گرداب
بهنگام اشارت چشم و ابرو	کف دست و سر انگشتان و بازو
بنطق آیند در تصویر ایما	قیامت می نماید نطق اعضا
زمین از قص شان گلزار چوین شد	هوا تا چرخ طاموس آفرین شد

در صفت چراغان

شب روشن تر از صبح سعادت	مصفا چون دل اهل عبادت
هزاران شمع هر سو جلوه گر شد	تجلی پرورد نور نظر شد
زده بر شمع بر سر طره زر	زمر و اید غلطان جامه دربر
درین شب شمهارا خوش فهور است	سراسر بزم سر دستان نور است
صف فانوسها چون گنبد نور	یا نوار تجلی گشته معمور
ز هر فانوس بنید چشم انصاف	دل نورانی از پیراهن فصاف
به فانوس خیالی دیده مانوس	نظر در سیر رنگ بال طاموس
شعاع مشعل تابان دل افروز	برنگ پر تو حسن گلو سوز
چراغان زده چون شاه نذر	که در هم داشت شب زلف محبوز
چراغان جلا کن گشته دمانها	قتیل پای نامرشد ز بانها
دعا کردند بهر شاه چون من	که شمع سلطنت زو باد روشن

در صفت آتشبازی

هوای عزم شیر آسمان کرد	بهر جانب جریب زروان کرد
پی تعلیم حرف روشنائی	فلک شد صفیء حرف هوائی

ز جوش نور مہتاب و ستاره ہوا شد چرخ دیگر در نظارہ
 شجرہ از طلای صاف کردند پزند شب مشجر باف کردند
 ز چرخ شد عیان بر عام و بر خاص کہ غور شد اندر این شب گشتہ قاص
 چنان در دو دطالع شد ستارہ کہ در گیسوی شعاع گوشوارہ
 بنفشہ تخیلای شعلہ افروز سرشب را گرفته در بغل روز
 نمودی روشنی از جام مہتاب چو در بوتہ گذار نقرہ ناب

در صفت ستایان

ز ستایان گوہر پاش در گاہ گر وہی پیش پیش سوکب شاہ
 عرق ریز از جبین خوش تلاشی بزنگ ابر گرم آب پاشی
 قدم زن پای ہر یک بزنگ ابر دواں مشک ہر یک چون رگ
 بگرداہ مشکشان بدل داشت کہ ہر یک معج دریا و بغل داشت
 چو گرد از آب پاشی شست شویا زمین ہم زین عروسی آبرویافت
 بگیتی محوشد بروجہ و لخواہ غبار از خاطر و گرد از سر راہ

تختی نہاند کہ این شنوی بموانع وقت از نظر پادشاہ نگذشت و چون پادشاہ غنقر
 سریر آرای ملک جاودانی شد۔ آنجناب دل بہ تبیض مسودہ شنوی نداده متوجہ
 عالم قدس گردید۔ بعد رحلت ایشان محرر اوراق مسودہ را از سواد بہ بیاض برد
 و ابیات مشککہ را حسب الطاقۃ حل کردہ حواشی تعلیم آورد۔ و درین محل چند
 بیت مشکل با حواشی در معرض تخریر می رسد کہ خالی از فوائد نیست۔

در مدح پادشاہ

وَأَنَّ فَاتَّ الْوَمَاءُ فِي الْجَنَسِ وَالْفَصْلِ قَاتَ الدَّمَاءُ لِعَظْمِ الْقَطْرِ فِي الْأَصْلِ

ان شرطیہ است و جود آن محذوف ای فلا جاس معنی چنین است کہ اگر فائق شد

پادشاه خلق را در جنس و فصل ماہیت انسانی باک نیست پس بدرستی که مروارید
بعضی از قطر ہاست در اصل حال آنکہ فائق است از دیگر قطر ہا۔

این بیت در تتبع ابی الطیب متنبی است کہ در مدح سیف الدولہ مہدوح خود
گفتہ ۵

وَإِنْ تَفْقِ الْأَقَامَ وَأَنْتَ فِيهِمْ فَإِنَّ الْمَسَّكَ بَعْضُ دِمِ الْخَنَازِلِ
خطاب بہ مہدوح است یعنی اگر فائق شدی خلق را حال آنکہ تو ازیشانی پس باک
نیست زیرا کہ مشک بعضی از خون غزال است حال آنکہ فائق است۔

بر وقت شناسان ہموید است کہ تشبیہ لاحق از سابق پاکیزہ واقع شد۔
ایضاً در مدح پادشاه ۵

مثل از دانش او گر کند گوش فلادون از مثل سازد فراموش
مثل بضم تین جمع مثال۔ و مثل افلاطونی بچند معنی است۔ گاہی مراد می شود عالم
مثال کہ متوسط است در میان عالم غیب و عالم شہادت و گاہی مراد می شود صور
علیہ الہیہ کہ قائم بذوات خود اند نہ بذات خداوند تعالی شانہ و گاہی مراد می
شود جوہر مجرہ کہ آن را از باب انواع نامند یعنی از ہر نوع فردی است مجرد
از مادہ ازلی و ابدی کہ اقاضہ کمالات جمیع افراد آن نوع وابستہ است۔ و
آن را بلسان شرع ملک البجار و ملک الجبال و جز آن خوانند
این معانی از حاشیہ میرزا بہر امور عامہ بشرح موافق و کتب دیگر بقلم آمد۔
ایضاً در مدح پادشاه ۵

سپاہش چون عروسی وقت تہریر کند روشن بر اعدا حرف تقطیع
عروض بالفتح نام علم مشہور است عروسی مشوب بآن و تصریح در لغت افغان

و در اصطلاح شعر آفایه آوردن در مصرع اول از بیت یعنی مطلع ساختن و حرف تقطیع
در اصطلاح عروضیان ده اند مجموع درین عبارت "لَمَحَّتْ لَسِيْقُ فَنَّا" معنی آن
درخشیدن شمشیرهای ما -

در صفت فیلان

خط قرمز به پیشانی فیلان اگر می دید خنساء سخندان
نمی کردی بشعر خوشتن فخر بآن نارد و علم در باره صخر
تایید است بسوی بیت مشهور از قصیده خنساء بفتح خاء معجمه و نون و سین مهمله
یکی از مشاهیر نساء سخن طراز عرب که در مرثیه برادر خود صخر نامی گفته که ه
وَإِنْ صَخْرًا لَتَأْتِمُ الْهَدَاةُ بِهِ كَأَنَّهُ عَلِمَ فِي رَأْسِهِ نَامَهُ
یعنی بدستی که صخر هر آینه اقتدای کند راه نمایان باد - گویا صخر کوهی است که بر
سر آتش داشته باشد - چه کوه که در راه بنمونی هوید است خصوص در حالی که بالای آن
آتش افروخته باشند -
و در اینجا مراد آن است که اگر خنساء خط شرح پیشانی فیل می دید به تشبیه کوه و
آتش فخر نمی کرد -

در صفت اسپان

چو گام شان به تندی آشنا شد بهر گامی بنا برج العاصد
عصا نام اسپ جذیمه الابرش پادشاه یمن - گویند هرگاه جذیمه در بلاد روم رفت
و به دعا گشته شد قصیر که وزیر جذیمه بود بر آن اسپ سوار شد - اسپ جلور زیر پیری
میل خود را رساند و در اینجا بول کرد - و در آن موضع برجی بنا کردند و برج العاصا
نام گزاشتند که ان فی المحاضرات للراغب الصفا هانی -

له کامل برده صفحہ ۲۵۶ مطبوعه یورپ - ۱۵ (ملاحظه ہو صفحہ ۲۴۶)

ایضا در صفت اسپان

و ثوب شان تعجب آفرین است مثال طفره نظام این است
طفره در لغت بمعنی برجستن و نظام بتون و تشدید نطاع معجزه عالم معتزلی مشهور قائل مسئله
طفره و مراد نظام از طفره این است که متحرک مسافت را طی کند بروچی که از مکانی
بمکانی بجهت و مسافت میان را اصلا محاذی نگردد -

معنی بیت آنکه اسپان از بس سرعت برین روش مسافت طے می کنند و مثال
طفره نظام که محال است بوجود می آرند -

در سنه احدی و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۱) نیکو سیر بن محمد اکبر بن خلد
مکان که در قلعه آگره محبوس بود و واقعه طلبان او را بر آورده بر تخت نشاندند -
امیرالامرا سید حسین علی خان بالشکبزار از دهلی به آگره رسید و قلعه را بجا
مفتوح ساخت - میر عبد الجلیل قصیده غرائی در تهنیت انشا کرد - نواب پنج
هزار روپیہ و اسب و خلعت صله می داد - علامه مرحوم بروفی ضابطه خود و سر تقبول
فرود نیاورد و قصیده این است -

مژده ای دوستان که در عالم	نقد شد نسیم بهار رارم
نورهای طرب بهار آمد	گل فشان گشت خاطر خرم
دل خوشی نشسته رسا بخشید	به گل و سبزه و بهار قسم
بانغ از بس شگفتگی پر کرد	ساغر گل ز یاد شبنم
ابرو من کشان خرامان است	برق رقصان و رعد گرم نغم
نوبهار از برای رسم نهاد	هر طرف از شکوفه ریخت و دم
که امیر سر آمد آفر	کرد تسخیر قلعه اعظم

این نظر از مواهب عظمی است
 پسر اکبر آنکه در افواه
 بود در حصن آگره مجبوس
 داشت عیشی و گنج عافیتی
 ناگهان نفس شوم را هوش زد
 دید اسباب بغی آماده
 ز بسیار و زمره او باش
 ابروی فتنه زده نمود کمان
 از پیر داشت ارشاد بغی از ان
 کرد پرویزی ز چتر به سر
 چون برید این خبر به دلی برد
 خسرو دین پناه شاه جهان
 آن ابوالمجد و العلاء و الجود
 بنده اش کیفتاد و کیگادوس
 بخشی الملک را اجازت داد
 آن امیر جماعه امرا
 قره العین حمید کربار
 خلف الصدق موقم الاشبال
 جود او شمره دیار عرب
 نازد از نسبتش سمناسب
 می کند با جماعه دلش

بر زبان واجب است ذکر نعم
 یافت نیکو سیر بعکس علم
 آنچه مفهوم منتع بعدم
 خاطر آسود تر ز صید حرم
 خفیه آمیخت در طعاش سم
 اشتها صاف و لقمه پر زد سم
 اکبر آباد قلعه محکم
 زلف آشوب گشت خم در خم
 قتنه انگیخت در کمال غلم
 بیخت بر فرق خود غبار الم
 شعله زد خشم داوید عالم
 آب و رنگ بهار فضل کرم
 مسند آرای چار بالش جم
 نوکش گیو و بیزن در سم
 تا کشد لشکر ظفر پرچم
 چون حسین علی هزار شیم
 نخبه نسجه بنی آدم
 پیش او شیر شزه کم ز غنم
 تیغ او ضابط بلاد عجم
 بالدار همتش علو هم
 لطف او آنچه می کند مرم

غوطه در جود او زند دریا	لطمه از دست او خورد ضعیفم
هست مقیاس جود او بسحاب	مثل مقیاس فریبی بوم
در فن صرف همنش نبود	ذکری از لا و از لیت و از لیم
در صف جنگ با سر اعدا	چون الف گشته تیغ او از لیم
دشمنه و نیزه اش بجان عدد	می کند کار عقرب و ارقم
تیغ او شد بفرق اعدا غرق	به چو حرفی که می شود مدغم
در دل خصم او در آید رمج	چون در آید بر اهل خود محرم
با کمندش سحر معاند او	مثل دلوئی است با رسن منظم
ظفر از فوج او شود پیدا	فتح با تیغ او بود توام
کرد نهضت بدولت از دهل	فصل حق بهمان ظفر هدم
لشکری در رکاب پیش از حصر	دیو از نعره یلان در رم
همه زور آوران فیل شکوه	که بشیر زریان زدندی بم
کرد اسپان فوج نصرت موج	وامن افشان برین بلند خیم
آمد و قلعه را محاصره کرد	به چو انگشت و حلقه خاتم
شرح اسباب قلعه گیری رخت	سرمد عجز در گلوی قلم
چون نهنگان بدور گردانی	توپها کرد قلعه جمع بهم
خصم را سوخت توپ شیر و لپ	کس ندید است شیر آتش دم
از دلهای است توپ غازیجان	کز سرهندوان نموده لقم
چه نویسد ز توپ قلعه گشا	اسم او بر تلاش اوست علم
تا براید به قلعه نصرت	سینه گردید فوج را سلم
به طرف شد مرتب از سبابا	دخمه بهر دشمنان دزم

زان طرف هم مخالف سرکش
 دست و پازد درون قلعه بسی
 کرد استقا این چنین آخر
 کار بر اهل حصن شد دشوار
 قلعه شد بر جماعه اعدا
 شد برون آمدن چنان دشوار
 از برون هم رو رسد شد بند
 از سر بحر خواستند امان
 از ترجم بجان امان بخشید
 فتح قلعه بزور تیغ نمود
 شد سیه طالعی ز قلعه برون
 این معنی کشود فطرت او
 شاد گشتند دوستان یکسر
 شرح حال منافقان گویم
 سرخی انفال روی سیاه
 مُحَمَّدٌ لِلّٰهِ وَاهِبٌ اِلَّا لَآءُ
 کن کتف کی سکت کهان پاوس
 رمضان ایچدی بولد می بخشی فتح
 از پی هم دو عید گشت پدید
 هر طرف مجلس طرب چیدند
 دان دگر از ترانه رنگین
 کوشیده داشت در ثبات قدم
 چون جنبی که واجهت بشکم
 صدمه تو پیهائی مستحکم
 مرگ مقطوع زندگی مبهم
 از مصیبت چو حلقه ماتم
 که سخن از زبان اهل بکم
 چون نفوذ صدا بگوش اصم
 بالب خشک و دیده پر غم
 وقت قدرت خوش است ترک نفم
 این چنین می کنند اهل هم
 همچو از لفظ دایره ادهم
 ور نه این عقده بود جدر هم
 عام شد عیش در صنوف ام
 که بآن چو خلیفه ام اعلم
 خوش خضایی است از خا و قم
 حَمْدٌ مُسْتَظْهِرٌ بِمَا اَلْعَم
 رسان لیه جو انیک جهم
 کلدی بوی آی نینک ابکی پریم
 معنی فطر جلوه کرد اعم
 آن یک از شعور دیگری ز حکم
 چنگ وطنیور کرده با هم ضم

نغمه گویان فارسی ز نشاط	کوک کردند زید را با هم
نغمه سخنان هند سر کردند	سبت سر در مراتب سر کم
نغمه تا چاک دل رفوسازد	زهره از چنگ دارد ایرلیم
زین ترخم جهان طراوت یانت	زانکه در جوهرش بود تروخم
شعرا هم قصیده ها گفتند	انوری گشت پیش شان ابکم
هر یکی سفت دُر تاریخی	که از د آب شد گهر دریم
من هم از باغ معنی رنگین	گل چندی ز دم بفرق قلم
ورق با بیاض سینه حور	سطر با سلک گوهر نیلم
شعر گر فضل من پوشیدی	می شدم در فن سخن اقدم
گر پرسی ز جامعیت من	میر خسرو دهد جواب نعم
کرد عبد الجلیل در تاریخ	«قلعه آگره گرفت» رقم
بر دعا بهتر است ختم سخن	که به آمین کند ملک معلم
چار چیزش نشاط افزا باد	تا بود سبزه در چین خرم
دست زرباش دخیل اعدا گش	عمر محمود و دولت ادم

واشی قصیده

موثق الاشبال لقب بیسی بن زید شهید است که جدا اعلای مدوح باشد و
 هم جدا اعلای مادح. موثق بقیم هم و کسرتاء فونانی بیتیم کننده و اشبال جمع شبیل کبیر
 شبیل جمع معنی پیچیده شیرینی بیتیم کننده شیر پیچیده. چون اکثر شکار شیر کردی باین لقب
 ملقب گشت. سایا طر سق میان دو دیوار که زیر آن راه بود به
 شد سیه طالعی ز قلعه بدون همچو از لفظ دائره ادا هم

تلمیح است بمعای مشهور به اسم ادهم

کشید تنگ چنان نقش آن دهن پرکار که دور دایره در مرکزش گرفت قرار

دور دایره دال و هاست و مرکزش یا مرادف ام - چون دال و ه در اهم قرار

گیرد ادهم حاصل شود - و ادهم در لغت سیاه را گویند - خروج سیه طالع از قلع

مثل خروج ادهم از دایره بواسطه تنگ شدن قلع و دایره تشبیه لطیفی واقع شده

به این معما کشود فطرت او در نه این عقده بود جذر اصم

جذر در لغت اصل را گویند و در اصطلاح اهل حساب عددی که آن را در نفس

خودش ضرب کنند و را جذر نامند و حاصل ضرب آن را جذر و را اصم در لغت کروسنگ

سخت مصمت و در اصطلاح اهل حساب عددی که آن را جذر نباشد اصم خوانند مثل

احدی عشر و مقابل آن را منطبق گویند چون تسعه - و جذر عدد منطبق بسهولت حاصل

می شود چنانچه جذر تسعه - ثلاث است و جذر عدد اصم در نهایت دشواری است

حاصل نمی شود مگر تقریباً و لهذا حکما در مناجات خود گفته اند :-

”بِسْمِكَ مَنْ لَا يَعْرِفُ جَدْرَ الْأَصَمِّ إِلَّا هُوَ“ و در علم معقول جذر اصم

مغالطه ایست مشهور - واضح مغالطه این گونه بخداوی علامه تقی زاده می در

شرح مقاصد گوید :-

”وَهَذِهِ مَغْلَطَةٌ تَحْرِيفُهَا عَقُولُ الْعُقَلَاءِ وَفُحُولُ الْأَذْكَاءِ وَلِهَذَا

نَسَبْتُهَا بِمَغْلَطَةِ جَدْرِ الْأَصَمِّ“

و نیز علامه در شرح مقاصد بعد تحریر جواب می گوید :-

لَكِنَّ الصَّوَابَ عِنْدِي فِي هَذِهِ الْقَضِيَّةِ تَرَكَ الْجَوَابَ وَالِإِعْتِرَافُ

بِالْجَهْلِ عَنِ الشَّكَالِ“

و میر باقر استرآبادی در افق البین گوید محقر عبارت آنجا این که :-

«كَمْ نَمُتُّ فِىهِ اَقْدَامَ اَقْوَامٍ وَاَقْرَبُ لَهُمْ اِلَى الصَّوَابِ وَاِصَابَةِ الْحَقِّ
مَنْ اعْتَرَفَ مِنْهُمْ بِالْجَهْلِ»

مراد میر باقر از معترف علامه تفتازانى باشد۔

معنى بیت آنکه این عقده در اشکال و عدم انحلال مثل جذر الاصم علم حساب بود یا
جذر الاصم علم معقول و لفظ اصم بمعنی سنگ سخت مصمت نظر بقلمه سنگین مناسب
سه شرح حال منافقان گویم که بآن چون حذیفه ام علم
حذیفه نام صحابی مشهور صاحب ستر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حضرت ادر ا
پنهان از حال منافقان خبر داده بود۔ و درین بیت اشارت است بکمال تقرب و
محرمیت خود با ممدوح۔

کتم بفتح کاف و تاء فوقانی گنای که بآن خضاب کنند۔

سه از پی هم دو عید گشت پدید معنی فطر جلوه کرده اعم
چون قلمه در ماه مبارک رمضان مفتوح شد دو عید پیهم هوید اگشت اول عید فطر که
عید مجازی است و دوم عید رمضان که عید حقیقی است و همچنین لفظ فطر بمعنی حقیقی جلوه
کرد که کشودن روزه باشد و هم بمعنی مجازی که فتح است و آن لازم کشودن روزه باشد۔
پس مراد از معنی اعم این است که مطلق معنی فطر باعتبار هر دو فرد خود که حقیقی و مجازی
باشد صادق آمد۔ و می تواند که مراد از اعم عموم مجاز باشد و برین تقدیر معنی چنین
که فطر مجازی که لفظی کشودن باشد صادق آمد و عموماً به حیثیتی که متناول باشد معنی حقیقی و
غیر حقیقی را که کشودن روزه و کشودن قلمه باشد۔

و عموم مجاز در اصطلاح علماء اصول عبارت ازین است که معنی مجازی بقسمی

باشد که معنی حقیقی فرد او گردد و اللہ اعلم۔

ع سبت سرد در مراتب سر کم۔

اهل موسیقی هنر مراتب آواز هفت قرار داده اند و آن را "سبت سر" گویند یعنی
هفت آواز. و هر مرتبه را اسمی گذاشته اند. و از سر به ر اسم حرفی گرفته سر کم بدان
ترکیب کرده اند. درین بیت لفظ سر کم اشاره به همان مراتب سبعة است -
معلم بالضم نشان کرده شده -

الحال نقشه چند از تصانیف والا در آهنگ حجازی به تحریری آید و زبان
قلم واسطی نثر ادب و ده گوش نو اینوشان را مرغ و له سازی نوروز عربی کشاید -
چون خلد مکان در سنه احدى عشر و مائة و الف (۱۱۱۱)، بمحاصره قلعه
ستاره که از مشاهیر قلاع دکن است پرداخت و در اندک فرصت مفتوح گشت -
آنجناب در یک شب یازده تاریخ در السنه اربعه ترتیب داده از نظر پادشاه
گذرانید. از انجمله قطعه تاریخی بزبان عربی که از شکل اصالیج اختراع فرموده و
ید بیضائی از جیب فکر و انموده - قطعه این است -

لَمَّا تَوَجَّهَ سُلْطَانُ الْاَنَامِ اِلَى	رَبِّ السَّمَوَاتِ فِي تَأْيِيدِ اِسْلَامِ
اَقْرَبَ اِلَيْهَا مَهْمَةً فِي اَصْلِ حَنْصَرٍ	يَوْمَ دِيْقَادٍ اَفْتَحَ اَلْمَامِ
فَصَارَ جَيْتُ اَفْتِنَاحِ الْاَسْمِ مُفْتَحًا	حِصْنُ لَيْتِ عَمْدٍ وَاَحْجَا اَلْمَصْنَا
لَظَرَّتْ فِي اَلْفَاتِ وَهِيَ اَسْرَبَةُ	مَنْ قَوِيَ اِبْهَامُهُ مِنْ غَيْرِ اِبْهَامِ
وَجَدَتْ لَهَا لِعَامِ اَلْفَتَحِ حِينَعَيْنِ	سَرَقَا عَلَى سَنَةِ مَنْ مَدَّ اِبْهَامِ
لِلَّهِ تِلْكَ يَدُ بَيْضَاءٍ قَدْ سَرَعَتْ	لِلنَّاطِرِينَ قِيَامُ مَنْ مَعْجَنَ سَامِ
هَذِهِ اَلْبَدِيعَةُ مِنَ التَّائِيهِمِ اَلنَّشَا	عَبْدُ الْجَبَلِ بَيِّنَاتِ اِلْهَامِ

مقتضی از نظم کردن سر را بهرام در پنج قطعه این است که شکل لفظ سبعة بهم رسد
و چهار الف بهندسته بالای لفظ سبعة بدستوری که معمول کاتبان است پیدا شود
و مضمون این تاریخ بزبان فارسی نیز هست و قطعه فارسی بسیار پیشتر از اینها

یافته

چوشه ابهام زیر خضر آورد بود اسم اعظم در شماره
 قلاع کفر شد مفتوح فی الحال ز تیغ او عدد شد پاره پاره
 ز انگشتان شه بر مر ابهام برابر چار الف کردم نظاره
 بعینه بود شکل سال هجری پی تاریخ تسخیر ستاره
 چنین تاریخ گفتن اختراعی است شد از عبد الجلیل این آشکاره

امیر الامر اسید حسین علی خان هر سال در مولد النبی صلی الله علیه وسلم چراغان می کرد
 و شیدان عظمی می کشید - و صلاهی عام در می داد و خود آفتاب گرفتہ بردست مہمانان آب
 می ریخت - علامہ مرحوم در وصف چراغان مصرع کعب بن زہیر را تفسیر کرده کہ
 أَضَاءَ سُرُكُنَ الْأَعَالِي سَيِّدُ الْأَمْرَا تَهَنَّى الرَّسُولِ شُمُوعًا فِي غِيَاهِمِ
 أَمْسَى الشُّوْعُ عَلَى الْخُضَارِ مُنْشَدًا إِنَّ الرَّسُولَ لَنُورٌ يُسْتَضَاءُ بِهِ

و نیز بہ امیر الامر در تہنیت عید الانجی نوشت

تَهَنَّى بِعِيدِ النَّصْرِيَا مَنْ عَطَاءُكَ أَقَامَ عَلَى مَنْ حَجَّ جُودَ أَعْوَالِكَ
 تَنَكَّلْتَ هَذِي الْجُودِي فِي كُلِّ مَوْقِفٍ وَالْبَسْتَ نَحْرَ الْمُعْتَفِينَ قَلْبًا

ساحب نہایہ جوری گوید: مقتضی بعین مہمل و فاکسی را گویند کہ طالب فضل و

رہتی باشد

و این رباعی مشہور در السنہ اربعہ المأمودہ

بَاءَ الْفَيَّوْضِ بِاللَّيْشِ الْأَوْفَى - فِي خَيْرِ قُدُومِ
 بچوں میں دم پہلی لہلی بن او لہا - ترور رہی ہجوم
 نیکی کند و رکھدی بڑی بولدی لیش - قتلخ بولسوم
 چون شہپر طاؤس گل اندر سحرا - آورد ہجوم

در آغاز عهد شباب برخی اشعار یتیمانه در سبک نظم کشیده ترجیع بند ایشان درین
 طور مشهور است که مطلعش این است ۛ

منم آن بانکه و دلیر و اچل کرمن افتاد در جهان کهل بل
 از آنجا که از تکاب این اشعار دور از کار محض نظر باستجماع فنون بود - و نشان اقدس
 اصلا مناسبتی نداشت - مردم این ترجیع و دیگر اشعار ایشان را که ازین جنس است
 بدیگری نسبت دهند حال آنکه بلا ریب زاده فکر ایشان است

در اواخر ترجیع بند آمل تخلص آورده - و این بیت هم از ان ترجیع است ۛ
 شعر باره بزار یان دیدی همیشه بلگرام را عشق است
 اما حریفان این بیت را هم تغیر داده نوعی دیگر ساخته اند -

و از اشعار یتیمانه ایشان است ۛ

عدو گر همه تن ز فولاد بکزد ز سرتا قدم همچو زنجیر اکزد
 بکف کتی برق بے دھڑ که بکزد بجو حکم الله پشمنی نا کزد

وله

در د خود نام خدا بانام احمد کرده ام دانہ تسبیح از میثم محمد کرده ام
 بجز مزگان ندار چشم پیار تو غمخواری بلا گردانی برگشته مرگانت تماشا کن
 شام غم را در سواد نام پنهان کرده ام صبح محشر می دهد از صفیہ مکتوب ما
 بانتظار تو ای سرو لاله در گلشن ستاده تھوہ بکف در پیالہ یا قوت

رباعی

اولاد علی خلاصہ ابرارند چون والد خویش محرم اسرارند
 تخلیل موافقا سد کفر کنند در منفعت مزاج دین جدوارند

رباعی

از مهر محبت علی هستی ماست گنجینه این بهار تر دستی ماست
 دل ساغر و مهر ساقی کوثر می از میکرده خدیر خم مستی ماست
 اکنون خامه تقریب جو بخیر احوال سید علی معصوم که اسم او در ترجمه میر عبد الجلیل
 ذکر یافت و احوال او در تاریخ نامها کیاب است خرامش می نماید

(۱۲۰) سید علی معصوم مدنی

سید علی بن سید نظام الدین احمد بن سید مصمم الشیخی الشیرازی المعروف به
 سید علی معصوم از شاهیهیر ارباب و صنادید شعر است. مؤلف انوار الزیج فی انواع البدیع
 و ریاض السالکین شرح صحیفه کامله و حاشیه قاموس و مسالمة العطر تذکره شعرا
 عرب و دیوان شعر.

خاندان او در شیراز بیت علم و فضل بوده است و در رسد متصور به شیراز منسوب
 بعد از میر غیاث الدین منصور است که از غایت شهرت حاجت بشر ندارد

و سید علی باضافه نام بهر تقریب خود به سید علی معصوم مشهور گردید چون خواهر

شاه عباس ثانی صفوی اراده زیارت حرمین شریفین نمود. شاه عباس - میر

معصوم را با بیگم راه کرد که به تعلیم مناسک رجا پیروان و در اثناء راه چون تقریب

تعلیم و تعلم در میان آمد و این معنی بخیلو است سفر بر وجه احسن صورت نمی لیست بخاطر بیگم

رسید که کفایت ثابت است. پیر اعتقاد نکاح جلوه گر نشود. و حیولت حجاب بر نخورد.

آخر نکاح انعقاد یافت و بعد زیارت حرمین شریفین از ترس شاه عباس مساعدت

و امن متعذر شد و توغری که معطله اختیار افتاد. و از بطین بیگم میر نظام الدین احمد متولد
 شد و در معطله نشو و نما یافت. و بهر جهت بکس فضل نگاشته از اقران فائق بر او.

میر معصوم

میر معصوم

میر محمد سعید میر جملہ اردستانی وزیر عبد اللہ قطب شاہ والی حیدر آباد مبالغ
 فراوان فرستاده میر نظام الدین احمد را و سید سلطان را کہ از سادات نجف اشرف
 بود بہ حیدر آباد طلبید کہ دو دختری کہ داشت آنہا را در سلک ازدواج ہر دو سید
 کشد۔ اتفاقاً سلطان عبد اللہ را ہم دو دختر بودند سلطان خواست کہ دختران خود
 را بہ ہر دو سید تزویج کند۔ میر جملہ بر آشت ویر خواستہ بدرگاہ خلد مکان عالمگیر
 شتافت۔ سلطان عبد اللہ اول دختری را بہ میر نظام الدین احمد کہ خدا ساخت
 و برای طوی دختر ثانی ساز و سامان ترتیب داد۔ میر نظام الدین احمد با سید
 سلطان رنجش داشت۔ او و زوجہ ادمنے خواستند کہ ازدواج سید سلطان صورت
 گیرد شبی کہ نکاح سید سلطان مقرر شد۔ میر نظام الدین سلطان عبد اللہ را
 پیغام کرد کہ اگر تزویج سید سلطان واقع مے شود۔ من بخیالفت شما کرمی بندم۔ و
 نزد خلد مکان رفتہ سعی در ہم بنیان دولت شامی کنم و احوال و انقال بار کرد و مستعد
 کوچ نشست۔ سلطان عبد اللہ متحیر شد۔ دارکان دولت را جمع کرد و بمشاوہ
 پرداخت۔ آخر رای ہمہ برین قرار داد کہ اگر میر نظام الدین احمد می رو و فتنہ عظیم
 برپا می شود۔ تزویج سید سلطان موقوف باید داشت۔ و چون اسباب طوی ہمہ ہتیا
 شدہ بود۔ و در تاخیر ضائع می شد ابو الحسن را کہ آخر سلاطین قطب شاہیہ است
 و با سلاطین قطب شاہیہ قرابتی داشت برای دامادی تجویز کردند۔ مردم بہ طلب
 ابو الحسن شتافتند۔ در آن وقت ابو الحسن در نکیہ بقیہی نشستہ بود۔ او را آوردند
 و بحکم بردند و خلوت طوی اگر استنہ نکاح بستانند و موافق ضابطہ تو بخاندہ را سر
 دادند۔ در آن وقت سید سلطان در حمام بود۔ چون صدای تو بہا شنید در استفسار
 افتاد کہ تو بہا را چرا اسر دادند حاضران کہ ازین ماجرا واقف نبودند جواب دادند کہ
 سبب ظاہر است کہ امشب شب طوی ست۔ سید سلطان گفت ضابطہ این است

کہ تو بخانیہ بعد عقد نکاح سرے دہندہ۔ و مردم را برای خبر فرستاد۔ رفتگان خبر کیے ہو
آوردند۔ سید سلطان در آتش غضب افتاد۔ اسباب شادی ہمہ سوخت و اسپان را
پی کرد۔ و خود را بدرگاہ خلد مکان رسانید۔

میر نظام الدین احمد از دختر قطب شاہ فرزند یاور۔ سید علی از بطن
زوجة دیگر شب شنبہ پانزدہم جمادی الاولی سہشتین و خمسین و الف (۱۰۵۲)
در مدینہ منورہ متولد شد۔ لہذا اور ادنیٰ ہی گویند و کسب کمال پر داختر سر آمد۔
ادباء عصر گردید۔

و شب شنبہ ششم شعبان سنہ ست و ستین و الف (۱۰۶۶) بقصد حیدر آباد
از مکہ معظمہ برآمد و روز جمعہ بیست و دوم ربیع الاول سنہ ثمان و ستین و الف
(۱۰۶۸) بہ حیدر آباد رسید۔ و با والد خود ملاقات کرد۔

و چون سلطان عبداللہ از سریر حیات فرد آمد ابو الحسن بر تخت فرمان
روائی برآمد و میر نظام الدین احمد ہم بعد یکسال فوت کرد۔ ابو الحسن در اتلاف
متعلقان میر نظام الدین احمد کمر بست و نگاہبانان گاشتنہ راہ آمد و شد مسرود ست
سید علی عریفہ بجناب خلد مکان ارسال داشت و ادراک عتبہ خلافت استدعا نمود۔
خلد مکان در آن ایام از ہند متوجہ دکن بود فرمان طلب سید علی بنام ابو الحسن
عہدہ دریافت۔ ابو الحسن سید علی را با اہل و عیال رخصت داد۔ سید رخت کوچ
بر بستہ خلد مکان را در دار السور برہان پور ملازمت نمود۔ پادشاہ اورا بغنایات
خسروانی نواخت۔ و بمنصب ہزار و پانصد سیصد سوار و اسپہ سرافراز فرمود۔ و
در رکاب خلد مکان بہ اورنگ آباد آمد۔ و چون ریات خلد مکان بجانب
احمد نگر از فراخ یافت۔ سید علی را بحر است اورنگ آباد مامور ساخت سید
مستے برین خدمت قیام داشت۔

پس ازان حکومت ماهور و غیره از توابع صوبه برار تفویض یافت - آخر از حکومت ماهور استعفا نمود و التماس دیوانی بر بان پور کرد - درجه پذیرائی یافت - سید در بر بان پور رفته بدیوانی پرداخت -

و بعد مرور زمانی از خلد مکان رخصت حرمین شریفین گرفت و با اهل و عیال به اکبر فیض موطن رفت و از انجا بزیارت عتبات عالیات شتافت و به مشهد مقدس رسید و به صفایان آمد و سلطان حسین صفوی را ملازمت نمود و التفاقی که مطرح نظر بود نیافت - ناگزیر زحمت بوطن اصلی یعنی شیراز کشید - و در مدرسه منصوریه پای اقامت افشرد و عمر را با فادۀ طلبه بپایان رسانید -

(۱۲۱) شاعر - میر سید محمد سلیم الله تعالی

خلف الصدق حضرت علامی میر عبد الجلیل بلگرامی نور الله ضریحه از وجود هایلون سابقا چمن فضلا را بهاری تازه است - و اکنون گلستان فصحا را رونقی بی اندازه آنجناب در تاریخ چهارم شهر ربیع الاول سنه احدی و مائۀ و الف (۱۱۰۱) به شهرستان امکان رسید - بمنطوق آقو لک الحمد یکتائی بآبائیه الف نسخه جامع اصناف علوم است - و مرآت فضائل و کمالات و المرحوم مخصوص عربیت و لغت و محاضرات که درین فنون رایت یکتائی می افرازد و گوی سبقت از اقران می رباید - کتب درسی نزد استادان محققین میر طفیل محمد بلگرامی طاب ثراه گذرانید و کمالات کثیره از والد ماجد خود اندوخت -

پدر گرامی را نسبت به فرزند ارجمند و راسی شفقت اُیوبت عنایتی و محبتی خاص بود - در بینیکه علامه مرحوم از بچه گری به دار انجمنه شهابیه همان آبا و عطف عنان نمود و میر سید محمد را نزد خود طلبید و مقارن آن مسرعی را فرستاد که چندی توقف باید کرد - و از تفریق طلب

شنی باید کشید- میر در جواب قلمی فرمود که "کن اَبْدَحَ الْاَسْرَصَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي"
 علامه مرحوم ازین جواب خطی کرد- و این رباعی رقم زده کلک جواب هر سبک ساخت که سه
 تا یاد کنی آبی به خط دیدم گلهای طرب از چین دل چیدم
 از غایت اهتراز پروانه صفت ای شمع پدر گر دست گردیدم
 در او آخر عهد محمد فرخ سیر علامه مرحوم خود مستغنی شده خدمات بهکمر و سیوستان را بنام
 ولد ارشد گرفت- جناب میر سید محمد در سه ثلث و ثلثین و مائة و الف (۱۱۳۳) به محل
 خدمات رسید- و مسند حکومت را از ابتدا تا انتها بشیوه تدین و حسن معاشرت رونق
 بخشید- و ضعیف و شریف آن دیار تا الان یاد می کنند- و سببه ذکر خیر و حسن جمیل می گردانند
 میر در سه ثلث و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۳) کاتب الحروف را به سیوستان
 نائب گذاشته خود به دار السلام بلگرام تشریف برد و چندی در وطن گذرانیده بنا بر
 تخیلی که در خدمت راه یافته بود به دار الخلافه شاه جهان آباد حرکت کرد و بتوسل بعضی
 امر آن خلل را دفع ساخت-

در سه پنجم و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۵) کرت ثانی به سیوستان تشریف
 آورد- و بنده را در اواسط سه پنجم و اربعین و مائة و الف (۱۱۴۷) رخصت پنداشت
 فرمود- و خود بمراسم خدمت مرجع به ستور قیام نمود تا آنکه نادر شاه به دیار سند مستط
 گردید- و سر رشته خدمات پادشاهی گسیخت- اما خدا یار خان مرزبان شده میر را
 نگذاشت- و با عزت و اکرام تمام در سیوستان نگاه داشت- و از جانب خود خدمتها
 بتقدیم رسانیده-

و چون هنگام نادر شاه جهان در آن دیار گرم شد- و اوضاع ملک بر تسق سابق
 نماند- خاطر اقدس از اقامت آنجا برخاست و از خدا یار خان خواه نخواست گرفت
 و بتیت و پنجم رمضان سه پنجم و خمین و مائة و الف (۱۱۵۵) از سیوستان برآمد-

و از راه مار و ار متوجه وطن شده - بعد طی مراحل بسیت و هفت محرم کرم سنه ست و خمین
و آیه و الف (۱۱۵۴) بوصول ببلگرام مسرت اندوخت -

میر طبعی و قادی زبانی نقاد دارد - و چون از مطالعه کتاب بازمی پردازد عنان اندیشه
به وادی سخن عطف می سازد - مهارت زبان عربی و فارسی و هندی از حد افزدون است
و اشعار السنه ثلاثه در خزانه حافظه عالی از حصه بیرون سخن را اکثر اوقات کمزور نمی کند
و جواهر آرد و در سبک نظم می کشد - این چند بیت از دیوان سامی تحریر می آید -

فروغ بار بخش ای ماه سیما خانه مارا ز نور جلوه خورنگ کن کاشانه مارا

دل در خم گیسوی نگار است به بینید در دام محبت چه تشکار است بینید

نیست در عالم دون غیر هوس کار دل هست این طول امل رشته ز نار دل

بخشتم چون حجاب و عین دریا یافتم چشم پوشیدم ازین عالم تماشا یافتم

دران گلشن که سرو قامت جانان شو پیدا بجای طوق قمری دیده حیران شو پیدا

پیش مهر رخت قمر معلوم نزد قنبر لبست شکر معلوم

یار دور است و کوه غم حائل آفتاب آن طرف سحر معلوم

می کشد غمزه جگر دوزش پیش تیر قضا سپهر معلوم

از نگاه دو چشم میگونست بی خبر گشته ام خبر معلوم

در تمنای وصل او شاعر حلقه گشتیم پا و سر معلوم

مگر از چشمه آئینه آب بنجرش باشد که از حیرت طبعین شذر مش سبل مارا

و منم بگیر گرچه تر بازوی قوی است پایم رسیده است بسنگی که داه و اه

بسیج مجوبی ندارد این قدر رنگ حیا بعد سالی نمی نماید روی خود یکبارنگ

(۱۲۲) آواره دشت ایجا و فقیر (میر غلام علی) آزاد

الحسینی نسباً و الواسطی اصلاً و البگرامی مولداً و نشأاً و الخفایی ذهاباً و اچشتی طریقی

پیشتر دیوزده که کوچه فقر است - و ریزه چین مانده فضلا - درین مقام خود را بحاشیه محفل
سخن سرایان می کشد - و شکسته ناضی بتار نفس گسسته می زند -

من مقیم کوچه نادانی - و آئینه وار صورت حیرانی - مدتی بر آستان سخن نشستم - و کمر
در خدمت کلام موزون بر بستم - چندگاه است که مرآت ضمیر را از صور خیالی پرداخته ام
و از بیت سخن بابت الحزن یعنی ماتمکن هستی خود ساخته - اما موزونیت فطری احیا ناپسند
فکرمی جنباند - و دماغ از کار رفته را بصدای قلقلی می رساند - تا بجای که در عالم مثال
هم گاهی خیال موزونی جلوه می کند چنانچه در عشره اخیر رمضان کثیر الفیضان سده احدی
دستین و ماته و الف (۱۱۶۱) مزاج بنده را وحشتی بهم رسید - بخاطر آنکه از همه قطع
نظر باید کرد و بار دیگر سری بیدار عرب باید کشید - و این داعیه بمشابه قوت گرفت که عنقریب
بود که از ممکن قوت بجلوه گاه فعل خرامد - ناگاه شب بیست و هفتم ماه مذکور طرف سحر در عالم
رویاندیشه متوجه شعر گردید بیتی موزون ساختم و معاً از خواب بیدار شدم - بیت بیاد
ماند و آن این است -

چه خوش گفت گویند نامدار مکش دست از دامن روزگار
لحقی به نامل رفتم - دانستم که گوینده سرودش غیبی است و مخاطب بنده - امتثال امر غیب
واجب دیدم و اراده که تصمیم یافته بود فسخ نمودم - و سیر الهام آن است که تجی که فرض
بود پیش ازین بتقدیم رسید - اگر دست از دامن علائق ظاهری می کشیدم و به تحصیل نافله
شمارفتم - چندین متفوق واجب الادا فوت می شد ع

تیرک واجب توان کرد پی نافله

من بی مایه را چه شایستگی که در صف صاحب کمالان سر تو انم افزاخت - و طرح
همزبانی با طوطیان چین فصاحت تو انم انداخت - عمر بادر جلودل دیوانه گشتم - بجای
نرسیدم سالها در پی کاروان ناله افتادم بتهای سر نه کشیدم - اما سبها را با وصف کم رنگی

در بزم کواکب اذن نشستن و هلال را با وجود ریوزه گری پهلوی آفتاب رخصت کلاه
شکستن هست - باین دستا و نیز قدم چرات پیش می گزارد - و حرفی چند از خود بریار
کرم فرما عرض می دارد -

فقیر حقیر در تاریخ بیست و پنجم ماه صفر سنه ست و ثمانه و الف (۱۱۱۶) بناسستی
پوشید - و در ریعان آگاهی سر رشته تحصیل علوم بدست آورد - و کتب درسی از بدایت
تا نهایت در حلقه درس استادان محققین میر طفیل محمد بلگرامی طاب ثراه گذرانید - و
لغت و حدیث و سیر نبوی و فنون ادب از خدمت قاسمی منزلت جدی و استادی حضرت
علامی میر عبد الجلیل بلگرامی طاب مضجع اخذ نمود - و عروض و قافیہ ...
... و بعض فنون ادب از خدمت والا درجت میر سید محمد خلف الصدق علامه مرحوم
مقوم تلمذ کرد -

دور سنه سبع و ثلثین و ثمانه و الف (۱۱۳۷) شرف بیعت جناب مستطاب سید العارفین
میر سید لطف اللہ بلگرامی قدس ستره اندوخت -

ناگاه بوی از عطر توفیق به دماغ رسید - و شوق گلگشت حرمین شریفین شراذها
اللہ شرفاً و کرامه از جابر دور سنه خمین و ثمانه و الف (۱۱۵۰) مطابق کلمه
"سفر خیر" از خطه بلگرام محل سفر حجاز میمنت طراز بر بست - و دور سنه احدی و
خمین و ثمانه و الف (۱۱۵۱) مطابق کلمه "عمل اعظم" بزیارت حرمین شریفین
سعادت نشأتین حاصل کرد - و در مدینه منوره علی منبرها الصلوٰۃ و النجیۃ
بخیرت شینخا و مولانا الشیخ محمد حیات السندی المدنی الحنفی قدس سره صحیح بخاری
قراءت نمود و اجازت صحاح سته و سائر مفردات مولانا فرا گرفت - و در مکہ معظمه
محبت شیخ عبد الوہاب الطنطاوی المصری دریافت - و بر سر از خواجہ علی کنوب
شیخ عبد الوہاب بنی قدامت کرامت علماء عصر و زبیل مکہ معظمه بود - و همیشه

به نشر لوامع علوم می پرداخت و در سده سیع و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۴) به جنة المآء
 خرامید. در جنت معلی آرامش گزید. شیخ عبدالوهاب علیه الرحمہ اشعار عربی فقیر را
 بسیار تحسین کرد. و هرگاه آزاد و تخلص بنده شنید و معنی آن را فهمید. فرمود "یا لَسَّيْدِي
 أَنْتَ مِنْ عُنُقَاءِ اللَّهِ" و ازین نفس مبارک حضرت شیخ که در حق این سراپا گرفتار سرزد
 امید و ایرها دارم.

فقیر در ذیل شعر بی تلخیص میر عبد الجلیل است. و شاداب افاضه این سلسبیل. برخی
 از قصائد خود در دفتر اول ثبت ساخته. و با وصف بنوائی قانونی به آهنگ حجاز خوانده.
 القصد در سده اننتین و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۲) مطابق کلمه "سفر نجر" جانب
 هند عطف عنان نمود. و از راه بندر سورت سری به دیار وکن کشید. و بیست و هفتم
 ذی القعدة همان سال وارد نجف بنیاد گردید. و دست به دامن انزو اند

بعد چندی دویم رمضان سده اربع و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۴) جاذبه سیاحت
 از جا در آورد. و قلعه محمد آباد بیدر را دیده چهارم محرم سده خمس و خمسين و مائة و الف
 (۱۱۵۵) وصول حیدر آباد و سرایه آرامش رسانید. و نوزدهم صفر سال مذکور از اینجا
 برآمن پانزدهم جمادی الاولی همین سال سواد نجف بنیاد چشم اشتیاق را سرمه کشید.

و در سده ثمان و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۸) نواب نظام الدوله شهید از نجف
 پیر والا گهر نواب آصفیاه بصوبه داری اورنگ آباد مامور گشت و نواب شهید را با
 فقیر بطی خاص بهم رسید و در سال دیگر نواب آصفیاه از حیدر آباد ایات بند و بست
 مهات ملکی پیر افراخت و عنایت نامه طلب حضور بنام نواب شهید صادر شد. نواب
 شهید کندی تلخیص فقیر افکند. و حسن طبعی بجا آورد که با وصف آزاد بودن اختیار دادم ثبت
 لازم افتاد و بیست و هفتم ذی القعدة سده تسع و خمسين و مائة و الف (۱۱۵۹) توسن کوچ
 از اورنگ آباد بکولان درآمد. و نامقام "سری رنگ پتن" که دارالاقامت

راجہ میسور است تماشا کرده - غرہ صفر سنہ احدی و ستین و مائتہ و الف (۱۱۴۱) قدم
جادہ بیمار گل زمین اورنگ آباد دست داد

دورین سال گلگشت دار السور برہان پور و صرف عنان جانب اورنگ آباد
واقع شد و در سنہ اثنین و ستین و مائتہ و الف (۱۱۴۲) کرت ثانی سفر برہان پور
پیش آمد - و تا کنار آب نرید اسیر کردہ رجوع بہ اورنگ آباد صورت بست -

و چہار دہم شوال سال مسطور دست قضا سلسلہ نہضت ارکات جنبانید
یک سال و چند ماہ در ان الکہ بسر رفت - و در ارکات نسخہ "قمامۃ العنیدر فیما
دہد فی الہند من سید البشر" از دریای فکر بساحل قرطاس رسید - آخر الامر
نواب نظام الدولہ بہ سعادت شہادت فائز گشت نوعی کہ در ترجمہ نواب سمت
گذارش یافت

و بعد شہادت نواب خاطر از ان ملک برخاست و پانزدہم جمادی الاولی سنہ
اربع و ستین و مائتہ و الف (۱۱۴۳) نزول خجستہ بنیاد و نشاط را عوجہ بخشد -

فلک ہمیشہ خرام باز تقریب سفر بر انگیخت و نہم رجب سنہ خمس و ستین و مائتہ و
الف (۱۱۴۵) خانہ زین آباد ساخت و ہفتم شعبان سال مذکور وصول بہ حیدر آباد
نقل بست شش نزد ہم ذی القعدہ ہمین سال جرس را حلیہ صدای رحیل برداشت -

پنجم ذی الحجہ محمورہ خجستہ بنیاد خاطر را بسور و محمور ساخت

حق سبحانہ علیم است کہ ہلال وار مقصود ازین سیر و سفر نہ تن پروری باشد حاشا و
کلا بلکہ مانند بدر منظور شکست نفس ہو - چندی طریقیہ آب روان اختیار افتاد کہ
مشت گیاہی بہ نشو و نما در آید - و لختی روش باد صبا پسند آمد کہ غنچہ چند لب بہ تبسم کشاید
امید وارم کہ این سیاحت پای شکستہ را دستگیری کند و قلم و سیر فی اللہ را جاوہ مستقیم
شود و مَا ذَلِکَ عَلَی اللّٰهِ بِعَظِیْمٍ -

الکون برنجی تریات اند دیوان خود بترتیب ردیف بعرض سخن سنجان می رساخم و
بصاعت مزجاتی از نظر عزیزان مصمروت می گذراخم تا عیب را به قیمت بهتر گیرند و مهره
گل را به بهای گوهر به پذیرند عرض بنده بدرجه قبول رساد و دروی ناکامی بی هیچ وجه
میناد-

صاحب قال حسب حال گوید

تمام عظیم و خوبان خریدده اند مرا	ز حسن خلق بزر برکشیده اند مرا
اگرچه لاله روئیده خارج از جیم	برائی گوشه دستار چیده اند مرا
جماعتی که خرف را به نرخ نرگیده	بچشم محبت خاص دیده اند مرا
کنده جاذبه دوستان اسیرم کرد	و گرنه صورت رم آفریده اند مرا
عجب عنایت متاز دیده ام آزاد	بدان غی بهر سه برگزیده اند مرا
برادر از مدبسم الله تیغ خوش منقاری را	مستخرن سواد اعظم نازک خیالی را
خیال نازک از جوش نزاکت راز دل باشد	نباشد جز کرامت فهم کردن فکر عالی را
چون زلفی که بعد از شانه کردن یار بر بندد	بمحبت رساند صبر من آشفته عالی را
نگاهی هست چشم یار را با چشمم گریاخم	که مستان دوست می دارند ابر برشکالی را
دل دیرانه آزاد را آباد کن یا رب!	پری نادای گرم فرمای این مینای خالی را
باشد گل بهار سخن یادگار ما	این لعل بیهاست چراغ مزار ما
امروز درج گستر ما کیست جز قلم	و من زنده نه جوهر ما ذره القاره ما
ای وای رنگ و بوی چمن کرد عایت	کم فرست زنده گیه مستعار ما
آخر شود کنده غزال رمیده	آزاد رفته نگه انتظار ما
همان آغاز باشد تنهای سیر کامل را	تمنای کنده بار و گر غواص ساحل را
چه سان را ز شهیدان گل کند از شیشه	که چون برگ خنادرش دزد خون پس را

دانش جستم و آخر نشستم باز نخواستش	لب چاهی غنیمت می شود گم کرده منزل را
سر شوریده من طرفه اوجی داشت در طالع	که در وقت جدا کردن بپا افتاد قاتل را
بهار این چمن آزاد آخر رنگ می باز د	پوشتم از جهان رنگ و بو بر بند محل را
ای نمک بر زخم دل از لعل خندان شما	صبح محشر داغ از شور نمک دین شما
نشد ما را به آسانی توان سیراب کرد	بوسه کافی ست از چاه ز نخدان شما
بر چنین چین عتاب تازه آید در نظر	تا چه رفت از من خطای من بقربان شما
برد از خویش شوغهای طفلان هوشیاران	سپاه ناز باشد در جلو این نیسواران را
مزاج کم کسی بر الفت اول مجا مانند	بروز بیکسی سنجیده ام بسیار یاران را
قیامت می کند سگی که از کوه بلند افتد	مبادا خشم در جنبش در آمد بداران را
اگر خاطر عطر بود شهادت ما	زدست و تیغ تو مردن زهی سعادت ما
بشه خنده بر آمیخت ترشی دشنام	انار میخوش او پیش کرد در غبت ما
سزای ماست که بیدادی کنی جانان	دلیر کرد ترا شیوه مرویت ما
کشود مشتری ما گره زد دشنامی	مگر همین زر زار آج است قیمت ما
گر بستیم من و شبنم آچنان آزاد	که گل بخون جگر غوطه زد در رقت ما
ندانستند خوابان آه قدیر الفت ما را	تلف کردند بی تقصیر حق خدمت ما را
سرت گردیم قربانت شویم ای قبله عالم	که می سازد در واجز آستان حاجت ما را
بر خاطر وحشت زده حقی ست الم را	صیاد شبانی کند آهوی حرم را
نمودم صرف اخص فقیران همت خود را	بخا صانع الهی عام کردم الفت خود را
چرا ای گوهر شوارنی غلطی بهر پهلوی	چنین از زان نکردی گشتا سی قیمت خود را
رفت زو عده سالها چند گم حسابا	و عده سال شین نیست دوده آختابا
مردم عده بیشتر حرف زنند بیکیت	هست سواد یک طرف سرور قی کتابا

حالت خویش گفتمش از سر ناز گفت بس	کوند مرا دمن بنده ام این جواب را
نرگس او بجا کشید سرمه دلپذیر را	خوب کند و صحت است مردم گوشه گیر را
شد جاذبه حضرت گل داد رس ما	آویخته صنیاد ز گلبن قفس ما
ز طرز شوخی آن نرگس بیمار دانستم	توان کردن بزور تا توانی بهلوانها
شاخ برهنه تیغ زده موسم خندان	یک برگ سبز زیر سپهر می کشد مرا
تا غلام قد تو من شده ام	سرو آزاد گفته اند ترا
کار بی اجرت نمی آید ز دنیا دوستان	می ستاند حق خود سنگ محک هم از طلا
دست و پا گم کرده چون کاروان سلیم	هر قدم در ره بزور سینه می غلیم ما
دارد و باغ جلوه مستانه عندلیب	از دست شاخ گل زده پیمانه عندلیب
هر غنچه خوابگاه ببری زاد نکبت است	دیوانه شد ز جوش پیری خانه عندلیب
بر روی یار عقیق دهن بود نایاب	ز صامه ماند درین نسخه مخری هر باب
ای عزیزان نرگس خوبان زیارت کردنی است	حالتی دارد ز بیماری عیادت کردنی است
بر نمی دارم نظر یک لحظه از لعل لبست	آنچه می خواهی هم تویی دانی عنایت کردنی است
حال ما آشنندگان تقریر کردن خوب نیست	این پریشان خواب را تعبیر کردن خوب نیست
دو رباید داشت از چنبره کشتاد و جبهه را	باب حسن خلق را زنجیر کردن خوب نیست
گر در خسار بیتان چون زلف گشتن عاثر ما	گر در خود گشتن برنگ چشم ایشان کار ما
خوب رویانی توان آزا و آسان خرید	بیج کرون مفت خود را رانج بازار است
حرفی که آشنای قلم شد جهان گرفت	این طفل نیسوار زمین و زمان گرفت
خلقی ز حال گوشه ای بروی او گریست	ناحق سر بریده زن با کمان گرفت
سر ما آلوده نگاه تو عجب عریده جوست	نشئه عنون دل شیر زبان آهوست
روز به حاجت اشرف به دونان افتد	تکیه گاه سر لبریز تفکر ز انوست

تیری که کند جامه ناوک نشانه یافت	تجدید دوست راه بان آستانه یافت
درون خانه چراغی و شیشه چلی است	دلی که آینه مهر احمد عربی است
که آب رامزه خوش بقدر تشنه بی است	ریاضتی کش و دریاب لذت عرفان
که قبله مشرقیان را بجانب غربی است	ادای طاعت روشن دلان بسمت سبت
که پیچ و تاب رسن بعد سوختن باقی است	اگر چه خاک تشدم اضطراب من باقی است
چون نظر افکند بر محراب ابرو دست بست	مانی نازک قلم نقشی ز چشم مست بست
این مشت تخم لاله بیانعی نشانندی است	خاکم تمام سوخت بجای رسانندی است
ریخت هر اشکی که از چشم پری در شیشه داشت	شب که یاد ماه سیمائی دلم اندیشه داشت
در چشم بر سر داعم نمکها سوده است	آن مسمی مالید دندان آفت جان بوده است
حرف نهم صفحه تاج صفی آینه است	سرفراز آن جهان باشد دلیل این جهان
منشکن ای جان دل آباد که این خانه است	گرنداری نظر رحم من بر خود کن
می کشید از حیا بر سونمی آمد درست	دوش مار اگر بسمل چادر کوتاه او
بی سبب این برهنه پائی نیست	زده ام بر سر جهان پا پوش
که این عالم نمودار است و هیچ است	ز تصویر مجسمه توان یافت
نمی رسند بهم هر دو شاه در شطرنج	عروج یخبران است مایه وحشت
از کف آن نوجوان مهربان گیرد قدح	می پرست من نه از پیر مخان گیرد قدح
وقت نرگس خوش که فصل خزان گیرد قدح	کار دانا نیست در ایام غم ناخوش شدن
ما ز دیده تر آستین و دامان سُرخ	تراز پرتو رخسار خود گریبان سُرخ
که زلف او شده از چهره و نشان سُرخ	فناده است بزنجیر آتشین کارم
نشد ز آبله خارا این بیابان سُرخ	کسی چه رنگ اقامت درین زمین ریزد
زینش لعل بود چهره بد نشان سُرخ	وجود اهل کمال است زینت هر شهر

سکرتی سرمایه نقصان دولت می شود	نیشکر را بند بالا کم حلاوت می شود
تا توانی خلق خوش را با عبادت جمع کن	سجده صندل ز صندل بیش قیمت می شود
چشم بیبیک تو بسیار سیاه کار افتاد	آن قدر باده کشی کرد که بیمار افتاد
می شناسد نگهش بسمل خود را از دور	چرخ گشت که این مست چه هشیار افتاد
یاد پرواز بگرد دل او پر نزند	عند لیبی که بدام تو گرفتار افتاد
در بیابان چون گرم فغانم کردند	برس قافله ریگ روانم کردند
مایه عمر اگر هست برای سخن است	شمع سان پیکر من صرف ز باغم کردند
خانه آرایان دنیا کار بیجا کرده اند	از کتا نهانجیمه در مهتاب بر پا کرده اند
بی و ماغیمای آن گل را نمی دافم سبب	عند لیبان چمن شاید که ایما کرده اند
کشنه خون چمن قابل کشتن باشد	که گل چیده ز گلبن سر بے تن باشد
گرچه از صلب قلم نامه شود آستان	در قبول سخن شوق سزدن باشد
آهوان را روش ناز که آموخته است	حسن بی ساخته آزاد چه احسن باشد
روزی که قضا فرصت عمر مشرم داد	تا چشم کنم باز نوید سفرم داد
نقشیست عجب دایره هندی خطش	کز سایه خود شبید جمالش خرم داد
والله که من قابل پرواز نبودم	دل گرمی آن شمع وفا بال و پر داد
دوش صد دست دعا در هر خم موی تو بود	لیله القدری که می گویند گیسوی تو بود
شب ز آواز پاد و دیدت سودی مرا داشت	نکبت گل فاش از خاک سر کوی تو بود
نقش حسن روز افزون ترا مانی کشید	ساعتی نگذشت تا دیدم پشیمانی کشید
می توان وحشی مزاجان را نرم کرد	خامه مودا من خوبان به آسانی کشید
هر که چون نرگس خوبان در میخانه زند	می و ساغر همه خود گردد و پیمان زند
حسن در زینت خود صرف عاشق نکند	شمع در جیفه زین پر پروانه زند

دست آزاد اگر زلف ترا شاه زده	سرگیسوی تو گردم بتوفقصانی نیست
این صفه غلط بود تراشید بجا کرد	خط بر رخ زیبای نه پسندید بجا کرد
مقراض گل از شمع تو بر چید بجا کرد	خط روشنی محسن ترا بود حجابی
ستاره سوخته خوش نصیب باید دید	شکوه خال بروی حبیب باید دید
دختر ز جلوه گر در چادر مهتاب بود	شب که ساقی مجلس آرا بر کنار آب بود
که دستی خاکساری و وصول مدعا دارد	به پیش پای قاصد نامه افکندن ادا دارد
اما چوپای طاؤس انجام زشت دارد	نقش و نگار دنیا سیر بهشت دارد
فوج هندستان به تسخیر ملک عبرت رسید	خجسته مشکین خال رخسار ترا بر سر رسید
مقرب تسبیح را رشته مکرر بود	مردم سر حلقه را حرص فزون تر بود
طفل نو آموز درس صاد از بر می کند	این دل نو عشق یاد چشم دلبری کند
بستم لب از سخن که مخاطب سقیم بود	شب از عتاب نرگس او دل دو نیم بود
که تیر ریخته پر را کمان ننه پرسد	مرا بحالت فقر آسمان ننه پرسد
او پهلوی دلستان نشیند	دل در بر من چه سان نشیند
قیامت بر زمین یک سرو قد بالیده قامت شد	فراهم گشت سامان بلا طرح قیامت شد
بگفتمش که درست است گفت خط آمد	خبر رساند عذیری غرور یار نماند
صحبت ما تو صد حیف دے بیش نبود	چون دو یکدل که در آئینه بهم جلوه کنند
فدای ناز تو گردم و گرچه خواهی کرد	مرا به عریده کشتی و یاز آمده
هنوز ماه نوی بیشتر چه خواهی کرد	بیک کرشمه عجیب ناخنی بدل زده
که آفتاب ز بیداد ماه می گردد	حذر از آفت منون خویش باید کرد
که خضر راه شود سنگ گر خدا خواهد	مرا ز تبه نما این سخن یقین گردید
سحر گر بر زمین می نشیند شام بر خیزد	مرا آزاد و صبح پر تو خورشید خوش آمد

زمانه جلوه کند هر نفس بحال دیگر	پیاله نوش و مکش انتظار سال دیگر
قد تو نشو و نما کرد در دل خوبان	چون آن نهال که روئیده در نهال دیگر
چه باغبانی دلخواه کرد دختر رز	که داد آن گل سیراب را جمال دیگر
زن بود در زبان هندی نادر	وَقَيْنَا سَرَّيْنَا هَذَا ابْنُ النَّاسِ
همیت والای زلف او تماشا کردنی ست	در پریشانی چه خورسند است از عمر دراز
در رکاب محل معشوق خاموشیم و بس	تا توانان از کجا یا بند فریاد جرس
این چنین صیقل و ظالم هیچ مظلومی ندید	وقت گل پوشید از برگ خزان روی نفس
مراد را خطر آب طرفه دار دندنی خویش	که همچو شاخ آهوی بیج و تابانی خورده ابرویش
بقربانت روم پای تو بوسم مر حبا ای دل	که می آئی ز شیر لیلیه المهرج گیسویش
ز دم بردست او گر بوسه گستاخ معذوم	ما تعلیم شوخی می دهد تعوید باز ویش
چه می بینی ز حال نسیم دل چیست تحریرش	کتابی در بغل دارم که قرآن است تفسیرش
ز ابروی تو می آید گر فتن کشور دل را	نه هر صاحبقرانی می تواند کرد تسخیرش
دین صحرای سرشور انگیزی مجنون ما دارد	توان و اگر دقربانت شوم یکبار زنجیرش
سعادتمند زلف مشکین تو در رویا	که چون در خواب آید از دماغ است تعبیرش
ز قاتل نیست امید زبانی جان شیرین را	که می آرد برون مانند طوطی بال شمشیرش
هلاک حیرتم از شوخی ناز آفرین طفله	کند صد رنگ بازی در زمین صفه تصویرش
سرت گروم شنو از قاصد آزاد و پیغامی	چه مضمونها که ظاهر می شود از طور تقریرش
اشک بیتابم کند در دیده صبح و شام قص	می کند این طفل نادان بر کنار بام قص
گرد بادم کار من و یوانگی آشفتنکی است	می کشم یکدست از آغاز تا انجام قص
و غلطان وجد در گردن می می کند	کار روشن دل بود در کلفت بام قص
نسبت تمام است با طافس پنجه ترا	بال افشان می کند در حلقهای دام قص

از مورپیامی به سلیمان که کند عرض	حال من درویش به سلطان که کند عرض
بتیابی مجنون به بیابان که کند عرض	در کوچه این شهر مرا تنگ گرفتند
حرام غریبی به مغیلاں که کند عرض	عزیزت که یک خانه نشد قسمت پایم
این حرف بآن زلف پریشان که کند عرض	از دل شکنی حالت ظالم شود ابر
یک رنگی ادرا به عزیزان که کند عرض	آزاد ازین باغ بچیند گل رعنا
خود را بخون نشانده حنا کرده ایم شرط	در عاشقی زیار ادا کرده ایم شرط
بسم الله صحیفه اعجاز کن لحاظ	بر روی یار طره ممتاز کن لحاظ
انجام کار گریه نماز کن لحاظ	در خاک رفت و چهره آسودگی ندید
قال کلام حافظ شیراز کن لحاظ	مردان ز خاک هم خبر آسمان دهند
چراغ مشبه بطی نوایان است در واقع	سخن روشنگر آئینه جان است در واقع
نشاط و غم هم دست و گریبان است در واقع	نظر کن صبح نوروزی که افتد روز عاشورا
بجای خویش مبت هم سخت جبران است در واقع	برهن از در تخانه بجا کام می جوید
نگاه عجز ببل تیغ عریان است در واقع	گل مغرور را گلچین منصف سر برید آخر
که چند وئی شده با کافر فرنگ رفیق	ز خال گوشه آن چشم سخت می ترسم
غذائی دوزخیان است آب آتشناک	کسی چگونه شود آشنای نشء تاک
این شیشه باشد دیدنی دارد چراغان در بغل	دل از خیال مهوشان یک شمر سامان در بغل
من نیز حاضری شوم تصویر جانان در بغل	روز قیامت هر کسی در دست گیرد نامه
آمد به گلشن شاخ گل از غنچه قرآن در بغل	تا و کند یاد صبا فانی برای مقدمت
جای کتاب آئینه هر طفل دبستان در بغل	شهر نکیوان دیده ام خوانند درس حسن خود
دارد حجاب آسمان بسیار طوفان در بغل	از دست موج اولین بی طاقیتها می کنی
گیرند مروم دستها فصل زمستان در بغل	از مردی طبع جهان و اماند خلق از کارها

آزاد با این درد دل آرد اگر رو در چین	پوشیده قمری را کند سرو خرامان در غل
در عدم از جلوه حسنت خبر می داشتم	دیده را محو تماشای کمر می داشتم
کرد آخر تا توانیها ز صیادم نخل	می پریدم تا نفس گربال و پری داشتم
تحفه شایسته احباب از اقلیم فقر	گر نه این دست دعا بودی چه بری داشتم
از کمان بحث کج هر جا خدنگی سر کشید	پیش رواز مهر خاموشی سپری داشتم
خاکساری صندلی مالید بر پیشانی	ورنه از سودای رفعت در دوسری داشتم
حسن اقدایده شور عشق در سر داشتم	از عدم مانند گوهر دیده تر داشتم
هر کسی برداشت چیزی را ز اسباب جهان	من ازین دنیای فانی دست را برداشتم
نامه سوز مرا حاجت بودا کردن نشد	داغ صد طائوس بر بال کبوتر داشتم
دامان وحشتی ز جهان بر کمر زدم	چون بوی گل شکسته نفس بال و پر زدم
تا آدم چو غنچه زنگس درین چمن	چشمی کشادم و گل حیرت بسر زدم
بیا و چشم او در انجمن دیوانه گردیدم	ز جابر خاستم گرد سر پیمانه گردیدم
به پیش غیر با من نامناسب دید آمیزش	ز انداز نگاهی یافتم بیگانه گردیدم
کجا در بزم من آن شمع بی پروا اقدار زد	خیالش در نظر آوردم و پروانه گردیدم
چو سایه در قدیم سر و سر فراز توام	مرید سلسله گیسوی دراز توام
من از جناب تو دست حمایتی خواهم	چراغ سوخته داغ جانگداز توام
نگاه تست به آزاد پیش از دیگران	غلام مقتدر حسن اختیار توام
شب که گم شده آن آفتاب از نظرم	ز اشک ریزی مرغان ستاره می شمرم
ز من جدا شده دل رفت و پری دلش	ازین مسافر راه عدم نشد خبرم
تو آفتابی و من ماه بی نصیب محاق	بیا درین دوسه شب بیتو داغ شد جگرم
شب چیل است گیر داشت کشادی راه دیدم	چه باید کرد و اقدار است با طفلی سرو کارم

درید پرده حیرت سرشک بیتا بم	ز پشت آئینه بر رو دوید سیاه بم
شود چو تیغ به میدان اصلتم روشن	اگر حریف شود سنگ رو نمی تابم
یار را دیدن من در عرق شرم نشاند	از نگاه غلط خویش پشیمان گشتم
حقوق بنده صاحب وفا رعایت کن	تصدیق سر خود بوسه عنایت کن
غریب شهر تو ام درد من تومی دانی	اگر دوا نکنی نوبتی عیادت کن
امیر وار گرفتاریم درین صحرا	ز دام جذبه خود حلقه کرامت کن
گره زابروی خود ا نکرد قاتل من	شهید این دوکان مهره است بسمل من
چو شیشه که دران زگس از هنر سازند	خیال چشم کسی جا گرفت در دل من
جواب خوش منم می زیم بوضع صفا	ز آب صرف بنا کرده اند منزل من
بحال مجلسیان طرفه گرم ولسوزی است	خدا زیاده کند عمر شمع محفل من
سیر حسن آن دقن بازلف عنبر فام کن	سایه دچاه است ای دل اند کی آرام کن
می رسد از خانه آئینه سرشار جنون	این پری از سایه خود شد گرفتار جنون
تیغ تو سینه را کرد افکار تا بگردن	این آب کرد طغیان یکبار تا بگردن
همچون نگین نباشد فانغ ز دل خراشی	در زر اگر نشیند زر دار تا بگردن
نگردد محو از لوح جهان حرف ثبات من	که باشد در دم تیغ قلم آب حیات من
دل آن شوخ شاعر پیشه آخر سوخت برهلم	که انشا کرد بعد از مرگ تا تیغ وفات من
به دامن کسی جز دامن خود جا نمی گیرد	برنگ جوهر آئینه گر خیزد عیار من
تنها چو برق تا در مطلب دویده رو	بی انتظار قافله در خون طپیده رو
لازم بود زکوة مخیلان درین طریق	از خارهای بادیه دامن پنجه رو
نه از خلخال زرین زپور آن سر و سهی کرده	پیاپی بوسه زد خورشید و قالب را ای کرد
بزرگ و خورده جهان است در نیاز یکی	که هست شاه و گدا در صف نماز یکی

نوی نی نوازی بر دل من زخم زدکاری	نهان در پرده نه ناخن شیر است پنداری
سر و نباله چشم تو دارد و خال موزونی	کر بستند باتار سیه تعوید بیماری
به پشتی کار گیرد از صف برگشته مرگان	توان آموخت از چشم بتان آئین سرداری
دل آزاد را خشم بتان نمکین نمی سازد	نگردد در هوا ای آتشین آئینه زنگاری
آئینه وار تصفیه گر آرزو کنی	دل را ز آب دیده خود شست و شو کنی
گفتم باو - چرا شکنی دل - جواب داد	در ملک من ترا نرسد گفتگو کنی
زیب ترا اگر به لباس برهنگی	از نقش بوریای قناعت اتو کنی
آزاد پیر میکده ارشاد می کند	در پای خم نشینی و می در سبوح کنی
در بایانه به ویرانه ما می آئی	می توان یافت که از شهر و فامی آئی
طرز شوخی نگذارد که نشینی یکجا	به تماشای چمن پا بخنای می آئی
می توان ریخت عبیری ز غبار دامن	گر به گلگشت مزار شهدای می آئی
بر سر مشهد آزاد شنیدم امروز	که تویی آئی و بسیار بهجای می آئی
نیست در ربط دلی حاجت قرب بدی	تشنه و تشنه عقیق است سهیل یمنی
داد آزاد گهر با قلم واسطه را	هست رسم شرفا پاس حق هموطنی
خود جلوه اعجاز شمع شیطانی	نماند شوخی چشم شرار بوتهی
فدای خاصیت دای عقیق شوم	که کرد ریگ روانش علاج تشنه لبی
زیارت تو کند آفتاب هر شب ندر	رو و صباغ جلو ریز جانب غربی
ز بسکه ذوق شکست تو داشت ساقی	گرفت رنگ نراکت ز شیشه جلی
خوش است حسن تقاضا ز باغبان کریم	نهیب ذائقه ام کن حلاوت ربی
آفتاب نبوت رسانده ایم تسبی	توان زوره ما دید نور خوش تسبی
ملک هند چون نیست طوطی آزاد	که کرد تربیت من شکر لب عربی

سلطانِ رسل شمعِ شبستانِ یقین پروانه او چراغِ ماه و پروین
نخلِ قند او دیرین چمنِ سایه فگند برقِ جهانیان نہ بر روی زمین

(۱۲۳) یوسف - میر محمد یوسف سلمہ اللہ تعالیٰ

بن سید محمد اشرف الحسینی الواسطی البکراچی۔ ولادت ادبیت و حکیم شوال
روز دوشنبہ سہ سہ عشر و مائتہ و الف (۱۱۱۶) دست داد

مشار الیہ سابق واسطہ العقد فضل است و حال بیت الغزل شعرا۔ صاحب
شان عالی است۔ و عزیز مصر صاحب کمالی۔ زلیخا می دانش را در پیرانہ سری بہ
جوانی نواختہ۔ و حاصل زراعت علم را در ایام قحط سالی بچہ مرتبہ ارزان ساختہ۔ طبع
دقیقش نشتر عروق اشکالات۔ قوت حافظہ اش پرہیزخانہ فراوان معلومات۔ عمل کہ ثمرہ
شجرہ علم است سرمایہ یوستانش۔ و حسن خلق کہ گل سرسبد آدمیت است پیرایہ گلشنش
من شکستہ بال و میر صاحب کمال و دختر زادہای حضرت علای میر عبد الجلیل بکراچی
ایم نور اللہ ضرر نہ و از تباہی ایام زندگانی تا واسطہ ہنگام جوانی درس آموز یک
دبستان۔ و عند لیب یک گلستانیم۔ کتب درسی از بدایت تا نہایت بجا با استادان محققین
میر طفیل محمد بکراچی مرحوم اللہ سرفرحہ گذرانیدیم۔ و لغت و حدیث و سیر نبوی
در خدمت علامہ بے بدیل میر عبد الجلیل ارحمہ اللہ تعالیٰ بسند رسانیدیم و عروض
و قافیہ و بعض فنون ادب از خدمت میر سید محمد سلمہ اللہ تعالیٰ اخذ نمودیم۔

طریق تحصیل چنین بود کہ پیوستہ دو کتاب یا کتابی واحد از دو مقام پسماعت و
قرابت یکدیگر مے خواندیم۔ و شہرہ یز سے در مضامین تحصیل می رانیدیم اگر احیاناً یکی را حاضر
روی داد سبق دیگری در معرض توقف مے افتاد۔ و در وقت اقامت وطن و کسب
علوم چندی اوقات در افادہ طلبہ نیز صرف کردید۔

میر محمد یوسف در سنہ سبع و خمسين و مائتہ و الف (۱۸۵۷) در دار الخلافہ
شاہجہان آباد از بعض فضلاء آن بلد علوم ریاضی ہیئت و ہندسہ و حساب و
غیر با خواندہ قدرتی عالی در فنون ریاضی بہم رساند۔

و بہ ارادت سید العارفین میر سید لطف اللہ قدس سرہ استسعا دیافتہ
ہموارہ بطاعت و عبادت و بمطالعہ و مباحثہ کتاب می گذرانند۔ و باوصف شوال علی جان
تعمیر اوقات از دست نئے داو۔

و میر کتابی تالیف نمودہ باسم الفَرَحُ الثَّابِتُ مِنَ الْاَصْلِ الثَّابِتِ "مستملہ
چہار اصل و خاتمہ در تحقیق مسئلہ توحید کہ تخریرش بسیار متین و لطیف واقع شدہ و
مطالب بلند و مقاصد ارجمند فراہم آورده تشکراً للہ للعجیدہ۔ راقم الحروف در
تاریخ اتمام این کتاب گوید۔

میر یوسف عزیز مصر کمال	از خم معرفت کشید ر حیق
کرد در وحدت شہود رقم	نسخہ تازہ بہ فکر عبیق
از احادیث و از کلام اللہ	کرد اثبات حق زہی توفیق
ہست این نقش و نشین الحق	یادگاری ز خامہ تدقیق
سال تالیف این کتاب خسرو	گفت۔ شیع مجالس تحقیق
اکنون سر و ستان اشعار موزونش بالیدہ	نفسا تم انفس ہمایونش
خرا میدہ	

ز جام مہر بود بچو بدستی ما	بقدر وصل شود محو یا رہستی ما
برنگ نقش نگین از فروتنی آخر	چہ نامہا کہ بر آورده است پستی ما
ز طرف دامن پاک تو کامیاب نشد	مخواب بچو زینجا درازہ دستی ما
بہین کہ چشم کشودیم صبح چون شبنم	ز آفتاب رخت رنگ باختہستی ما

دلم ز عرض تحل ملول شد یوسف	غبار آینه گردید خود پرست
از ناله مادر دل جانان اثری هست	پیوند سیر رشته ما یا گهری هست
ای گل خبر از بلبل بیچاره چه پرسی	افتاده به کنج قفسی بال و پری هست
قری بهر تربت من گرم فغان است	بسل شده قد ترا نوحه گری هست
گرنیت نشانی ز دل سوخته من	شادم که درین راه مرا چشم تری هست
سوز و جگر از اثر گرمی آهش	دانم که به خاکستر قمری شتری هست
پیغام من و یاد صبا این چه خیال است	در کوی تو از آه مرا نامه بری هست
زندانی چاره ذقن از خود شده یوسف	دانند که ترا نیز بحالش نظری هست
مانند شمع از همه آزاده می رویم	صد جاده سوختیم و بیک جاده می رویم
صورت نه بست در دل ما نقش هیچکس	آئینه وار از دو جهان ساده می رویم
در شاهراه عشق نداریم کاهلی	چون شمع در مقام خود استاده می رویم
در درو چشم یار شکستیم توبه را	بیرون ز دام سحر و سجاد می رویم
در راه شوق تا سر کوی تو عمر باست	بی دست و پا چو جاده افتاده می رویم
پست و بلند راه ندانیم بهیچ سیل	یوسف عنان خویش ز کف داده می رویم
از تواضع رتبه صاحب کلاه می یافتیم	یوسف از بندگی اقبال شاه می یافتیم
تا تامل کرد دیدم سیر آن طناز را	انقضا چشم او در کم نگاهی یافتیم
دیده ام دریای شور عشق را ساحل ندان	کشتی خود را درین دریا تباهی یافتیم
نامه اعمال خود یک عمر یوسف خوانده ام	حرف انجامش همین لطف الهی یافتیم

رباعی

ای در چین پیمبران تازه گلی	در محفل ساکنان لاهوت ملی
یوسف تواند که کند نعت ترا	آغاز دو عالمی و ختم رُسلی

شاهی که لباس نور پیرایه اوست خورشید و قمر بهره ور از مایه اوست
 هر چند که ذات پاک او سایه نداشت اما دو جهان غنوده در سایه اوست
 گر هر رخ تو جلوه پیرا نشدی یک ذره ز کائنات پیدا نشدی
 در نقطه نور نگشتی مرکز نه دایره فلک هویدا نشدی
 خود شایع محشر است شاه مردان این حرف بسان آفتاب است عیان
 زمان رو که عبادت است دیدن او را چشم بکشا بروی مشیر یزدان
 در یاب بهار گل و ریحان نبی سبطین کریمین دل و جان نبی
 سرمایه کونین ازینها بر گیر بکین لعل و زمره اند از کان نبی
 وقتی این غزل به مشارالیه فرستادم

جان می طلبید تقای یوسف دل می طلبید از برای یوسف
 ای باد صبا نوازشی کن از تکبوت جان فزای یوسف
 آزادم و بوده ام گرفتار در سلسله هوای یوسف
 از دیده شوق تکه سازم وز پرده دل قیای یوسف
 گیرند بسره خاک راهش چشم من و خاکپای یوسف
 مهر و دل من همیشه آباد از جلوه و لکشای یوسف
 هم عمر برادر شفیقم از حق طلبم بقای یوسف
 بازار محبت است اینجا نقد دل من بهای یوسف
 او قدر شناس بنده آزاد من شفیقه ادای یوسف

مشارالیه در جواب این غزل طرح کرده ارسال فرموده

سلطان جهان گدای آزاد جم مرثیه بنیوای آزاد
 پهلوز کنار من تهی کرد این دل که شد آشنای آزاد

شوریده بسانِ قمریم کرد
 گل را بچمن نمی توان دید
 چون سرمه جلای دیده من
 از طوف مینه آبرویش
 یک عمره بنام من ادا کرد
 گر جمله زبان شوم چو سوسن
 آزاد شفیق بنده یوسف
 و ایضاً این غزل به فقیر تحریر نموده

تا دلم از ره تو دور افتاد
 سنگ را آب کرد گریه من
 دل من قمری است زمزمه سنج
 که رساند غبار من به درش
 او غلام علی و خاک درش
 نام او بر عقیق دل کندم
 به که بر دوستان بیان سازم
 من واقفیم از ازل تو ام
 هر دو بودیم مورد یک فیض
 وقت تحصیل ما به بهیادوی
 چون کمر بست جانب حرمین
 سعی یک عمره کرد از پی من
 چه توان کرد شرح احسانش
 چون جرس از فغان ندارد یاد
 کوه را داد ناله ام بر باد
 سرو موزون من قمر آزاد
 کاش باد صبا کند امداد
 یوسف ماعزیز مصر و داد
 این نگین را چه خوب نقش افتاد
 ربط او را بر استی استشهاد
 سینه ما یکے ست در میلاد
 درس خواندیم پیش یک استاد
 مشترک بود کسب استعداد
 بهره اندوز شد از خاک مراد
 دل او باد از صفا آباد
 جز دعا در جناب ریت عیاد

در جهان یاد چون تخلص خود یارب از قید این دآن آزاد

(۱۲۴) غلام - میر غلام نبی بلگرامی

بن سید محمد باقر بن سید عبد الحمید از اولاد سید محمود اکبر بلگرامی است
قدس سره که در فصل فقر از دفتر اول مذکور شد.

تولد میر غلام نبی دوم محرم مکرّم سنه احدی عشر و مائت و الف (۱۱۱۱) دست داد
و او همیشه زاده علمای میر عبد الجلیل بلگرامی است کَونَا اللهُ فَخْبَحْه - هرگاه خبر
تولد او به علامه مسطور که با خلد مکان در نواحی قلعه سناره تشریف داشت - رسید
حضرت علمای خواست که تاریخ تولد او ضبط نماید - در همین فکر خواب برد - در عالم
رویای صورت مولود را دید که می گوید نور چشم باقر عبد الحمید

بعد بیدار شدن چون عدد مصراع بشمار رسید تاریخ کامل برآمد - سه مصراع
دیگر فراهم آورده قطعه در بحر مل مسدس سالم که سه بار فاعلاتن باشد نظم کرد که سه
نور چشم میر باقر گفت با من چون گل خورشید در عالم دمیدم
سال تاریخ تولد خود بگفتم نور چشم باقر عبد الحمید
و به مردم بلگرام نقلی فرمود که این مولود مسعود شاعر خواهد شد - آخر نوعی که از زبان
شریف برآمده بود بظهور رسید -

مشائرا البید در صفای ذکا و علوفطرت و انواع قابلیت یکتای زمان بود و در فنون
عربی و فارسی و هندی متنازه اقران تحصیل علمی تمام در خدمت استادان تحقیقین میر
لطیف محمد بلگرامی طاب ثراه -

وسلیقه او با ترتیب نظم نهایت مناسب افتاد - سیما شعر هندی که درین فن کس
یکتائی نمی نواخت - و طوطیان هند را دوچار آئینه حیرت می ساخت - برخی از نورس

حدیقه طبعتش در فصل ثانی جلوه می کند

و نیز در موسیقی و ساز هندی نقش بهارت می زد. با این همه هنر یاد میداد و بیادان شجاعت دلیر بود. و در فن تیراندازی بی نظیر.

پایان عمر در رفقاء نواب صفدر جنگ وزیر انتظام داشت و در جنگی که نواب وزیر را با افغانه پیش آمد میر غلام نبی در معرکه مفقود گردید. و چون عتقا بسنزل بی نشانی آرازش گزید. و این ساخته بیست و دوم شوال سنه ثلث و شین و مائة و الف (۱۱۶۳) مابین بیتالی و سها و از توابع اکبر آباد واقع شد محرکتاب گوید

وحید زمان سید خوش سخن به فردوس می زد ز جام نبی
قلم گریه سر کرده تاریخ او رقم کرد "هی بی غلام نبی"
فیما بین میر و فقیر محبت تام بود و ساها در یلگرام و شاهجهان آباد و اله آباد
هم صحبت بودیم حیف که این چنین هم جنس صاحب کمال ازین عالم رحلت کرد و انجن یاران
رانی علالت ساخت.

میرزا جانجامان مظهر سلمه الله تعالی فن شعر هندی از میر غلام نبی
اخذ نمود.

این چند بیت فارسی یادگار اوست

همیشه در دل خود یاد زلف او دارم	فسونم که چنین بار در سبزه دارم
از خرام او در بر خوشتن دایمی کنم	عالم بالا درین عالم تماشا می کنم
آخراز تیرگی بخت تلکین کام گرفت	که ز لعل لب او یوسه به پیغام گرفت
بسکه شد آغوش بستی منزل آرام من	چون تلکین در مومم بهم بالا نگرده نام من
همه خود این رقیب بدرگ آوردی پیرا	من نه آن صیدم که بگزیم سگ آوردی

له آثار الامرا جلد ۱ صفحه ۳۶۷ تذکره صفدر جنگ.

خط زلف تو رخ بزور گرفت جای مار این هجوم مور گرفت
 تا نلک ز تخت بر جراحت من لب شیرین یار شور گرفت
 در چین گل نباشد آشنای عنده لب کز تیر دل زر بر آرد از برای عنده لب
 در چین گل بر کف خود زعفران آورده است تا بدل با خنده سازد گریه های عنده لب
 دوزخ عشاق باشد بی رخ جانان بهشت باغ بی گل نمی شود ماتم سرای عنده لب
 داد از دست نگاه تو که هنگام وصال چون تغافل دهد از دست حیا ساز کند

رباعی

آنها که براه بی هراسی شده اند در خلق علم بحق شناسی شده اند
 در یاب که این خدا فروشان جهان در ترک لباس خوش لباسی شده اند

(۱۲۵) عجیب - سید قریش بلگرامی

از احاد سید بدر الدین جد القبیله کی از قبائل اربعه محله سیدواره و برادر
 خاله زاده حقیقی جبر جلیل میر عبد الجلیل است -

خوش خلق و ظریف بود - و سلیقه نظم داشت - در مدح سیدی می گوید -

گل همان به که ز گلزار پیمر باشد گل همان به که ز میخانه کوثر باشد
 گوهر آن نیست که از لطفه پیمان زاید گوهر آن ست که از معدن چیدر باشد
 ای خوشانازه نهالی که به بستان شرف دست پرورده ز هراء مطهر باشد
 آنکه از جبهه او نور سیادت پیدا است عالم افروز تر از نیر اکبر باشد
 در زمینی که بخندد گل خلق حسرتش هر کف خاک بخا صیت عنبر باشد
 چشم بدور ز سیاهای حسینی نسبی چمن آرای جهان این گل احمر باشد
 مدح او را نتوان در قلم آورد عجیب زانکه از حوصله خامه فروزن تر باشد

ادخرا یام زندگانی ہمراہ نواب مبارز الملک سر بلند خان تونی - جانب
 گجرات احمد آباد رفت و در آنجا این بیت فارسی و ہندی آمیز از طبعش سرزد
 اندک ایڑگر زخم بہ سمند ٹیلہ ہفت آسمان ٹپ جائے
 قضا را بر طبق مضمون بیت در سنہ اربعین و ماتہ والف (۱۱۴۰) خود با اسب
 غائب گردید و نوعی توسن را جلوریز ساخت کہ گردی از ہیچ جا بر نہاست - عمرش
 قریب بہ شصت سال بود - سر محمد اللہ تعالیٰ

(۱۲۶) بیخبر - میر عظمت اللہ بلگرامی

خلف الصدق سید العارفین میر سید لطف اللہ بلگرامی قدس اللہ اشراک
 گہائی مناقب والا انجمن اول باید چید - و رواغی کہ مشام ملا اعلیٰ را معطر
 سازد باید شنید -

میر فی نظیر از عرفاء شعراست - و از صوفیہ صاحب لسان - و در ادای حقائق و
 معارف ممتاز زمان - طرز کلامش بہ نمکینی ادای خوبان و انداز بیانش بہ دلنشینی عشوہ
 مجربان - نہت خلقش سرمایہ ختنہ ہا و رنگینی صحبتش ساز و برگ چمنہا - خاص و عام
 راغب مجلس خاص بودند - و در خور استعداد طر فی می بستند -

بیخبر تخلص بجا می کرد کہ با خبر بیخبر بود - و بر قول حضرت لسان الغیب عمل
 می فرمود کہ -

مصلحت نیست کہ اندر پردہ بردن اقتدار از درہ در مجلس زندان خبری نیست کہ نیست
 و او را با میرزا عبد القادر بیدل ملاقات است - و تذکرہ خود مستطی بہ
 "سفینہ بیخبر" مجلس خود را با میرزا بیدل ذکر کردہ - در اینجا کلام او نقل کردہ
 - شود :-

«فقیر را که اتفاق دید و دیدایشان افتاد- حقا که در کمال خلق و مزه و درد و شوق یافتیم- تا که
 نشسته بودم سوای اشعار منقضی شوق و فقر دیگر حرف بر زبان نراند- بنده گفتم ضیافت طبع فقیر
 می فرمایند گفت ای صاحب بعد مدتی همچو شما هر رنگ را عنایت یافته ایم- بعد از آن این
 سلسله بیت فقیر که در ذکر بمقام خود خوانده شد نقل گرفته برخاسته رخصت فرمود- ابیات اگرچه
 قابل ایراد اینجا نیست اما بجهت اتمام تقریب نوشته می شود»

«این قدر بهره چپ راست دویدن عبت است چاک کن سینه خود را سر راهی دریاب
 بلند آفتاب مطلق پست ساز و حسن مطلع را کشد پایین بجل قدر من بالا نشینان را
 خون شدم بخبر زد دست همتی جامه فقر رنگ باید کرد
 برین بیت عزیز می گفت میرزا صاحب حسن این شعر معلوم نشد- میرزا فرمود- در فقر
 مرتبه ایست تا خدا اگر انصیب کند- بجای شرح آن این مصراع بخیر است که
 دولت پاینده در دست همتی است»

«و آنچه میرزا از اشعار خود به تقریب خواند تا کجا در خاطر باشد اما این دو بیت بیاد می
 آید»

«بیدل همت تن خاک شدی یک چه حال در خاک شستی و بران در نه نشستی
 گویند بهشت جای خفته بی است آنجا هم اگر دماغ باشد
 و این بیت خاقانی هم خوانده بوده»

«همسایه شنید ناله ام گفت خاقانی را دگر شب آمد همتی
 در یک راه و نشین و مائه و الف (۱۱۳۲) میرزا فقیر از بلگرام تا شاهجهان آباد
 هم تقریب می نمود چون که اکب سیاه به شرکت گردون راه پیویدیم- تمام راه خط دلخواه گذشت
 این چنین سفر میراث بر حضرت رحمان دارد»

نوعی نقل فرمود که هرگاه این مطلع از من سر زده

از صف مترگان نوزیش نگاه آید برودن چون سواریکه تازی کز سپاه آمد برودن
 شخصی که خود را شاعری گرفت مطلق در جواب انشا کرد - چون مطلع او از معنی معرا
 بود یاران گفتند که لطف مطلع پیخبر خود ظاهر است اما لطف مطلع شما مفهوم نمی شود -
 جواب داد که هنوز لطف گذاشتن باقی است -

میر خط شکسته بسیار نادر و دلپذیر می نوشت - و در موسیقی هم فهم رسائی
 داشت -

کلیاتش اقسام نظم قریب هفت هزار بیت است - از دیوانش این اشعار
 بترتیب ردیف صورت تخریری پذیرد

بهائی نیست غیر از قدر تحسین شعر موزون را	مده هرگز بجز بر ناشناس این در مکنون را
نباشد این قدر آسان تحقیق سخن رفتن	خدا رس می شود هر کس رسد انداز مضمون را
مکن جمع آن قدر دولت که گردد بابر دوست	فرو سنگینی ز ربرد زیر خاک قارون را
مکن ای صبح ضائع بر جبینش صندل خود را	که دوران سراز دو دلدلی خلق است گردون را
اینس دختر زهر که شد علامه می گردد	که حکمت منگشف از خم نشینی شد فلاحون را
سخت زندانی ست بستی ای ز خود خاف بر آ	می شوی پابند آخر بیشتر زین گل بر آ
ماغبیان را بر پیر خاک هم نگذاشتند	صبح محشر می کند فریاد کز منزل بر آ
تا توان لیلی شدن جیف است آهنگ جنون	این چنین کز خویش برمی آئی از محمل بر آ
علی در انتظار آن دفا بیگانه مرده	کیست گو به پیچید که خانه ای قاتل بر آ
تا که نهی برای صبحی بباغ پا	چشم کسی به بین د بزن بر ایغ پا
صد کاروان برو شنیم راه می روند	در تیرگی ست گمراه مرا چون چراغ پا
آن را که زیر خاک کند چرخ مرده نیست	چندی دراز کرد به کنج فراغ پا
کس نیست بجایم که شود همفلس ما	ای بیکیسی اکنون تو شدی داد رس ما

ما یم بصد رنگ گرفتار محبت
 فرقی نتوان کرد ز گلشن قفس ما
 کی بود بازیچه شادی و غم آیین ما
 گردش احوال قربان است بر تمکین ما
 ناخن اول درد دل شاعر زنده شعر بلند
 تنغ خون آلوده آید مصرع رنگین ما
 در قیامت هم نگرود و از هم مرگان او
 بشنود فریاد گر افسانه شیرین ما
 مایه بقاد و دولت صلح کل و ابریم و بس
 جاده دارد بهر مذهب طریق دین ما
 صحبت یاران موزون سر و گل از یاد برد
 غیرت گلزار باشد مجلس رنگین ما
 تا سمر از نوای آن آرام جان برداشتم
 نیست غیر از ساعد خود بیخبر بالین ما
 تا به کنی داری چنین حیران و سرگردان مرا
 یکدم ای ظالم بگرد غوشتن گردان مرا
 غیر را در بارگاه دیده من دخل نیست
 چوب حجاب است گرد چشم این مرگان مرا
 سلامت در همان غولت بود نهانشینان را
 که باشد صد خطر بیرون در خلوت گدینان را
 بلند افتد چو قطع پست ساز حسن مطلع را
 کشد پائین محفل قدر من بالا نشینان را
 نمی بیند میانش را کسی یار بختی دانه
 بچشم عارفان زلفی در خساری است کف و دین
 شود از پیشین بی نقد حاضر نسبی غائب
 ز یاران لباسی کی نماز عاشقان آید
 در اول گام بر پایی کنند ایشان قیامت را
 کوی رضا گزین ز غم خیر و شر برآ
 تا سکه اسیر هستی موهوم بودنت
 حق ندانستی و در دل نقش بست یار را
 دیشبستانی که غفلت فرش راحت گسترده
 برنگ آینه گسب دگر بود مارا
 گذشتن از همه جوهر همنر بود مارا
 خواب شیرین بهتر از شیرین بود فریاد را
 تا کجا در مشت خواهی داشت ظالم باد را
 گزشتن از همه جوهر همنر بود مارا

نه می باقی نه ماند از رفتنت میخانه مارا خیالی بیش نبود می کف پیمانه مارا
 کمند و حدت از گردن کشد زلفت فقیران را کند مجنون صحر اگر د چشمت گوشه گیران را
 جز آه نیست شمع شب افروز سینه را یک مصرع بلند پس است این سفینه را
 بسکه دل تنگ آمدست از صحبت اخوان را کوچه مصر فراغت شد چو زندان مرا
 نباشد مبتلا منعم گوارا مفلس مارا ز نام کیمیاگر رنگ می گردد پس مارا
 ای بد و برگردش چشم تو خوش ایام ما ز گس شهلاست از یاد تو صبح و شام ما
 صبحم چون کرد و آن چشم خواب آلوده را جام می آمد بکف هر دست بر هم سوده را
 در توکل خانه من مسندی در کار نیست گرم چون گردید جا فرشی نمد باشد مرا
 نمی گوید بلندی برگزین یا سیر پستی کن بلند و پست عالم دیده هموار کن خود را
 دی ز شوخی ناز تو کس نیا سود است نشسته و خرام تو می کشد مارا
 برگزین حضرت دل عزت شاهی دریاب باش فرشی در خود مسند جاهی دریاب
 این قدر بهره چپ و راست دیدن عجب است چاک کن سینه خود را سر راهی دریاب
 کیست که گردش چشم تو بجائی نرسید آخر ای شوخ مرا هم به نگاهی دریاب
 باده گل رنگ و چین سبز و هوا دریا بار لذت این همه زاهد به گناهی دریاب
 بنیجر هر چه از خانه بروی می آئی باش فرشی در خود مسند جاهی دریاب
 هنک پنجم شکر خواب می کند همتاب پیاله را گل همتاب می کند همتاب
 گرچه بالای سراپا ناز هر دلبر بلاست پیش مصراع قیامت قامت معشوق ماست
 این جهان و آن جهان تبدیل جای پیشیت آنچه پنداری بقا آخر به تغییر فاست
 شکوه از بیوفایها می معشوقم نبود یار چندانی که شد بیگانه آخر آشتاست
 نشئه دیگر توان در می پرستی یا قن پیچیز گر ساقی کوثر علی مرتضاست
 ترک محبت من تا شاد کرد و رفت گفتم که من غلام تو آزاد کرد و رفت

خوش آمدی دلم بتو در راه بر نخورد	ای من گواه او که ترا یاد کرد و رفت
پرویز هم ز قریبت شیرین نیافت است	از دور آن نگاه که فرهاد کرد و رفت
هر کس که دید مصرع بر جسته قدش	چشمی کشود بر سر او صاد کرد و رفت
رنگ ثبات نیست درین گلشن دو روز	خوش بلبل که آمد و فریاد کرد و رفت
دام بناء بیت سخن می کنم بجا	هر کس تلاش در حق اولاد کرد و رفت
دیگر کسی چه در پی او پیچید فتنه	گفتم که من غلام تو آزاد کرد و رفت
کیش اگر گرفت و گرام دینی پیش نیست	حاصل چندین گمان آخر یقینی پیش نیست
آنکه مادر جلوه او دست و پا لم کرده ایم	آسمان بر خاک درگاهش جبینی پیش نیست
آشنا بی هائی دریا محنت بی حاصل است	گوهر مقصود در خاک خراب ساحل است
نزد این صورت پرستان کز انا الحی منکرا	حق بآن قدرت اگر تصور گردد باطل است
قامت معشوق می روید بجا به نیشکر	دیده ام بند محبت را زمین قابل است
نقص خود در یافتن باشد کمال آدمی	ورنه هر ناقص که بینی در حقیقت کامل است
یک زبردستی دین عالم ندیدم پیچید	دستی از بالای دستی هست دست باذل است
گرچه خلق دیدم از دام تعلق جسته است	بر نیاید تا کسی از خود کجا دارسته است
سبزه خط نیست بر رخسار آن آئینه رو	بسکه آب حسن او استاد رنگی بسته است
که چه شب در خواب روزم در قیوش گزشت	این قدر شادم که عمر من به بیوشی گذشت
خواهش ملک سلیمان ابلهی است	دولت پاینده در دست تهی است
طفلی که بر احوال شهیدان نظرش نیست	مردیم که از شوخی خود هم خبرش نیست
هرگز فردستی نگذید است پیکرت	خاک ره کسی نشدی خاک بر سرت
بچو آن شای که روشن گرد از رنگ شفق	کاکلت از تاب رخسار تو زنجیر طلاست
بر رنگ آن ندانم جانب دیگر صد برگشت	چو برگم دیدم بیرون رفتنم از خود جدا برگشت

کس نشان دل گم شده من هیچ نداد	آه در زلف شکن در شکنش چیز هست
خدا را دیده ام اما می رسید	به قربانش روم یار قدیم است
ستم رسیده غمهای دهر می داند	که ماه نو بکف چرخ تیغ عریان است
بی دماغیها مرا شرمندۀ احباب کرد	خامه ام از سرگرانی پای خواب آلوده است
به بال دیگرے گرمی پرد گس	به حیرت می روم کین طرف مرغی ست
هرگز نبود قابل خط صافی رخت	شرم تو آب ریخت بر آئینه زنگ بست
هزار بار توان کرد با خدا شوخی	ولیک دم نتوان زد به مصطفی گستاخ
این سرو با که سر به گلستان کشیده اند	شمشیر بازی قید او را ندیده اند
هر چند حسن از پس صد پرده رخ نمود	تاموس پرده ایست که رندان دریده اند
کردم نگاه صفیۀ تصویر خوش قدان	صورت گران شبیه تو بالا کشیده اند
جمعی که طوف کعبه گزینند پیچر	بیت المقدس دل خود را ندیده اند
کیست تا از دست برد حسن صورت بگذرد	معنی بیگانه باید کز عبارت بگذرد
هر قدم مرگان گیرائی ست خار این طریق	مردمی باید کزین میدان سلامت بگذرد
بسکه کم گردید تعظیم بزرگان از جهان	وقت آن آمد که سید از بنجابت بگذرد
کی بود یارب که ما کوس خدا دندی ز نیم	حیف اوقاتی که در قید عبادت بگذرد
پیچر زین حلقه احباب می باید رمید	بگذرد عمر عزیز و در اطاعت بگذرد
یاد می کردم دل گم گشته را دلبر رسید	عشق را نازم که به می خواستم بهتر رسید
عاقبت از هزاره گردیها دلم آسوده شد	رقم از خود این جهان و آن جهان پیوده شد
بی حلاوت نیست عسرت در جهان	نان چو شد کمیاب شیرین می شود
هزاره بین شده چشم ز شوخی حسنت	غیبت است که این اعلان دو می بیند
در لباس نو است یار مدام	نیست مفلس چرا کهن پوشد

معنی از دل بر نمی خیزد ز ضعف مشتری	از گرانیهای قیمت گوهرم در بحر ماند
جز چشم که بود او که دید است	با دام که پیسته مغز باشد
کنون که پیر شدی از خود ای فلان بگذر	ز قدح خم شده چون تیر از کان بگذر
کسی ز هر دو جهان و کسی ز خویش رود	نمی روی تو اگر این چنین چنان بگذر
ما هم اندرینج زلف او گرفتار آمدیم	اتفاق طرئه افتاد یاران شب بخیر
نه چینی شکنند این چنین نه شیشه ز سنگ	بان صدا که زد دستت دلم شکست امروز
خوشا جهان تی دستی و غریبا نفس	زوال نیست د اقبال بی نصیبانش
فلک تمام شفق پوش شد چه شام است این	پرید رنگ مگر از رخ غریبانش
کیست تا از من رساند هم مرا پیغام خویش	کرده ام از بسکه گم خود را نیابم نام خویش
عاقبت بینی ست لازم چشم چون روشن شود	پیش پا افتاده می بیند چراغ انجام خویش
خود پسندی ست حرنی از خویش	آینه پیش کرده رو سویش
دلیغ نازک نقرم طامت بر نمی تابد	همان واکرده دستار از برای درد برستم
گرد لال کز دل صد چاک پیچیدیم	برداشتیم و بر سر مقصود ریختیم
بودیم پای سعی ولی از نهیب خار	چون سایه در حمایت دامن گریختیم
تا آمد است فرد حقیقت بدست ما	سر رشته و حساب دو عالم گسیختیم
نشسته ایم بدقی که درد و داغ نداییم	بیاد دوست سلامی که ما داغ نداریم
به طالبان تجلی بگو عیث نه در آینه	که ماه کلبه تاریک خود چراغ نداریم
بانگ یکرنگی دگر بر مومن و کافر زدم	و حدتم در غیرت آمد که بر لشکر زدم
سهل نبود زخم تیغ ناز او برداشتن	بار ازین سر گذشتم تا گلی بر سر زدم
یاوت مره بخشید دل از رزق بریدیم	نام تو گرفتیم و لب خویش مکیدیم
آخر نشود سلسله حسرت عشاق	آهی نکشیدیم که آهی نکشیدیم

پیریم ولی چاره از زلیست نداریم	این بارگران بر سر خود دیده خمیدیم
یارب چه لطافت بود آن غیرت گل را	جز رنگ ندیدیم و بجز بو نشنیدیم
سرفقیر تو نهالی ست که من می دانم	چشم شوخ تو غزالی ست که من می دانم
آنچه در چشمه حیوان ست حضری داند	در لب یار زلالی ست که من می دانم
زاهد از چشم بتان روغن باوام طلب	سر خشک تو سفالی ست که من می دانم
بارها از سخن خویش بوجد آمده ام	قال را رتبه حالی ست که من می دانم
در دلم زین ره و رسمی که جهان می دارد	بخیخ سخت ملالی ست که من می دانم
مدتی شد که در خیال خودیم	پد فشانیدم و زیر بال خودیم
من به روجه آن پری رو را تماشا کرده ام	همچو گوهر چشم خود بر شش جفت داده ام
بتی که چشم عالم شد نهان من دیدی آیم	شود قربان خود گردش گردیدی آیم
فیض سخن است اینکه بهر بزم رسیدم	از بال و پر مصرع برجسته پریدم
بهر تحقیق خود از پیش خدا می آیم	فکر بسیار بلندم نه کجای آیم
نیم شبتم که که در باغ و گه در راع بنشینم	تو گل هر کجا رخت دهد چون داغ بنشینم
دست طلب به دامن آن خوش کمر دم	دیدم که پر تپی ست کشیدم بسر زدم
مرا به مسند جم می نشانند	الهی بر سر آن کوشینم
ز بس صحرای امکان وحشت انگیز آید چشم	در اول دیدنی همچون نگاه واپسینم
ز بسکه تنگ شدم در میان هر دو جهان	رهی نماند که در خود گریختم رفتم
بی نیازی همتی دارد در میان واقف آید	ماهیم از دست رو خود چیزها بخشیدیم
کجا تاب رخ خورشید دارد دیده شنیم	تو در بزم آمدی من خویش را سنجیدم و رفتم
در میان بحث ملایان میفکن خویش را	بخیخ بگذار تا جنگ چندین خرم
از صف مرگان خون ریزش نگاه آید برون	چون سوار نگه تازی کز سپاه آید برون

یوسف مقصود تو شاید ز چاه آید برون	رو بسوی آسمان گردی ندیدی پیش پا
زاهد ار جرعت کند از خانقاه آید برون	زندگی داند که بیرون آمدن از خوشی چیست
وقت آن آمد که جای سبزه آه آید برون	عالمی از بسکه غمگین رفت در زیر زمین
عاشقان را آرزو نبود بجز مفلس شدن	سعی یاران چیست گردیدن طلا یا مس شدن
درد سر بسیار دارد صاحب مجلس شدن	پاس خاطر را چه باشد احتیاط شمشیرها
همچو مدحوشی که از میخانه می آید برون	از دو چشم او نگه مستانه می آید برون
که نشست است غمخیز اگر کس بر پوست من	گریزانند مردم آبخنان از صحبت فقرم
من ز خود آیم برون او از نقاب آید برون	کی شود یارب که در بزم وصال آن پری
چون گمان حلقه بر گردیده ماند آغوش من	دوش یار آمد بسویم تا کشم در بر گدشت
قطره خود را بجوش آورد که دریائی شوی	شبنمی اما توانی سیل صحرائی شوی
انتظارت می کشد و لبر که شیدائی شوی	عقل را در بارگاه حسن هرگز دخل نیست
باش در کار کسی تا کار فرمائی شوی	کی توان موی شدن بی دستگاه بندگی
آبرویت حفظ کن تا در دریائی شوی	فیض خودداری چو مرغ قطره را روشن کند
نیست غیر از درد سر که محفل آرائی شوی	تا توانی پیچر تنها نشین و شاد باش
فرش است میرزائی زیر برهنه پائی	مشاطه نیست محرم از حسن روستائی
مبادا پیچر پیدا کنی زین قهقهه سوزاکی	دلت پری طید بر اختلاط صحبت دنیا
به مصطفی نرسی تا به مرتضی نرسی	بغیر در نتوان راه برد در منزل

رباعی

ملکم ملک ارض و سما هم هستم	تنها نه خودم بلکه خدا هم هستم
ای پیچران که منکر از من هستی	غافل چه نشستی شما هم هستم
حق است دیگر چه تقریر کنم	این است بیان کدام تفسیر کنم

تحصیل نمی توان نمود حاصل من خواب ندیده ام که تعبیر کنم
رحلت میر عظمت اللہ در شاہ جهان آباد روز دوشنبہ بیست و چهارم ذی القعدة
سنہ اثنتین واربعمین و مائتہ و الف (۱۱۷۲) واقع شد۔ و در جوار مرتقد سلطان المشائخ
نظام الدین دہلوی قدس سرہ مدفون گردید۔

جامع اوراق دروفات او قصیدہ انشا کرد کہ ہر مصرعش تاریخ است و مطلع و
حسن مطلع بخیر است ذوقافیتین اتفاق افتادہ۔ پارہ ازان قصیدہ بر نکتہ سنجان
عرض می شود۔

اشک می ریزد بروی لوح مژگان قلم	می زند جوش تلایم باز عیان الم
سنبل زلف بیان چید پریشان صنم	صفوہ احوال ماتم سپیدہ مجروح گل
آہو ہامون طاقت برق ہمیز عدم	طائر آسودگی در سیر پرواز فنا
یک قلم چون حلقی بسمل چشم آہوی حرم	چہرہ پرداز از لگویا بہامون برکشید
صبح محشری زند از مطلع آفاق دم	شعلہ اندوہ می بالید بہ صحن روزگار
بانگ آہی می کشاید پردہ گوش ہم	از حساب نوحہ گیتی چہ می پرسی دگر
ہر یکی دارد ز سیلاب تحزن دیدہ نم	بیدلان در کہنہ عالم حلقہ شیون زنند
طرفہ برمی قدسیان چیدند باہم در ارم	لیکن از ادراک کامل سید شیرین بیان
مطلع صبح ہدی ہم شاعرے نازک قلم	شمع بزم اہل بیت و کعب اوج صفا
زبدہ مشکل کشایان فصیحان عجم	عیسی معجز بیان انصاح شیرین زبان
موجہ سیل نزاکت زلف دل جوئی رقم	کلاک آن دریای چوہر ابر نیسان بہار
نسخہ دیوان اودا در پیام جام جم	زادہ کلکش بود حرف طلسم راز حق

(۱۲۷) فقیر۔ میر نواز ش علی سلمہ اللہ تعالیٰ

خلف الصدق میر عظمت اللہ بخیر بلگرامی قدس سرہ السامی مشائخ طبع

همایون در انجمن نختین جمال عرفان می آراید - و درین محفل برقع از روی پری زاده ان معانی
می کشاید -

اکثر سایه التفات بر سر سخن موزون می گسترده - و این خانه زاد موروثی را در آغوش
فکر عمیق می پرورد - اشعار او از قصیده و غزل و رباعی مدون است -

خاک گردیدیم و از ماه سردی برنخاست خانه هستی ز پا افتاد گردی برنخاست
در حضور شمع جان بی صدف می سازد نثار از نثار عشق چون پروانه مردی برنخاست

از یار پیام دغلی را چه کند کس این دود خوشاب علی را چه کند کس
بلبل نسیان قدر شناسند چمن را در باغ دماغ جلی را چه کند کس

قبای عقل که پوشش غم است و تار افسوس اگر ز عشق نشد پاره صد هزار افسوس
برون ز حلقه ز نقش قدم چگونه زخم که پای همت ما را گزید مار افسوس

صفای آینه از شست و شو نمی آید علاج دل سیاهی از وضو نمی آید
در وجودیم ولی روبرو عدم می داریم در گلو این رگ جان رشته حب الوطن است

ز پر فشان مرغان روح شده روشن که در نشین تن راحت قفس هم نیست
دین و دل جان و تن ز دست همه آه بر فرق او خدا چه می کنم

گرچه برستم فقیر از دام سعی و جاه احتیاج آب جان آخر شکارم کرده است
بعد اتمام نذر - میر نواز شعلی شیب و شنبه بنزد هم شعبان سینه سنج و شین

و مآنه و الف (۱۱۶) به عالم ندس خرامید - و در جنب جبه خود میر سید لطف الله قدس
سرفه مرفون گردید - عذر ادرات گوید -

روشنی سحر نقش پاک گوهر - و احسرتا که دامن ازین انجمن فشانده
دل و اطمینان و ناله تار تار و کشید پیر یگانه میر نواز شعلی علی نما

(۱۲۸) غریب - سید کرم الله بگرامی

برادر اعیانی میر نواز ش علی سلمه الله تعالی - تولد او دوم شعبان سنه خمس و ثلثین و مائت و الف (۱۱۳۵) رونمود

جوانی خوش سیما و نوری از ریاض آل عباس است - به انواع قابلیت آراسته و به تهذیب اخلاق پیراسته - بیعت بخدمت برادر والا گهر میر نواز ش علی سلمه الله تعالی بجای آورده - و از آغاز تا انجام تربیت در صحبت ایشان یافته - و بحکم وراثت از مذاق صوفیه صافیه کامیاب است - و در سلیقه شعری کامل نصاب -

اکثر بر دو این سخن سخن قدیم و جدید عبور نموده - و اشعار قراوان در خرانه حافظه فراهم آورده - این چند بیت از وی آید

لبیکه دو دین من در سرش پیچیده است	همچو فانوس خیالی آسمان گردیده است
لعل با آن سرخی پا و زین پاسنگی نداشت	دل به میزان تامل هر دو را سنجیده است
بعد عمری آشنا شد و لبیر تا مهربان	می توان دانست قدر آشنا همین است
بعد مردن هم به امید وصال آن پیری	چشم من در خود نگاه و پسین در دیده است
کرد یاد نگه شوخ تو بیمار مرا	داروی نیست بجز شربت دیدار مرا
بسل افتاده ام از تیغ فراقش شاید	دل طپیدن برساند به در یار مرا
دل نه تنها از سر کوی میثاق ناشاد رفت	آه این مشت غبار من همه بر باد رفت
نیست شخصی بی گرفتاری درین گلشن مگر	سرور دیدیم که آزاد آمد و آزاد رفت
نمی دارم خیال همگامی با لب لعاش	بگوش خویش نام خود شنیدن آرزو دارم
دیدمش چون آسمانی چشم پر سیدم که حبیبیت	گفت این آهوز جولان در غبار خود گم است
آه این برگشتگی از طالع من کنی رود	من ز طفلی خورده ام در کاسه گرداب شیر

مردم چشم او دل مارا همچو زنبور نیشدار گزید
 بیک دزد دیدن خشک مغزی رفع می سازد نگاهش روغن بادام باشد تا توانان را
 چنان به شیوه دیوانگی شدم مشهور که یار نیز مرا دین مرحبائی گفت

رباعی

شیطان چو درگاه خدا شد مردود پرسید کسی چرا نکردی تو سجود
 گفتا که منم محو حال ریح دوست جز ذات خدا درگه ندانم مسجود
 بعد ختم سرو آزاد - غریب بیست و هفتم جمادی الآخره تسع و شتین و مائة و الف
 (۱۱۶۹) رخت به عالم سرمدی کشید و در بلگرام مدفون گردید - مؤلف کتاب تاریخ بتجیه
 گوید

شاعر خوش گوی صوفی مشربے مُرد در عین جوانی یا نصیب
 وقت جان رفتن ندا آمد از غیب بهر تاریخ و فاقش یا غریب
 ۱۲ ۲۳
 ۱۱ ۴۹

(۱۲۹) سید غلام مصطفی بلگرامی قدس سره

بن سید حمید اللہ برادرزاده قفقسی و مرید سید العارفین میر سید لطف اللہ بلگرامی
 قدس سره - صاحب قلم در دامن بحر پیشین در مناقب سامی ریخته - و جوهریان کشور فقرا
 به غریب داری برا بگفته - درین بساط نیز گوهری چند از واردات قدسیه می ریزد و لآلی آباد
 بگوش معنی پروران می آویزد

میر صاحب مشرب عالی بود - و نشئه فقر و درویشی دو بالا داشت همواره به شیوه
 سپاه گری کسب معاش ضروری می کرد - و فعل و انزوان زده شیر نیز سیر فی الله
 جولان می داد -

در سینه ست و تلیش و ماته و الف (۱۱۳۶) مؤلف ادراک در وارا الخلفا شاه جهان
آباد ویرسایه عنایت حضرت علامی میر عبد الجلیل بلگرامی جاد داشت - مشائره الیه نیز دران
ایام دران مقام به علاقه نوکری نواب مبارز الملک سمر بلند خان تونی وارد شد و
مثنوی ترجمان اسرار قبوی مولانا رونی قدس سره از خدمت حضرت علامی سند کرد -

دران نزدیکی نواب مسطور را ایالت صوبه گجرات احمد آباد از پیشگاه خلافت
مفوض گردید مشائره الیه در رکاب نواب بآن دیار شتافت و چون حکومت گجرات از عزل
نواب به راجه ابھی سنگھ مرزبان خطه مار واره مقرر شد - و با نواب در راجه صورت مخالفت
رو نمود - و در سواد احمد آباد جنگی صعب واقع شد - مشائره الیه در آن محرکه جرعه شهادت
چشید - و در سلک اشکیاء یحیی بندهم یزید تونی منتظم گردید - و این واقعه هشتم شهر
ربیع الاول سنه ثلث و اربعین و ماته و الف (۱۱۳۳) رو داد -

بعد انفصال جنگ اجساد جمیع شهدا در میدان یافتند الا سید غلام مصطفی که
بهر چند تخلص کردند اثری گل نکرد -

پنچ روز پیش از شهادت رباعی گفته بود - و از حال آئینه اخبار نموده - رباعی
این است -

در خلوت ما و رای ما یاری نیست یعنی که به عرش و فرش اغیار نیست
و روح مجردیم ز آرایش مرگ ما را به جنازه و کفن کاری نیست
سلیقه سبید در انشاء رباعی مناسب افتاده - و در بیای خفاق و محارف
بر طرز مولانا سحابی استرآبادی از منبع طبعش جوشین - الحق هر رباعیش چاره موج
ایست از بحر عرفان - و ترانه ایست از پرده لامکان - هر نکته اش تازیانه و دلهای آگاه
است - و پرتوی از شعاع الهی **اَنَا اللَّهُ** -

دیوان رباعیاتش بدون است - و مذاق فقرش از کلامش مبرهن -

جز دوست هراچیه هست اندیشه ما	چون شعله آتش است در همیشه ما
ما جام شراب سخن اقرب زده ایم	یعنی همه دوست در رگ و ریشه ما
در عشق که فتح باب کردم همه را	سر مست شراب ناب کردم همه را
مرغان که بی زدند پرمائی دوائی	در ناریکی کباب کردم همه را
این هفت فلک که چون حجاب اند ترا	تا در نگری همه دواب اند ترا
تو پادشهی دلی ز خود بیخبری	پانه به مه و خور که رکاب اند ترا
مان حال رجال را ببا بازی مطلب	تا ساخته کار کار سازی مطلب
از آتش عشق تا نسوزی یکسر	تو حید حق از سخن طرازی مطلب
هر نشه که هست از می ناب من است	جنت چینی ز باغ شاداب من است
کس را چه جز ز رتبه عالی من	چون عالم بخت مستی خواب من است
مار که نه عز و نه شرف در کار است	نی مکر و نه گوهر و صدف در کار است
در دیده ولی بهر شناسائی خویش	خاک قدم شاه نجف در کار است
این مستی من برون ز آب و خاک است	وز آتش و آب و انجم و افلاک است
چون درک کند زاهد بیچاره مرا	کین هیبت من گنه وجود پاک است
من عاشقم در میده از دشمن و دوست	از خویش گذشته بی بدو نی نیکوست
زان مغز ز بین و آسمانها شده ام	کز روز ازل در دیده ام چندین پوست
ای زنده تمام عالم از قیض دست	خدا آن تو نیست جز وجود و عدست
از من اثری نماند ای دوست که شد	سر تا قدم فدای سر تا قدمست
عاشق دایم صفاتی دیگر است	بیرون ز جهاتیم و جهاتی دیگر است
ما واجبی ایم ذکر واجب گوئیم	افسانه نویس ممکناتی دیگر است
از دیدن روی تو رسیدم در خود	یعنی که جمالت همه دیدم در خود

صد شکر که از شوق تماشای رخت	چون برق طپیده آرمیدم در خود
هر کس در خود بهار و باغی دارد	در کلبه تار یک چراغی دارد
تو غره مشوک ماهی دریائی	خوک لب جوی هم دماغی دارد
زاهد که عبادت ریائی دارد	در مجمع خلق خود نمائی دارد
هر چند که الله بگوید هر دم	والله که الله هوائی دارد
آن فرقه که خویش را ولی می دانند	بیچاره عوام را بخود می خوانند
الله و رسول بر زبان می رانند	چون در نگری خلیفه شیطانند
هر کس خفاش آفتابش باشد	کی محو جمال بی نقابش باشد
زاهد طلب مقام تنزیه کند	غافل که همان عین حجابش باشد
سرتنا بقدم چو دیده می باید شد	یعنی که بخود رسیده می باید شد
چون شیشه پر شراب با صد مستی	بر طاق بلند چیده می باید شد
و راسته درد را دوا را چه کند	بگذشته ز خویش مدعا را چه کند
سلطان جهان بال بها را چه کند	هر کس که بخود رسد خدا را چه کند
آنجا که توئی نه راه باشد نه دلیل	نی انجم و مهر و ماه گنجد نه خلیل
در عرصه عشق پائی زاهد لنگ است	آری نرسد بجای احمد جبریل
درد هر که غول در سیر خویش منم	یعنی که مقرو منکر خویش منم
هر چیز فکاده است زیر نگهم	یک نیزه بلند از سیر خویش منم
بسیار کتب سند ز اُستا کردیم	بیهوده تمام عمر نعوفا کردیم
شد مشکل ما تمام حل آخر کار	چون دفتر وقت خویش را وا کردیم
برشت غبار خویش آبی زده ایم	یعنی که به بزم جان شرابی زده ایم
خفاش میا که بر در خانه خود	هر جا گل میخ آفتابی زده ایم

دقت است که دل ز دهر بر کنده کنیم چون لاله و گل برین چمن خننده کنیم
 در خلوت خلیش قحبه دُنیا را عریان همه تن شویم و شرمندہ کنیم
 بر دست بگیر، بچو من پیمانه تا وا رهی از یگانه و بیگانه
 آن گل که دمیده بود بر بام سرا عمریت که چیدمش بصرین خانه
 عشق است که گاه مهر باشد گاه بان تا نشوی چو کور چشمان گمراه
 هر چیز که تو طالب آن می باشی در صورت مطلوب تو آید الله
 بشنو ای دل حقیقت پنهانی ایمان موقوف شد بر انسان دانی
 هر چند بصد سجده تو حق را خوانی تا سجده به آدم نمکنی شیطانی
 ای آنکه تراست نسبت پنهانی بیچون و چگون بحضرت سبحانی
 از جسم چمی روی بجان رو سولیش کس سایه بزر نمی کند قربانی

(۱۳۰) احمدی - سید احمد بلگرامی

بن سید عبد اللہ برادر اعیانی سید غلام مصطفیٰ قدس اللہ السرائر کھما
 سیدی بود پاک نژاد - دست به دامن صلاح و تقویٰ زده - چاشنی گیر لذت فقر و فنا
 انگار بحر و قار و تکلیف - هر یکم مگر خود سید العارفین قدس سرہ -
 کتب تصوف اکثر مطالعہ می کرد - و مثل برادر خود سیل بہ رباعی بیشتر داشت - عدد
 رباعیاتش زیادہ از چہار صد باشد -

سید تیر خوب بی انداخت و در شجاعت و نیرو آزمائی لواء کیتائی می افراخت -
 چون ہنگامہ احمد خان ابدالی در سہ احدی دستین و ماتہ و الف (۱۱۶۱)
 از طرف قندھار بلند شد - و لاجور را غارت کرد - و محمد شاہ سلطان ولی فرزند
 خود احمد شاہ را با وزیر الممالک نواب قمر الدین خان - و نواب صفدر جنگ

ابوالمنصور خان و دیگر امراء عظام - برای مقابله از شاه جهان آباد رخصت فرمود -
 میر سید احمد درین بساط همراه نواب صفدر جنگ بود - و در اثناء سفر به بیماری
 در دجگر مبتلا گردید - تاگزیر در سهرند توقف کرد - و چون شاهزاده از سهرند گذشته
 کنار دریای شلج بر معبر ماچھی واره رسید - ابدالی باسی هزار سوار از راه لودویانه
 بالا بالاداخل سهرند شد - و سیزدهم شهر ربیع الاول سنه احدى و شتین و مائه و الف
 (۱۱۶۱) آن شهر را تاراج نمود - و هر که دست به شمشیر بردگشته شد - سید احمد جاشیکه
 اقامت داشت و بحر است ناموس بعضی سادات و شیوخ می پرداخت زخم تفنگ
 بر شکم خورد - قضا و قدر از در دجگر نجات داده بزخم جانستانی معاوضه کرد - و روز
 پنجشنبه چهاردهم ماه مذکور مرغ روح او از نفس جسم پرواز داد - روز جمعه در
 همان حویلی مدفون گردید -

و چون شاهزاده را خبر وصول ابدالی به سهرند رسید عنان توجه جانب سهرند
 تاقت - فوج شرقی غربی شد و فوج غربی شرقی - از پانزدهم شهر ربیع الاول تا بیست
 و هشتم منتهی آتش حرب اشتغال داشت -

بیست و دوم این ماه روز جمعه وزیر الممالک نواب قمرالدین خان زیر خیمه
 نماز چاشت خوانده در وظیفه بود که گوله توپ از جانب مقابل رسید و کار تمام کرد و
 راجه الیسر سنگه سپرچی سنگه سوائی و دیگر راجها قریب دوازده هزار سوار ازگشته
 شدن وزیر بی استقلال شده راه گریز بملک خود پیش گرفتند - لشکر فیروزی با آنکه
 این روز خیمه عظیم راه یافت پای استقلال افشوده افغانه را شکست فاحش داد -
 وَهُمْ مِمَّنْ آتَى الْقَوْمَ فِي الْأَرْضِ خِزٍ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَلَيْهِمْ
 لَسِيخُوتٍ فِي بَضْعِ بَنِيهِمْ - بعد شکست نادرشاهی این فتح عظیم نصیب پادشاه
 هند شد - تاریخ گوئی "فتح خدا ساز" تاریخ یافت -

و بعد یک ماه از فتح - محمد شاه سلطان دہلی بیست و ہفتم شہر ربیع الآخر شب جمعہ
سنہ احدی و ستین و مائتہ و الف (۱۱۶۱) بر حمت حق پیوست و پائین مزار سلطان المشائخ
نظام الدین دہلوی قدس سرہ درون حریم مبارک مدفون گردید -

راقم الحروف در رحلت پادشاہ و وزیر و نواب آصف جاہ کہ در ہمین سال
فوت کرد تاریخ بتعمیمی گوید

گفت تاریخ چون کشیدم آہ موت شاہ و وزیر و آصف جاہ
۴ ۶۴ ۱۱

انقصہ ہر گاہ قتنہ جنگ فرو نشست بعد یک ماہ از دفن جسد سید احمد را از
خاک بر آوردند - بقدرت این دستانہ سالم بر آمد - و بیرون لاہوری دروازہ
شہر پناہ سہرند بقاصد دوشیزہ برتاب از دروازہ جانب جنوب از شاہراہ در مقابر
شیخ میر نامہ ارخانی بخاک سپردند -

این چند رباعی نتائج تلخ اوست

ہمیشہ از ہیبت تو ہرست آمد	باقدر تو رفعت ہمہ پست آمد
ای آنکہ یزد تو فوق ہر دست آمد	ہمچو افتادہ ام بگیری دستم
دائم کہ متاع کاسد بازار است	این بندہ بی ادب کہ نامہوار است
پایش نظر دار اگر در کار است	یا از دویمان بساز او را آزاد
در قلیب بہ بازار تو باشد باشد	گر بخار بہ گداز تو باشد باشد
گر نیل بہ خسار تو باشد باشد	ہر چند سیاہ رو بناید این جا
او خود خلف آدم و حوا نبود	آئین کہ گنہ نگرد پیدا نبود
عبد است اگر عفو خدا را نبود	حق است اگر خطا از انسان نشود
چون نیل کہ ہست در گروہ اعلیٰ	نامہ بنا ہا خلافت مارا

ما را نه متقید و نه مطلق خوانند	اما پیداست این صفها از ما
امکان که تمام راز در جیب و لیت	مقصود ز یُونُک بِالْغَیْب و لیت
از غیب مراد این شهادت باشد	ایمان آرش که بر سر لاریب و لیت
گر من عوض بخش خاصیت یارب	در حضرت تو شکر کنم نیست ادب
با تونه برابری مرا می شاید	شکر کرم خویش تو از خویش طلب
در عقل بسی حال بتری باشد	که خوف و گهی رجا بصری باشد
خوش آنکه درین دیر خرابات او را	از خویش و نه از خدا خبر می باشد
در گفت و شنید اوست مشهور منم	دیده شده اوست لیک منظور منم
با این همه خیر و شر بمن منسوب است	می نوشد دیگری و مخمور منم
دل شاد توئی اگر دلی شاد کنی	با خویش کنی بهر که بیداد کنی
هر سود و زیان که از تو باشد برکتست	در یاد خودی اگر خدا یاد کنی
ای دل بستر قسم که چنانچه توئی	سر مایه هر عاقل و دیوانه توئی
باتست خدا و مصطفی و هر چیز	امروز امیر بزم این خانه توئی
مقبول اگر کنی مرا در مردود	نازم که مرا حضرت تو یاد نمود
معشوق به مهر گر بجاشق نگرست	روزی کند از لطف هم او را خوشنود
ای نام تو احمد است و روح تو احد	یعنی که توئی یا عیث هر جان و جسد
از اسم مبارکت چه موسوم شدم	محتاج دیگر کن چه از نیک و چه بد
ای احمد مصطفی شفیع دو جهان	بسپرد بدست تو مرا خالق جهان
الحال بدست تست کار و بارم	مختار توئی هر چه بخواهی کن آن
از عین علی ذات خدا شد خوشنود	آدم ز تراب او در آمد بوجود
چون دید رسول اصل آدم او را	ناچار ابو تراب کنیت فرمود

در حب علی زبان دل بر یابی و ز هر دو جهان رتبه برتر یابی
حق رمزین ولی چنین می فرماید که لفظ علی ذات مرا در یابی

(۱۳۱) فرد - سید اسد الله بلگرامی

برادرزاده حقیقی سید غلام مصطفی و دخترزاده حقیقی سید العارفین میر سید
لطف الله و مرید آن خدا آگاه است قدس الله اسرارهم
ولادت او دهم شهر ذی الحجه سنه اربعه و مائه و الف (۱۱۱۲) رونمود
به صفائی ذهن سلیم ذوقای طبع مستقیم ممتاز بود - و بدقائق سخن خوب می رسید
و شرف می نوشت - و چاشنی تصوف بلند داشت و از بهمنشیشان راقم الحروف
است -

چیف که در عین شباب آن قدر امراض مزمنه عارض او گشت که حیات چند
روزه را در نهایت بی حلاوتی گذرانید - و شب شنبه بیست و دوم جمادی الاولی
سنه تسع و اربعین و مائه و الف (۱۱۲۹) رخت بدار الامان آخرت کشید محراب
اوراق آئینه کرمیرات اکابر کفی نعیم علی اکاسر اذک (۱۱۲۹) تلخیص نیت
فروش جانب غربی محله میدان پوره برکنار مقابر اسلافش واقع شده -

این چند بیت از مسودات او بدست آمده

شب که آن ماه جهان افزون خست خواهد	آه من تنظیم کرد و اشک من همراه شد
نگاه شوخ چشم بر طرف بی باکی افتم	نریزد آبروی من آنکه بر خاک می افتم
سرشک طفل طبعم شوخ چشمتی و پیش دارم	نیمه سر اگر بروی آفتناک می افتم
پیرایش بدست زردنگ من سرخی دو پایا	دل خون شد حسرت این عجب هنگام برپا
نه هر که تاج به تارک زند سری داند	نه هر که خرقه پوشد قلندری داند

دلا دران صف عشق کشته خویش اند نه هر که تیغ به بند سپهری داند
 کسیکه دولت اقلیم نیستی دریافت شکست آئینه دل سکندری داند
 چو سرو هر که بازادگی قدم افشرد بزیر بار تعلق شدن خری داند
 چهار نفس بود کار شیر مردان فرد نه هر که صف شکند او بهادری داند
 بود بعالم تجرید مال لباس دگر بریدن از دو جهان است قطع جامه
 عروس مقصد مشاطگی را از خدا خواهد دگر نه این جیا پرورد کس محرم نمی داند

(۱۳۲) سید عظیم الدین بن سید نجابت بلگرامی

ایضا برادرزاده حقیقی سید غلام مصطفی است قدس سره -

تولد او شب چهارشنبه بیستم ذی القعدة سنه ثلث عشر و مائة و الف (۱۱۱۳) واقع شد -

سیدی بود صاحب خلق عظیم و میزان طبع مستقیم - از آغاز سن و قوف به تتبع شعر پرداخت و تماشای نظم و نثر را خوب می شناخت - و بنا بر مناسبتی فطری گاهی خود هم سخن موزون می نمود - و در فکر بر روی خود می کشود

بساعات اراوت سید العارفین کامیابی داشت - و در کوچۀ تصوف رایت بلند می افراشت - محمدا در وصف شجاعت سرخیل دلیران بود و در پیشۀ پیردلی فی درناخن شکن شیران -

او آخر عمر نوکری نواب صفدر جنگ وزیر الممالک اختیار کرد - و در جنگی که نواب وزیر را با افغانه بیتیست و دوم شوال سنه ثلث و ستین و مائة و الف (۱۱۶۳) مابین پتیاالی و سهاور صورت گرفت میر عظیم الدین و میر غلام نبی که ذکرش نگارش یافت - در عرصه کارزار تلف گردیدند - و جز داغ حسرت لاله اشری ازین

زمین گل نکرد - راقم الحروف گوید

میر عظیم الدین والا گهر	زاده طبعش همه در یتیم
شیر دل عرصه مردانگی	در صف هیمجا قدمش مستقیم
بر سر میدان سرجان گذشت	در چمن خلد برین شد مقیم
فور عظیم است ازین خاکدان	رخت کشیدن بریاض نعیم
خامه ازین راه گذارش نمود	سال وفاتش "همه فور عظیم"

و تئ که این بیت قاسم کا هسی پیش او خوانده شده

چون ز عکس مارش آئینه برگ گل شود گردان آئینه طوطی بنگر و بلبل شود
بسیار خوش کرد - در همان ایام حسب الطلب والد خود سید نجابت به گجرات
احمد آباد رفت و بعد انقضای مدت پنج سال از احمد آباد ب وطن اصلی معاودت
نمود شبی بانفیر گفت آن بیت چه بود - فوراً بیت مذکور خواندم - تعجب کرد که مجرد سواد
حرف پنج ساله چه طور بیاد آمد - گفتم این قدر در خاطر بود که وقت خواندن این بیت
شمارا پسند افتاد -

این دو شعر نمونه فکر است

داغ بر دل دارم و چون لاله سیرا هم هنوز	آتشم اما چو صیبا عالم آبم هنوز
عالمی پروانه شد آن شمع قامت را به بین	در دل شب جلوه صبح قیامت را به بین
خراب و پیداری چشم تو عجب معجونی است	بهم آمیخته از مستی و هشیاریها
شادم به قتل خویش که از کوثر لبست	یک جرعه خون بهای شهیدان نوشته اند

(۱۳۳) تحجب - سید علام نبی بلگرامی

فرزند سید علام مصطفی مذکور قدس سره - جوانی بود صاحب السیف و القلم

در صف بزم در زم پیش قدم - تیغ زبانش جوهر دار حسن بیان - مدسنا نشی بعلمه صغیر
میدان - بارها در معارک صفها شکست و بزنجیر جوهر فولاد پای تهمتان بر بست
در ریعان تمیز میل سخن بهم رساند - و دواوین سخن سخنان نو و کهن را بیکتر کرد
با خوشگویان عصر مثل شیخ عبدالرضا متین صفا فانی و آقا عبدالعلی تحسین
ملاقات نمود -

و در عالم نوکر پیشگی بصوب بنگاله رفت و از آنجا برگشته در سلک نوکر وزیران
صف در جنگ درآمد - و چون نواب وزیر کثرت ثالث لشکر بر سر افغانه کشید - و افغانه
در دامن کوه مدارید که شعبه ایست از کوه سوا لک پناه گرفته مستعد پیکار شدند و
بعد محاربات صلح انعقاد یافت - و در ایام جنگ بیست و هفتم صفر سنه شمس و ستین و
مائه و الف (۱۱۶۵) می غلام نبی بزخم تفنگ تقد زندگانی در باخت - حیف که
این چنین جوان قابل و فرد کامل در همین شباب از دست روزگار ضائع شد -
و اماندگان را داغی که علاج پذیر نیست بر دل نشاند - مقرر سطور گوید

در رفیق سخن بلند تقریر محب در مهر که آبروی شمشیر محب
تاریخ وفات از دل پرسیدم فرمود "بهبشت محفل میر محب"

شجاعت ارث خاندان اوست - و اکثر مردم ازین دو همان ساغر موت احمر چشیده
اند و گلگون شهادت بر رو مالیده - از آنها جمعی که هنوز فی موصوف بودند درین آنجن
جلوه نمودند -

چند بیت از محبت بر همان سخن ملتزم می شود

دل از مرگان و خال پشت چشم او حذر دارد که ترک چشم او مستانه شمشیر و سپر دارد
بیزیم می پرستی عشرت زندانه شب گزاف نقاب شیشه و از چهره بنت العجب کردم
ز فیض نیست بدون سیر بنیانی ما به قرق غار نهید گل بر جبهه پائی

بسکه از دیوانگی باشد بسامان کار ما	سنگ طفلان گل ز ندر گوشه دستار ما
ز سبزه بر رنج او کرد گل بهار دگر	به پای دل ز سر نو خلید خار دگر
دلم بند کرد تو شاد و سرم بفکر تو خوش	دل و دماغ ندارم بکار و بار دگر
قدم برون نگذارم ز آستانه خویش	شدم چو پیر آئینه نقش خانه خویش
زمن نگار بایماء پیام گفت و نگفت	بسیه دست نهاد و سلام گفت و نگفت
مقام صید دل خود زیار پرسیدم	نمود کاکل پر حلقه دام گفت و نگفت
سپرد تیغ نکه را بدست مردم چشم	به عاشقان جهان قتل عام گفت و نگفت
خط صحیح بر آورد و خواجه حسش	مرا ز بنده نوازی غلام گفت و نگفت
بین که ساقی کوثر عجب صادق را	اشاره کرد سوی حوض جام گفت و نگفت
امشب ای شمع دین بزم نیاز آمده	آفرین باد که پروانه نواز آمده
غیر محراب دوا بروی بتان سجده کن	عشق باز آنه اگر بهر نماز آمده
جبرس شوق دین دشت بجنبان از دل	گر تو با قافله عجز و نیاز آمده
تقصه شوق مکن در شب بجران کوتاه	اگر ای شانه ازان زلف دراز آمده
هیچ جز وصف علی نیست بشیر و تحب	آفرین باد که خوش طرح طراز آمده

(۱۳۲) قابل - سید عبداللہ بلگرامی

از بعض طبقات سادات بلگرام ساکن کجایه میدان پوره - پیشتر و طبقه فضلا ممتاز است و عاا از گروه شعرا بی اعتبار -
 تخصص او اسمی یا مسمی بود - در فضل و کمال و تحریر هفت قلم و فنون سپاهگری و
 ورزش اسلحه و اکثر صناعات اہل حرفت و قوف عالی داشت - و در صفت کبری
 مشاہیر اہل انامل می زیست -

همواره روزگارترین اعتبار گذرانید و بیشتر برفاقت نواب مبارز الملک سر بلند
خان توفی بسر برد و بخدمت عدالت معسکری پرداخت -

و چون کثرت اولی سر بلند خان در سنه اربع و عشرين و مائة و الف (۱۱۲۴)
ناظم صوبه گجرات احمد آباد شد - سید عبداللہ منصب صدارت احمد آباد و توفی
نمود - سید با ارباب و وظائف سلوک پسندیده کرد - و غربا و ضعفا را با احسان نواخت
آخر الامر در دار الخلافه شاه جهان آباد بیماری استسقا عارض شد - بهمان
حالت به بلگرام آمد - و بعد چندی موافق سنه اثنین و ثلاثین و مائة و الف (۱۱۳۲)
جان بجهان آفرین سپرد - و سمت غربی باغ محمود در مقابل قبیلہ خود مدفون گردید
بعد انتقال آن مرحوم کتابخانه او شیرازہ جمعیت گیسخت - و اشعارش به تاراج
حوادث رفت - همین یک بیت بدست آمده

مگر بسر مر اثر کرد ضعف طالع من کربی عصا نتواند بچشم یار رسید

(۱۳۵) واحد میر عبدالواحد ثرمدی بلگرامی

ترجمہ اب و الانسب او نظر پرورده لطف الہی سید محمد اشرف در گاہی در
سلک فضلا از دفتر اول انتظام یافت -

میر عبدالواحد صاحب طبع لطیف و ذہن شریف بود - و سر پایا به حلیہ مکارم
اخلاق و جلال اوصاف آراستگی داشت - اختراجات از جبین مہینش می و خوشید
و عطر خلق محمدی از گل عنقرش می تراوید -

شعر زبان فارسی و ہندی می گفت - و جوہر زواہر بنقشب اندیشہ می سفت نشین
شیرینش به گلوسوزی نبات است - و شعر آیدارش به گوارائی آب حیات
از یاران میر عظمت اللہ بنحیر بود - و نسبت به فقیر شفقت فراوان می فرمود -

آیا میکهد والد ماجد اوسید محمد اشرف بحکومت موضع راهبون از اعمال دار السلطنه
 لاهور می پرداخته و با کفار آن نواحی جنگ رومند - میر عبد الواحد در معرکه
 جرعه شهادت چشید - و بهما بخاین آفتاب دل افروز خاکپوش گردید - و این واقعه دوم
 محرم روز جمعه بعد نماز عصر سه اربع و ثلثین و مائتة و الف (۱۱۳۴) واقع شد - عمر
 شریفش از پنجاه متجاوز بود -

نگارنده سطور در تاریخ شهادت آن مغفور قطعه نظم کرده و یک عدد زیاده را
 بحسن تعمیر بر آورده -

میر عبد الواحد شیرین سخن	از زبانش آب حیوان می چکید
سید والا گهر صاحب هنر	تاثر یا نظم و نثر او رسید
والد او حاکم راهبون شده	در رکابش رخت آنجانب کشید
خطه پنجاب را از مقدش	آبروی تازه آمد پدید
با زمینداران کافر رزم کرد	از شهادت جرعه صافی چشید
در سخن واحد تخلص می نمود	لفظ ذوقی بهم تخلص برگزید
چون که واحد رفت سالی جلستش	کاک نوین ز در قم "ذوقی شهبه"

۱۱۳۴

سپید و گلش و حشیان معانی فراوان صید کرده اما از عوارض روزگار مقید رفته
 شیرازه نساخته لهذا اکثری از آن به پرواز آمد - برخی از اشعار که در بیاضها ثبت
 بود درین سواد سفیدی می کند -

امروز بر چنین توچین دیده ایم ما	صدر رنگ ناز را به کمین دیده ایم ما
گر بود در یک قدم بی رتبه و در است و	بی اجل نتوان رسیدن گر چه منزل زیر پایست
سوخته در آند ویش کاش اسی صورتگران	گرده تصویر او سازید از خاکستر م

اگر ز دل شکستن ببل نره هنوز طرف کلاه خود مگر ای گل ندیده
 عمر بیت در رخ تو تماشائی خودیم آئینه است بسکه ترا از صفا جبین
 نباشد از گداز دل محبت نامه ام خالی چون بکشائی سر مکتوب من طوفان شود پیدا
 آتش پیچیده ام در نامه پُرسوز خویش گرمند نیستی مکشائی مکتوب مرا
 نیستم محتاج خضر از فیض سوز خویشتن انگرم خاکستر خویشم به از آب بقا است

رباعی

تا کی به هوا و حرص مائل باشی زان ره که بریدی است غافل باشی
 اکنون که گذشته را تلانی خواهی از خنجر انفعال بسمل باشی
 و او را نسخه ایست مسمی به "شکرستان خیال" مشتمل بر نظم و نثر در وصف حلویا
 غزل و رباعی و قطعه و مثنوی و مخمس و ترجیع بند بدستور دیوان مرتب دارد و در نگاه
 نکات شیرین آورده - و درین نسخه بناسبت شیرینی ذوقی تخلص می کند - و اشعار
 هندی هم درین رساله می آرد - برخی از آن در فصل ثانی می آید انشاء الله تعالی -
 در خطبه این نسخه گوید :-

"مخفی نمائند که از تصنیف و تالیف این رساله و اظهار میل و رغبت باشیرینی سببی و واسطه
 "مظنون از باب قیاس خواهد بود اما قسم سه

"بموزنی قاسم نیشکر که اصل همه آمد آن مفتخر
 "بعشق زلیبی خاطر پسند که انداخت در گردن جان کند
 "بحلای تر آن فرج بخش جان بمقراضی آن غم تراش جهان
 "به پرمغزی پسته خنده رو که چون سبزمنند است زبینه رو
 "بان نرمی مجله بلگرام که شبنم نراکت از دکرده دام
 "ندارم سربنگ باور کنید که دارم ازو ننگ باور کنید

"به تریاک هم نیستم آشنا
 هم از تهمت که کنارم را
 "کنون به که تمهید کمتر کنم
 غول خوانی مدعا سر کنم
 آنانکه پرده از رخ لوزینه وا کنند
 آیا بود تو اضع صحنی بها کنند
 نان از تنور بهر مژبا جدا شده است
 لازم بود که حق غریبی ادا کنند
 در کار خیر حاجت هیچ استخاره نیست
 اهل دژ تناول فرنی چرا کنند
 انجیر از شاخ درخت ارجد اکنید
 پنهان ز چشم بد به لبش آشنا کنید
 یکبار پوست راز تنش برکشید اید
 یار دیگر به کیله ندانم چها کنید
 هنگام آن شده که اسیران انبه را
 بر کام دل ز محنت ندان را کنید
 آورده ام برای شما شربت انار
 گر خاطر شما ز آفتاب خوش نشد
 شیرین نشدی ذائقه شکر نشدی گر
 نوش نشدی خشک بدین سان به علاو
 چندان به ادب دست نمی داشتش من
 حلوان فردی به دماغ این همه قوت
 نقش بگیر بر زبان یک سه چار و پنج و شش
 در قریح بلور کن شربت قند با گلاب
 پیده دلفریب را که چه تقبل گفته اند
 شایرانه ام کف که قند از کمال شوق
 صحن پیر از مر عرق کاسه پر از ریخ و شیر
 مصرع نغمه طعمه ده چه خوش است ذوقیا
 نه تنها دل ز ذوق بر شیم بیتاب می گردد
 که از یاد زلالی مخوینج و تاب می گردد
 ریزه قند در دهان یک سه چار و پنج و شش
 چمچه بز در آن میان یک سه چار و پنج و شش
 لیک ندارد زبان یک سه چار و پنج و شش
 بوسه هم بروی آن یک سه چار و پنج و شش
 خوب نمایم به خوان یک سه چار و پنج و شش
 خبر زبانی خوش بنای یک سه چار و پنج و شش
 که از یاد زلالی مخوینج و تاب می گردد

بین بسوی چپاتی بیدۀ انصاف که بی وصالِ شکر حالت نزاران چسیت
 غرض زموسم برسات اوله و بوندی است و گرنه این همه تمهید برق و باران چسیت
 چرا نه میشکر از خرمی بخود باله که آل او همه مقبول آمد و منظور
 در تمنای ملاقات شکرای ذوقی آب گردید دل شیر بافت سوگند

(۱۳۶) ایما - بندگی سید محمد حسن بلگرامی

برادر صغیر میر عبد الواحد ذوقی بلگرامی - گل سر سبد چمن استعداد بود - و نهال
 سر بلند قابلیت خداداد - مصوّر ازل حسن صورت را با حسن سیرت آمیخته - و رنگ
 حیرت در دیده تماشا ثیان ریخته -

در صغر سن مصحف مجید را از بر کرد - و در پانزده سالگی فنون عربی و فارسی و
 هندی را فراهم آورد - شعله آوازش دل سنگ می گداخت - و حسن قرائتش ایما
 سامعه را تازه می ساخت -

از آنجا که کسب هوای زندگانی و تحصیل اسباب کامرانی مقتضای عهد شباب است
 در عنفوان عمر از وطن مالوف برآمده شاهزاده عظیم الشان بن شاه عالم را ملازمت
 نمود و منصبی سرافرازی یافت (پدرش) سید محمد اشرف در گاهی در آن وقت
 نوکر شاهزاده محمد اعظم بن خلد مکان بود

چون خلد مکان را بیت عزم ملک جادوانی افراخت - و شاه عالم از کابل
 و محمد اعظم شاه از وکن بداعیه محاربه شتافتند - و در میدان و هولوپور بر پشت
 دوازده گزده از اکبر آباد تلافی قشبتین رو نمود - و محمد اعظم شاه در معرکه نقد زکونی
 در باخت و نسیم ظفر بر پرچم الویه شاه عالم وزید - بعد فراع جنگ سید محمد حسن
 که جوان نازنین بود و سلاح در بر داشت - تاب حرارت هوا نیاورده به خیمه خود

آمد و با حاضران گفت سلاح از من بگیرد که تاب و طاقتم نماند- همین که دراز کشید-
چراغ حیاتش خاموش شد- و مردم خاک حسرت بر سر انداختند و بعد تجهیز و تکفین بر
دروازه و حوال پور و فن ساختند-

چون راه آمد و شد و اشد سید در گاهی بملاقات پسر شتافت- او خود زیر خاک
رفته بود- بی طاقتیها که دفانده نداشت-

جنگ سلطانی بیستم شهر ربیع الاول واقع شد- سید محمد حسن بیست و یکم ماه
ذکریه تسع عشر و مائه و الف (۱۱۱۹) بر حمت حق پیوست- آیه کریمه "انما اشکونا
بشيء و حشرنی الی الله" (۱۱۱۹) تاریخ رحلت اوست که علامه مرحوم میر عبد الجلیل
بلگرامی یافته و بگرفتار حالت یعقوبی سید محمد اشرف در گاهی تحریر نموده

این چند بیت تذکره ایماست

جماش بسکه در بزم تخیل جلوه پیرا شد	سویدای دلم چون مردمک محو تماشا شد
مرکز گردش مانیت بغیر از دل ما	محل مادل ما هم دل ما منزل ما
وصف تو اگر بر لب دریا گذر آرد	از گوش صدف پنبه گوهر بدر آمد
مگر در یاد ما من ز بلبل ناله می خیزد	که مدشخ گلها در چمن چون ناله می خیزد
انتخاب از ناز خوبان نیست جز حسن کلام	دای بر بلبل که از گل یک سخن نشنیده است
کشادگارم از جمعیت خاطر نمی آید	نشد چون غنچه بی چاک گریبان فتح باب من
رسید قاصد و اشد گره ز غنچه دل	هوای بال کبوتر نسیم باغ من است
ز تمکین توای ظالم فغانم چو شیشه دارد	سکوت گل زندناخن دل مسکین بلبل را
نیاز و ناز را بیکد گوش جلوه می بخشد	در آیه های دست از من از و دان کشید

(۱۳۴) آگاه- سید علی رضا سبیل الله تعالی

خلف الصدق میر عبد الواحد ذوقی مذکور- همجواری پذیر این فقیر است

بحکم ارث گلدسته اخلاق حمیده و نسخہ جامع اوصاف پسندیده -

کتاب مختصرات درسی تحصیل نموده و در فارسی استعداد شایسته بهم رسانده - ^{تألیف}

شعر خوب می رسد - و گاهی خود هم فکری کند - این رباعی زاده فکر اوست -

هر چند بود ضمیر پاکت روشن بی راهبری گام درین راه مزین
پیدا است که شمع پیش پای خود را بی شمع و گر نمی تواند دیدن

(۱۳۸) عارف - محمد عارف بلگرامی

از اولاد مخدوم محمد رکن الدین بلگرامی است قدس سره که ذکر شریفش در دفتر
اولیاء اللہ گذارش یافت -

تولد محمد عارف روز جمعه نهم ذی القعدة سنه اثنتین و عشرين و مائه و الف
(۱۱۲۲) دست داد - جوانی است سنجیده - و عندلیبی است نورسیده - اول شخصی
از دودمان مخدوم رکن الدین که چراغ سخن افروخت - و طرز موزونی از مبدع فیاض
آموخت - اوست

از عنفوان شعور به گلگشت کوچه سخن خرامید - و در فن فارسی و هندی کمالی بهم
رسانید سیما شعر هندی که این فن را خوب ورزیده و غزلان تازه در دام کشیده -
برخی از سبزان هند در فصل ثانی نقاب از رخ می کشایند -

بافتیر محبت تمام دارد - و همیشه به نامه و پیام مرهمی بر دل ریش می گذارد -
این چند بیت ثمرات فکر اوست -

گر می محفل من از رخ صہبا باشد	رشته شمع من از پنجه مینا باشد
قطع این راه توان کرد بیک قطع نظر	خار پایت مژده دیدہ بدینا باشد
بسکه نیرنگی حسنت بنظر جلوه نمود	مژده عن پیر طائوس تماشا باشد

نیست معلوم که چشم زخم من چون می پرد شاید از مژگان او آمد پیام بوسه
 مشو برای کبابی با تشی محتاج چه سنگ از جگر خویش تن شرار طلب
 چون صبر بر خامه نبود ناله ام را آفتی سرمه می سازد بلند آواز فریاد مرا

رباعی

ختم آمده منشور ولایت بر تو انجام صحیفه هدایت بر تو
 تعقیب خلافت تو بر جا باشد چون هست مدار هر نهایت بر تو
 ای دل کردی چه کار یاد تو بخیر رفتی بتلاش یار یاد تو بخیر
 در حسرت دیدار کسی خاک شدی ای بسط انتظار یاد تو بخیر
 صوفی گوید که ما خدائیم همه زاهد گوید که با خدائیم همه
 این هر دو بکار خویش ضدی دارند ما ئیم خدا و با خدائیم همه

(۱۳۹) صانع - نظام الدین احمد بلگرامی

همین نام تازمخ تولد اوست - مطابق سده تسع و ثلثین و ائمه الف (۱۱۳۹)
 جوانی است از عشیره قضاة عثمانی مذهب و مؤدب - در حدیث سن کلام الله را
 یاد گرفت - و در خدمت میرنواز شمس علی سلمه الله تعالی تربیت یافت -

مشق سخن از خدمت میری کند - و طبع سلیم و ذهن مستقیم دارد - و از قبیل قضاة
 عثمانی اول کیلیکه شعر درست انشا کرد - و لائی و پسند به عوامی فکر بر آورد اوست - اینرو
 سجاد عرش پیغزاید - و پای سخنش را نثر قیبا کرامت نماید
 این چند شعر تاج طبع اوست -

نقش روی یار را مانی به پرکاری کشید چون نظر بر چشم او افکند بیماری کشید
 توان زائل نمود از نجات عاشق تیره رنگی را کند گر صنعت مشاطه زیباروی رنگی را

بهری کشتگان را زنده سازد کافر حشمت	مگر دادند اعجاز مسیحا این فرنگی را
دایغ احسان بر تابد همت والای ما	از حنارتی نگیرد دست استغنائی ما
هرگز از دور فلک عشرت نصیب ما نشد	سرکشد از شور بختی باده در مینای ما
در جهان امروز از بس قدر اهل زر بود	می زند پهلوی عیسی هر که صاحب خبر بود
گرد کین از جانب ما بسکه در دلباشست	در میان ما و یاران سده اسکندر بود
در جهان از بسکه باشد صلح کل آئین مرا	می شمارم آفرین هر کس کند نفرین مرا
در بهارستان غفلت ایمن از غارت گرم	غنچه تصویرم و نبود غم گلچین مرا
بسکه بر شب سبزه خط تو می بینم بخواب	سبز همچون بال طوطی شد پیر بالین مرا
پیش چشم خود از روی نو خطان زاهد	کسی که منکر مصحف بود مسلمان نیست
هیچ بی برگ و نوانیست ز فیض محروم	گر زنی نغمه گرفتند شکر بخشیدند
آنچه باید در غور هر شخص سامان می کند	دختر ز را بود گهواره از پیمانها
تنگ چشمان را ز دولت خیرت افزون می شود	مشت بر بند و صدف هر که گهر آید بدست
شادمانی می کنند از مرگ خود روشن دلان	شد مرا این نکته روشن از لب خندان برق
نام آبا روشن از فرزند صاحب جوهر است	حرمت دیگر به عالم از گهر دارد محیط
اهل همت را چه باک از خصمی بد گوهران	سنگ نتواند کسی بر شیشه گردون زدن
پستی داد جانان وعده یک بوسه ام صانع	چه سازم گر خدا ناکرده از اقرار برگردد
از هجوم دایغ ناپیدا است دل در سینه ام	در سو او خوشتر این شهر پنهان گشته است
چرا ز عشق خود آگاه کردمش صانع	اگر حجاب نماید ز من سزای من است

(۱۲۰) سخنور - شیخ محمد صدیق بلگرامی

پدرش قاضی احسان الله امروز به منصب قضاء شهر قیام دارد سخنور کلام الله

را از برکرد و مختصرات کتب درسی گذرانید مشق سخن در سایه تربیت میرنوازش علی
می کند و فکری صحیح دارد - از دوست ه

تابه گلگشت چمن آن سر و قامت می رود بر سر قمری چه آشوب قیامت می رود
می شود سرمایه ناز آن سپاهی پیشه را آنچه از جنس نیاز من بغارت می رود
بی دماغان چون از فکر صحرا فارغ اند از خراب آباد دل طرح بیابان ز تختند
در چمن آید اگر آن غنچه لب بلبل ز شرم زیر بال خود کند چون بفضیه پنهان غنچه را

(۱۴۱) شین - شیخ غلام حسن بلگرامی

خواهرزاده قاضی احسان الله مذکور - جوان خوش طبیعت است - گاهی فکر شعر
می کند و از میرنوازش علی اصلاح می گیرد - از دوست ه

از بسکه سودم از سرافشوس کف بهم دستم رساند آلبها چون صدف بهم
ز سنگهای جفا مشکن ای پری پیکر ترحمی که ترا منزل است شیشه دل

(۱۴۲) وامق - نواز محی الدین بلگرامی

پدرش شیخ غلام محی الدین فاروقی تن بخشی نواب مبارز الملک سر بلند خان تونی
بود وامق ذهن درستی دارد - و با کتب درسی اشتغال نموده همیشه بهم رسانده
و مشق سخن از میرنوازش علی استفاده می کند - از دوست ه

گر بینی تو مرا بر سر راهی گاهی چه شود گر بنوازی بنگاهی گاهی
بسکه در مانده بهرم ز خدای خواهی وصل هر روزه اگر نیست بگاهی گاهی
یاد دوزی که گذر داشت به کوبش وامق بود با او نظر لطف تو گاهی گاهی
بسکه حیران تماشا می تو گردیدم نماند در چراغ دیده ام چون دیده بسط فروغ

(۱۷۳) مخزون - سید برکت اللہ بلگرامی

از اولاد سید محمود اصغر بلگرامی است که ذکرش در دفتر اولیاء اللہ سمت
تخریر یافت - جوان شایسته است - اکثر بہ دواوین و کتب فارسی و ارسیدہ و اخذ
آداب و مشق سخن از میر نواز ش علی نموده - ازومی آید

عاشقم وصل یار می خواہم	عندلیم بہار می خواہم
بہر یک بوسہ نا اُمید مکن	کز تو این یادگار می خواہم
یا علی بہر قتل دشمن دین	مدو ذوالفقار می خواہم
با گناہ ز حد فزون مخزون	رحمت از کردگار می خواہم

دعوی یک بوسہ از لعل لبش می داشتم خط برون آورد و مارا کرد آخر لا جواب
سپاس چمن آرای ازل کہ نو بہار فصل اول بہ مراد رسید - دل و دیدہ تماشا بیابان
را سہ روایہ نشاط بخشید تعلم گرم رفتار عرقہا افشانند تا بہ شادابی این چمن پرداخت - و زبان
آتشین گفتار شمعہا گزند تا عرصہ این سواد را روشن ساخت - اکنون طوطی ناطقہ فائزہ
ختم می خواند - و تاریخ اختتام بہ عرض موزنان نکتہ سخ می رساند

زنوک کلک من نقشے تراوید کزو تصویرہ حیرانی است بہر اد

اگر تاریخ این تالیف پرسند بگو "تخریر عالی کرد آزاد"

فصل ثانی در ذکر قافیہ سنجان ہندی جَنَراہُمُ اللہُ بِجَراۃِ الخیر

من ہیچچان بازبان عربی و فارسی و ہندی آشنایم - و از ہر سہ میکہہ بقدر
حوصلہ قدحی می پیمایم - در عربی و فارسی عمر ہا مشق سخن کردم و نورسان معانی را
در آغوش فکر پروردم - مشق سخن ہندی ہر چند اتفاق نیفتاد - و فرصت تسخیر سبزان
این فلم و دست بہم نہاد - اما سامعہ را از نوای طوطیان ہند خطی وافر است - و

ذائقه را از چاشنی شکوفه‌روشان این گلزمین نصیبی تنگناثر-

معنی آفرینان عربی و فارسی خون از رگ اندیشه چکانیده اند- و شیوه نازک
خیالی را به اعلی مراتب رسانیده- افسون خوانان هندی هم درین دادی پای کی ندانند
بلکه در فن "نایکا بهمید" قدم سحر سازی پیش می گذارند- کسی که زبان فارسی و
هندی هر دو ورزیده- و با سفیدی و سیاهی آشنائی کامل بهم رسانیده- به تصدیق
سخن نقیری پروازد- و سحر دعوی خاکسار را به مهر شهادت مزین می سازد-
مؤدیان زبان هندی در بلگرام فراوان جلوه نموده اند- و دماغها را به روح
صندل تر تازگی و شگفتگی افزوده- لکن فصل این جماعه علیحدہ به تحریر رسید و
شماره معطری به دست بو شناسان حواله گردید-

(۱) شیخ شاه محمد بن شیخ معروف فرملی

عشیره فرملیان بلگرام در روزگار اکبر پادشاه عهدگی و اعتبار داشته اند و
لواای فوقیت برافراشته-

شیخ شاه محمد در آن عهد صاحب ثروت و اقتدار بود- و بحکومت احصار
قیام داشت- و او در نظم هندی استاد کامل بود- و گوی نکته سخنی از اقران می ران
جمع ماهران این فن امروز استادی او را تسلیم می کنند- و سخن او را بجان خریداری
می نمایند-

آورده اند که در سرزمین ریبری چند واره حکومت محلی داشت- روزی با
فوج خود به عزم شکار برآمد- اتفاقاً از فوج جدا افتاد و عبورش بر سر دبی واقع شد
در سواد آن دید دختر صحرای جمال را دید که سرگین گاو را پاچه می سازد
نام دختر "چنپا" بود- و در ساعد خود زیوری داشت که آن را دهنده

«ثابت» گویند- و ابریشم سیاه در آن تعبیه کنند-

شیخ شاه محمد اشاره بان زیور کرده گفت :-

«چه خوب بجنور بر کنول نشسته است»

بجنور زنبور سیاه و کنول نیلوفر را گویند- ابریشم سیاه را به زنبور و دست را به نیلوفر

سرخ تشبیه داد که در موز و تان هند مستعمل است- و عشق زنبور سیاه بر نیلوفر نیز نزد

لکته سجان هند مقرر چنانچه عشق بلبل بر گل و عشق قمری بر سرو نر داهل فرس -

چنپا بزبان شکستگی جواب داد که :-

«بجنور نیست گو برونده است»

یعنی جعل که در سرگین پیدا می شود-

شیخ شاه محمد ازین جواب مخطوط شد- و لطافت طبع او را دریافت - و او را بر

اسپ گرفته در ربود- و بخانه آورده تربیت کرد- و او در نظم هندی فائق و در لطافت و

ظرافت و بدیهه گوئی یگانه برآمد تا بحدی که در نظم هندی از شیخ شاه محمد سبقت برد-

و دو باخوادان در سوال و جواب شیخ شاه محمد و چنپا بین الجمهور مشهور است-

اکثر سوال از شیخ شاه محمد و جواب از چنپا است- و این دلیل افزونی قدرت

چنپا است که سوال را فی البدیهه جواب بهم می رساند-

روزی شیخ شاه محمد و چنپا برکنار در یائے نشسته بودند-

شیخ شاه محمد مصراع گفت :-

«دهوم جو او تهست ترنگ مولن یہ اچرج مم آه»

چنپا فی البدیهه پیش مصراع بهم رساند :-

«د او تل روپ کو کاسنی بجن کر گئی ساه»

شب در ایام برشکال گرم شب تاب در هوای رفت-

شیخ شاہ محمد آن را دیدہ گفت :-

”سیام رین مین کیتھ اورین چکن کوٹ دس“

چنپا بد اہتہ جواب داد :-

”من متھ باری دیٹھ بن پیہ تپہ کہو جت پھرے“

وہی شیخ شاہ محمد از سفر بخانہ آمد۔ چنپا چشم پر آب کرد۔ چنانچہ از نرم دلی رحم زمان
ہنود است۔

در ان حالت شیخ شاہ محمد گفت :-

”رکم درگ ڈہری سنار مم آیو بھایو نہین“

چنپا در جواب گفت :-

”لینہین نہین پکھار ملن ہتی تو درس بن“

شیخ شاہ محمد در آخر عمر استعمال ایون اختیار کرد۔ و اکثر اوقات در شعر کج

ایون می پرداخت۔ و چنپا قدرح ایون می کرد۔ روزے این دو نوشتہ در محل

سرایش چنپا فرستاد و ایون طلبید :-

جل تھنجن بیراگ رپ ہری یاہن سوئے

چنپا دی پر ہٹائے یہ چوری تھاری ہوئے

چنپا جواب گفتہ با ایون فرستاد کہ :-

روپ گنواون جگ ہسن تیجی کام کی کہا د

ہون تہم پہونچون ساہ یہ کہاں بساہی بیاد

شیخ شاہ محمد در آخر حال یہ فقورج رفتہ اقامت اختیار کرد و ہانجا ازین عالم

انتقال نمود۔ از منظومات او چند نسخہ متداول است۔

یہ فی از نتائج طبع از دست تحریری یادید۔

کچھپ دشت اور کوچ من سچ پر یواہنت
 بہرنگی ہوئی گنت سچری تب بہینتی بہگونت
 کچ چھوٹی تہ سیس سون ب کچ رہی اتنگ
 مانخہ کچن کلس تین امرت پیوت بہونگ
 پہپ تراہن چہنس مانگ نک گچ راہ
 بدن چند دن دیکھت ام کر بہو لو ساہ
 ال مالابین گیٹی آہ کل دری پتا ر
 مرگ مد کرن کو چھوٹی برن پاس تو یار
 تل بنکٹ بہر کٹی ملن سوسو بہاجیہ جاگ
 او ہر دہنک منون نہ کہہ کی یانک پسارت کاک
 میٹ میٹ بدہ بدہ سچت تو کہہ اپان لک
 جگ بیٹی نہچت سچت بہیو نہ مکھ سمک
 تو مکھ پانپ امیہ ندہ دیکھت نیت نہ کات
 نین بچتر اکھت بب پیوت ہون نہ اگہات
 پریم نین ترنگ چڈہ چہانہ جو میلٹ آئی
 من پارا گہٹ کوپ تین ابھر دو ہون دس جائی
 مرگ نینی مرگ راج گٹ مرگ باہن مکھ جاہ
 مرگ انگ مرگ مد تاک مرگ زچہت سرتاہ

این سہ دول از چنیا نوشتہ مے شود

سالارانک دن یون ہتہ چتون کہنچی اکاس
 بہیو کہنولن کو سہی ایک ایک ہنہ پاس

تاه نه ساه بسارئے يا ادا جیونت
 هم مكدن تم سر دس كریا كرن سومت
 بره اساس جرت اب تیه كمت بن نا نه
 منون سراوت تن تیت پرت جای وه مانه

(۲) سید نظام الدین المتخلص به مدھنایک

بن سید علاء الدین بن سید حمزه بن سید صدر جهان بن سید علاء الدین
 بن سید فاضل بن سید فتح محمد بن سید پنده بگرامی قدس سره که ذکر شریفش در
 دفتر فقراتجیر یافت -

سید نظام الدین شهره روزگار و در موسیقی هندی یگانه ادوار است - در عصر خود متنا
 و کرم می زیست - وصفت مروت و سخاوت به مرتبه کمال داشت و همواره خلق خاتمی
 وجود حاتمی را رنگی تازه می بخشید - و در صحبت نکته سنجی و لطیفه گوئی میر مجلسی به او
 مسلم می شد -

ابتداء حال ذوق به نظم و شعر بهم رساند - و این فن را از استادان عصر سند
 نمود - و در ناظمی سرآمد برآمد - و کتب معتبره فارسی را مستفادانه درس می گفت -
 آخر طبع شریفش به علوم هندی مائل گشت - و در شهر بنارس که بناء رس است
 کتب سنسکرت و بها کاکب نمود - و مهارتی عظیم پیدا کرد - و در موسیقی هندی از
 علم ناد و تال و سنگیت ساز نیائی نواخت - و محقق و مدقق این فن و نایک وقت
 شد - از اینجاست که مدھنایک متخلص می کند - و دو کتاب تصنیف کرد یکی تا و چند رکا
 دوم مدھنایک سنگار -

ماهران فن موسیقی هندی در آن عصر از اطراف دور دست بخدمت او می رسیدند

و مشکلات را به حل می رسانیدند -

نقشهای او مشهور است - و خوانند با در وقت ذکر نام او گوش می گیرند و این ادبی است مصطلح اهل هند - و در کلام میرزا صاحب گوش گرفتن بسبیل تعظیم بنظر درآمد از اینجا مستفاد می شود که در اهل ولایت هم این رسم معمول است - میرزای فرماید سه آتش نفسان گوش به تعظیم بگیرند هر جا که من سوخته را نام بر آید خواندن او کیفیت داشت - بعضی اوقات وحوش به استماع آن در مقام مستی و حیرت فرو می ماندند - تا به انسان چه رسد -

استاد المحققین میر فیض محمد بلگرامی طاب صبحه فرموده وقتی امساک باران شد - سید محمد فیض بلگرامی که ذکرش در دفتر فضلا رفت بخیریت سید نظام الدین عرض کرد که از نایکان پیشین تصرفها به عالم ظهور رسیده که بر زبانها و اثر است درین ایام که قحط باران و کار خالق خدا تباه است اگر توانند تصرفی به ظهور رسانند - و به فریاد خلایق برسند - فرمود بنده عاجز است و توانای مطلق جل شانۀ بر همه چیز قادر و صندلی طلبیده و صحن دیوان خانه سید محمد فیض گذاشت و بر صندلی نشست - و راگ میکشید خواندن گرفت تا آن زمان که مقداری از ابر تنک پیدا شد و حال آنکه بقول مشهور «ما فی السماء قدس احدی سماجا» ابری بقدر کف دست در آسمان پیدا نبود سید محمد فیض عرض کرد که خدمت گرامی بسیار تصدیق کشیدند - و برای تحقیق شدن تصرف این قدر ابر کافی است - بر نخاست تا آن زمان که ابر پهن شد و اطراف آسمان را فرو گرفت و آن مقدار باران یارید که روی زمین طوفانی گشت سید محمد فیض معذرتها کرد و خلایق به دعاء خیر تر زبان گردیدند -

سید را با هندو دختری سحر نام عشق بهم رسید - دختر نیز به جذب عشق کامل دل از دست داد - رفته رفته را زگل کرد - قوم دختر به پر خاش برخواستند - از اینجا که سر رشته

محبت از هر دو جانب مستحکم بود. سید محشوقه را گرفته به شاه آباد برد و زیور اسلام پوشیده
در جباله نکاح درآورد. نواب کمال الدین خان بن نواب ولیر خان افغان
صاحب شاه آباد مراسم اعزاز سید فوق الحدیجاً آورد و مدت اقامت آنجا لوازم
هماننداری نوعی که باید تقدیم رسانند

بعد چندی شورش هندوان فرونشست. و سید به وطن اصلی معاودت فرمود
و سالها بر سمن زندگی کامرانی کرد. و غرة رمضان المبارک سنه تسع و تسعین و
الف (۱۰۹۹) به گلگشت روضه رضوان خرامید و در بلیگرام مدفون گردید
رحمة الله علیه -

چند کبیت از او بقللم می آید :-

:- سکیا بر زن :-

سنگ لاگی دولت مکر سر ساکن چتون پان کو چر تر کا هو چنیو
للت رسن دب بولت کلت دنت ایکده بسن ادهرن بیت بیتو
اوکت هوت نه سریر کننتی سار چیر کننت مکه کننت کو کننت کهو کهو تینو
رولس هون سورس ال سینت نلن جیین دیوس که دیکه کهنسا رکاتتی رتیو
:- سکلا ا بهار کا :-

چندادی چلی چند کهی تن گوره چندن کهو رن کهو رین
دونیه جوت بڈهی چت جو خضه مانو پای مینکه کو رین
جانی نجات جتی چلی جات چچی نهه بات سنگد هن جو رین
هاتھ لیپن سرچن کون سوکیو سرینچ پر پنچه تو رین
:- بیلن بر زن :-

کاری کجاری انیاری جگ مہنی کون تن نچ تاری ات ترل تریری مین

جیسی مین ساوک جاوک جل پهرین پهرین سوکسیهون رهت نه گمیری مین
لال مدنه نایک سومیر و من موتی کون پٹ پخری پخری رهت نه میری مین
سالوکی سد بار سو بهما ہا اوہکا راہیسی مین کی کہلوان کدھون مین پیاری تیری مین
— چکھ برن گھونگھٹ مین —

جو چتر ان چت چد ہی نہ بد ہی بدہ بیدن گرنٹھ نہ گائی
بہار تھی بہوری کری بہر مین چپ جوگن جوگ انیتھ گنائی
جو تلمہ جوت جگی نہ تھکی مدھنایک گھونگھٹ چنچل تائی
چمین دو کول چہی جھلکی ایچچہ براجت اچہ رجھائی
— چند کی سیامتا برتن —

کوہی چند کی مرنگ انک دیکھت کوہی چہا پچت بہوتل پرکاس کی
کوہی اندھکا بہوہی سو دیکھت کوہی کالان کلنگ انیاس کی
مدھہ کی ساہر لینون کرتار سب تاہی کی سنواری بہامان کانھ کی بلاس کی
تاون تین چہاتی چہید پری مین چہا کر کی وار پار دیکھت نیلتا اکاس کی

(۳) دیوان سید رحمت اللہ

بن سید خیر اللہ بن دیوان سید بھیکہ بلگرامی از اولاد سید محمد صفری است
کہ ترجمہ او در دفتر اول بزرگان قلم حوالہ شد و او سواۓ قبائل اربعہ مشہور سیدوارہ
است و نسب او بہ سید محمد و عرف بڈہن می رسد کہ اسم او در ترجمہ سید عمر بلگرامی
در ہمان دفتر مذکور شد۔

دیوان سید بھیکہ از غطاء عہد بود۔ و در سخاوت و شجاعت و مروت و نبیلتی
شہرہ روزگاری زیست و وجاہت صوری را با وجاہت معنوی فراہم داشت۔ و در

سرکار نواب احتشام خان و نواب محبتشتم خان عالمگیری و نواب مرتضی خان
والاشاهی عالمگیری صاحب اعتبار و عظیم الاقتدار بود
هنگامی که هندول بیانه در علاقه نواب مرتضی خان درآمد - زمینداران
قطاع الطرق نلوهایی پادشاهی را از دست قاصدان بغارت بردند - نواب
مرتضی خان بنا بر آنکه سرکشان به ترمود و جرئت مشهور بودند متامل شد تا که احکام تدارک
کند - دیوان سید بھیکه این معنی را از چهره نواب دریافت - و با برادران خود سوا
شده بر سر مفسدان رفت - و به ضرب شمشیر راجه آن ضلع را با اهل و عیال دستگیر کرده
پیش نواب آورد - و نلوهایی مسلم بدست آمد - نواب مرتضی خان نلوهایی را به حضور نظام
فرستاد - و ترمود دیوان سید بھیکه معروض داشت - دیوان مورد تحسین و آفرین
شد -

دیوان تاسی و یک سال از طرف نواب اخلاص خان غولشگی عالمگیری
به حکومت سیونده و غیره محالات جاگیر نواب مسطور از توابع صوبه ۱۹۵۵
قیام داشت -

بعد از تحال نواب اخلاص خان محالات مذکوره به نواب مرتضی خان مقرر
گردید و نواب مرتضی خان بنا بر ارتباط سابق و بواسطه آنکه نقش میر سید بھیکه
از مدتی در آن الکه خوب نشسته بود - به آرزوی تمام میر را طلبید و حکومت محالات
تفویض نمود -

فضار بعد یک ماه ازین تفسیه نواب مرتضی خان از منصب حیات معزول
گشت و حامد خان پسر نواب مرتضی خان که در آن ایام حکومت خطه پیسواره
داشت برای محاسبه پنج سوار از کپھری خیراندیش خان دیوان لکھنؤ به حضرا
میر سید بھیکه تعیین نمود - سید ضیاء اللہ بنگلہ را می که در فصل اول ذکر یافت سفارش

میر سید بھیکه به خیر اندیش خان تحریر فرمود۔ نامہ سید درینجا ثبت می کنم که شمع جمال
میر از ان بوضوح می انجامد۔ نامہ این است :-

”از ان مدت که تشریف شریف باین ملک اتفاق افتاد۔ چون حقیقت سکنه این دیار از دارد
”و صادر سبب شریف رسیده باشد و می رسد چه احتیاج که در اظهار و قانع بلگرام بنگار پرد
”در دوسری تحصیل حاصل رود لیکن بمقتضای ضرورت که لازمه بشریت است تکرار اظهار ناچار شد۔
”حقیقت حضرت قبله گاه دیانت پناه سیدی میر سید بھیکه که از مشا پیر کیا ر این دیار است
”یقین که مسموع شریف گشته باشد که آن بزرگ بعد از آنی که بچل سالگی رسید از وطن برآمد
”مدت پنجاه سال در خدمت امرا و ملوک گذرانده حق گذاری و دیانت داری را بحدی رسان
”که مدار عالی بهر سر کار و صاحب اختیار هر کار گشته سزای تحسین و آفرین شد۔ بالفعل که سال
”وی به نود کشیده و قوای خود را از خدمت بزرگان محفل دیده چاره کار بی آنکه آمده بوطن
”رو نشیند نیافت مرفتضی خان مرحوم را چون بر دیانت و کمالات او اطلاعی تمام بود غرض خود
”و خود را بر قصد سید مقدم داشت۔ چون الحاحی بغایت کرد۔ انکار سید پیش نرفت۔ بعد از آنی
”که عازم این پرگنت شد چهل روز تمام نگذشت که مرغ روح نواب به آشنایه علین پریه نود
”پرگنت که ازین واقعه متنبه شدند پیش از آنکه میر از حویل بر آید کوچه پریه بستند از آنجا که غلبه اسلام
”بیفتنی است برادران همراه که آهین خانی به عادت داشتند رکاب میر را نگذاشته خجالت بخش
”هر مایه فساد شدند۔ میر را چون طاقت عود بدی نبود ناچار قصد وطن نمود حرکت بی آنکه تمسک
”به بعضا کنند متعذر شدند بالفصل حالت پیری این و تخیل نوکری آن و شدت افلاس که نتیجه دیانت
”است زیاده از آن۔ و طلب کچهری که باغوی حامد خان شده علاوه بر آن۔ اکنون بجز
”خدا پناهی نیست

”در چاره موج حادثه کینا خدا بس است چون نا خدا مدد نرساند خدا بس است

”مسموع است از خدمت شریف که این ثنائین از تحققاء خدا است۔ اکنون بندای خدا می خوانم

«که این تسعین^{۹۰} را معتق ندانسته بشد حساب کشند و بتقصیر خدمت یک ماه امانت آن بی گناه
کنند جای وحشت است والسلام»

چون این نامه به خیر اندیش خان رسید میرسید بهیکه را از مطالبه معاف داشت
لیکن سید رحمت الله بن الابن میرمسطور که محاسب ممتاز بود به رغبت خود رفته
به کچری حاضر شد و بعد حساب فارغ خطی حاصل کرده خود را به خدمت جد بزرگوار
رسانید.

میرسید بهیکه به جناب میرسید طیب بن میرعبدالواحد اکبر بگلرامی قدس
الله السراسر هبا بیعت داشت و بعد خانه نشینی اوقات را به طاعت و عبادت
معموری داشت تا آنکه نهم شهر ربیع الاول روز پنجشنبه سده اربع و تسعین و الف
(۱۰۹۴) در جوار رحمت آسود و پائین مزار میرعبدالواحد مدفون گردید.

اما سید خیر الله بن دیوان سید بهیکه همراه پدر خود می بود سید بهیکه عبدالرحیم
نامی را متبینه گرفت و او را سرفوج ساخت - سید خیر الله را این معنی گران آمد -
و از پدر جدا گردید - و این قضیه یاد از قضیه اسامه بن زید مرضی الله تعالی
عنهما می دهد.

سید خیر الله در سرکار قبا و خان عالمگیری و امراء دیگر نوکری می کرد تا آنکه
سید بهیکه و سائط ابرائیم سید خیر الله را طلب فرمود و او فرمان پدر را انشال نمود
و در جنگی نزد خرم قنک جرعه شهادت نوشید.

اما دیوان سید رحمت الله بن سید خیر الله دخترزاده سید لطف الله
بن سید حسن بن سید نوح بگلرامی است - و که سید حسن در دفتر ضلالت

سید رحمت الله در خدمت جد بزرگوار تربیت یافت - و به نیابت او بسراجم
خدمت می پرداخت - چون دیوان سید بهیکه را پیری دریافت سید رحمت الله

عرض کرد که حضرت حالا در خانه نشینند و من خدمت بجای می آرم جدبزرگوار ملتئم
اورا قبول کرد -

سید رحمت اللہ بحکومت چاچمو و بیسوارہ وغیرہ می پرداخت و در دنیا
درستی و قیقه از دقائق فرو نمی گذاشت - و در بر و شجاع و صاحب عزم و عالی همت
بود و اکثر مواضع قلب را تسخیر کرد و سرکشان را مطیع و متقاعد ساخت - و از سرکار
خیراندیش خان عالمگیری و از سرکار عبدالصمد خان روشانی و امراء دیگر
نیز محاللات فراوان داشت و با و اردو صادر سلوک پسندیده می کرد - و دست جوڈ
احسان گشاده می داشت -

سید حبیب اللہ

بعد رحلت جدبزرگوار بابر دار اعیانی خود سید حبیب اللہ جانب دکن به
اردوی خلد مکان رفت و پادشاه را ملازمت کرد - روز ملازمت خلد مکان ^{باز} پادشاه
محمد اعظم شاه فرمود که این خانه زاد قدیم ماست و پدرش نلو بار از قطاع الطرق
بها دران بدست آورد - سید رحمت اللہ به منصب دوصدی و جاگیر از مال سانی

و سید حبیب اللہ به منصب صد و پنجاهی سرافراز می یافت - بعد چندی سید
حبیب اللہ در دکن فوت شد - و سید رحمت اللہ به جاگیری که یافته بود
اکتفا نموده بوطن رسید - و برای تربیت برادرزاده خود سید کرم اللہ بن سید
حبیب اللہ به سلیم پور رفته اقامت گزید - تزویج سید حبیب اللہ با دختر
سید پیاری حسینی واسطی انامی شده بود و سید پیاری سید حبیب اللہ را
خانه داماد ساخت - این چہت اولاد سید حبیب اللہ در انام می بود - انام
بروزن حکام از توابع لکنواست و سلیم پور یکی از قرائی انام است -

آخر سید رحمت اللہ در سلیم پور سیزدهم شهر ربیع الآخر سنہ ثمانیہ عشر و مائت و
الف (۱۱۱۸) به رحمت حق پیوست - نقش اورا در بلگرام آورده به خاک سپردند -

سید رحمت اللہ درہندی اُستاد عصر بود۔ علامہ مرحوم میر عبد الجلیل بلگرامی تہریف
خوش فہمی او بسیار می کرد۔

در ایام حکومت جا جمو باد فروشی از تلامذہ چنتا من شاعر مشہور ہندی آوازہ
کمال دیوان سید رحمت اللہ در فن ہندی شنیدہ خود را بہ حاشیہ محفل دیوان رسانید۔
روزے دوہتہ از منظومات چنتا من در "اننبیا النکار" پیش دیوان خواند۔ دین
مقام اول "اننبیا النکار" را بر نگاریم بعد از آن سررشتہ مقصد اصلی بدست آریم۔
"اننبیا" بہ ہزجہ مفتوح و نون اول مضموم و نون ثانی مشد و مکسورہ و یای تختانی
مفتوح آخر الف بہ معنی بی شبہ و "النکار" بر وزن چین کار صنعت فن بدیع۔

و "اننبیا النکار" آن است کہ مشبہ و مشبہ بہ یکی باشد۔ فقیر را بنظر تنج نرسیدہ کہ
کسی از ادبا، عرب و فارسی این تشبیہ را استخراج کردہ باشد حال آنکہ فی نفسہ موجود است
چنانچہ در کلام فارسی شاہری از دیوان ملا ظہوری ترشیزی بر آوردہ کہ
چون ظہوری بجز ظہوری نیست در محبت یگانہ می باشد
و در منشآت میرزا جلالی طباطبائی ہم بیتی یافتہ شد کہ
آب رخ آئینہ ہم منم ہمو منی گر بود آن ہم منم
و خود ہم در سلک نظم کشیدہ

ترائی رسد ناز ای رستان توئی چون تو خیل خوش طلعان
و در عربی نیز بہ ادای این تشبیہ پرداختہ کہ

سرات کثیر حصان فی الوہی مقلی ما لا ح مثلك الا انت یا اہلی

محرر کلمات گوید :- علماء عرب و فارس این تشبیہ را در فن بیان آورده اند و
اہل ہند در فن بدیع تحقیق مقام آنکہ در صورت اتحاد مشبہ و مشبہ بہ تنزیہ است و در
صورت تشبیہ۔ چہ علماء تشبیہ را تہریف کردہ اند کہ "هُوَ الدَّلَالَةُ عَلَى مُشَابَهَةِ"

آمُرُ بِالْآخِرِ بِالْكَافِ وَخَوْرُكُ" و از اینجا دریافت شد که وجود تشبیه بی مغایرت
 مشبه و مشبه به متصور نیست - و تشبیه را سه رکن است ^{ثلاث} مشبه و مشبه به و وجه مشبه پس
 مقصود قائل از وحدت مشبه و مشبه به نیز به ممدوح از تشبیه و اثبات یکتائی اوست
 به نقض عبارت چه عبارت "چون تو کسی نیست" و "چون تو تویی" هر دو یک مآل
 دارد که آن تنزیه باشد -

و صنعتی دیگر از این قبیل در کلام ملاطهوری یافتیم که مفضل و مفضل علیه یکی باشد
 اگر چه این صنعت با مطلب کتاب کار ندارد اما برای مزید فائده تحریری می باید که
 نتوان گفت ز خوبان دگری می باشد هم تویی از تو اگر خوبی می باشد
 بنحاطری رسد که نام اول "تَمْثِيلُ الشَّيْءِ بِنَفْسِهِ" و نام ثانی "تَفْصِيلُ الشَّيْءِ
 عَلَى نَفْسِهِ" گذاشته شود -

القصه دومی چنتا من در "انلیا النکار" که شاگردش نزد دیوان سید
 رحمت الله خواند این است -

هیو برت ار کرت ات چنتا من چت چین
 و امرگ نینی کی لکهی واهی کیسی نین

و دیوان دخل کرد که این مثال "انلیا النکار" نمی تواند شد زیرا که نایکار را
 مرگ نینی گفت - و مشابیه چشم او با چشم آهوش ثابت شد - شاگردش این دخل را
 مسلم داشت - و هرگاه نزد چنتا من رفت دخل مذکور را نقل کرد چنتا من هم اعتراض
 نمود - و دومی را تغییر داد -

و اسند کی مین لکهی واهی کیسی نین

و این چنتا من ساکن کوزه جهان آبا و است و دو برابر او و بهو کن و
 مثرام نیز شاعر خوش فکر مشهور اند - چنتا من در علم سندسکیت سرآمد اتران بودند

چنتا من عینده

و در سر کار شاه شجاع بن شاه جهان بادشاه با عزت بسری بُرد و او را تفضیفی است "کبت بچار" نام که در میان سخن سخنان متداول است و وہمہ مذکور در اننیا الشکار در کبت بچار داخل است۔

الحاصل چنتا من بعد استماع آن و نعل مشتاق دیوان سید رحمت اللہ شد و بہ تقریب غسل در یابی گنگ کہ از تخت جاجوئی گذر و با قبائل خود بہ جاجو رسید۔ و دیوان را در یافت۔ دیوان لوازم مہمان نوازی نوعی کہ باید بہ عمل آورد۔ چنتا من تہ نزد دیوان اقامت کرد۔ و بہ مناسبت موزونیت صحبت گیر افتاد۔ و کبتی در وزن "بہولنا چند" در وصف شجاعت و جوان مردی سید رحمت اللہ نظم کرد۔ کبت این است ۵

"گب گہ سنگہ جیون سل گل گاج من پر بل گج باج دل ساج دہایو"

"بخت اک جگ گہن گہک دند بہن کی ترنگ کہ۔ دہک بہو تل ہلایو"

"بیر تہہ کست ہیمہ کنپ ڈور جو رسن سین کوسور چہون اند۔ چہا پو"

"کہو چل پائی تچ تہ سناہ یہ رحمت اللہ سرناہ آیو"

دیوان زری نقد و خلعت زرین سنگین صلہ کبت بخانہ چنتا من فرستاد و بعض رسانید کہ می خواہم در حضور را اقامت مہلات خود را بہ آئین خلعت آرایم۔ دیوان زبان بہ معذرت کشود کہ این لائق شہ نیست۔ خانیانہ قبول باید کرد۔ آخر چنتا من در حضور دیوان آمد۔ و سر مجلس کتب را خواند و خلعت پوشید و انعام بر گرفت۔

کبت مذکور در نسخہ "کبت بچار" بقرکت مرح سلطان زرین الدین محمد بن شاہ شجاع ثبت است۔

دیوان سید رحمت اللہ کتابی دارد "پورن رس" نام۔ این چند بیت و ہ از ان کتاب کسوت تحریری پوشیدہ

کاری سٹکاری کڑی کھری سرس سکار
 لوٹن ہاری جگت کی لوٹن ہاری بار
 سوہت بینی پیٹھ پر چہینین پٹ کی بہائی
 لوٹ ناگن کنول دل انگ پراگ لگائی
 مانگ سہاگ بہری الی بب پاٹی چہب چہائے
 سیام منون گھنسیام مین چیل لیک لکھائے
 بہونہ کمان سمان کی کت تکیت اکھائے
 کدھ من سوتن تور کی تہار و پیارو پائے
 آن بان کو کہت ہین نینن بان سمان
 دی لاگت سالت جو یہ دیکھت بیدہت پران
 ہوئی ترچہ ہی ترچہ ہی تکیو بہتو بہا منی بہیر
 چہبھ چتون چت مون کئی کا ڈہرت بادہت پیر
 سندر مکہ چو کا حک اپمان گو برنی نہ
 آند مندر مین جڑی ہیرا جڑیا مین
 کراچائی جہائی تیہ دہاری سچ انھ بہائی
 منو چیلادوئی توک ہوئی گری بہوم پر آئی
 سو برن رنگ مہندی رچو چہلا جڑاؤ ساتھ
 ہاتھی دسے ساتھی کیو موہن من آون لاکھ
 او پمان سندر نکہن کی من آوی نہیں اور
 اندید ہوار بند کی کلن بہین سر مور
 چہلا چہلی چہانگیں بب چہب مل اک ساتھ

چہلت چہیل منکو کرت چہلا کلا کی ہاتھ
 اور لست رد مادی موہن موہن بہانت
 مانو سبرن پان پر کام منتر کی پانت
 نابہہ کوپ ناگن نکس چلی کنول مکھ چاڈہ
 ٹہٹ کی دیکھ میور کریو کچ گر کی کراڈہ
 گوری بہوری کورٹی تھوری بنیس سہائی
 بہوری بہوری بات سون چورت من کو آئی
 لست سیت پختوریان انگ کیسری رنگ
 کنک بیل سی جھلی بال چاندنی سنگ
 پیہ تیرت پریت کون پگ گہ کر منہار
 ہشت ہشت ستھرات درگ للچاوت رجھوار
 بھج اچائی انگڑائی پن پیہ جنائی جھائے
 چٹ پٹ ہر ہرنی کٹی ٹھگ لاڈ و دکھرائے
 ہر مری ہر کی لئے دہری اروج بنین
 راگ رنگی پر بین تیرہ کری ہی پر بین
 کہیلت پہاگ ہلاس سون بہاگ ہری لکھ تانہ
 موٹھی واڑ گلال کی من کیو موٹھی مانہ
 جھک جھک کہیلت ہی للی جھومر سکھن سراج
 جھوم جھوم من بگت کی پرت پگن پر آج
 جھونہ چڈائی جنائی رس جھونٹ مان جنائے
 انہت ہی پیہ من بہنو او تھن اینہ بنائے

گہٹ لئے گھاٹ چلی الی نٹ کی ستمکھ ہوت
 گہٹ پٹ کی سدھ گھٹی مٹکی مکھ کی جوت
 لٹن چلن کی نام سن گری گھوم کی بہوم
 پیارین پیاری لکھ پیار پران دٹی مکھ چوم
 پھاگن مانس نہ آئی ہو پیارے پرانن ایس
 کہو دی ہو ری لپٹ سنگ کہہ ہین پران اسپس
 کہہ کہہ اٹھت جری جری گہری گہری وہ بال
 چل کی نیک بلو کئی انہین ہت کو بال
 کہت سپس کر دہر سنون سیام بام پرانیس
 کنڈھ نکٹ سالسک رہی سو وکرت اسپس

(۴) میر عبد الجلیل بلگرامی نور اللہ ضریحہ

پیشترنی قلم واسطی نثر اد گوش مستمعان را از تصانیف والاچہ حجازی وچہ
 عراقی نواختہ۔ ایجا شکرہ ہندی می افشاند و طوطیان ہند را غداے روحانی
 می رساند۔

زنبہ عالی ازان برتر بود کہ لب بہ تر بات شاعری سیما منظومات ہندی کشاید
 و زبان مختاط را بہ گفتگوی دور از کار آلاید لیکن احیاناً اگر تقسیدہ جگرے التماس
 معالجی می کرد بنا بر جامعیت فنون تباشیری از فی ہندی بر می آورد چنانچہ خود
 می فرماید

شعر گر فضل من پنوشیدی می شدم در فن سخن اقدم
 گر پرسی نہ جامعیت من میر خسرو دہد جواب نعم

مصر دو اکبر بن مصر ہر بنش کہ از براہم معتبر بلکہ اہرام است و در فنون
و بہا کا مسلم خاص و عام۔ و علامہ مرحوم و را بہ ملازمت امیر الامرا سید حسین علی
خان رسانید و در سلک ندما و نواب مسلک گردانید۔ دوہمہ در مثنوی آبخیز نظم
کردہ و بیان واقعہ بہ عالم اظہار آورده کہ

”ہو اسنے او ہوسے گا ایسو کینن سو سیل“

”جیسو احمد نند جگ ہو ی گیو میر جلیل“

از غرائب اتفاقات آنکہ چون این دوہمہ را عدد کردہ شدہ بی زیادت و نقصا
تاریخ برآمد۔ رحلت آن جناب بیست و سوم ربیع الآخر سنہ ثمان و ثلثین و
مائت و الف (۱۱۳۸) واقع شد۔

از منظومات عالی ”سیکھ لکھ“ در وزن بھیدی ست۔ این چند گل از ان چمن چیدہ می شود

الہ نام پو پتی پر لکی ای بھنہ بھائی جیون جڑائی کوٹیکو بہال سہائی

کیس پاس کی پھانس پھانسو لوگ ایک سیام تم اویری الگ سجوگ

پہلواری گونگھٹ کی یائین جات سمن باس بن چمانین نہیں سہات

واکپول نرمل تین در پن مار پرت است جھونھٹی کی مکھ چہار

وانک دیکھی پترن باڈہت جوت دت چکیون دیکھی ہلست کوت

لکھ کوت واکروان اتہہ اہرام ہوئی اتیت کرڈاری سیری سیام

نکھنا نہر جھوڑی دیون کیا کوئی کری لاگ جہان بھروہت تہا جی

نکھن جھلک ہندی سنگ لیتی دین پنن لال تر جہین ڈاک نوین

بہاد نامہہ کی تر کو کو نجات کنول کلی لوموندی بہلی یہ بات

بینی پیٹھ دودل متو جو کین لانی چکلی باتن من ہر لین

چکل جھگھ سو موٹن انگو جاسے انت پاندہت گنہی کہنن لاسے

کنول سانجھ موندت نہیں کوس کور
واچرن کونبنت انجل جور
وا از منظومات والا است این چند دوہہ م

پہلوا ری جگ مین سے سیخت لی لی باس
سو کہی رو کہہ پلاس کون رت بسنت کی آس
رہنی سجنی پیہ سنگ پاؤن روپ بجات
اب پریم پچھری بہی پاؤن پک کی بہانت
تونا ساکی ڈاہ کی کیر لگی جیہ کوئچ
رہر کہو نٹونت کری کہی دیت ہی چوئچ
پیاری تیری چرن کی کہون کہان نو بھید
چہن پچھرت جاکی پری جھاوان چھاتی چھید

(۵) سید غلام نبی بلگرامی

ہمشیر زادہ میر عبد الجلیل بلگرامی - ترجمہ اود فصل اول جلوہ پیراست
و درین فصل نیز بہ ادای نازک ہوش رہا

اگرچہ کلکش در قلم و سخن فارسی و ہندی نفاذ دارد اما بہ تسخیر سواد اعظم ہندی
نوعی پرداختہ کہ سرکشان پامی تخت سخن را یک قلم از اوج غرور انداختہ الحق ہیچ
طوطی در ہندوستان بخوبی کلکش شکر افشانی نمودہ - و ہیچ طاؤسی درین بوستان
بہیرنگی فکرش ہاں ویر نکشودہ - جو ہر تیغ ہند از نیزہ خطی بہ این حسن و انمودن جز
او کہ می داند - و چاشنی نیشکر ہندی از قلم واسطی باین لطف متیاساختن ہچرا و کہی
تواند -

میرزا محمد امین چون قصائد عربی فقیر و اشعار ہندی میر شنیدہ خطی کرد - و این

قطعه در مسلک نظم کشیده

درین زمانه که ارباب فضل کیاب است ز بگمردن شونص اند در سخن اُستاد
یکی امام زمان سید غلام علی کسی به شعر عرب مثل او ندارد یاد
دگر جهان هنر سید غلام نبی رساند فطرت او شعر هندی را به مراد
نگاهدار الهی همیشه ایشان را بِمُؤَسِّلِ عَرَبِيٍّ وَ إِلَهِي الْأَفْجَادِ
میرزا جاجانان منظر دهلوی سَلَّمَهُ اللَّهُ تَعَالَى فن شعر هندی از میر غلام نبی
اخذ نمود-

از نتایج فکر او "سکه نکه" صد و هفتاد و هفت دو با است که آن را "انگ
دیرین" نام گذاشته و دیگر "تایکا برتن" که در "تذکره هزار و صد و پنجاه و چهار" بحر
تصنیف کرده و مطابق این سال دو با در خاتمه کتاب درج نموده و "رس پر بوده"
نام مقرر ساخت مخیش آنکه ازین کتاب تسلی و خاطر جمع در بیان رس می شود-

مخفی نماند که نزد اهل هند مقرر است که تغیر و کیفیتی که در انسان از دیدن یا
شنیدن چیزی پیدا شود- و بعد از آن استغراق کامل دست و پد آن را "رس"
گویند و آن نه حالت است- و کتاب "نورس" که ملاحظه موری دیباچه آن نوشته
این معنی هم دارد- نو در هند را گویند- از آن نه حالت

اول- "سنگار رس" که عبارت از کیفیت کمال محبت است که مرد را از دیدن زن
یا شنیدن اوصاف او پیدائی شود و همچنین کیفیتی که زن را از دیدن مرد یا شنیدن
اوصاف او بهم می رسد-

دوم- "هاس رس" که عبارت از کیفیت کمال خجک است-

سوم- "کران رس" که عبارت از کیفیت کمال غم است-

چهارم- "رودور رس" که عبارت از کیفیت کمال تهوور است-

پنجم - "پیر رس" که عبارت از کیفیت کمال شجاعت و سخاوت و غیره است

ششم - "بهیاسنگ رس" که عبارت از کیفیت کمال خوف است

هفتم - "بهیبتس رس" که عبارت از کیفیت کمال کراهت است

هشتم - "اوپهت رس" که عبارت از کیفیت کمال تعجب است

نهم - "سانت رس" که عبارت از حالتی است که در آن حالت همه لذتها محو شود و

همه نیک و بد یکسان نماید - و اصل منشاء این حالت ترک و تجرید است -

و درین کتاب اکثر مقامات را که از مصنفین پیشین کم کسی به تحقیق آن رسیده میرسد

و نازکی تمام آن مقامات را حل نموده مثلاً فرق در میان اقسام دهر او کهندتا و

فرق در میان بچن بد کد با و سوین دوت و فرق در میان گریا بد کد با و بود کد با -

و سبب جدا شدن انبه سبنوک و کتاد کرتیا و ماننی از هشت نایکا با وجود شریک

بودن این مجموع در او شتها بهید که مراد از اقسام حالات است خوب بیان کرده -

و دیگر مقامات که تفصیل آنها اطالت می خواهد بوجه احسن ضبط نموده - و در ایجاد و خزع

مضامین دقیق و خیالات نازک چه قدر قوت فکری صرف کرده - تمام نسخه از اول تا

آخر تمثیلات تمام دارد - و مجموع کتاب انتخاب و سحر حلال و آفیع شده -

و سوای این دو کتاب کتب متفرق متضمن مضامین لطیف بسیار دارد و "سلین"

تخلص می کند - لین بمعنی محو است یعنی کسیکه در رس محو باشد -

درین مقام صد و بیست و پنج دوا از هر دو نسخه به مراعات ترتیبی که در کتاب است

انتخاب زده - و چند کتب چیده ثبت می شود -

اول - از انک درین

- منگلا چمرن :-

سو پادت یا جگت مون سرس نیه کو بها -

جون تن من تین تلن لو بالن ہاتھ بکائے
—: جورا برنن:—

چند کھی جورد چتی چت لینہون پہچان
سیس اٹھایو ہی ترسس کو پاچھو جان
—: ارن مانگ پائی جت برنن:—

تین مانگ نہ ارن کن دن جگت کون مار
است پھری پھری دہری رکت پھری تروار
—: بہونہہ اینتھ برنن:—

اینٹھن ہون او تررت دہنگ یہ اجگت کی تان
جیون جیون اینٹھت بھو دہنگ تیون تیون جڈہت ندان
—: کمرن مکت برنن:—

مکت بھٹی گھر کہوئی کی بیٹھی کان جاے
اب گھر کہوت اور کی کیجی کہا ادپاے
—: بتر برنن:—

ترنگ دیٹھ آگین دہرین برنین دل کے ساتھ
بیوری چاکہ مکہ کی جگت کیو چہت سب ہاتھ
—: کاجر برنن:—

ری من ریت پچترہ تہہ نینن کی چیت
یکہ کاجر خکھائی کی جیہ اورن کی لیت
—: کاجر کورین برنن:—

تہہ کاجر کورین بڈہی کیہ پورن کب پنچھ

لکھت کہنجن اچھ کین پچھ الکچھ پر پتھ
:- نترن کی لال ڈوری برن :-

انجن کی دورت نہین لوین لال ترنگ
کورن پک دورن لگت تور پورن کو رنگ
:- ناسکا برن :-

چھاک چھاک تو ناک سون یہ پوچھت سب گانو
کئی نواسن ناس کی لھو ناسکا نانو
:- لٹکن برن :-

تھک لٹکن نتھ پاس لئی پائی ناسکا ساتھ
مار مرور پو جگت تیوٹ نٹ دولت ماتھ
:- پناری برن :-

للت پناری کلت یون لست ادھر سکمار
منون اہی بہاست پریو چھہ انگری بہار
:- ادھر برن :-

تیرس دتیا دہن سس ایک روپ نجہ ٹہان
بہور سانجھ کہہ ارئی بہئی ادھر تو آن
:- مہندی برن :-

یارہ منگل راس کن سوئی سب مل آئی
ابھیہ دوہتھیرن دس نکھن مہندی بہئی بنائی
:- سکمار تا برن :-

لگت بات تا کو کہان جا کو پیچھم گات

نیک سانس کی چھوک میں پاس نہیں ٹہرات
:- رومادول برن :-

اٹل اودرو اسگہ بین رومادول کی بھیکہ
پرگھٹ دیکھتی سانس کی آواگون میں ریکہ
:- پیٹھ کی نال برن :-

نہیں پٹاری پیٹھ تو کیفو دیٹھ بچار
دھسک گئی بہہ بہار تین بینی کی سکار
:- بکٹ برن :-

سٹیٹ کٹ سچم نیت نکت ندیکہت میں
دیہہ مردہ یون جائی چون رسنا میں میں
:- جنگہا برن :-

سپیس جٹا دہرمون گہ کھڑی رہیں ایک پای
اٹی تپ کہ لی تیرہ ہین نہ جٹہ سبہای
:- پگ تل برن :-

لکھ پگ تل کی مروتا کب برنت سکچانہ
من تین آوت جیہ لون مت چہالی پر جانہ
:- بکھ برن :-

دوت وا اوت نکھن کی بہنی کون کب ایس
پای پرت پرت چاہ کو بہیو چند پیہ سپس
:- تترپ انگ برن :-

کہہ سپس نہ کہہ چکور اورتن پانپ لکھ میں

پگ پتلیج دیکھت بھنور ہوت نین

دوم۔ از رس پر بودہ

:- پریت بھاو:-

توہست تو ترنہ کو اچھو ہر ہیہ آئی
سرت سلی سینچت رہت سپہل ہون کی جائی
:- سکیا:-

وہرت نہ چو کی نگ جٹی یاتین ارہین لائی
چہانہ پری پر پر کہہ کی جن تہہ وہرم نسائی
:- الکرت جوہنا مگد:-

یون بالا جوہن جہلک ار جن مین در سائی
جیون پر گشت من کو بچن بیہ پترن مین آئی
:- نو جوہنا مگد:-

جیون بیہ تھہ باڑہت کلا جوہن سیس ادہکات
تیون سٹناسن تھر گہٹ چہپ دت پھیدت جات
:- پچھہ:-

الست ہین توارج از نکست جہلک سچھائی
اگس نکس سب تین کی پری جین مین آئی
:- گیات جوہنا مگد:-

سکھن کنت لون تہہ تین کج تک ہس لجات
انوکھ کلین چتی این ہس رہ جات

— اکیات جو بنا مگدیا: —

داون باند ہی سانش مین ہو سکھن سون لائی
سو میرین بیہ تہور ہوئی ہیہ مین اسی آئی
— بنیو دیا مگدیا: —

سکھن کہین لال آہرن نیک نہ پھرت بام
من پن من سچت ڈرت بہرم لال کی نام
— بشربدھن نو دیا مگدیا: —

ہنست ہنست رت بات لہ یون روئی کہہ تیہہ
دک دیک جیون دامن نا جہین برسی مینہ
— پیچھے: —

تیہہ اکیان ارگیان مین پریم نہ دیت جائی
جن گنگ یہہ پائی کی رہی سرستی بہائی
— مگدیا کی سرت آنت: —

یون میخیت کو اوللا اہلن انگ بنائی
لی پہپ کی باس لون سانس نہ پائی جائی
— ہرہ ہیا: —

پیہ تیہہ پلن کپاٹ کٹ نرکہ لیہہ درگ کور
کہلت پریم کی جوتین مدت نیم کی چور
— پیچھے: —

رہین من پاوت نہیں لاج پریت کو انت
دھون اورا پچھ پرہے جیون ب تہہ کو کنت

—: مدھیا انت کا ما:—

یون تہ نہین لاج مین لست کام کی بہائی
 میو سلل مین نیہہ جیون اوپرہین در سائی
 —: مدھیا کی پرت:—

کان پرت مرگ لون پری مرچہ لن کی پران
 کنٹھ ٹھنک نوپر جھنک دھن لئی جب تان
 —: مدھیا کی پرت:—

رمت رن پرت یون لاج دن میں چھاک
 جیون رتہہ ہانکت سار تہی دھون لیک کون تاک
 —: پروڑا:—

جب بنتا برکھ راس مین رب جو بن چمکائی
 دن تین پرت دیوس مدہ لاج سیت گھٹ جائی
 —: پروڑا کی سترانت:—

ڈہرک پری کہون اربسی نکھ کچ سیس سہائی
 ترن چھپیو منون کر سکھ دوتج نکس در سائی
 —: مدھیا دھیرا:—

لکھت ہتی درگ کل لئی چور بدن رب اور
 اب اخہ ان چند ہست کر یو نین چکور
 —: مدھیا ادھیرا:—

بھی بڈ آئی تم رکھی میری ہت ٹھہرائے
 ہاتھ پرت ہو اور کی پائین پرت مو آئے

-: مدھیا دھیرا دھیرا :-

کت بنولیت نٹھر کی یہہ پونچت گہہ ہاتھ
دھن آنسو اکھن بوند لون جھری بات کی ساتھ
-: پرور بادھیرا :-

پاگ دھرن پیری کھری پیہ مکھ پیری ہنار
پہول جھری کرہین دھری آنکھ بہری جھہکار
پرور بادھیرا دھیرا

نین لال تک رس دری کچھونہ بولی بال
بانہہ گہت ہین لال ارہنی تورا رمال
-: چیشٹھا کفشٹھا :-

کن پچتر یہ کہیل بل دینہون تھین سکھائی
موٹھ ماروا کی درگن موکھہ مانت دہائی
-: پرور بادھیرا :-

ڈھری گانٹھ جو بال ہیہ ہی نہ کھون ناٹھ
پرگٹ پال مدہ گانٹھ لون بہشی گہت ہین لائے
-: اوڈا پیر کیا :-

نیرا بیل چل منج تودا ویدہ من رنج
منج پت لاکٹ کچھ ار اپت لاکٹ کھنج
-: انور پیر کیا :-

روکھی ہو جن باس لون چوری دیت جنائی
نہان چٹھہن سرنیہ جو پٹھہونہ سرائی

لہ: سا مانیا:-

مکت مال لکھ دہن کھیو یہ اجکت ہے نانہ
گنگ تھاری اربسی شو میری ارمانہ
:- انیہ سبنہوک دکھتا:-

تیری پاس پرکاس پر نیہ سباس بسائی
موکارن لیاٹی نہین آئے آپ لگاٹی
:- پریم کرتبا:-

پیہ مورت میری سدا رکھین درگن بسائی
ڈریت گوری دیہہ یہہ مت سوزی ہوئی جاٹی
:- روپ کرتبا:-

جون لہہ ان روپ ٹھنگ ادہت گت یہ کہین
آپ جگت کون مار کے ہتیا موسر دین
:- ماننی:-

دہرت ماننی درگن یون انسوا بند بسال
منون مانسر کنول تین جہرت مکت کی مال
:- سوا دہین پتکا:-

نرکہہ نرکہہ پرت دیوس نس تہہ چکہہ پیہ مکھ اور
کمل جان ال ہوت ہین سس انمان چکور
:- انگٹھا:-

سکھی کہا جیہ ساج کی آج نہ آئی ناٹھ
گرہہ ہولی کہگ لون پھری مومن سوچن مانھ

:- کہنڈتا :-

پیتن مکہ لکھ لون دری تہ چکہ انسوا آئی
منون مدہ کر مکند کون اگل کئی پھر کہا ئی
:- پیر لبد با :-

لکھ سنکیت سولون رہی یون تہ نار نوا ئی
منون بنی شیو کی کر ئی سبل کام کون پا ئی
:- کلنڈتتا :-

الی مان آہ کی دسی جہار یو ہر کر نیہ
تیو کرو وہ بس نان چہتواب چہوٹ ہی دیہ
:- پاسک سجیا :-

تہ سکھہ سیج بچہائی یون رہی باٹ پیہ ہیر
کہیت بنائے کسان جیون رہت میخہ اوہیر
:- اچھارکا :-

ایسین کامن لاج نین پیہ بین انکت جائی
جیین سلتا کو سئل پون ساحیین پا ئی
:- پیخہ :-

انگ چھپاوت سرب سون چلی جات یون نار
کہولت بچ چھٹا چٹئی ڈہا پت گھٹا ہنار
پرو گھٹ تپکا

نس جگای پرا تھ چہت پرا ن مجوری ہال
انگ نگرین برہ یہہ یہیو نیو کتوال

—: مکھرت تپکا:—

پھلین پاکہ نہ آہو جو اسا ڈہ کی مانس
پر تہمہ جھڑچیت باس لون نکسی پیو سانس

—: کچھرت تپکا:—

پیہ کی چلت بدیس کچھو کہہ نہہ سکی لجور
چرن انگوٹھا تین رہی داب پچھورا چھور

کر دی یہ جو چکنین ہرنت لائے سینہ
برہ اگن جو چھنک بین ہون چہت اب کیہ
—: امکھرت تپکا:—

ہراون سن پتہک مکہ اگن ہر کہہ سینہ
نکہہ تین سکھ لون بال کے بہئی چکنین دینہ
—: اکچھرت تپکا:—

آوت لہہ گہنسیام کی آن دیس تین پات
چیلہ ہوئی چکن لگیونیہ نہی کو گات
—: آگت تپکا:—

سکھی پچرن سسر کی ہوئی لہلہی ترنت
پیل روپ پر پہلت ہی لہہ بسنت سوکنت
—: اُتھا:—

کیہون اوکن انگ کو لکھین نہ ہمت کی جور
پیہ مینک مکہ کی بھی رونی مین چکور

:- مدہما :-

پیہ سنگہ سنگہ بہت بکھہ بکھہ ہوئی جات
تہہ درپن پرت بنت لون تیری گت درسات

:- اادہما :-

جیون جیون آدرسون لئن پانپ دیت بنائی
تیون تیون بہامن مین لون کہن کہن انیٹت جائی
:- پیت نایک :-

جب تین لالں ررون کو کون لے آئے سنگ
تب تین شیو لون آپنی کر را کہی اردہنگ
:- انکول نایک :-

نئی بسن جب ہوں سجون تب پیہ بھرم لجاخہ
بن پر کہے دہن بچن کی ہیر سکت ہین ناخہ
:- وچھین نایک :-

ساگر وچھین دہن کی سم برنت ہین پرت
وہ نہرین یہ تین سون ملت ایکہی ریت
:- سٹھ نایک :-

ہیر ہیر کہہ ہیر کت تانت بہو نہ ندان
بان بدہ کا ہوں نہن را کہی چڑھی کمان
:- پوہر شٹ نایک :-

کالہ گیو ہی آپہین موہر سوہین کہا ٹی
آج سسین جاو ک لٹن پھر لٹت ہی پائی

:- اویٹ نایک :-

آئی وہ پانپ بھری رمنین آج انہان
جنمہ بوڈن نکس لکھین نکست بوڈب بران
:- بیسک نایک :-

لال ادھر ہیرارون جنمہ سبرن تن ساتھ
دیجی کھہ دھن لیاٹے جو کیجی تنہ دھن ہاتھ
:- روپ ماتی نایک :-

بار بار ہیرت کہا درپن مین چت لائی
نیک لکھونج بدن سون رادھی بدن ملائی
:- پروکھت نایک :-

اگن روپ بن ری برہکت جارت ہی موہ
تہ تن پانپ پامی کے بور مار ہون توہ
:- سمرورن درس :-

جب تین موہ سنائی تون کہنے کا نہہ کی بات
تب تین درگ مرگ لون چلی کان ہین کون جات
:- سپن درس :-

جاگت چور جو پائی دور لاگے ساتھ
سپن کو چت چور کیون آوی اپنہین ہاتھ
:- چتر درس :-

چترہ چتوت چترین رہی ایک ٹک جوئی
مٹر بلوکت را دری کہو کون گت ہوئی

۔۔۔ سوتکھ دہسن :-

جیون پیہ درگ لال بہنوت تیہ بدن کل کے اور
تیون پیہ مکھ سس کی بھی تیہ کی ٹین چکور
۔۔۔ دورنی برن :-

کیچی سکھ گھنسیام ہون آج پون کی رنگ
انھ چنلا چکای ہون لیاے تھاری انگ
۔۔۔ نایکا کی اسنت :-

کسک کسک پونچھت کھاجبک مسک انان
کھسک جائے گی ٹھسک یہ نیکسک سن کان
۔۔۔ پیرہ لویدن :-

کہا کہون واکي دساجب کہک بولت رات
پیوسنت ہین جیت ہی کہان سنت مرجات
۔۔۔ بسنت رت برن :-

کہون لیاوت بکست کسم کہون ڈلاوت پائی
کہون پچھاوت چاندنی مدہ رت واسی آئی
۔۔۔ شربدہ بات برن :-

سرورمانھ انھای ارباگ باگ برماے
مند مندر آوت پون راج ہنس کی بہاے
۔۔۔ باک برن :-

کلپ برچہ تین سرس تو باگ درمن کون جان
ساگر نکسو نکھن کون جل جھنر من آن

گر یکم رت برن

دھوپ چنگ کر چٹیک ار پہانسی پون چلائے
مارت دوپہریچ تہ یہہ گر یکم ٹھک آئے
:- پنجم :-

چھت نہ لی نل نیرجل دل سچ چہت تین آئی
نیکہ نداگھ انیت کون چلیو بہان پین دہائی
:- جل کیل :-

ہر چھینٹ یون تین کر لہہ جل کیل انند
منون کمل چہون اور تین مکتن جہورت چند
:- پادوس رت برن :-

پادوس میں سرلوک تین جگت ادبک سکھ جان
اند بدہو جاییں مدا چھت بھرت ہین آن
:- پنجم :-

جہول جہول تہ سکھت ہین گنگن چڈہی کی ریت
آج کالھ مین آئی ہین سرنارن کون جیت

سرورث برن

چند بدن چمکای ار کہنجن درگ پہر کاے
سکل دہرا کون چہات یہ سروا پھرا آے
:- ہمیت رت برن :-

ہیت سیت کی درن تین سکت نہ او پر جائی
رہیو اگن کون پاے کی دھوم بہوم مین چہائی

— سسرات برتن —

پرگت کہیت یاسرین روکہہ روکہہ کی پات
پچرن کون چت ہون دہرین سوکہہ جاتہی گات
— لیلیا ہاؤ —

سیام بھیکہ سچ کی گئی راوہی درپن دلام
بھولیو بھیکہ جگت بھئی جت دیکھی تب سیام
— پلاس ہاؤ —

درگن جورا نٹھلے ار بھوہین کر بلسای
کامن پیہ پیہ گودین مود بہرت سے جای
— لالت ہاؤ —

سکل بہو کھنن کون جذب تو چہب رہی سنگار
پی کھنہ بدھ انھہ بہارئی پیہ مین چہی نار
— پچرت ہاؤ —

سیام لال ان تلک تو یہ رنگ کینون مال
سوتن کو رنگ سیام دی رنگیو سیام کو لال
— پیوگ ہاؤ —

بات ہوئی سودرین دیجی موہ سنای
کاری ماتن جن گہو لال جو نری آئی
— کلکچت ہاؤ —

شوسر کی سس مین شو انک پنج چانہ ہرائی
ڈری جھکی روئی پھر ہنسے آپ کون پائی

—: بچم ہاؤ:—

بہندی ارن کپول دی لال دھونان بھال
ایجہ بدھ کنفہ من ہرن یہہ چلی نویلی بال
—: بودک ہاؤ:—

مانگ بیچ دہر آنگری ڈانپ نیل پت بہال
اروہ نسکس چھیت پیہ سین بتای بال
—: مرہ ہاؤ:—

روپ گرب جو بن گرب مدن گرب کی جور
بال درگن مین مد بھرن آوت چلین ہلور
—: سو بھاوا ہرن:—

ایک سہکین کرلی چہرین ہنت چکورن دہای
ایک بہنور کی پھیر کون مارت چنور ڈلای
—: اکاشت ادا ہرن:—

کرملتا لہہ کہتی گیل مردلتا باس
تو توان کی ملن کی سبرن را کہتی آس
وہیت ادا ہرن

چند جہان بدھ مکہ رچی تن چمٹا سر ٹھان
تا پر اوب دہری کہری تو تور پوجی آن
دہیت ادا ہرن

دیب تھاری نیہ کو برت دہیت پیہ مانفہ
بات چہون دس کی سہی بھکت کیہ سون نا نہ

:- آٹھ سانوک بہاؤ :-

پیہ تک تہک اوہ برہن کہہ پلک سوید تین جہاے
ہوئے برن کنیت گری تہہ السوا دھراے
:- سنگار رس اداہرن :-

موہن مورت لال کی کامن دیکھ سو بہاے
تبجھ چہکی موہی جکی تھکی رہی ملک لای
سجوج سنگار اداہرن

لی رت سکھ پریت جیون رچی پریا اور میت
راونو پرین بین بھی ایک رستان کی جیت
:- اتھہ بیوگ مدہ سرتا نراگ :-

جاہ بات سن کے بھی تن من کی گت آن
ناکہ دکھائین کامنی کیون رھین مو پران
:- پوریا نراگ بین ورشتا نراگ :-
ہین شکیا مانہہ متھہ دیٹھہ رٹی کون دار
مومن ماکھن لی کٹی دیہہ وہی کون دار

کرمان اداہرن

پیہ درگ ارن چٹی بھی بہہ تہہ کہہ گت آئی
کمل ارنیا کہہ منون سس دت گھٹی بناٹی
:- وان اپائی :-

پٹھی بین خچ گرن کنہ لال مالتی پھول
جھٹھ لھہ تو ہیہ کمل تین کڈھی مان ال تول

بھید پائی

روس اگن کی آنچ تین تون جن جاری ناہنہ
 تشخہ ترور دہشت نہین رہیت جا کی چھانہ
 —: پر سنگ بدھیس اپائی:—

کست پران جو رین کون تپوت بین کرمان
 ٹی سب چکٹی ہونہ کی اگلی جنم ندان
 —: پر پیاس پیوک:—

سوا مناون کون گئی برہن پہپ منگائے
 پرست پہپ ہشتم ہی تب شیو دی چڈہاے
 —: کرنا پیوک:—

سکہ اٹی سنگ جنہ تچ گئی پیہ مم رچھا کاج
 سوء پران دکھ پائے کی چلیو چھت ہی آج
 سندیس

پکڑ باہنہ جن کر دئی برہ ستر کے ساتھ
 کہیوری وانٹر سون ایسی کھیت ہاتھ
 —: پائی:—

بتھا کتھا لکھ انت کی اپنین اپنین پیہ
 پائی دے ہین اور سب ہون دیہون یہہ جیہ

دیگر نایکا برن بزبان ریختہ دروزن رباعی بستہ کہ این دور باعی ازلان

اسکیا

از بسکہ جیادوست ہی وہ مایہ ناز اس طرح سون ہی اس کے سخن کا انداز

خائے کی زبان سون جیون نکلتے ہیں حرف پر کان تک نہیں پہنچتی آواز
۲۔ بشریدہ بنو دہا

آئے ہیں اگرچہ خوب ایام شباب پر کچھ اس کا چھٹا ہے اب خوف و حجاب
تربیر کئی رہی ہے یون نایک پاس جیون آگ میں زور سین دوا کے سیلاب
— نعت —

نور اللہ تین اول نور محمد کو پر گڑھ سپہ آئی
پاچھین ہی تھوں لوک جہان لگ اوسب سرشٹ جو درست دکھائی
آدلیل سوانت کی کئی رسلین جو بات بھی من پائی
توں نہ پاوی الہ کون کیہوں جو لون ٹھہر میں نہ سمائی
— منقبت —

پرکھو کون نہ جیشہ و ان من میری ایک چھین بیدا و پران کو کیونہ چھٹا چاوری
سچ دوار ایس کو نو اویسیس مانس کو پیٹ ہی کی کاج سب لاج کو بے باوری
ایسوی نہ ان جاہ آج لونہ آگیاں کیہوں نہ بختی اجان اپو سہاوری
بہرہ اپرا دہ تہو ڈرت نہ تل آدھ شاہ مردان جو بہرہ سی ایک راوری
بشریدہ بنو دہا مکرہ باکبت

اوتیکس پین آئی بال سین ہمار لال بیٹھ گئی تھنہ کال آپ کون چھٹے کے
چھیل چٹون پخت چھین ہر رسلین کون کر کر کیل بہون مرچاٹے کے
تاہی ہی بیپاس اوتاؤ کیہیں کے آون تہ کی سہی ہی چھب جھاٹے کے
بادھ ک پو پو چٹ کے دیت پھر اوٹ اوٹ مرگ لوٹ پوٹا بھین کچ بیت جاکے
— ترنائی اکم ریت برینو کبت —

اوت بہت ترنائی تر ترئی کے پات گات ارنائی دورت بہت ہے

بکست سمن من سپہل اردج ہوت بھوننت بھنور چت راکھ رس پریت ہے
گہور و گنڈھ بہاس باس انگ کے سباس پر م پرکاش کر لیت پران چیت ہے
رت بیس گئی تین نہ بہاوین رسلین دواہ جو بن کی ریت سوئی جو بن کی ریت ہے
— مدھیا دھیرا دھیرا کبیت —

رات کون بتی جیون پر ات آئی رسلین تنہ کال بولی بال سکیات لکھ پیاری کون
نین سنگھ مل دیو سہو تو دیجی سکھ کوک سم ٹار یں برہ ہماری کون
تب ان کینہین گہات نین میری ہین پردت کیسی کر ہیون تو کھ اجیاری کون
بام کہیو جانی ہم اندرانی ہتین سواب چور مان بھئی ہون درگ کنولن تھاری کون
— رت دوئی منایو ماننی کوتا کو کبیت —

بدن ہی چند تھان راہ بار دیکھت نین مرگ پلا دہر تھان آہی
ناسا کیر ڈھک رسلین دانت داڑہین ہین سور کو پوروم راجی پنکی سراہی
کٹ سنگھ گج گت ہی تین بیکی باتین یہ بات آن ہتین اد گاہی
ایتی سب ستر تو تن آن متر بھئی تو کون رخ متر سنگ سترنا نہ چاہی
— سانت رس کبیت —

تیری منور تھ کون ہوت ہی سین لوک تو نہیں ہوئی اکاس کر ہی نکھت ادوت ہے
تو نہیں چارو تو سیل تر پس بچھی ہوت تو نہیں ہوئی میگھ پوجی کوت او کوت ہے
تو نہیں بن ناری بھرتا کی رس سلین ہوت تو نہیں ہوئی کے ستر لیت اپن تین بوت ہے
جاگ پرین چوٹھو جیون سین لوک ہوت تیون ہین آتا بچاری لوک جاگت کو ہوت ہے
— مرت برنن کبیت —

بس بنای لٹ آن پی لٹکائے کاجر لگائے چکھ پان مکھ کھائے کے
تال جھنکائے بین مردنگ ملائے تکار کون پلائے سب سنگت رچائے کے

ہاتھن اٹھائی گٹ گریون لچکائے دو او ہنوں نچائے ات نین ٹکائے کے
نیور بجائے جب بہائے سون دہرت پائی لاگت ہی گت ای تیری پگ دہائے کے

(۶) سید برکت اللہ قدس سرہ

اسم سامی در فضل فقر و شرا شیرازہ جمعیت این اجزا است
گا ہی میل بہ شعر سندی می نمود۔ و معانی عرفان را بہ زبان ہند ادا می فرمود۔
”سیم پرکاس“ نام رسالہ دار و مشتمل بر دو اکو کبت و بشنید و دہر پد وغیرہ کہ در مردم دائر
است پیتی تخلص می کرد قدسی از اشعارش ثبت می شود۔

چکھ جگی کتھا گرین ارن سیام اور سیت
آنسو بوند سمن لٹین درسن بھجھا ہیت
پیمی ہندو ترک مین ہر رنگ رہو سہاسے
دیول اور سیت موزن دیپ ایک مین بہاسے
انٹیائن کی اٹیٹی مین پٹوا بھو مور
سور جھاوے کر گیان سون بنی پیم کی دور
من پچھی تن پنخرا پانپ بھرو امول
پیار و پور و کردیو توہیں توہیں نت بول
تم دیپک ہم مین تنگ اجگت گئے سنائی
بن ویکھین نہیں رہ سکون دیکھین رہو نچائی
چون چکئی دا سندھ کی بہان نہ سورج چند
رات دیوس نہیں ہوت ہی نان دکھ ناٹھ اند
من پارائن کی کھری دیہان گیان رس موی

برنجہ اگن سون پھونک دی نرمل کندن ہوی
 جہان بیت تہان برہ ہے جہان سکھ دکھ کر دیکھ
 جہان پھول تہان کانٹ ہی جہان درب تہان سیکھ
 جم جن بورا ہوئے تون دورت گھیرت آن
 ہم تو تب ہین دی چوگی پران ناٹھ کو پران
 ہم کسان ہست کھیت کے بووین دھیان کے دہان
 نوٹین گیان کے ہاتھ سون ہووی درس کھلہان
 نئی ریت یا پیت کی پھلین سب سکھ دھیہ
 پاچھین دکھ کے جیل مون داڑ کری تن کیہ
 من بندہ ہو واکیس مون ڈھونڈ ہو کیٹو بار
 بہو لو کاری دین کو تا کو کہا بچار
 ہت کینون سکھ جان کے پڑی وکھن کی بھیر
 کیا کیجی من ہوی گئی کٹوا کٹ ہتین پھیر
 یو مٹون بالقیب کون آنکھ موند من پیل
 سیکھو گرسون یہ جگت آنکھ مچون کھیں
 سیاہم ہو ساچ سون سر نہر آوی کوی
 پریم جوت تا بدن پر جگگ جگگ ہوی
 تو نہیں تو نہیں جو چھوٹے ہو نہیں ہوے
 بہار پچھاوی کامری رہی اکیلا سوے
 کرت پان پکوان تن ہیو رسوین سار
 بیٹھی برہار ادوی سدا کرت چو نار

میا مہ من مین بہری پیم پنہ کون جائے
 چلی بلائی حج کون نوسی چوہے کھائے
 ادوہ گئی آئی نہ ہر کرپو نہ ہر چت چاڑ
 برا توہ اندہ ہی مول ڈھول بجاء

(۷) میر عبد الواحد ذوقی بلگرامی

سابقہ فصل اول بیان نمودہ شد کہ اورا رسالہ ایست مسمی بہ ”شکرستان خیال“
 در وصف انواع شیرینی درین رسالہ طوطی ناطقہ اش طرہ شکر ریزی کردہ و اشعار
 ہندی را بہ زبان شیرین ادا نمودہ۔ از انجاست کہ

برنون واحد کون بدہ کٹن کی دت جوت
 رین اماوس جاہ لکھ پورن مانسی ہوت
 کئی بار پھر پھر کے رسنان پھر پھر کہات
 پھر پھرنے کی گت ہی پھر پھرنے کی بات
 — کہت —

میٹھی ہی نہت ہی سہای بہای نین کی جاکی رس چاکھی کو بسی لپٹات ہین
 پھیلکی او جی می سب کہامی کے کہا کہون ہیرا کی سی جوت دیکھی پہوئے نہ سمات ہین
 کھانڈ کی کبیلی مدہ ات ہین پیوت ہنس رسنان کی پیاری ہی او ٹھن بڑات ہین
 ایسی سکھار ہین ہی اولی بارون کاپی کی ویٹھ کی لکھین دیکھو ٹوتی نہوجات ہین

(۸) محمد عارف بلگرامی سلمہ اللہ تعالیٰ

جوان قابل صاحب قضاہ اہل است۔ ترجمہ اور در فصل اول گذشتہ شعر

ہندی خوب مے گوید۔ و مضامین دلنشین مے آرد۔ بر خے ازان درین جریہ
درج می شود۔

از سکھ مکھ دوہا

۔: منگلا چرن:۔

بال بال کے بال کو بیوری بھید نہ پای
سکھ نکھ تین بالن ہین کنگی لون نہ سما
۔: بینی برن:۔

سدھیو متھ مین من لئی جگ کرت انیت
بینی تیری سیس مدہ کرت کو بینی ریت
۔: مانگ برن:۔

بھچھو ہیتو کے نان پچھو اندا بد بھچھ سوے
مانگ بھیکھ جھلکت سوہیہ راکی کلا جو کوے
۔: انک سدھی جت:۔

لال بیندلی جت اک لکھ آوت اپمان
پہن ست انگ ینگ کے من دھو کہین لپٹان
۔: بتر برن:۔

لکھ چکھ پین بہر بہا دام مانون لیکھگ مین
چکھ پدیرکھ کرت ہمت لک دہنی ہی این
۔: اکھ:۔

کھنچ تھکی لکھ چلیتا کورنگ چکی لکھ رنگ

مین جکی درگ پین لکھ چھب لکھ چکی ترنگ

—: اکھ:—

بس پھیلٹ انکی لکھت من پاوت نہیں چین
کن پرکاش نج گن کرین برچھک راس توٹین

—: کرن برن:—

گنیا کیون کہہ سکت تہ ستا سیت پرکاس
جاکانن پت کی کرت مکت ناک پیٹن باس

—: ناسا برن:—

اچت ہے اکیٹی کل ایک نال مین آٹے
او بھت ناسا نال پت چکھ بب کل لکھائے

—: نتھ برن:—

تہ نتھ کی جھولن نہ کہہ لینہی من یون پای
مکتن ڈاریو ناک مین سنگ ہنڈورا آی

—: کرن مکت برن:—

مکت بھٹی جدپ توڈ ناک باس تو آس
کانن کانن مین اجون تب ہت کرت نواس

—: لالری برن:—

نتھ موتن نج لالری راجت ہی اینٹھ مود
مکت رست موتن ناک پراند بدہوگہ گو د

—: ادہر برن:—

ادہرامی دہر ہیت کنٹھ بال سدا دہر بہال

سینچو اوٹھن ناس مگ ادھر گاڈ مر نال
—: مسابرنن:—

لسامسات رس مسابسا کپولن سو پھ
دھنسا الی ال کل مین پھنسا سور پھ کی لو پھ
—: دسن برنن:—

لکھیت کچھو اتپات سوالی دسن ہی ناخہ
بھان اودی ہون دکیٹی نکھت بال بدہ ماخہ
—: دس برنن:—

دسن مکت کی ہوت ہی جھان ہنسن در سائی
بیج کہری دب جات ہی پھول جہری بھ جائی
—: مکھ جوت برنن:—

انگ نہ انگ مینگ کی او مرگ انکھو ناخہ
تو مکھ وت لکھ رسن جردیو راک ہسہ ماخہ
—: مکھ جوت برنن:—

مکھ دیپ وا بدن کی اپان ہین سب ہین
جا مکھ جوتن ہوت ہی رجنی پت رت چہین
—: مکھ یاس برنن:—

ڈگر ڈگر تو بگر کی گخت مدھکر پنچ
کینو تو مکھ یاس نی ہون کچ بن کچ
—: تھو دہی برنن:—

تو تھو ڈہی سو پھا چتئی کیون نہ لال للچانہ

جھنڈ لکھ ٹھوڈھی ایتھ دئی کھری بال پچھتاہہ
—: گنڈھ برنن:—

ہاریو کوٹ کپوت کو دیکھ گنڈھ اہرام
گنہین لون ان نج گرین ڈاریو ٹیکا سیام
—: گنڈھ برنن:—

ہارا دارا گنڈھ لکھ ہیسو کنب ات پاپ
اکلنکت تھہ کرت ہین بیدہ پھونک من آپ
—: دیکھا برنن:—

پیکھ ریکھ تھہ گنڈھ کی جیہ کپوت دہر تیکھ
پھانسی پھانسی نج گرین پت واکھ بسیکھ
—: گنڈھ برنن:—

سنی جھنک سریت ہین تو سو گنڈھ کی کوک
چاتک ہیمہ دو ٹوک ہوی جر کہوک ہئی موک
—: نار برنن:—

نار نار لکھ کی رہین نارین نار نوای
ہارین سارین ہہر کی ہارین ہاری کھای
—: بانڈھ برنن:—

پاس تلک تھہ بانڈھ کی پیت اجکت ہیت
چولیت دھہ کہ پین ہیمہ ہیمہ جیہ دیت
گانڈھ برنن

گنڈھیان لکھ ان بانڈھ تر سکھیان رہین اجیت

سُدا سندھ بے ہر تین پری سندھ کھنڈ ہیت
— پہنچا برن —

کوٹ اوپاں سون الی بی کرین بدھ ساتھ
پئے پنچن واکے ہنن پنچت اپان ہاتھ
— پورین برن —

بہاوت چت آوت ہن لکھ انگریں چھب این
پورن پورن رس کیو منون گانٹھ دی مین
— روماد دل برن —

مانگ انک جو سیامتا مٹی الی تون دیکھ
اُور آن سو پر گھٹی روماد دل کی بھیکھ
— روماد دل برن —

روماد دل نہ جان تون لکھ سپر سکھی رنگ
گج شوچ منوتک چلیو نا بھی ہر بہونگ
— گج اگر سیامتا برن —

ست یام کچ سنبھ پر نہیں سیامتا رنگ
رہیو منو بہو کون وہی سر چڑھ رہیو کلنگ
— ارج سندھ برن —

الی بھلی بدھ جان تون ارجن سندھ انوپ
ادہرا می کی چرن ہست راہ مانہ کی کوپ
— نا بھہ برن —

نا بھہ بھنور لون دیکھی روپ سندھ تو گات

سکھان کیجی کون سراپان بوڈی جات
:- کٹ برن :-

ای رمی تیری لنک تین لکھ روپ سرات
جاتن سب پرکاس ہی وہی نہیں ورسات
:- اکھ :-

کٹ اڈیٹھ کون ایٹھ لون پیونٹھ بدھ سنگ
پرگٹ پیو ہی بھیکہ دھر جگ امیک کوانگ
:- کام بھون برن :-

تیری نابھ ترکوالی برن کرت سکات
بدھ پنج ہیہ سکیت جہان اوپان جات لجات
:- چرن برن :-

اٹل کل واپرن کی لہٹی نہ ستمنا این
جا پر ہنورن سون سدا بہرت بین جاتن
:- ایڈی برن :-

تو ایڈن سکھان کی بین اپان سب بین
موڈہ بوڈھ جا برن ہوئی اند بدھو پد لین
:- گات برن :-

اپان کو او لاگت نہیں و اتن اوپ انوپ
جات روپ می گات لکھ جات روپ کو روپ
:- چھت برن :-

چھب جھکت منہ جھکت تین من لاگت اپان

ہوت اودنی سس کی منون سمدل اولتھان
 :- سکمار تاپرن :-

کیون وہ بھوکن کنک کی سجئی انک سکمار
 نیٹھ نیٹھ مگ ڈگ دہرت نار مہادر بہار
 :- سو بھابرن :-

بن جیور جیہ برہری تا تین بدھ پچار
 متواری ہتیار لون راکھی بہوکن ٹار
 :- سکھ نکھ پورنتا :-

پرتم پنجو سکھ نکھ برن عارف نیٹ اجان
 بدھ جن جان سدھاریو پھمیو بدھ ندان

از سکھ نکھ کبت

:- جورا برن :-

کید ہون بدہ بدہ بدن چھند بند کر باند ہیو گانٹھ سوہت اسیت ہے
 کید ہون رس میچک کی لت نوین لتا سندر ادوار پہل تا کو چھب دیت ہے
 کید ہون کام نٹ کھری کنڈن جہری بین دہری نلین کوئی دان پران کو لیت ہے
 کید ہون ہم سان بین بدن بیٹھو آسن کئی کید ہون تیر وچورونہ کو نکیت ہے
 :- پینی برن :-

کید ہون رتن سان بین کے سکھاپی سوہی دمار ترن تھو جائے ادہک سکھ دینی ہے
 کید ہون مین کیتن نکیت کے نسینی سوہی کید ہون نب رسنا کے سچم سنینی ہے
 کید ہون کل پورم کے لت لتا کے پرت سندر سو دیں سوہی ال ال سینی ہے

سکھان سو بیکہ آدیس کی سہاونی ہی کید ہون منوہنی کی موہنی سی مینی ہے
 :- نتر برن :-

کید ہون مین کیتن کی سرکی ہین او بھی مین کید ہون بچ سر جو کی سرادوات ہین
 کید ہون پھلت ارن سر سچ تا مین نیل کچ را کھی تا کی سو بھاسرات ہین
 کید ہون جوری بھوری کل کھن کی رخن ہی رسک ملند کید ہون ونپت کھتا ہین
 پنٹ نیلی ال ہلی میم سیلی کید ہون تیزی سچہ اچہ میری چچن سہات ہین
 :- مکھ برن :-

باسرن ہوا توات امل جوت واکونس ہی مین اولو کی لوک لوک ہے
 مہان مد مان یا کے مہان سمان مان بہین دن واکون دن پردیہ سوک ہے
 پورن پر کاس سدا سدا کو فاس دیکھو بہت دوکت جاتین نت سوت کوک ہے
 یا کون نکلت نکلت لکھو ہی واکون تیرو مکھ چند بال چند سم کوک ہے
 :- ناسا برن :-

سکھان اکھنڈ سک ٹنڈن کی کھنڈن ہی منڈن مکھ منڈل کب ابھلا کھی ہے
 تل کو سمن تلوتول تن پادئی نہیں تو مین کیتن کی چھین بدہ بہا کھی ہے
 سکھان امل مہا کول نوین ات روپ سر سرج کلی کی سب تا کھی ہے
 راجو سچ نیہ تین بداتا تہ مکھ دیپ تا کی دت بہت ناسا باقی سم را کھی ہے
 اروج برکا برن

کالندیکے کول کید ہون کام کیل کاکر کوک دوی اسوک چت کھت بسیری ہین
 جون تنک مابو مکی ترک تنک ناکی کل کیتن کچ بھیکہ جب تیری ہین
 کید ہون کاہوسدہ ہیکی سادھان تین ہم لتا سو پل بھی ہی تا کون بیکہ کب چتیری ہین
 کاکا سروج ہین منوج مانسریکی کید ہون جب جوج سی اروج تہ تیری ہین

—: راجی برن —:

کید ہون منمتھ کیا نے من بس کو بیگون جلدل پان پر منتر پانت سماجی ہے
کید ہون پیہ منکے منور تھ نین کج ڈاری کند کاری ات چھب چھا جی ہے
درپن اور پین کی تریب کوری کو جاتین نپک کمار چھب کوٹ کٹ لاجی ہے
کری پیہ راجی دیت سو تن کو باجی یتیری روم راجی بدھ ایسی سمجھ سماجی ہے

—: جان برن —:

کری ہوئی ارہین کرسانکر کری ہی دیکھ نپت اچنجا بہری رنجا گت چھا جی ہے
سندر سرت دت سو بہونت راجت ہی رچنار چرچ کرن براجی ہے
ات ہین سوپ ڈہاری روپ سیکسی سانچی مانون کاریگر ٹین اچھی موڑ سماجی ہے
سکھان ترلوک کی سکیل سوچ سوچ ات میری جان بدہ جان جان تہ سماجی ہے

—: نو برن —:

روپ کو کیدار سم سندر اجرتا میں ترل کنگ کیسی تادرسات ہے
کید ہون چہری کہری کلد ہوت کی نو رہی جا کے چھب مریچ کی چھتا چتر ہے
نوپر نوپن نیلن کی نگن جیو تہا کو کر دیٹھ انیتھ اپمان بہات ہے
بہو نرن کی پانت تامر س کے سمن پر سکھان سموہ لہ سکھ سون اگہات ہے

—: پد برن —:

پدم نہار مار پنگ پد کار دیٹھو با سر سرن دا کون ہوت دن کر ہے
سانجھ مرجھائے جھوم جھکت ہی سوچ سوچ تلج بہات کری پھیر سر پر ہے
کول اہل مہات ہین سرنک لکھ اپمان بھکت بھی کری گاہ سر ہے
ایری پرت بنب تیری بدھیکو حیہ جان لینہی ہی کل اچون زمان بچ کر ہے
اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ وَالْمِنَّہُ کہ خامۂ خوشنرام بہ متہای این قلمور رسید۔ وسپا جتہ کہ

آغاز کرده بود به انجام رسانید - و به اقتضای ترتیبی که درین تالیف اختیار اقتاده شد
کتاب بر نظم هندی دست بهم داده - چه مضایقه - بعض الفاظ هندی جزو فرقان عظیم است
و جواهر سلک کلام قدیم -

شیخ جلال الدین سیوطی رحمه الله تعالی در تفسیر "در فتور" می گوید تحت قوله تعالی
طُوبَى لَهُمْ وَحَسَنَ مَا أَبِیْ "اخرج ابن جریر و ابو الشیخ عن سعید بن مسیح عن قال
طوبی اسم الجنة بالهندیة"

و نیز شیخ جلال الدین سیوطی رح در تفسیر آیه کریمه سندس خض از شید صاحب
کتاب بر بیان نقل می کند "السندس مرئوق الدیبا ج بالهندیة"

و نیز شیخ جلال الدین سیوطی رح می فرماید "اخرج ابو الشیخ عن جعفر بن محمد عن
ابیه رضی الله عنهما فی قوله تعالی یا ارض ابلعی ماءك اشربی بلغة الهند"
علما و فصاحت اتفاق دارند که این آیه افسح آیات قرآنی است و ابداع بیانات آسمانی -
و وقوع لفظ هندی در کلام مجید نظام مخصوص درین آیه بلند پایه از عجایب است -

ختم این کتاب در سنه ست و شصت و مائه و الف (۱۱۶۶) بوقوع پیوست - و
خاتم آدام طلبت تاریخ ختم چنین نقش بست لمولفه

حبذا نو نهال موزونے کرده ام میزور ریاض سخن
سال تمام آن خرد پر سید گفت آزاد "ختم او احسن"

چشم از یاران و ادرس و عزیزان میباید نفس آنکه اگر گوشه چشمی برین متاع
حقیق اندازد - و بیا وصف عدم لیاقت منظور نظر الثقات سازند مخلص را به ارمغان

له در فتور بند را ج ۵۹ مطبوعه مصر -

له اتفاق معقول ۱۱۶۹ مطبوعه مصر ۱۲۹۰ جلد اول -

له در فتور چهار ثلث صفحه ۱۳۳۵ -

وعائے یاد آرند۔ و سبزہ احسانے بر مزار خاکسار و گذارند۔ اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ
 عَلٰی سَيِّدِنَا خَاتَمِ النَّبِيِّينَ وَ عَلٰی اٰلِهِ وَاَصْحَابِهِمْ نَفَايَاتِ الْاَوَّلَيْنِ - وَ اٰخِرِهِمْ
 دَعْوَانَا اِنَّ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

(۱) حصہ اول میں مقدمہ مختلف ہے جس میں وہ تمام وجوہ و اسباب درج ہیں جنہوں نے جناب رسالت مآب صلی اللہ علیہ وسلم اور ان کے اصحاب کو لڑائیوں پر مجبور کیا۔ اس کے ضمن میں مسلمانوں کی ابتدائی تاریخ اور مشرکین عرب کے مظالم کو مفصل بیان کیا ہے جن کی مدافعت کے لئے مسلمان تلوار اٹھائے پر مجبور ہوئے۔ اس کے بعد اشاعت اسلام کے واقعات بیان کئے ہیں۔ اسلام کی تعلیم اور تمدنی اصلاحات پر نگری نظر ڈالی ہے۔ اور امر و نہی ہی خصوصاً مسئلہ جہاد کے فلسفہ کو سمجھایا ہے۔ اور نتیجہ نکالا ہے کہ مذہب اسلام اصول انصاف اور قوانین فطرت کے مطابق ہے اس لئے آسانی کے ساتھ لوگوں کے دل نشین اور دنیا میں مروج ہوا۔ یہ مقدمہ (۱۲۸) صفحات کا ہے۔

(۲) حصہ دوم مقدمہ کے بعد اصل کتاب شروع ہوتی ہے جس میں تمام غزوات کے حالات درج ہیں۔ قرآن مجید فقہ اور تاریخ کے ناقابل تردید حوالوں سے ثابت کر دیا ہے کہ دینی اسلام کی تمام لڑائیاں دفاعی تھیں۔ اشاعت مذہب میں آپ نے کبھی جبر و اکراہ سے کام نہیں لیا۔ اسیران جنگ کے متعلق یورپین مؤرخوں کی افراط و تفریط کی غلطیوں کی غلطی کھول دی ہے اور پورے طور پر ثابت کر دیا ہے کہ مختلف تہذیبوں میں اسیران جنگ کے ساتھ ہمیشہ نہایت رحمانہ و مہذبانہ برتاؤ کیا۔

(۳) حصہ سوم میں قرآن مجید میں پکے الفاظ میں جہاد و جہاد کی صرفی لغوی و فقہی قواعد سے تحقیق کر کے یہ ثابت کیا ہے کہ قرآن مجید میں یہ الفاظ بمعنی جنگ و جدل استعمال نہیں ہوئے۔ دوسرے جہیم میں لونی غلام اور جرم نہانے کی تردید کی ہے تیسرے جہیم میں ان آیات قرآن مجید کے حوالے درج ہیں جن میں دفاعی لڑائیوں کا ذکر وارد ہوا ہے۔ ان مباحث کے ذیل میں مصنف علامہ نے تاریخ تفسیر اور فقہ کے اکثر مسائل حل کئے ہیں مثلاً قبائل عرب کے اسباب و اطوار کی تحقیق۔ رجم و جرم کی لغوی تشریح۔ بنو نضیر و بنو نضیر کے قتل کی غرضی و انسانی غرض و غرض خدا کے متعلق تعلیم بنو نضیر کی سرپرستی کا بیان۔ جہاد کے اسباب و جہاد و جہاد کے غلامی تشریح کے مباحث خاص طور پر پڑھنے کے قابل ہیں۔ یہاں تاہم تاریخ و تمدنی نقطہ نظر سے حالات پر بھی روشنی ڈالی ہے۔ غرض کہ یہ کتاب مسئلہ جہاد اور اس کے متعلق مسائل پر اس خوبی سے لکھی گئی ہے جس کی مثال نہیں مل سکتی۔

پیشکش مولوی عبدالرشید خان صاحب کے نام۔ یہ علم دوست صاحب بخوبی واقف تھے کہ ہندو اور مسلمانوں کے نام "عظیم الکلام" اور "عظیم الکلام" فی امر تقاعد الاسلام اور جیسی باتوں کو نہ سمجھتے تھے کہ اس میں شائع کر کے ملک و قوم کی تعلیم الشان علمی خدمت انجام دی ہے۔ خان صاحب و رفیق نے اس کتاب کی تحقیق ایسا کر دی ہے کہ جو پڑھنے والے کو اسلامی لڑائیوں میں ایک

قابل قدر اضافہ کیا ہے۔

مولوی غلام احسن صاحب پانی پتی کا نام نامی ترجمہ کی خوبی و عمدگی کے لئے ایک قابل الطینانہ
 فاضل ترجمہ نے ججا نہایت عمدہ اور قیمتی نوٹ بھی لکھے ہیں اور اس کے پیش ہونے کا سرمایہ استیقام ادا
 یہ ہے کہ یہ ترجمہ علامہ شبلی شمس العلماء مولانا الطاف حسین صاحب پانی پتی کی نظر سے گذرا اور ان کی
 مزین ہوا ہے۔ خود پیشتر یعنی مولوی عبداللہ خاں صاحب نے بھی خاص طور پر نہایت توجہ و اہتمام کے
 اس کی تہذیب و ترتیب کی ہے مصنف مرحوم نے انگریزی میں جو حوالے دئے تھے خان صاحب نے ان
 صفحات بھی بتائے ہیں تاکہ تلاش کرنے والے کو آسانی ہو اور خود دوسرے حوالے تلاش کر کے بکثرت اضافہ
 کر دئے تاکہ مصنف کے بیان کو مزید تقویت و تائید ہو۔ انگریزی میں آیات قرآن کا فقط ترجمہ تھا۔ خارج
 نے اس اردو ترجمہ میں اصل متن کو جمع کر دیا اور نصف کا لہجہ اصل آیت لکھ کر مقابل میں اس کا نصیح
 اردو ترجمہ لکھا ہے۔ انگریزی سے عربی کے اسماء و اعلام کے نقل ہونے میں جس قدر دشواریاں ہیں اس
 صرف علمی مذاق رکھنے والے سمجھ سکتے ہیں۔ خان صاحب نے نہایت قابلیت و محنت کے ساتھ سیکڑوں
 کتابوں کی مدد سے ان مشکلات کو بھی حل کیا۔ غرض کہ آپ نے اس کتاب کی تصحیح و تشریح میں نہایت جاد
 عرق ریزی اور کمال تحقیق و ترقیت سے کام لیا ہے۔ اور حیرت انگیز بات یہ ہے کہ یوں ہی جو کام ٹریڈ
 کے ہاتھ سے ہوتا ہے وہ انہوں نے نہایت سادہ انجام دیا۔ جس کے لئے وہ مبارک باد اور شکر کے مستحق ہیں
 حقیقت یہ ہے کہ کتب خانہ اصفیہ کا ایسا عظیم الشان پیشہ اور نادر خزانہ کتب اگر موجود نہ ہوتا تو یہ ممکن
 علی ہونا ممکن نہ تھا۔ اب یہ ایک کو اس لا جواب کتاب کی خریداری کر کے قدر دانی و امداد کرنی چاہیے تاکہ خان
 مدد کو دوسرے مفید کتابوں کے شائع کرنے کا آئندہ حوصلہ ہو سکے۔ صرف مولوی چراغ علی صاحب مز
 کی پیشہ مشاغل اور قلیل قدر (۴۵) چھوٹی اور بڑی مذہبی کتب رسائل قابل اشاعت موجود ہیں۔ اس کتاب
 شریف میں مولانا مولوی عبداللہ بی اے علی گڑھ کا نقیض و تحسین و مفید مقدمہ شامل ہے۔ اس کے علاوہ
 کتاب کے (۲۵) صفحات ہیں اور نہایت عمدگی سے مطبع رفیعہ عام لاہور میں چھپ گئی۔ اس کی قابل قدر خوبیوں کے
 پر قیمت نہایت کم پچھنے مقدار (۲۵) ملا دیکھو تو ایک غریب ہے اور کتب خانہ اصفیہ حیدر آباد دکن سے
 عبداللہ خاں صاحب کے ہتھ سے مل سکتی ہے۔

۱۳۳۱ جری
 شمس اللہ قادری
 حیدر آباد دکن

